

1998

4

AETAS

María Luisa Laviana Cuetos
'98 emléke Spanyolországban

Csejtei Dezső
A 98-as nemzedék és a spanyol történelem

Fischer Ferenc
Az Egyesült Államok, Japán, Németország és Chile hatalmi
ambíciói a spanyol-amerikai háború után a Galápagos-szigetek
megszerzéséért (1898-1914)

Vajda Zoltán
Republikánizmus az Amerikai Egyesült Államok 18-19. századi
történetében

Bugya László
Az 1898. évi spanyol-amerikai háború visszhangja
a magyar sajtóban

Donald S. Lutz
Az alkotmányosság 1945 óta: gyakorlati és elméleti áttekintés

Következő számunk tartalmából

DEÁK ÁGNES

Együtműködés vagy konkurencia? Kísérlet a magyar, az ausztriai és a csehországi ellenzéki mozgalmak együttműködésére, 1847-1848

MACIEJ JANOWSKI

Közép-Európa liberálisai a 19. században

CSITE ANDRÁS

A helyi gazdaság eltartóképességének növekedése Zala-szántón (1790-1850)

VÖLGYESI ORSOLYA

Királyi biztosí vizsgálat Békés megyében (1835)

DÁN KÁROLY

Kállay Béni és a magyar imperializmus

KÖVÉR GYÖRGY

Elmélet és módszer a legújabb gazdaságtörténet-írásban

1998/4

AETAS

Történettudományi folyóirat

A kiadványt szerkesztette:

VAJDA ZOLTÁN

A kiadvány
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft.,
a Fund for Central and East European Book Projects,
a Magyar Kulturális Alap,
A Soros Alapítvány,
A József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány,
és a szegedi József Attila Tudományegyetem
Közművelődési Bizottsága
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

GALAMB GYÖRGY
KOSZTA LÁSZLÓ
PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
TOMKA BÉLA
TÓTH SZERGEJ
VAJDA ZOLTÁN

BENKES RÉKA
(olvasószerkesztő)

TARTALOM

Tanulmányok

MARÍA LUISA LAVIANA CUETOS '98 emléke Spanyolországban	5
CSEJTEI DEZSŐ A 98-as nemzedék és a spanyol történelem	12
FISCHER FERENC Az Egyesült Államok, Japán, Németország és Chile hatalmi ambíciói a spanyol–amerikai háború után a Galápagos-szigetek megszerzéséért (1898–1914)	30
VAJDA ZOLTÁN Republikánizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi törté- netében	39

Műhely

IVÁN PÉREZ CARRIÓN A tizenhárom amerikai gyarmat függetlensége José Martí szemző- géből	69
BUGYA LÁSZLÓ Az 1898. évi spanyol–amerikai háború visszhangja a magyar sajtóban	78
HATOS PÁL A genfi bortermelő lelkialkata	89

Forráshozzás

Dokumentumok az 1898. évi spanyol–amerikai háború történetéből	99
--	----

Múltidéző

Usztav. Az Orosz Nép Szövetségének Alapszabályzata	112
--	-----

Határainkon túl

„...a sasok is vedlenek” Bemutatjuk Donald S. Lutz amerikai politoló- gust	119
Donald S. Lutz műveinek válogatott bibliográfiája	124
DONALD S. LUTZ Az alkotmányosság 1945 óta: gyakorlati és elméleti áttekintés	126

Figyelő

A kommunizmus fekete könyve (<i>Stéphane Courtois–Nicolas Werth–Jean-Louis Panné–Andrzej Paczkowski–Karel Bartosek–Jean-Louis Margolin. Le livre noir du communisme. Éditions Robert Laffont, Paris, 1997.</i>) BALÁZS PÉTER	141
Egy új szín a magyar történelemoktatás térképén (<i>Fischer Ferenc: A megosztott világ történelmi-politikai atlasza 1941–1991. IKVA, Pécs – Budapest, 1996.</i>) KOMÁR KRISZTIÁN	146
„Némelyikük kétségkívül józan politikai elveken alapul, s mindegyiküket rendkívül(i) lelemé(nnyel)nyesen és pontos(sággal)an fogalmazták”. Új magyar szövegek az amerikai forradalomról (<i>Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. A kötet anyagát válogatta, fordította, szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Lévai Csaba. Debrecen, Multiplex Média–Debrecen U. P., 1997.</i>) Az amerikai alkotmányozási vita: A föderalisták írásából. Fordította és sajtó alá rendezte: Berkes Tímea. Documenta Historica 27. Szeged, JATE Történelem Diákkör, 1996. Alexander Hamilton, James Madison, John Jay: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Fordította Balabán Péter. A jegyzeteket Magyars Tamás készítette. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.) NOVÁK GYÖRGY	151
Az amerikai politikaelmélet alapjai (<i>Donald S. Lutz: A Preface to American Political Theory. Lawrence, KA: The University Press of Kansas, 1992.</i>) BLANKA RÍCHOVÁ	159
Kissinger, a politikus történész (<i>Henry A. Kissinger: Diplomácia. Budapest, Panem–McGraw-Hill–Grafó, 1996.</i>) SÁRINGER JÁNOS	161
Egy úri diplomata visszaemlékezései (<i>Barcza György: Diplomataemlékeim 1911–1945. I–II. Budapest, Európa – História, 1994.</i>) ZEIDLER MIKLÓS	166
Számunk szerzői	172

MARÍA LUISA LAVIANA CUETOS

'98 emléke Spanyolországban¹

Az utóbbi időben mindenki egyfajta sajátos „megemlékezés kultúrájában” él, amely a történelmi emlékezet igazi parádéjaként állandóan arra emlékeztet bennünket, hogy a nap-tár emblematikus dátumokkal zsúfolt, amit évfordulók s különösen centenáriumok – azaz többé vagy kevésbé megemlékezésre méltó események – sokszoroznak meg.

E „kultúrán” belül, és különösen olyan nagy múltú ország esetében, mint Spanyolország, nem lenne különösebben nehéz ünnepelni (vagy megsiratni) szinte hetente centenáriumokat, megemlékezéseket. Most 1898 centenáriumnál vagyunk, de ez nem egyszerűen centenárium: ellenkezőleg, sajátos dimenziója van, és ez eltérő jelleget ad e megemlékezésnek, de ezt a sajátosságot egycsak „fenyegetésnek” látják.² E különlegesség abban áll, hogy „98” azonos jellegű az országban és a városokban, például a Sevillában átélt, ünnepelt, megrendezett (és ugyancsak fájlalt és vádolt) „92”-vel. 1898 kétségtől nem azonos, sőt inkább ellentétes 1492-vel abban az értelemben, hogy e két dátum a kezdetet, illetve a véget jelenti a spanyolok amerikai gyarmati rendszerében. Historiográfiai szempontból az analógia vagy a szembeállítás jelentősége nő, ha tekintetbe vesszük, hogy – mint ahogy a francia történészek az 1789-es *Forradalom*, vagy a német történészek az 1939-1945-ös *Háború* vonatkozásában határozzák meg önmagukat – a historiográfiai irányzatok meghatározására a spanyol amerikanisztikában a kulcsény az a pozíció lehetne, melyet egyesek szerint a *Függetlenség* testesít meg; míg mások szerint a *Felfedezés* vagy a *Conquista* tölthetné be ezt a szerepet. Persze valószínűleg mindkét álláspont valójában ugyanazt jelenti, mert az az idea, amely a *Conquistáról* szól, kijelöli magának a *Függetlenségnek* a tartalmát is, tehát '92 és '98 újra csak összetartoznak.

Az egyik évszám (1492) úgy ismert, mint a „Felfedezés Éve”. És nem jelentőség nélküli az sem, hogy miközben 1492 *ötszázadik évfordulójának* ünneplése előtt és alatt – és nem csak Spanyolországban – széles és intenzív vita bontakozott ki magának az ünneplésnek az elnevezéséről is (mely sokféle, köztük néhány igen hipokrita elnevezéssel zárult, mint például a „két- vagy három világ találkozása”); 1898 első centenáriuma számunkra, legalábbis Spanyolországban, egy katasztrófáról való megemlékezés. '98 a „Szerencsétlenség Éve” maradt továbbra is, ahogy a kortársak maguk is nevezték.

Igaz, hogy a spanyolok kollektív emlékezetében a „98” (amely nevet adott az írók és értelmiségiek egy generációjának, és amelynek jelentősége messze túlnő az irodalom szűkebb határain) még sokfajta más, ellentmondásos víziót is életre keltett, de csaknem mindegyik „katasztrófa” egy pesszimista, sópánkodó vagy rehabilitáló vízióval, egy nagy nemzeti tragédiával és ennek a spanyol életre vonatkozó következményeivel kapcsolódott össze.

Egyszóval olyan rémálomnak tűnik „98”, mely időben hosszan elhúzódott, és az 1936-os polgárháborúban a „két Spanyolország” szembenállásában kulminált, ami valóban szerencsétlenség volt Spanyolország számára. A kapcsolat '98 és '36 között jól ismert. E kapcsolat jelképe Franco tábornok, aki a *Faj* (Raza) című film forgatókönyvének szerzője vagy társszerzője is lehetne. Ott ugyanis a polgárháborús győzelem a „nationalisták” számára „98 kárpótlása” lett: olyan összekapcsolás ez, amely a hálátlanságra és elhagyatottságra utal. E felfogás a spanyol hadseregben született, mely önmagát a „szerencsétlenség” és a tehetség-

¹ A tanulmány egy Havannában 1998. január 12. és 18. között tartott tudományos konferencián elhangzott előadás szövege. (A fordító jegyzete.)

² Goytisolo, Juan: *El 98 que se nos viene encima*. El País, 1997. május 27.

telen politikusok közvetlen áldozatának tekintette.³ S az autoritarizmus erősödése, mely 1898 után gyökeret vert a hadseregben, együtt járt a népi antimilitarizmussal, mely meglehetősen korán megjelent, s még a spanyol szenátusban is hangot kapott, ahol 1898. szeptember 6-án Adolfo Suarez de Figueroa az „utca emberének érzelmeit” kifejezve keményen bírálta a tábornoki kart, amire Weyler tábornok másnap ingerülten válaszolt, leszögezve, hogy „a vereség igazi vétkesei a politikusok”. E körül botrányig fajuló heves vita bontakozott ki az ülésteremben és azon kívül is.⁴

Am ha a legújabb kori spanyol történelem igazi szerencsétlensége ’36 volt, amelyet ’98-hoz hasonlóan továbbra is „szerencsétlenségnek” tekintenek, olyan sztereotípiá ez, amellyel a spanyol jelenlét végét nevezik Amerikában és Ázsiában.

Az is nyilvánvaló azonban, hogy mai látószögéből nézve nem nevezhetjük „szerencsétlenség”-nek a gyarmatok elvesztését. A szerencsétlenség valójában a *Függetlenség* kudarca volt, melyért e népek küzdöttek; szerencsétlenség volt az emberi életekben történt veszteség, a sok ezer Fülöp-szigeteki, kubai és spanyol halott (ez utóbbiak többségükben egyszerű emberek voltak, akik nem tudták megvásárolni a katonai szolgálat alóli mentességet a Tengerentúlon, mivel nem rendelkeztek ezerötszáz vagy kétezzer pezetával, amibe e mentesség került); szerencsétlenség volt maga a háború a spanyolok és a kubaiak között, a spanyolok és a filippinók között; és maga a háború is, melyet nem lehetett elkerülni, de amelyet maga Spanyolország tett elkerülhetetlenné szerencsétlen gyarmati politikájával a 19. század végén.

Mindezzel együtt is, s még kizárólag spanyol látószögéből is, túl a katonák elvesztésén, túl a flotta elsüllyesztésén és a katonai vereségen, vannak más aspektusai is e nagy hatású eseménynek Spanyolország történetében, melyek e történelmi vitában mindmáig elfeledettek vagy kevésbé értékelték. ’98-nak például nagy szerepe volt a „Restauráció” formálódásában, amely komoly szándékot mutatott arra, hogy Spanyolországban európai parlamenti rendszert adjon, miközben persze magában foglalta a „caciquismo”-t⁵ is. Az „újjászületés” mozgalma is ekkor jött létre, amelynek első jelei már a felvilágosodás idején feltűntek, amikor néhány spanyol (Fciijoo, Jovellanos, Cadalso) felismerték a hanyatlást, az elmaradottságot, Spanyolország magányosságát, ezért igyekeztek Európához és a modernitáshoz „közelíteni”.

Az *újjászületés* és a *Szabad Oktatás Intézetének*⁶ személységei hidat jelentettek e felvilágosultak felé, és a spanyol társadalomnak a megújulás impulzusát adták, s ebbe a folyamatba a munkásmozgalom is integrálódott két olyan nagy áramlatával, melyek a polgárháborúig jelen voltak: az anarchistákkal és a szocialistákkal.

Egyszóval ’98 „katasztrófája” egybeesik a spanyol modernizáció első, szigorú tervével, egy olyan programmal, melyben Európa volt a vonatkozási pont: Európa mint „megoldás” a „problémára”, amely maga Spanyolország, Európa tehát „a modernitás metaforája”-ként szerepelt, mely metafora egyébként még ma is élő és aktuális.⁷

Ugyanakkor 1898 után Spanyolországban meghonosodtak a perifériák nacionalista programjai (s ezzel maga a spanyol nacionalizmus is), valamint a decentralizáció első kísérletei, melyek azonban nem valósultak meg csak 1978-ban az *Alkotmányon* és az *Autonómiák*

³ *Raza* (A faj) című film a kubai háborúban kezdődik, a főszereplő – aki magát Francót szimbolizálja – apjának halálával, aki a tehetetlenséget és a liberális politikusok hazafiatlanságát ostromozza.

⁴ García, J. R. Milán és mások: Percepción y memoria del desastre del 98. Madrid, Historia abierta, 21. szám, 1997. október 17. 17. (a továbbiakban: Historia abierta)

⁵ A spanyol vidéket teljhatalommal ellenőrző, a központi kormányokkal jó kapcsolatot fenntartó „kiskirályok” – legtöbbször helyi nagybirtokosok – neve „cacique”. Innen e jelenség általánosító elnevezése. (A fordító jegyzete.)

⁶ Institución Libre de Enseñanza – 1876-ban alapította Francisco Giner de los Rios; a reformgondolkodás és megújulás egyik szellemi központja lett Spanyolországban. (A fordító jegyzete.)

⁷ Junco, José Alvarez: La nación en duda. In: Más se perdió en Cuba. Cuba, 1898 y la crisis de fin del siglo. Madrid, 1998. 463. (a továbbiakban: Más se perdió en Cuba)

államán keresztül, jelczve ezzel is, hogy politikai szempontból Spanyolországban ’98 reménytelensége nem más, mint a modernizáció válsága.

Az a mód, ahogy egy misztikus és mitizált évszám centenáriumát ünnepeljük, amellyel kapcsolatban az utóbbi években mély historiográfiai változások zajlottak és a megújulás is jelen van, távol áll az ún. „kilencvennyolcasságtól”, azaz távol a *katasztrofista* megközelítéstől, amely azt az értelmiséget jellemezte, amely az USA-tól elszenvedett vereséget arra használta fel, hogy leleplezze a rendszer fogyatékosságait; de távol áll ez azon nézetektől is, amelyek a lehetséges forradalmi áradattól, illetve a megvert katonák revansizmusától megriadt politikusokat jellemezték.

A *katasztrofista* felfogás – paradox módon – nagy ereje ellenére valójában csak rövid életű volt, s a „szerencsétlenség” igen hamar feledésbe merült még azoknál is, akik a vereséget mint egyfajta általános büntetést fogták fel. S ez a felfogás a 20. század kezdetén erősen befolyásolta a parlament döntéseit és a spanyol kormány tetteit. Ma úgy tűnik, mintha ’98 sok évtizeddel korábban történt volna; úgy tetszik, hamar „túljutottak ama kezdeti rettegésen, hogy a rendszer megbukik. És csaknem általános érdekként jelenik meg az éppen megtörtént gyarmati kudarctól való elhatárolódás.”⁸

Talán ez az oka annak, hogy nem található olyan komoly elemzés, mely értékelné az igazi következményeket és a válság jelentőségét, s amikor ilyen elemzés készül, s a történeti megközelítés a 19. század végi Spanyolország érzelmi vagy szentimentális vízióinak helyébe lép, ’98 toposza immár kevésbé traumatikus vonásokat ölt. Így például a hadtörténet feltárta, hogy ez a háború az Egyesült Államokkal a „kisebbik rossz” változatként értékelhető, olyan – minimálisra tompított – összeütközésként, mely lehetővé tette a gyarmati válság „méltósággal” történő lezárását.

Ma már tudjuk, a spanyol kormány a háborúra szavazott, amelyről tudta, hogy elveszti, mivel félt – egyébként úgy tűnik, alaptalanul –, hogy a lehetséges alternatívák – azaz a kubai felkelők előtti meghátrálás vagy Kuba békés átadása az Egyesült Államoknak – új katonai felkelést vagy magának a monarchiának a bukását vonnák maguk után.

Másfelől, ama erőfeszítések ellenére, melyek a vereség gazdasági hatására kívánják a súlyt helyezni⁹ és eltúlozzák e gyarmati területek elvesztésével járó, a spanyol gazdaságra gyakorolt negatív hatást, ma már tudjuk, hogy e hatás nem volt sem túl nagy, sem túl tartós. A gazdaságtörténészek egységesek abban, hogy historiográfiai túlzásnak tartják a ’98 „katasztrofális” hatásáról írottakat. A kereskedelmi visszacsés, bár jelentős volt (mindenekelőtt néhány körzetben, például Katalóniában), nem vált meghatározóvá, mivel az utolsó amerikai spanyol gyarmatok akkoriban nem álltak cserke kapcsolatban Spanyolországgal (kivéve Katalóniát), s elszakadásuk a tőke repatriálásával járt (több milliárd pesetára becsülik ezt az összeget), ami az anyaországra igen jótékony hatást gyakorolt. Ez bőségesen pótolta a védett piacok elvesztését és a rettenetes háborús adósságot. Egyszóval tehát Spanyolországban nem ’98-cal kezdődött a depresszió periódusa, s nem is okozott gazdasági válságot, ám valóban az Állam legitimációs, bár rövid távú válságához vezetett.¹⁰

Úgy tűnik, az irodalom- és eszmetörténet is komolyan megkérdőjelezi ma már ama idők nagy alkotóinak „kilencvennyolcasságát” és újvizsgálja szerepüket, mint olyan, a változásban érdekelt és tehetséggel megáldott értelmiségiekét, akik az akkori Spanyolország számára politikai alternatívákat fogalmaztak meg. Az is közismert, hogy ezek az írók és értelmiségiek nem sok fájdalmat mutattak a gyarmatok elvesztése miatt. Nem volt ez más, mint a viták állandó köntösc, mely viták valójában legalább egy évtizeddel korábbiak, mert a „kilencven-

⁸ 98 y „Noventayochismo.” Historia abierta 13.

⁹ Diario de las Secciones de Cortes. Congreso de los diputados. 1898. szeptember 12. Sagasta beszéde a vereségről.

¹⁰ Más de perdió en Cuba 261-344.

nyolcasok"-nak is éppen az „fájt”, ami a korábbiaknak (Larra, Galdós, Clarín), vagyis a *caiquismo*, a korrupció és a liberális elképzelések kudarca.

A „szerencsétlenség” szó állandó emlegetése a „kilencvennyolcas” szövegekben olyan tény, amely talán az események – különösképpen az Egyesült Államokkal szembeni vereség – túldimenzionáltságának az érzetét is jelzi; az eseményeket mint kollektív kudarcot élték meg, de azok valójában nem jelentettek sokkal többet, mint egy nemzetközi válságot, abban a válságsorozatban, amely ugyanebben az időben érintett más országokat is: Portugáliát, Itáliát, Franciaországot. Csaknem 20 év annak, hogy Jover bemutatta a kilencvennyolcas események hosszú listáját, arra utalva, hogy Spanyolország nemzetközi válsága nem volt kivételes jelenség.¹¹ Azonkívül Spanyolország '98 után továbbra is rendelkezett gyarmatokkal a Guineai-öbölben, részt vett az Afrika felosztására összehívott, egymást követő konferenciákon, és évtizedeken keresztül megszervezte és megőrizte Nyugat-Szaharát.

Végso soron a spanyol '98 a gyarmati újrafelosztás folyamatainak részét képezte, vagyis a régi hatalmak területeinek átadását a tengerentúli expanzióra törekvő más államoknak. És e folyamatban, melyben Spanyolország veszített, az ekkor elcsatolt területek már csak valamikori amerikai birodalmának a maradékát (megközelítőleg két százalékát) jelentették. Ez a birodalom valójában 1824-ben veszett el, anélkül, hogy akkor bármilyen „traumát” is okozott volna az uralkodó osztályokban, akik aztán később 1898 traumájának hatásáról beszéltek – pedig 1898 csak igen korlátozottan befolyásolta a városi, művelt középosztályokat.

Milyen szerepe lehet ma ezen „szerencsétlenségre” való megemlékezésnek? Itt ugyancsak lehetséges az összevetés az 1492-es évfordulóval, amelynek fő eredménye 1992-ben tudományos szempontból egy olyan historiográfiai vita volt, amely számos könyv kiadásán túl egyáltalán nem hozott újdonságokat. A mostani első centenáriumi megemlékezés események, találkozások, viták, konferenciák tömegét hozta. Ezekben az években Spanyolországban megszokszorozódtak a könyvek a gyarmati válságról, bár valószínűleg azok a könyvek lesznek túlsúlyban, amelyek e válság hatásait és következményeit magában Spanyolországban mutatják be. A megemlékezés magára Spanyolországra összpontosul. Januárban nyílt meg Madridban az 1898, *Spanyolország, századvég* című kiállítás, amelynek bevallott célja az, hogy „megnyissa azon év centenáriumi megemlékezéseit, melyben Spanyolország elveszítette utolsó gyarmatait”, de tulajdonképpen azt mutatja be, hogyan szórakoztak a spanyolok 1898-ban. Egyetlen szó sem esik ugyanis a kubaiakról, a puertoricóiakról, a Fülöp-szigeteki-ekről, bár ezen területek „elvesztése” motiválta a kiállítás megrendezését.

A spanyol látószögnél azonban, amely az amerikai (vagy Fülöp-szigeteki) dimenzió elfelejtésében manifesztálódik, még aggasztóbb az a „spanyolista” perspektíva, amely továbbra is él bizonyos kicsiny, de jelentőségteljes körökben és környezetben. A Történeti Akadémia egy publikációjának vezető cikke például, utalva egy 1996 decemberében José Rizal¹² emlékére emelt szoborra, a következőt írja: „Spanyolország, amely halálra ítélte a Fülöp-szigeteki szabadság védelmezőjét, ma ugyanazzal a nagylelkűséggel, mellyel korábban Bolíviát, San Martínt és annyi más személyt elismert, most ismeri el az ő érdemait.” Ezután a cikk Eloy Gonzalo García Cascorróban tett kalandjára (Kuba, 1896 ősze)¹³ és a Baler-epizódra (Fülöp-szigetek, 1899)¹⁴ utal, s felteszi a kérdést: „Túlzás lenne kérni, hogy Spanyolország, amely annyi nagysággal fogadta be azokat is, akik valaha ellenségei voltak, felhasználhassa '98-at arra, hogy az ő hőseit is megbecsüljék? Nincs olyan nemzet a világon, ahol annyi emlékmű található korábbi ellenfeleink szentelve, mint Spanyolországban. Tartunk tőle,

¹¹ Jover Zamora, José M.: 1898. Teoría y práctica de la redistribución colonial. Madrid, 1979.

¹² Rizal, José (1861-1896), Fülöp-szigeteki orvos, költő, akit spanyolelles felkelőként a spanyolok elfogtak és kivégeztek. (A fordító jegyzete.)

¹³ Gonzalo García, Eloy (1876-1897), spanyol katona, aki a kubai felkelők ellen vívott cascorrói ütközetben végrehajtott bátor, önfeláldozó akciója révén vált ismertté. (A fordító jegyzete.)

¹⁴ Baler egy Fülöp-szigeteki helység neve, ahol a helyi felkelők támadása idején Enrique de las Morcas kapitány, mint a spanyol történetírás említi, „hősiesen ellenállt”. (A fordító jegyzete.)

hogy olyan spanyoloknak, akik Spanyolország szolgálatában vesztek életüket Kubában vagy a Fülöp-szigeteken azokban a konfliktusokban, amelyek az Egyesült Államokkal vívott háborúval fejeződtek be, nincs emlékművük Madridban, még Rizal szobránál jelentéktelenebb sem. Fognak-e valaha ilyen emlékművet felállítani Havannában? Talán készülnek már hasonlóra Manilában, esetleg Washingtonban már keresik is ezek helyét?”¹⁵

Az olyan felvetések, amelyek gyakran összekapcsolódnak annak a tézisnek az ismételtgetésével, mely szerint az Egyesült Államok az igazi bűnös a spanyol „katasztrófáért”, mivel a kubaiak képtelenek lettek volna megnyerni a háborút, sem felejtethetik el velünk az agresszív nacionalizmust vagy a hazafias lelkesedést, mint tényezőt abban, hogy a nagy hatalom beavatkozott a spanyol-kubai háborúba. 1898-ban a sajtó és a politikusok beszédei a „spanyol oroszlán” nagylelkűségéről és bátorságáról áradoztak és becsmérték a „jenki disznó” gyáva-ságát és fősvénységét – s a jellemzőek nagy népszerűségnek örvendtek. Mint példát említjük, hogy a madridi farsangon 1898 februárjában az első díjat egy disznónak adták, amelyet jenki ruhába öltöztettek.¹⁶

És ha létezik a spanyol történetírásnak olyan áramlata, amely kiáll a kor Spanyolországá mellett, és a dicső tengerészeket és a spanyol katonákat magasztalja, valamint a hősiességet és a hazafias büszkeséget, ugyancsak megtalálhatók Spanyolországban a kubai „szeparatisták-ra”, a „kalóz” expedíciókra vonatkozó utalások (a spanyol hatóságok a múlt században így nevezték a spanyol felkelők akcióit) is. Ugyancsak nem ritkán hallani tekintélyes történe-szektől azt a kérdést: Kuba vajon miért akart függetlenné válni,¹⁷ milyen motívumok játszottak ebben szerepet? Olyan kérdés ez, mely egy másik, hasonló jellegű kérdéssel vág össze: meg voltak-e Kubában a függetlenné válás feltételei? Ha azonban tekintetbe vesszük a 19. századi Kuba gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődésének igen magas szintjét, amely sok tekintetben magasabb volt, mint Spanyolországé, nyilvánvalónak tűnik, hogy igen is megvoltak a feltételek ahhoz, hogy harcoljon függetlenségéért, és hogy azt megszerezze. Éppen ezért az igazi kérdés nem az, miért függetlenedett Kuba, hanem az, hogy miért nem tette ezt előbb, ami ugyancsak bőségesen tárgyalt téma, amelyről nem esik távol magának a spanyol gyarmatosítás revitalizációjának a kérdése.¹⁸

Jellegzetes tünetként azonban megfigyelhető a mai Spanyolországban az is, hogy a ’98-ra való megemlékezés egy adott pillanatban átváltozik a „jobboldal”, a politikai konzervatívok felmagasztalásává, mutatja ezt például Cánovas del Castillo¹⁹ konzervatív politikus személyé-nek dicsőítése, szemben a liberális Sagastával²⁰. Újraértékelik Valeriano Weyler²¹ figuráját is, akit „havannai emberünk”-ként minősítenek, s úgy mutatják be, mint a gerillaellenes had-viselés stratégiáját, mint „hatékony, profi katonát egy kaotikus Spanyolországban; a köztársasági Róma egy tábornokát a puccsista generálisok országában.”²²

Befejezésül néhány rövid terminológiai megjegyzést szeretnénk tenni – hiszen a szavak egyébként sohasem „ártatlanok”. Az 1898-as évet általában úgy definiálják, mint a „gyarma-

¹⁵ Historia abierta 1997. február. 20. szám.

¹⁶ Balfour, S.: The Lion and the Pig: Nationalism and National Identity in Fin de Siècle Spain. In: C. Mar Molinero és A. Smith (szerk.). Nationalism and the Nation in the Iberian Peninsula. Cambridge, 1995.

¹⁷ Martí, José: Obras Completas. I. kötet, Madrid, 1975. 94. (a továbbiakban: Martí)

¹⁸ Más se perdió en Cuba 31-89.

¹⁹ Cánovas del Castillo, Antonio (1828-1897), konzervatív spanyol politikus, 1874 után többször volt kormányfő. 1897 augusztusában – miniszterelnökként – egy anarchista merénylet áldozata lett. (A fordító jegyzete.)

²⁰ Sagasta, Práxedes Mateo (1825-1903), liberális politikus, több spanyol kormányban miniszter. 1897-ben, Cánovas del Castillo halála után ő lesz Spanyolország miniszterelnöke. (A fordító jegyzete.)

²¹ Weyler, Valeriano (1838-1930), spanyol tábornok, a kubai háborúban kegyetlenségéről vált világszerte ismertté. A korabeli magyar sajtó „a mézsáros Weyler”-ként emlegeti. (A fordító jegyzete.)

²² Cardona, Gabriel – Losanda, Juan Carlos: Weyler. Nuestro hombre en La Habana. Madrid, 1997.

tok elvesztését” (ha nem éppen „gyarmataink elvesztésként”); olyan évként, „amikor Spanyolország elvesztette birodalmát”. Olyan kifejezések ezek, amelyek nem egyszerűen spanyol felfogást tükröznek, hanem egyenesen „spanyolistát”, mely felfogás még a konferencia meghívójában is szerepel: „Spanyolország utolsó amerikai gyarmatai elvesztésének százada”.

Kubai látószögből nézve azonban miért lenne ez „vesztés”? Spanyolország tényleg elvesztette „az ő” gyarmatait. De ezek nem „elveszték”, bár sajnos a függetlenségüket sem „nyerték el”, ebben az 1898-as évben, amelyhez pedig joguk volt, és amelyért harcoltak. Ezért persze pontatlan lenne az a megfogalmazás is, hogy „Kuba, Puerto Rico és a Fülöp-szigetek függetlenségének centenáriumát” ünnepeljük – pedig ezzel is ugyancsak gyakran találkozhatunk még történetkongresszusok összehívásakor is. Helyesebb, ha azt mondjuk ’98-ról, hogy olyan év ez, amely „véget vetett a spanyol kolonializmusnak Amerikában és Ázsiában”. Ez ugyanis véleményem szerint olyasvalami, ami méltó a megemlékezésre és az ünnepelésre, mert a volt gyarmatok felszabadulásának folyamatában előhaladást, a spanyol kolonialista politikában pedig hátralépést jelent – miközben a Spanyolország és volt birtokai közötti új viszony kezdetét hozta magával. A spanyol kolonializmus veresége nem a függetlenséget jelentette, hanem az észak-amerikai imperializmus mérgezett almájának az elfogadását; mégis, ami megemlékezésre méltó közben, az a Kuba és Spanyolország közötti gyarmati-politikai kapcsolatok megszakadása, ami azonban ugyanakkor nem jelentett szakítást a kubaiak és a spanyolok között. Éppen ellenkezőleg: 1898 után igen sok spanyol (mindegyik gallegók és asztúriaiak) vándorolt ki Kubába; ekkor kezdődött valójában ennek az országnak az „intenzív hispanizálása”,²³ segítve magunk mögött hagyni azt a helyzetet, ami százegynéhány éve még igaz volt: „Közöttük (kubaiak és spanyolok között) nem létezik közös ambíció, sem azonos célok, sem kedves emlékek, amelyek összetartanák őket.”²⁴

Ne csináljunk tehát egy szomorú ’98-at! Tegyük másként! Ne sírjunk, ellenkezőleg, ünnepeljük a spanyol gyarmati uralom végét; és igen, sajnáljuk, hogy itt és a mi Amerikánk más részén az Egyesült Államok neokolonialista uralma kezdődött – mert ez és nem más ’98 igazi szerencsétlensége, melynek következményei máig érezhetők. Amikor ugyanis Martí azt mondta: „Kubának mind Spanyolországtól, mind az Egyesült Államoktól szabadnak kell lennie”,²⁵ nemcsak politikai cselekvési programját foglalta össze, hanem azt a két külső akadályt is megnevezte, amely a 19. század végén meghiúsította, hogy Kubában szabad és méltóságteljes köztársaság jöjjön létre, olyan erkölcsös köztársaság, mely állampolgárainak garantálja a boldogságot és jólétet. Három (a valóságban harminc vagy még több) évbe került megszüntetni ezen akadályok egyikét. A másik még ma is létezik a blokádnak és a kereskedelmi embargó formájában – a nemzetközi tiltakozás ellenére, amihez csatlakozott II. János Pál pápa is, akinek közvetítési kísérlete ebben az értelemben nem hatékonyabb, mint száz évvel ezelőtt a Vatikán akkori urának, XIII. Leónak közvetítő akciója volt Spanyolország és az Egyesült Államok között.

1998 az az év, amikor a „szerencsétlenség” mellett más évfordulókról is megemlékezünk. Csak kettőre utalnék: Federico García Lorca születésének századik évfordulójára, és az *Emberi jogok egyetemes deklarációjának* ötvenedik évfordulójára.

Ezen a „másik ’98”-on mi spanyolok jól tennénk, ha felhasználnánk minden alkalmat arra, hogy ez utóbbi érvényesülését követeljük, abbahagyva a száz év óta tartó jeremiádkat és a siránkozást a gyarmatok „elvesztése” miatt, de igenis sajnálkozva a rettenetes vereség és megaláztatás miatt, amit a népek az Egyesült Államoktól elszenvedtek.

S ha 1492-ről már említést tettem, Kolumbuszt idézve fejezném be írásomat, aki a Kubába érkező európaiak első csoportjának legnagyobbja. Ő 1492. október 28-ának vasárnap-

²³ Maluquer de Motes, J.: *Nación e inmigración en Cuba, siglos XIX y XX*. Barcelona, 1992.

²⁴ Martí I. kötet, 380.

²⁵ Martí 21. kötet, 380.

ján érkezett ide, naplójában ezen a napon ötször használta Kubát illetően a *szép* jelzőt: „c sziget a legszebb, melyet emberi szem valaha látott”. A következő napon a *szép* szó hatszor szerepel, és az Admirális elmondja, hogy ama sziget „igen nagy és oly szép, hogy nem lehet elgyszer elmondani”. Én magam is ezt teszem; nem szűnök meg jól mondani Kubáról, vagy, hogy Martival szóljak, „nem szűnök meg védeni és szeretni ezt az országot”.²⁶

De persze Spanyolországot sem, amint azt Rubén Darío is tette, aki a kubai háború krónikása volt, és még 1899-ben, a „szerencsétlenség” teljes hatása alatt írta hittel és szeretettel teli, optimista vallomását Spanyolországról:

Miközben a világ magához tér, miközben a föld forog, miközben a szív ütése őrzi az álmod, miközben él a költészet, a nemes kitartás, a lehetetlen keresése, a lehetetlen kalandé, egy titkos Amerikáé, melyet meg kell találnunk – Spanyolország élni fog.

Fordította: Anderle Ádám

MARÍA LUISA LAVANIA CUETOS

The memory of ’98 in Spain

The memory of 1898 lives in the collective Spanish historical consciousness as ‘The Year of Disaster’, the national tragedy signalling the end of the American and Asian colonial system. Losing the colonies, however, as the author points out, was not a disaster but the beginning of a series of changes that linked up with the modernisation of Spain and with its approaching Europe. Reviewing the historical works published in recent years on 1898 and its effects, the author asserts that these refute the catastrophist interpretation of the event: the military defeat by the United States was not a disabling blow for Spain either from military or from economic or ideological aspects. Indeed, the conditions were already ripe for the independence of Cuba. At the same time, the disruption of colonial-political ties between Spain and Cuba did not mean the severing of cultural-spiritual bonds between Spaniards and Cubans. The author claims that the end of Spanish rule in Cuba, which can be attributed to ’98, should be celebrated, and not mourned. What were unfortunate in the affair was rather the consequences of the simultaneous unfolding of what can be regarded as the neocolonist aspirations of the United States.

²⁶ Martí 20. kötet, 473.

CSEJTEI DEZSŐ

A 98-as nemzedék és a spanyol történelem

Minden nép történelmében vannak olyan évszámok, amelyek belső jelentésértelme többet foglal magában, mint amennyit a történetírás a maga „évkönyveiben” elbeszél és megörökíteni képes; ezek a dátumok a nemzeti történelem valóságos „bűvös számait” képezik, melyek nemcsak az empirikus, tudományosan verifikálható történéseket tartalmazzák, hanem ezenkívül egy mitológiát is, amely, bár valósággal ráolvad az adott évszámra és azonosul azzal, mindig új és új színben lép elénk. Ilyen évszám a magyar történelemben 48, 67 vagy 56; s e bűvös számok egyike a spanyol történelemben a 98-as szám.

Miért olyan jelentős ez a dátum, miért emelkedik magasán a spanyol köztörténet folyama fölé? Ha a választ magukban az eseményekben keressük, meglepődve tapasztaljuk, hogy ott semmi rendkívüli vagy szokatlan dologra nem bukkanunk. Ami ugyanis – a történetírás szempontjából szemlélve – 1898-ban történt, néhány mondatban összefoglalható. Az a nemzeti felszabadító háború, melyet a kevés megmaradt spanyol gyarmat egyike, Kuba folytatott az anyaország ellen, ebben az évben döntő szakaszához érkezett. A küzdelmek közepette 1898 elején a „Maine” nevű amerikai cirkáló horgonyt vetett a havannai kikötőben, „az amerikai állampolgárok élte és tulajdona” védelmében (a forgatókönyv fölöttébb ismerős). A cirkáló – feltehetően spanyol aknáknak miatt – február 15-én felrobbant. Az Egyesült Államok kormánya a „közvélemény nyomására” 1898. április 20-án ultimátumot intézett Spanyolországhoz, melyben követelte a spanyolok azonnali távozását Kubából, s ezt öt nappal később hivatalos hadüzenet követte. A katonai események nem sokáig tartottak. A csendes-óceáni spanyol flottát Dewey sorhajókapitány május 1-jén néhány óras csatában elsöpörte; az ütközet – Raymond Carr szerint – inkább egy katonai hadgyakorlatra hasonlított, melyben az amerikai hadihajók – tisztos távolságból – célba lövő versenyt rendeztek a spanyol hajókra.¹ Az atlanti-óceáni spanyol flotta megsemmisítésére pedig a kubai partok mellett július 3-án került sor; a csatában mindössze egyetlen amerikai katona sebesült meg. „Cervera admirálisnak úszva kellett elhagynia a zászlóshajót, az egyetlen modern hajón pedig, amely elég gyors lett volna ahhoz, hogy elmeneküljön, elfogyott a szén.”² A katonai eseményeket az 1898. december 10-én megkötött párizsi békeszerződés zárta le, melynek értelmében Spanyolországnak el kellett ismernie Kuba függetlenségét, Puerto Ricót és a Fülöp-szigeteket pedig át kellett engednie az Egyesült Államoknak.

A szikár tények tehát röviden összefoglalhatók, és semmi rendkívüliire nem utalnak. Ami viszont ezt a „közjátékot” a spanyol történelemben oly fontossá, a dátumot pedig oly kiemelkedővé teszi, az az, hogy az események roppant erővel vetették felszínre a spanyol nemzeti mivolttal való kritikai számvetés s a radikális önvizsgálat szükségességét. A megalázó katonai vereség fényében – mert itt már nemcsak annak tényéről, hanem módjáról is szó van – egyszerre vált világossá a *jelen* nyomorúsága; „soha nem volt annyira nyilvánvaló alsóbbrendűségünk, mint 1898-ban”, jegyezte meg az egyik kommentátor³, a *múlt*, a spanyol nagyság ábrándjának, illúziójának végérvényes lezárulása – ekkor ért véget az a hosszú történet, amely 1492-vel, Amerika felfedezésével kezdődött –, valamint a *jövő* kilátástalansága. Általánossá vált a fennálló politikai rendszer totális elutasítása, amit talán Pablo Iglesias, a Szocia-

¹ Carr, Raymond: Spain, 1808-1936. Oxford, 1966. 387. (a továbbiakban: Carr)

² Carr 387.

³ Oliver, Miguel S.: Entre dos Españas. Barcelona, 1906. 74.

lista Párt vezetőjének híressé vált szavai fejeznek ki legjobban: „Valamennyien csődbe jutottak, a politikusok, a katonák, a hivatalnokok.”⁴

1898 legközvetlenebb hozadéka a 98-as generáció jelentkezőse volt. E nemzedék ténykedése mindmáig a viták keresztüzében áll; vitatkoznak például arról, hogy kik is tartoznak e generációhoz – a disputa magvát az jelenti, hogy el kell-e különíteni e nemzedéket a *modernisták* csoportjától, akik – élükön a nicaraguai származású Rubén Darióval – a modern spanyol líra megteremtőinek számítanak, de vita övezi e nemzedék szellemi horizontjának megrajzolását, sőt időnként még a generáció létét is kétségbe vonják.⁵ Ha most, az egyszerűség kedvéért, mégis „névsorolvasást” kívánunk tartani, azt mondhatjuk, hogy a nemzedék magját a következő személyek jelentik: a Baszkföldről származó Pio *Baroja*, Ramiro de *Maeztu* és Miguel de *Unamuno*, a galíciai Ramón del *Valle-Inclán* (őt sokan kivessik e sorból), az alicantai *Azorín*, valamint a sevillai Antonio *Machado*. (Gyakran ide szokták sorolni, mint a nemzedéki élményanyag korábbi megfogalmazóját, a granadai születésű Ángel *Ganivetet* is, aki azonban már 1898-ban elhunyt.) A kutatások mindenesetre azt is kiderítették, hogy nemcsak a nemzedéki mivolthoz szükséges generációs tudat megléte kérdéses, hanem maga a megnevezés is későbbi találmány: először – talán Ortega y Gasset hatására – Azorín használta 1913-ban.⁶

Hasonló nehézségekbe ütközik az, aki a nemzedék egységes szellemi profilját akarja megrajzolni. Itt talán akkor járunk el leghelyesebben, ha – felhasználva az egyik legjobb monografikus feldolgozás⁷ eredményeit – különválasztjuk a társadalomkritikát az irodalmi teljesítményektől. A társadalomszemlélet vonatkozásában kétségbevonhatatlan közös alapzatnak számít a Restauráció rendszerének elutasítása és kíméletlen kritikája. Az elutasítás, a *tagadás* momentuma mellett a másik közös pont a nemzeti újjászületés, a *regeneráció* melletti erős elkötelezettség. Ettől kezdve azonban az utak már inkább szétválnak, és egy sokszínű, – a szellemi színvonal szempontjából nézve nyhán szólván vegyes – képpel találkozunk. Az újjászületést előmozdítani kívánó programpontok között egyszerre szerepel az Európához való hamarabbi felzárkózás és az autentikus hispán múlthoz való visszatérés, anarchista és nihilista vallásellenesség és a hiteles hispán katolicizmus újbóli életre keltése, az angolszász liberalizmus politikai gyakorlatának meghonosítása és egy jövődöbéli vaskezű *caudillo* eljövételének profécija. A nemzedék tagjai az újjászületést jobbára morális és spirituális megújhodásként fogták fel, s bár tagjai közül a századforduló idején többen szimpatizáltak az anarchizmus és a szocializmus gondolataival, meglepő tájékozatlanságot – sőt érdektelenséget – mutatnak a közgazdasági kérdések, a társadalmi reformok stb. iránt; itt nem annak követeléséről van szó, hogy egy esszéista legyen otthonos, mondjuk, az ökonómia területén, hanem arról, hogy eleve elutasítón viszonyultak a gazdasági-technikai-szociális reformokhoz, ezekben valamilyen lapos racionalizmus és földhözragadt materializmus kifejeződését látták.

Az irodalom területén sokkal egyértelműbb a helyzet. Itt a 98-asok a legtöbb műfajban maradandót alkottak. Mindegyikük mestere volt az esszének, mely egyben programjuk hirdetésének és elterjesztésének fő eszközét is jelentette. Az esszéírás területén belül is külön értékes műfajt jelent a *tájéleíró esszé*, melyet mindannyian magas színvonalon műveltek. A tájébrázolás részben a nemzeti önmegismerés és identitás céljait szolgálta, a vidék, a nép életének, nyelvének, szokásainak alaposabb megismerését. A regény területén a 98-asok fellépése végképp háttérbe szorítja a realista regény egész kelléktárát. A regényírás új technikáit hono-

⁴ El Liberal, 1898. október 4.

⁵ Így például Ricardo Gullón „roppant zavaró és hátráltató” körülménynek nevezi a nemzedék „kitalálását”. La invención del 98 y otros ensayos. Madrid, 1969. 7-19. A legújabb kutatások ismét a 98-as nemzedék létének feltétlen elfogadása mellett foglalnak állást: Muñoz, José Luis Bernal: ¿Invento o realidad? La generación española de 1898. Valencia, 1996.

⁶ Galán, Pedro Cerezo: El pensamieto filosófico. De la generación trágica a la generación clásica. In: Historia de España. Tomo XXXIX/1. Madrid, 1996. 127.

⁷ Shaw, Donald L.: La generación del 98. Madrid: 1989. (a továbbiakban: Shaw)

sítják meg, a narratíva általában egy főhős külső és belső analizise mentén halad, nagy hangsúlyt kap a pszichológiai leírás, meginog a szerző és a regényfigura kapcsolatának korábbi, kánoni formája. A poézis területén figyelhető meg legjobban a modernistákkal való szembenállás: amíg az utóbbiak a tiszta költészet, a szép formák elkötelezett hívei voltak, a 98-as nemzedék költészetében inkább a tartalom élvez prioritást, anélkül, hogy ez a forma rovására menne: Unamuno vagy Machado minden vonatkozásban századunk spanyol lírájának klasszikusai. Az a terület, ahol a 98-asok teljesítménye halványabb, a dráma. Bár többen is (Unamuno, Azorín) megpróbálkoztak a drámaírással, igazi sikert nem tudtak felmutatni.

Az eddig elmondottak alapján is megállapítható, hogy a generáció szellemiségének fontos elemét képezte a *romantikus* jelleg. Köztudott és gyakran hangoztatott tény, hogy Spanyolországban, mely a köztudatban mindmáig úgy él, mint a *par excellence* romantikus ország, a romantika viszonylag későn fejlődött ki, és akkor sem gyakorolt számottevő hatást a szellemi életre. Ennek valószínű magyarázata az lehet, hogy míg a fejlett nyugat-európai országokban (Franciaország, Anglia) a romantika egyfajta válaszreakcióként lépett színre a kialakuló polgári társadalom szürke és prózai világával szemben, addig Spanyolországban – legalábbis a 19. század első két harmadában – még nem ment végbe jelentős mértékű polgári fejlődés, a társadalom szerkezetére és szemléletére egyaránt a premodern jelleg nyomta rá bélyegét. A romantikus szemlélet és életérzés újbóli felérősödése a 98-as nemzedék tagjainál egyszerre tünete a kezdődő polgárosodás ellentmondásainak, a 98-as események által kiváltott nemzeti megaláztatásnak és egyúttal annak az általános értékvesztésnek is, mely a századvég Európájában tapasztalható a kultúra szinte valamennyi területén. Mindenesetre a generáció több tagjának zarándoklata a spanyol romantika egyik fontos alakja, Mariano José de Larra sírjához 1901. február 13-án, és az ott elhangzott beszédek világosan mutatják a nemzedéki kötődést.

A 98-as nemzedék mint csoportosulás tevékenykedése nem tartott sokáig; az utolsó közös fellépést az a tiltakozó memorandum jelentette, amely 1905 márciusában jelent meg az *España* hasábjain, ahol számos író tiltakozását fejezte ki az ellen, hogy az idősebb generáció egyik tagja, a drámaíró José Echegaray 1904-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat. A nemzedék színre lépését és rövidke közös ténykedését úgy kell elképzelni, mint szuverén életutak találkozását és rövid ideig tartó együtt haladását, mely után a tagok mindegyike saját, önálló pályáján ment tovább. Mindenesetre a 98-as nemzedék fellépése a társadalomkritika, a filozófia és az irodalom terén a századforduló Spanyolországában olyan szellemi atmoszférát teremtett és olyan kisugárzó erővé vált, mely nélkül a 20. századi hispan világ igazán nem érthető meg.

A 98-asok munkásságában jelentős szerepet kap a *nemzeti múlt, a spanyol kultúra és történelem újraértékelése*. Itt rögtön azt a megszorító megjegyzést kell tennünk, hogy nem mindenkinél és nem egyforma mértékben. Azorín és Pío Baroja jobbra rövid eszmefuttatásokra szorítkoznak regénycikkekben és esszékben. Így például Azorín esetében gyakran szokás idézni *Az akarát* (1902) című regényéből azt a belső monológot, amit a főhős toledói kóborlásai során egy kocsmában gondol végig. Íme néhány sor belőle: „Művészetünk szomorúsága kiábrándító szomorúság. Amerika felfedezése tetőzi be a reconquista művét; a spanyolt végérvényesen a cselekvés emberévé formálja át, aki irreflexív, érzéketlen a költészet s bármiféle esztétikai bensőségesség átélése iránt, s aki hajlamos a díszes szónoklatokra és a zengzetes hetvenkedésre. S itt van az a két műfaj, amely jelzi a mi osztrák dekadenciánkat: a színház és a pikareszk regény.”⁸ Baroja pedig *Szenvedélyes csapongások* című írásában az alábbiakat mondja: „Spanyolországban kétségkívül soha nem voltak meg az átlagos kultúrának azok a kiváló kisebbségei, amilyenek az Európa középső részéhez tartozó országokban léteztek. Spanyolország soha nem volt középpont, hanem csak periféria. Néhány kiemelkedő ember és a köznép. Ez az, amivel rendelkezünk. Amikor megpróbáltunk kultúrközpontokat létre-

⁸ J. Martínez Ruíz (Azorín): *La voluntad*. Ed. de E. Inman Fox. Madrid, 1987. 212-213.

hozni, mint amilyen a 18. századi Aranjuez volt, vagy Madrid XII. Alfonz uralkodása idején, nem sokra jutottunk; amikor viszont a köznép látott munkához – csatázott a mórokkal, gyarmatosította Amerikát, szembeszállt a franciákkal – vagy kitalálta a maga hőseit, akkor valami nagyot alkotott.”⁹

A 98-as nemzedék más tagjai viszont hosszabb tanulmányokban foglalták össze mondanivalójukat a spanyol kultúráról és történelemről; így Miguel de Unamuno (*A tisztaságról*, 1895), Ángel Ganivet (*Spanyol ideárium*, 1896) és Ramiro de Maeztu (*A hispanitás védelme*, 1934). Ez a három munka képezi azt a háromszöget, melyet a következőkben kissé alaposabban járunk körül. Ugyanakkor ha az évszámokra pillantunk, meglepődve látjuk, hogy az első két munka még 1898 előtt keletkezett – Ganivet tanulmánya 1897-ben jelent meg –, Maeztu monográfiája viszont már jóval a századforduló után, a polgárháború küszöbén látott napvilágot. A szakirodalom viszont mindhárom művet a 98-as nemzedék spanyoliségképének kulcsalkotásáiként tartja számon – teljes joggal. Az első két munka – mondanivalóját és gondolatanyagát illetően – teljes egészében megelőlegezi a későbbi nemzedéki üzenetet, mi több, arra is rávilágít, hogy a 98-as generáció – vagy valami ehhez hasonló – akkor is megformálódott volna, ha nincs katonai vereség 1898-ban.¹⁰ Az 1898-as katonai vereség tehát nem oka a 98-as nemzedék kialakulásának, legfeljebb csak siettetette annak kialakulását, és az évszámot adva hozzá megteremtette annak emblémáját. Ami pedig Maeztu későbbi monográfiáját illeti, úgyszintén Donald L. Shaw nevéhez fűződik annak megállapítása, hogy „*A hispanitás védelme* lezárja 'a spanyol lélekről' szóló azon vizsgálódások sorát, melyek Ganivet *Spanyol ideárium*ával kezdődtek el.”¹¹ Vagyis Maeztu munkája egyfajta summázata, jobban mondva credője lehet annak az üzenetnek, amit a 98-as nemzedék küldött a 20. századi Spanyolország felé, még akkor is, ha ez az credő messze nem esett egybe a generáció *minden egyes* tagjának politikai hitvallásával és elméleti meggyőződésével.

Az említett háromszög elméleti szempontból legérdekesebb csúcsát talán Unamuno jelzett tanulmánya jelenti. Már a mű címe is bizonyos problémákat vet fel; az eredetiben ugyanis nem a „puridad” (tisztaság) terminusa áll, mint gondolnánk – vagyis nem csupán a kultúrtörténetből ismert „purizmus” egyik változata a címadó szó – hanem a „*casticismo*” kifejezés. Ez persze jelenti a tisztaságot is, de ezenkívül még sok minden mást is: olyan ekvivalenciákra lehet gondolni, mint „hamisítatlan”, „tősgyökeres”, „törőlmetszett”, aztán „vérbeli”, „fajtiszta”, „fajta”, „minőség”, és végül a terminus egyértelmű rokonságban áll a „kaszt” szóval is. A szójelentés pontos visszaadása a magyarban úgyszólván lehetetlen, viszont kitűnően szolgálja ama tartalmi sokoldalúság megnevezését, amivel Unamuno foglalkozni kívánt.

Mi képezi e sokoldalúság gyökerét? Az ország közvetlenül tapasztalható elmaradottsága, fejletlensége: „a spanyol társadalom mély válságon megy keresztül”¹² – írja, mely állapotot a „marasmo” (senyvedés, aszottság) szóval jelöli. A válság – az, hogy Spanyolország mint olyan, probléma – persze nem egyedül Unamunonak tűnt fel; Francisco Quevedo 1609-ben megjelent *España defendida* című munkájától kezdve több tucat írás foglalkozik a spanyol dekadencia okaival. A múlt század vége felé – az európai periféria vagy félperiféria más országaihoz hasonlóan – Spanyolországban is alapvetően két irányzat kristályosodott ki e problémakört illetően: az egyik a *tradicionalista* vonal – legnevesebb képviselője a polihistor Marcelino Menéndez y Pelayo –, amely a bajok okát a külföldi, európai befolyásra vezeti vissza. A másik irányzatot az *Európa-követők* jelentik – ezek vezéralakja Joaquín Costa –, akik viszont épp az európai minták hiányában látják a hanyatlás legfőbb okát. Ennek alapján a spanyol

⁹ Idézi Abellán, José Luis (cd): *Visión de España en la generación del 98*. Madrid, 1968. 189-190.

¹⁰ Vö. Shaw 25.

¹¹ Shaw 128. Ehhez egyrészt azt a kiegészítést kell fűzni, hogy Unamuno esszéje időben valamelyest megelőzi Ganivetet, másrészt pedig azt, hogy a „lezárlást” illetően némi korrekcióra lesz szükség, amit a későbbiek során teszünk meg.

¹² Unamuno, Miguel de: *En torno al casticismo*. Obras Completas, I. Madrid, 1966. 856. (a továbbiakban: *Casticismo*)

történelem és társadalom krónikus válságából való kivetető út is kettős lehet: az egyik fél szerint a kiutat a spanyol hagyományokhoz való visszatérés, a másik szerint pedig az európai cizmék, intézmények és technikák átvétele jelenti.

Unamuno merőben másként viszonyul a spanyol problematikához, illetve a két jelzett irányzathoz. Ő nem közvetíteni akar a két párt között, nem valamiféle könnyed és mutatós szintézis megteremtésére törekszik, hanem igyekszik a jelenségek mélyre hatolni, megkísérelni felmutatni azt az okot, ami egyrészt a spanyol dekadenciához, másrészt pedig – a kilábalást illetően – a fenti dichotómiához vezetett. Unamuno a bajok gyökerét a *spanyol történelemhez és hagyományhoz* való alapvetően elhibázott viszonyulásban látja. Sem a tradícióhoz való merev ragaszkodást, sem pedig annak szimpla elutasítását nem tartja elfogadhatónak. „Bizonyos az, hogy azok, akik a nappal szemben haladnak, ki vannak téve annak, hogy az elvakítja őket; ám azok, akik hátrafordulva mennek előre, hogy ne tévesszék szem elől az árnyékukat, attól való félelmükben, hogy eltévednek az úton – s akik azt hiszik, hogy az árnyék vezeti a testet! –, annak vannak kitéve, hogy felbotlanak és hanyatt esnek. Mindazonáltal, még így is előre felé mennek, mert a jövő napja rajzolja ki nekik a múlt árnyékát.”¹³

Gondolatmenete tengelyében az áll, hogy nem a spanyol történelemről kell természetlen és végeláthatatlan vitákba bonyolódni, hanem inkább – kanti nyelven szólva – annak lehetőségfeltétlét kell megvizsgálni, azt, ami a spanyol történelmet – és egyáltalán a történelmet – lehetővé teszi; másként szólva nem csupán bizonyos elemek ilyen vagy olyan újrendezéséről és értékeléséről van szó egy meghatározott kereten belül, hanem arról is, hogy *magát ezt a keretet* kell tematizálni. Elképzelését az alábbi grandiózus képben rögzíti: „A történelem napfényt visszaverő, tajtékos hullámai a végeláthatatlan tenger hátán zúgnak, morajlanak, de a hullámozó felszín alatt a tenger mérhetetlenül mély, csendes, és aljára sohasem ér el a napfény. Mindaz, amiről az újságok nap mint nap tudósítanak, a 'jelen történelmi pillanat' egésze nem egyéb, mint a tenger felszíne, olyan felszín, amely könyvekbe, okiratokba dermed és kristályosodik (...) Az újságok semmit sem írnak a történelem nélküli emberek millióinak csöndes életéről, azokról, akik a földteke valamennyi országában és a nap minden órájában a nap járása szerint felkelnek, és kimennek a földekre, hogy folytassák a mindennapi és örök, szürke és csendes munkát, amely – mint a tenger alatti zátonypépítő korallok munkája – a történelem kiemelkedő szigetecskéinek alapját képezi. A hang – mondhatni – a fenséges csenden nyugszik, abból él; a hatalmas, hallgatag emberiség fölött emelkednek azok, kiknek lár-májától hangos a történelem. Ez a belső történelmi élet, amely csendes és végtelen, mint a tenger mélye, a haladás, az igazi, az örök tradíció lényege, nem pedig az a valótlan hagyomány, amelyet a könyvekbe és iratokba, kövekbe és műemlékekbe temetett múltban szottak keresni.”¹⁴

A döntő elem tehát a hagyományhoz, a tradícióhoz fűződő viszony újragondolása. Unamuno abból indul ki, hogy a hagyomány, a tradíció, a latin *tradere* szóra vezethető vissza, és azt jelenti, hogy valaki valamit át-ad valaki másnak; ez tehát egy diszkurzív aktus, nemcsak a benne közreműködő alanyok, hanem a tárgy vonatkozásában is. Azt az át-adást azonban, amit hagyománynak nevezünk, nem szabad úgy elképzelni, mint mondjuk a váltófutásban a stafétabot átadását. Mikor a történelmi múlt a következő nemzedékekre „hagyományozza át” a régebbi intézményeket, technikákat, gondolatokat stb., akkor nemcsak a diszkurzív elemek tovább-adásáról van szó, hanem egy olyan mélyebb, *folytonos alap* meglétéről is, ami az át-hagyományozó aktusokat egyáltalán lehetővé teszi. Ezt az át-adást lehetővé tevő folytonos alapot, kontinuumot nevezi Unamuno „örök tradíciónak”. Másként szólva az „örök tradíció” nem az egyes át-adás-aktusok láncikáiból összcálló fűzér, hanem az a mélységes alapzat, ami a láncikák fűzérére alakulását lehetővé teszi. Ilyen értelemben az örök tradíció különbözik a pusztá történelmi tradíciótól, a múlt tradíciójától, mivel ez

¹³ Casticismo 787.

¹⁴ Casticismo 793.

csak egyes, diszkurzív dolgok – „szigetecskék” – átadására vonatkozik; ez utóbbi elemek jelennek meg a könyvekben és a regesztrumokban, ez utóbbi gondozásával foglalkozik a történettudomány, s ennek megőrzése, fenntartása a szó szokványos értelmében vett tradicionalisták szívügye.¹⁵ Mindez „csak” történelem, felületi, felszíni értelemben. A történelmi tradíció szintje alatt meghúzódó kontinuum, az örök tradícióban egy egészen másfajta történelem tárul fel: ezt Unamuno *belső történelem*nek (intrahistoria) nevezi. Ez a belső történelem azon névtelen milliók történelem alatti – vagy történelem nélküli – léte, kiknek ténykedése, munkálkodása lehetővé teszi azt, amit egyébként történelemnek nevezünk.

Unamunonak az örök tradícióra, illetve a belső történelemre vonatkozó elképzelési elentmondások. Egyrészt az elmélet kétségtelen értékei közé tartozik a történelem és a történetírás dichotómiájának felmutatása, annak hangsúlyozása, hogy komoly diskrepancia áll fenn aközött, ami a világban történik, illetve aközött, ami mindebből a *historiográfiában* megjelenik. A szerző viszonyulása a történelemhez nem ismeretelmélet-központú, mely szerint a történelem a *tudott* történelemmel egyenlő, hanem inkább ontológiai, amennyiben átöri a történelemtől való tudás episztemikus kérgét, és a történelmet önmagában, „an sich” tematizálja. Másrészt viszont azt is ki kell emelni, hogy az elmélet több ponton homályos és következtetlenségeket mutat. Először is tisztázatlan az „örök tradíció” és a „belső történelem” viszonya; Unamuno néhol ugyanannak tekinti a két terminus jelentéskörét, más esetekben viszont azt mondja, hogy a belső történelem „revelálódik” az örök tradícióban, tehát mintha ennél mélyebben fekvő valóságról lenne szó. Aztán tisztázatlan az is, hogy a belső történelem történelem-e még egyáltalában, vagy pedig már nem az. A döntő kérdés az, hogy milyen módon szerezhetünk tudomást e jelenségek létéről, hogyan tudunk ismeretszerűen ezek közelébe férkőzni. Az világos, hogy nem a történetírás könyvein keresztül – bár Unamuno egy helyen megjegyzi, hogy azok a legjobb, történelemtől szóló könyvek (és történetírók), melyeket áthatja az „örök belső történelem fuvallata”¹⁶ – újabb következtetlenség ez. Azt ugyan többször hangoztatja, hogy az örök hagyományt nem a múltban, hanem a jelenben kell keresni; ám ezzel nem sokra megyünk, mert a jelenben nagyon sok mindent lehet keresni. És ha rá is bukkantunk erre az „örök hagyományra”, hogyan vagyunk képesek a szerzett ismereteket verifikálni és azokról kommunikálni, hiszen, mint láttuk, az örök tradíció egyik ismérve éppen az, hogy nem kerül be a történelemtől szóló könyvekbe; vagyis ha ez az ismeret átkerül a könyvekbe, legott valami más lesz, mint eredetileg volt. Mindezen problémák komoly árnyékot vetnek a koncepcióra.

Nézzük az unamunoi okfejtés további lépéseit. Az örök tradíció, a belső történelem hordozója Unamuno szerint a nép. „Népen” itt elsősorban a vidék, a falvak lakosságát kell érteni, azt a népességet, melyről a „felső” történelem, a múlt dicső tetteinek búvkörében élő szokványos tradicionalizmus nem vesz tudomást. Unamunonál tehát egy sajátos „parasztmitológia” megformálódásának lehetünk tanúi. Azt az örök tradíciót, karaktert pedig, amely a népéletben ölt testet, legvégső fokon a terület, a *táj* határozza meg. Ezen a ponton közvetlenül megfigyelhető a századvég ún. *milió*-elméletének hatása – elsősorban Hippolyte Taine (1828-1893) munkái révén –, mely szerint egy adott terület lakosságának lelki tulajdonságait, pszichikai alkatát a fizikai környezet, a *táj* határozza meg. Ám itt furcsa sajátosságra bukkantunk: a népeletbe zárt s a *táj* által meghatározott örök tradíció s belső történelem nem egy zárványszerű nemzetkarakterológiai magot foglal magában, hanem épp ellenkezőleg, nyitást jelent az egyetemes emberiség felé: „a belső történelemben a diffúz és lenézett tömeggel a mély nemzetközi folytonosság, a kozmopolitizmus elve, az egyetemes emberi protoplazma elve él együtt.”¹⁷ Vagyis a *lefelé* hatolás az örök tradícióban, a belső történelemben

¹⁵ „Azok legtöbbször, akik tradicionalistának nevezik – vagy nem nevezik – magukat, (...) nem látják az örök tradíciót, hanem annak csak üres árnyékát a múltban.” Casticismo 795.

¹⁶ Casticismo 796.

¹⁷ Casticismo 869.

való elmerülés egyúttal a szó szoros értelmében vett *ki-utat* is megmutatja: az Európa és a világ felé való nyitás ígéretét hordozza magában. Látható, hogy az unamunoi elképzelés miként próbálja meghaladni a szokványos tradicionalizmus és az európaizálás dichotómiáját: a kulcs az örök tradícióban rejlik, amely egyszerre mutat túl a szokványos tradicionalizmus elméleti horizontján, illetve az Európa-pártiak hagyományt elvető álláspontján. Ez a gondolati irány jelszószerűen a következőképpen fogalmazódik meg: „Európaizálnunk kell és alá kell merülnünk a népbe.”¹⁸ A továbblépést, mint látható, az jelenti, hogy immáron konjunktíve kapcsolódik össze az a kettős követelmény, ami korábban egy diszjunktív vagy-vagyként fogalmazódott meg.

További kérdés, hogy az itt csak vázlatosan ismertetett gondolatmenet miként kapcsolódik a „tisztaság”, a kaszticizmus problémaköréhez. Unamuno tanulmánya vége felé a következőképpen fogalmazza meg a kérdést: „S hogy mi köze van mindennek ama másikhoz, a kaszticizmushoz? Nagyon is sok: ez utóbbi a régi, nemzeti *történelmi* szellem bosszúja, ami az európaizáció ellen hat.”¹⁹ Miről is van itt szó? Arról, hogy a kaszticizmus a maga történelmi formájában Kasztíliahoz kötődik. Unamuno az egységes spanyol államiság megteremtését egyértelműen Kasztília művének tartotta. A létrehozott egységes spanyol államra egyértelműen a kasztíliai mentalitás nyomta rá bélyegét. Ez a kasztíliai szellem vált aztán az idők során „castizo”-vá, tisztává, az elkülönülés, az elzárkózás értelmében. „A nemzeti jellegzetességek, melyek mindegyik európai nemzetet önhitté tesznek, rendszerint azok fogyatékoságai is egyúttal. Mi, spanyolok, úgyszintén ebbe a hibába estünk.”²⁰ Vagyis a kasztíliai kaszticizmus mint elzárkózó elkülönböződés, mint differencia voltaképpen azt jelentette, hogy a spanyolság leoldódott, eltávolodott attól az örök emberi alaprétgőtől, ami a belső történelemben, az örök tradícióba leszorítva élt tovább a népben. Ennélfogva a nemzeti újjászületés, a regeneráció – túl azon, hogy a kaszticizmus megroppantását tételezi fel – nem valami merőben új cél kitűzését jelenti, hanem *visszatérést ahhoz, ami a spanyolság eredendően mindig is volt*: „a spanyol társadalom jövője történelmi társadalmunk mélyén, a belső történelemben, az ismeretlen népben várakozik, és addig nem is bukkan elő erősen és hatalmasan, amíg az európai környezet felől érkező szelek vagy szélviharok fel nem ébresztik.”²¹ Talán ebben a mondatban summázható a fiatal Unamuno válasza a spanyol regeneráció kérdésére, kihívására.

Ángel Ganivet leghíresebb munkája, az 1896 októberére datált s Helsingforsban (a mai Helsinkiben) megírt *Spanyol ideárium*, Unamuno könyvéhez hasonlóan a nemzeti önvizsgálat igényével lép fel. A tanulmány fő célját a szerző a mű záró soraiban a következőképpen fogalmazza meg: „Észrevehették, hogy gondolataim központi mozgatórugója Spanyolország szellemi életének helyreállítása (*restauración*).”²² A rövidke idézet több fontos momentumra utal. Először is Ganivet elemzése nemcsak a spanyol múlttal való elméleti és kritikai számvetés kíván lenni, hanem eredendően cselekvésorientált, egy, a nemzetnek megfelelő gyakorlat kialakítását célozza. Másodsorban, ha egyféle szellemi helyreállítási programról van szó, ez közvetlenül azt előfeltételezi, hogy az ország jelenleg szellemi szempontból romokban hever. Valóban, erre az állapotra utal az alábbi kitétel is, ami még azért is lényeges, mert szemléletesen mutatja, hogy Ganivet mekkora *tétet* tulajdonít a vizsgálódásnak s a belőle következő helyes gyakorlatnak: „Spanyolország szellemi romhalmazára való tekintettel követ kell helyeznünk arra a helyre, ahol a szív dobog, és akár egy millió spanyolt oda kell vetnünk a farkasok elé, ha nem akarjuk azt, hogy mindannyiunkat a disznók élé vessenek.”²³

¹⁸ Casticismo 867.

¹⁹ Casticismo 865.

²⁰ Casticismo 795.

²¹ Casticismo 866.

²² Ganivet, Ángel: *Idearium Español. El porvenir de España*. Madrid, 1996. 144. (a továbbiakban: *Idearium*)

²³ *Idearium* 54. Ganivet itt arra a sarkvidéki történetre utal, melyben egy apa öt gyermekével szánon utazott a végtelen jégmezőkön, amikor egy farkas farka szegődött a nyomukba. Mikor már majdnem el-

Ahhoz, hogy nép vagy nemzet történelmének, sorsának egészét illetően szilárd alapokon álló ítéletet alkothassunk, természetesen megfelelő elméleti belátásra és módszerre van szükség. H. Ramsden idevágó kutatásai²⁴ alapján bizonyítottnak vehetjük, hogy Unamunóhoz hasonlóan Ganivet esetében is elsősorban H. Taine elmélete szolgáltatta a megfelelő elméleti és módszertani alapokat. Taine két vonatkozásban is kora gyermeke volt; először is abban, hogy az egyes országokat, civilizációkat *fejlődő organizmusoknak* tekintette – vagyis e tekintetben hű maradt a 19. századi *fejlődésszéméhez* –, másodsor pedig abban, hogy a progresszió feltételeit szigorúan tudományos – közlebről *természettudományos* – alapon demonstrálhatónak, bebizonyíthatónak tartotta. E két feltétel egyidejű érvényesítése egy olyan zárt, determinisztikus rendszer kiépítését tette lehetővé, amely egyaránt eleget tesz a *haladás* és a *tudományosság* kritériumainak.

Mint ismeretes, Taine késői, monumentális és befejezetlenül maradt főműve (*Les Origines de la France contemporaine*, 1876-1893, 11 kötet) megalkotásához és kidolgozásához a döntő lökést az 1870-71-es kettős trauma adta: a katonai vereség a poroszoktól, illetve a Kommün létrejötte. Kézenfekvő az analógia: ahogy Taine számára az 1870-71-es események, Ganivet számára a mélypontjára érkezett spanyol dekadencia szolgáltatott alapot a nemzeti önvizsgálathoz. Taine eljárásának lépcsőfokai – elvontan szemlélve – az alábbi módon foglalhatók össze:

1. Egy adott ország súlyos *betegségben* szenved.
2. Ez a betegség *pszichológiai* természetű.
3. Ahhoz, hogy a betegség természetével tisztában legyünk, *kollektív nemzeti önismeretre* van szükség.
4. Ennek az önismeretnek akadályát képezi az, hogy a nemzeti mibenlét roppant összetett, *komplex* jelenség.
5. Ezért a felszíni sokféleség rétegen áthatolva el kell jutnunk egy mélyen fekvő *középponti maghoz*.
6. Ebben a középponti magban táruul fel az a változatlan, örök lényeg, amit *nemzeti karakternek* nevezünk.
7. E nemzeti karakter kialakulása, megformálódása döntő mértékben a *földrajzi, természeti viszonyok* függvénye. (Alkalmazkodás, adaptáció.)
8. A földrajzi viszonyokra visszavezethető nemzeti karakter ismeretében a felszíni megnyilvánulások sokfélesége immáron nem zavarba ejtő, átláthatatlan káosz, hanem a nemzeti karakter egy-egy *specifikációja*.
9. A nemzeti karakter ismeretében *gyógyítható* a betegség, amely nem más, mint letérés a nemzeti karakternek egyedül megfelelő útról.

Ganivet olvasatában – és a spanyol viszonyokra applikálva – ez az analízis a következőképpen fest:

1. A spanyolokra jellemző betegséget az *akarategyengeségben*, az abouliában pillantja meg.²⁵ (Érdemes félfigyelni arra, hogy mások, például Ortega y Gasset épp ellenkezőleg,

---

érték a lovakat, az apa – hogy valamennyiük biztos halálát elkerülje – végső kétségbeesésében a farkasok közé dobta legkisebb gyermekét, miáltal időt nyertek és eljutottak a legközelebbi településig s így megmenekültek. Ganivet szavai egyébként profétikusak; az a bizonyos egy millió spanyol az 1936-39-es polgárháború poklában lelta halálát.

²⁴ Ramsden, H.: *Angel Ganivet's Idearium Español. A Critical Study*. Manchester, 1967. (a továbbiakban: Ramsden 1967.); illetve *The 1898 Movement in Spain*. Manchester, 1974. (a továbbiakban: Ramsden 1974.)

²⁵ „Ha mint szellemi orvostól tanácsot kérnének, hogy világosan fogalmazzam meg annak diagnózisát, amiben mi, spanyolok szenvedünk (mert bőven van szenvedés, és nehéz a gyógyítás), azt mondanám,

a túlzott akarásban pillantják meg a bajok okát. A két nézet közötti ellentét, ha azt időbeni kettősségében szemléljük látszólagos: a spanyol világbirodalom, az arany század korának túlzásba vitt akarása most az akaratgyengesség tünetciben üt vissza.)

2. Ez az akaratgyengesség nem egyedi, hanem *kollektív* jellegű.²⁶
3. A pszichológiai önmegismerés komoly *nehézségekbe* ütközik.²⁷
4. A nemzeti mivolt, lelkiesség megismerése esetében le kell hatolni a mélybe és el kell jutni a *középponthoz*.²⁸
5. A nemzeti karakter alapja: a „*territoriális szellemiség*”.²⁹
6. A territoriális szellemiség alapján megmagyarázható a külső tények *sokfélesége* és Spanyolország *ideális fejlődése*.³⁰

Látható, hogy a gondolatlánc utolsó szeme egyszerre kívánja betölteni a hézagmentes történelmi magyarázat teoretikus és az akaratgyengesség betegségéből való kilábalás praktikus szerepét. Mielőtt azonban átadnánk magunkat a gyógyulás keltette felhőtlen örömeinek, nézzük meg közelebbről, mit is jelent Ganivetnél közelebbről ez a „territoriális szellemiség”.

A szerző a területiségnek három típusát különbözteti meg, melyekhez egy-egy konstans karaktervonást rendel hozzá, és ezeket egy megfelelő ország történelmével illusztrálja. A három típus: a *szigeti*, a *félszigeti* és a *szárazföldi* típus, az ezeknek megfelelő lelki alapvonás az *agresszió*, a *függetlenség* és az *ellenállás*, melyeket Anglia, Spanyolország és Franciaország történelmével illusztrál. A részletekbe e ponton nem érdemes belemenni; Ganivet szabadjára engedett képzeletének érzékeltetésére legyen szabad felhözni Napóleont példáját, akinek külpolitikája minden volt, csak nem az ellenállás. A szerző úgy oldja fel ezt az ellentmondást, hogy a *korzikai* születésű Napoleon hatalomra jutásával a *szigeti* szellemiséget juttatta uralomra, és megítélés szerint Franciaország egész 19. századi politikája e félsikerült szigetiesség jegyében fogant, amely III. Napoleon hódító törekvésciben éppúgy megnyilvánult, mint a Harmadik Köztársaság indokolatlan gyarmatosító politikájában, amely eredendően idegen a franciák nemzeti karakterétől.

Mármost természetesen világos, hogy ez az egész képtelen koncepció eleve annak jegyében született, hogy valamiféle elméleti keretet és támaszt nyújtson Ganivet számára a spanyol történelem és kultúra személyes értékelésére. Mint láttuk, Spanyolország a félszigeti territorialitás reprezentánsa, melynek fő pszichikai megfelelője a függetlenség védelme. S most térhetünk rá a spanyol történelem megítélésének döntő elemére, amely a következőképpen hangzik: „Spanyolország félsziget, jobban mondva 'a félsziget', mert nincs félsziget, amely közelebb állna a szigeti mivolthoz, mint a miénk. A Pireneusok egy földszoros és falat képez; nem akadályozza meg az inváziókat, ám elszigetel bennünket és lehetővé teszi, hogy meg-

hogy a betegséget a 'nem akarás' – vagy tudományosabb kifejezéssel élve a görög 'aboulia' – terminusával jelölik.” Idearium 138.

²⁶ „Spanyolországban például sok az akaratbeteg, következésképpen a 'kollektív aboulia' állapota áll fenn.” Idearium 139.

²⁷ „A pszichológiai stúdium legnehezebb, még megoldásra váró problémája, melynél még a legélesebb elméjű kutatók és megfigyelők is kudarcot vallottak, abban áll, hogy logikai szigorral kapcsoljuk össze a belső tapasztalatot a külső jelenségekkel.” Idearium 54.

²⁸ „Amikor egy ország pszichológiai szerkezetét tanulmányozzuk, nem elég a külső mechanizmus megjelenítése, s nem is bölcs dolog, ha azt egy lélegzetelállító ideológia révén magyarázzuk; mélyebbre kell hatolni, s magában a valóságban kell megkeresni azt a tovább már nem redukálható középpontot, melyhez mindaz a burok tapad, ami a külső időben az adott ország fiziognómiáját formálja.” Idearium 55.

²⁹ „S valahányszor a mélybe hatolunk, hogy feltáruljon előttünk az, ami számunkra mindörökké adott, a föld, ez a középpont a 'territoriális szellemiségben' található.” Idearium 55-56.

³⁰ „Spanyolország ideális fejlődése csakis akkor magyarázható meg, ha történelmének valamennyi külső tényét szembeállítjuk azzal az állandó, változatlan szellemiséggel, amit a terület teremt, ültet el és tart fenn bennünk.” Idearium 56.

Órizzük független jellegünket. Valójában azt hittük, hogy szigetiiek vagyunk, s e tévedés talán megmagyarázza történelmünk számos anomáliáját.³¹

Vagyis miről van szó? Nem kevesebbről, mint arról, hogy a spanyol történelem – legáltalában annak tekintélyes része – *tévítton járt*, amennyiben letért a függetlenség, az önállóság megvédésének útjáról, és egy olyan kényszerpályára keveredett, amely mélységesen idegen a területiális szellemiségből eredő spanyol nemzeti jellegtől. Vagyis egy roppant szikizmának lehetünk tanúi: létezik egyfelől az a bizonyos „ideális fejlődés”, mint az a rőppálya, melyet Spanyolországnak – nemzeti jellegéből következően – *be kellett volna* futnia, másfelől viszont létezik egy adott, empirikus nemzeti történelem, melyet a szerző nem érez sajátjának, hanem valami idegen beszüremkedésként szemlél. Végsőkéig redukálva a dolgokat azt mondhatjuk, hogy *az, ami van, voltaképpen nincs, s az, aminek lennie kellene, úgyszintén nincs*. E tébolyult állapottal nem lehet huzamosan élni, s – számos egyéb más ok mellett – valószínűleg ez is szerepet játszott abban, hogy Ganivet 33 éves korában, 1898 novemberében öngyilkosságát követett el.

Ám térjünk vissza a fő gondolatmenethez! Most már kezünkben van a *múlt*, a spanyol történelem ganiveti újraértékelésének nyitja, valamint *jövőszemléletének* mint lehetséges korrekciónak a kulcsa. Nézzük meg először az előbbit.

Az Ideárium kezdő mondataiban Ganivet annak a véleményének ad hangot, hogy Spanyolország „ideális alkatának” legmélyebb, eredendő morális és vallási elemét Seneca sztoicizmusában fedezte fel.³² Az elméleti keret ismeretében immáron nem okoz gondot annak a hangsúlyozásnak az értelmezése, melyet Seneca sztoicizmusának összecséscé során érvényesít: „Ne hagyj magad legyőzni semmi olyan dolog által, ami idegen a szellemedtől; az élet véletlenszerűségei közepette gondolj arra, hogy lényed mélyén valami erős és elpusztíthatatlan őserő (*fuerza madre*) honol, mint valami gyémánttengely; e körül forognak az ösztövértények, melyek mindennapi életünk szövétét képezik.”³³ A spanyol jellemet tehát kezdettől fogva egy eredendő befelé fordulás, önmaga felé irányuló összpontosulás jellemzi, melyet nem Seneca talált ki, hanem már korábban is ott létezett, s neki mintegy csak formába kellett öntenie azt.³⁴ Erre a sztoikus alapzatra aztán úgyszólván természetesen módon épül rá a kereszténység, ez magyarázza annak gyors elterjedését a hispán területeken.

A következő lépcsőfokot a vizigót uralom jelenti, melynek jelentősége a spanyol nemzeti karakter megformálódásában Ganivet szerint meglehetősen csekély. Ez annál is inkább figyelemre méltó momentum, mivel főleg a századforduló idején – nem utolsó sorban a német egység létrejötte és Németország impozáns fejlődése miatt – a spanyol etnogenezis kialakulásában számos kurató jelentős szerepet adott a germán-vizigót elemnek. Ganivet szerint a vizigótok képtelenek voltak a náluk civilizáltabb lakosság irányítására, ezért a tényleges kormányzást átengedték az egyháznak, s így a középkor korai századaiban valóságos teokratikus uralom alakult ki, végső fokon innen eredeztethető az egyház roppant nagy szerepe a spanyol történelemben. Ezek szerint, folytatja Ganivet, a 8. század elején betörő arabok voltaképpen nem nevezhetők a vizigót királyság megdöntőinek, egyszerűen azért, mert nem volt mit megdönteniük.³⁵

Roppant érdekes viszont az, ahogy Ganivet elhelyezi az arab elemet a nemzeti történelmi tablón. A domináns kereszténység-központú spanyol történetírással ellentétben, mely a mór uralmat és annak befolyását általában kirekesztő módon taglalta, Ganivet az arab inváziót „vallásos szellemiségünk legeredetibb és leggyümölcsözőbb termékének” tekinti.³⁶ Az arab

³¹ Idearium 60. (Kiemelésem tőlem – Cs. D.)

³² Idearium 37-38.

³³ Idearium 38.

³⁴ Ramsden megjegyzi, hogy Ganivetet szemmel láthatólag nem zavarta az a tény, hogy Senecát már csecsemő korában Rómába vitték, s egész életén át ott is maradt. (Ramsden 1967., 70.)

³⁵ Idearium 43.

³⁶ Idearium 44.

összetevő felértékelésben közvetlenül az a dialektikus felismerés fejeződik ki, hogy egy ösz-szeütközést – márpedig a Reconquista nem volt egyéb, mint nyolc évszázadig tartó össze-ütkezés – két egymással ellentétes irányú erő idéz elő, így az arab elem re-aktíve tükröződött a spanyol szellemiségben is. Ganivet itt egy olyan gondolatot vet fel, mely a 20. század több jelentős spanyol történetírójánál (Sánchez Albornoz, A. Castro) központi problémává tere-bélyesedik. E spanyol-arab szimbiózisból származtak a spanyol vallásos szellemiség legmar-kánsabb vonásai: „a miszticizmus, vagyis a költői felmagasztosulás és a fanatizmus, vagyis a cselekvés felmagasztosulása. A miszticizmus mintegy az afrikai érzékiség szanktifikálása volt, a fanatizmus pedig önmagunk ellen fordulás, midőn befejeződött a Reconquista.”³⁷ Az arab összetevő figyelemre méltó felértékelésében minden bizonnyal szerepet játszott Ganivet granadai származása is, ahol a sok évszázados arab uralom hatásai mindmáig érződnek.

Ha a kisebb jelentőségű összetevőktől eltekintünk, megállapíthatjuk, hogy a spanyol tör-ténelem terepét eddig elsősorban az Ibériai-félsziget képezte; bekövetkezett azonban 1492, kialakult a területiális spanyol egység, lehetőség nyílt a politikai expanzióra. Ganivet sorra veszi a négy égtájat:

Kelet: a mediterráneum felé való orientáció a korábbi itáliai katalán-aragón érdekeltsé-gekre épül, így ennek fenntartása kívánatos összhangban áll a történeti előzményekkel.

Dél: a korábbi kasztíliai politika természetes folyománya az lett volna, ha a mórok elleni háborút folytatják az afrikai területeken, s eredetileg Kasztíliai Izabella is ezt a vonalat része-sítette előnyben. Közbejött azonban Kolumbusz, Amerika felfedezése, s ezzel egy harmadik égtáj is feltűnik a színen: a

Nyugat. Ganivet a spanyol gyarmatbirodalom kiépülését mindvégig evangelizációs-misz-sziós tevékenységnek, másrészt pedig hősies vállalkozásnak tekinti, amely szerinte magasan fölötte áll a későbbi európai – elsősorban angol – kolonizációnak, amely a gazdaságra, a ke-reskedelemre, a haszonra épülő materialista gyarmatosítás volt. (A mindenütt aranyat kereső s aranya szomjúhozó conquistádorok azonban más képet idéznek fel bennünk, s a világ-birodalom kiépítésének igénylését is nehéz összecgyczetni a függetlenség megóvására beren-dezkező területiális szellemiséggel.)

A Habsburgok trónra kerülésével aztán – Németalföld révén – megnyílt Spanyolország előtt a negyedik világtáj is:

Észak. Ezzel a ganiveti üzenet voltaképpen magvához jutottunk el. A szerző megítélése szerint ekkor következett be az a döntő fordulat, ami eltérítette az országot történelmünk normális medréből, és egy olyan kényszerpályára juttatta, mely gyászos következményekhez, Spanyolország hanyatlásához, tönkremeneteléhez vezetett, s melynek hatásai egészen a szerző koráig nyúlnak. Ganivet igen keményen fogalmaz: „Cselekvésünk a kontinens központjában félmérhetetlen politikai abszurdum, értelmetlenség; (...) midőn Spanyolország, e félszigeti nemzet, amellett kötelezte el magát, hogy úgy cselekedjék, mint a szárazföldi nemzetek, biz-tos pusztulásra ítélte magát.”³⁸

E politika kialakításában a döntő szerepet I. Károly játszotta, aki Spanyolországot *kívül-ről* szemlélte, s egy, a nemzet érdekeitől *idegen* politikát kényszerített arra, melyet az ország-ban voltaképpen senki sem értett meg. Megjelenik a Napóleonnal való analógia: ahogy Napóleon Franciaországot szigeti nemzetté tette, úgy alakította I. Károly Spanyolországot szárazföldi nemzetté.³⁹ Meggyökeresedett az a területiális szemléletmód, mely a nagyságot kizárólag a területi kiterjedéssel, az extenzióval azonosította. A következmény az ország energiáinak elpocsékolása lett: „Alighogy kialakult a nemzet, szellemisége máris kilép abból a mederből, ami számára ki volt jelölve, szétterjed az egész világon, külsődleges és hiábavaló

³⁷ Idearium 45.

³⁸ Idearium 93-94.

³⁹ Idearium 95.

dicsőséget keresve, mialatt az országot tartalék-laktanyává, rokkantkórházzá és koldusmenhelyé változtatta.⁴⁰

II. Fülöp már szintiszta spanyol, aki mindent spanyol szemmel lát. Megítélésében jellegzetes kettősség mutatkozik, ami voltaképpen Ganivet belső vívódásainak, gondolatai ellentmondásosságának lenyomata. II. Fülöp politikája egyrészt alapvetően elhibázott, mivel az ország érdekeivel ellentétes irányba vezetett; másrészt viszont csodálatos gondolat, amennyiben tetteit szintiszta érzelmek vezérelték. Vagyis „II. Fülöp politikája nem azért vitt bennünket romlásba, mert kitartott a katolikus eszmék mellett, hanem azért, mert ezen eszmékre támaszkodva egy politikai abszurdumot védelmezett, egy olyan művet, ami ellentétes volt a spanyol érdekekkel.”⁴¹ II. Fülöp utódai és a Bourbon-dinasztia voltaképpen ugyancsak az extenzív, területiális szemléletet képviselte, vagyis mindannyian hozzájárultak Spanyolország belső önkifosztásához. És ezzel ismét a spanyol dekadencia kézzelfogható valóságába ütközünk.

Mi hát a kiút, a gyógyulás útja? Az előzőekből már sejthető: a Spanyolországra kívülről ráerőltetett, *idegen*, szárazföldi szellemiségtől vissza kell térni a spanyol nemzeti karakternek megfelelő félszigeti szellemhez. Vagyis Ganivet radikális befelé fordulást követel. A második fejezet híres zárómondatai a következőképpen hangzanak: „Spanyolország egész életének helyreállítása csakis arra a kiindulápontra támaszkodhat, hogy minden energiánkat területünkön belül kell koncentrálni. Reteszekkel, kulcsokkal és lakatokkal kell bezárni minden kaput, melyen keresztül a spanyol szellem kiszökött Spanyolországból, hogy szétáradjon a szélrózsa minden irányába, ahonnan manapság az üdvözülés megjöttét várják; s e kapuk mind egyike fölé ne azt a dantei feliratot függesszük, mely úgy szól, hogy *lasciate ogni speranza*, hanem – Szent Ágostont utánozva – ezt, egy vigasztalóbb, emberibb, mélyen emberi feliratot: *Noli foras ire, in interiore Hispaniae habitat veritas*.”⁴²

Az elmondottakhoz röviden az alábbiakat kívánjuk még hozzáfűzni:

1. A befelé fordulás ganiveti programja nem jelent teljes bezárkózást; a külföldi példák utánzását és hazai átvételét elfogadhatatlannak tartja, ám megengedi azoknak a külföldi mintáknak az átvételét, melyek összhangban vannak a spanyol hagyománnyal, karakterrel. (Tehát a „kulcslyukon” még beférnek a külföldi hatások, gondolatok.)

2. Hihetetlenül kártékony és teljességgel terméketlen az az elképzelése, amely ezt az önmagába összpontosuló „nemzeti összetartást” kizárólag egy szellemi-spirituális megújodáshoz kapcsolja, és mélyen lenéz mindennemű gazdasági-technikai modernizációt. Ganivet váltig hangoztatja az új, irányadó eszmék kikovácsolásának szükségességét, ám arról, hogy konkrétan milyen eszméről van szó, sehol sem beszél.⁴³

3. Ugyanakkor a szellemi megújodás alapján a félszigeti területiális jelleggel összeegyeztethetőnek tartja a szellemi expanziót Latin- (jobban mondva Spanyol-) Amerika felé; ily módon egyik korai megfogalmazója lesz annak a spanyol szellemi szupremácián alapuló *hispanitás*-gondolatnak, ami majd fontos szerepet játszik a spanyol szélsőjobb szellemi leltárában.

A *Spanyol idearium* itt ismertetett vezéreszméi végeredményben egy rendkívül *tradicionalista*, *konzervatív* és *populista* gondolatrendszerrel jelenítenek meg előttünk, mely ugyanakkor, furcsa módon, korszínvonalon álló, természettudományos megalapozást vindikál magának. A Közép-Kelet-Európában jól ismert, küldetésstudattól áthatott, váteszi értelmiségi hangnyomatékát épp az adja, hogy a szerző nemcsak hiszi, hanem – „tudományosan” – tudni is véli az igazságot. Ha nemzeti elfogultságtól függetlenül kívánjuk megvonni e munka summázatát, akkor a leginkább elfogadhatónak H. Ramsden kemény ítélete tűnik, aki hívószó

⁴⁰ Idearium 89.

⁴¹ Idearium 119.

⁴² Idearium 131.

⁴³ Ennek hiányát joggal kéri számon Donald L. Shaw idézett művében. Shaw 69.

és elegáns analízise végén arra a következtetésre jut, hogy az Ideárium „módszertanilag meg-alapozatlan, tényszerűen pontatlan, logikailag pedig tarthatatlan.”⁴⁴ Am ha lemondunk a ster-il, laboratóriumi körülmények között végzett elemzés kívánalmáról és tudomásul vesszük, hogy a világban nem csak az hat, ami igaz, akkor Ganivet munkája – kétségtelenül meglévő, súlyos fogyatékoságai ellenére – a századelő Spanyolországában mozgósító erővel hatott, ráirányította a figyelmet a nemzeti sorsproblémákra, a tovább már nem halogatható változá-sok szükségességére.

Végül még egy olyan összetevőre hívnánk fel a figyelmet, amely *historiográfiai* szempont-ból lényeges. Azzal, hogy Ganivet és Unamuno az említett művekkel az ún. nemzeti karakter vizsgálatára irányította a figyelmet, mely valamilyen tartós, időtlen lényeg és a népcélt mélyén húzódik meg, egy olyan káros tradíciónak vetette meg az alapját, amely évtizedeken keresztül komolyan hátráltatta a spanyol történetírás fejlődését. A századforduló után ugyan-is se szeri se száma azoknak az értekezéseknek,⁴⁵ melyek ennek jegyeit próbálták taxatív fel-sorolni, és a kutatók öltre mentek, hogy a józan mértékletesség vagy pedig a dicsőségvágy ját-szik-e nagyobb szerepet a spanyol jellemben. És ebben a jellemkeresésben neves történészek is részt vettek, így például Américo Castro, aki a spanyol nemzeti jelleg kialakulását három nép, a keresztények, mórók és zsidók közös tettének tartja; vele szemben Claudio Sánchez-Albornoz monumentális kétkötetes művében (*España, un enigma histórico*, 1956) Castroval ellentétben azt hangoztatja, hogy a *homo hispanus*, mint a táj és a klíma szülötte, már a római hódítás előtt kézzelfogható valóság. Ami pedig még szomorúbb, az az, hogy ezek a viták még az 1940-50-es években is változatlan hevességgel folytak, akkor, amikor a szomszédos Franciaországban már rég kialakult az *Annales*-iskola, s amikor a történetírásban egyre nagyobb szerepet kapott a gazdaság- és mentalitástörténet. Csak az 1960-70-es évek jelentettek áttörést ezen a területen: Julio Caro Baroja 1970-ben megjelent munkájában a nemzeti kar-aktert már tudományosan megragadhatatlan, „fenyegető és veszélyes mítosznak” nevezi;⁴⁶ A spanyol történészek közül pedig Jaime Vives munkássága jelent majd végérvényes túllépést a nemzetkarakterológia mítoszáján.⁴⁷

Az általunk kijelölt fogalmi háromszög harmadik csúcsát Ramiro de Maeztu 1934-ben megjelent munkája, *A hispanitás védelme* (Defensa de la hispanidad) jelenti. Magát a „hispan-itás” terminusát – legalábbis a most tárgyalandó kontextusban – egy Zacarías de Vizcarra nevű pap használta elsőként. Miért tett oly nagy jelentőségre szert ez a terminus a 30-as években? E. González Calleja és F. Limón Nevado, e terület kutatói az alábbiakban látják a feleletet: „Ami valóban figyelemre méltó, az e fogalom nagy asszimilációs képessége. A Hispanitás olyan eszméként viselkedik, mely olyan, egymással nem összeillő fogalmakat tapasztal össze és tart egybe, mint Haza, Nemzet, Állam, Faj, Birodalom vagy Vallás, egészen addig, hogy egyik célja és értékreferenciája lesz a formálódóban levő francóista berendezke-dés ideológiai-kulturális rendszerének, midőn átítatódik az ún. 'nacional-katolicizmus' többi összetevőjével. Ezek az alábbiak: felkorbácsolt patriotizmus, ami a sajátos értelemben vett 'faj' fogalmához kapcsolódik; a társadalmi és politikai valóság hierarchikus-autoritatív fel-fogása; a társadalom harmonikus látomása, amely össze van kapcsolva egy archaizáló felhan-gokat mutató korporativizmussal; a spanyol nemzeti egység és a katolikus hit védelmének rögeszméje egy manicheus történelemértelmezés keretein belül, melyben az e meggyőződés-

⁴⁴ Ramsden 1974. 101.

⁴⁵ Takaros listát állít össze ezekről Ramsden 1974. 127. ill. 133.

⁴⁶ Baroja, Julio Caro: El mito del „carácter nacional”. Meditaciones a contrapelo. Madrid, 1970. 112.

⁴⁷ Vö. ezzel kapcsolatban Herr, Richard: La inestabilidad política de la España moderna. Revista de Occidente, 1972. 107. sz. 295.

sek jegyében fogant életfelfogás egésze szemben áll azzal, amit, feltételezhetően, a liberalizmus, a szabadkőművesség, a szocializmus vagy a kommunizmus képvisel.⁴⁸

Macztu munkája fontos – talán az egyik legfontosabb – lépcsőfok a hispanitás eszméjének kikovácsolásában. Mivel a spanyol történelem újraértelmezése is e fogalom függvénye, érdemes először ennek jelentését körülírni. A szerző többször is hangsúlyozza, hogy a hispanitás nem faji és nem is földrajzi (vagyis természeti) jellegű dolog;⁴⁹ sokkal inkább a történelem terméke, ám tartalmában túlmutat azon és egyfajta misztikus spiritualitásra utal. A történeti alapokat illetően Macztu Portugáliát is a hispanitás ernyője alá vonja, hiszen 1580-1640 között Portugália – és annak gyarmatai – spanyol fennhatóság alatt álltak. Ennek értelmében jelenti ki az alábbiakat: „Mindazon népek hispánok, melyek civilizációjukat – vagy létüket – a Félisziget hispán népeinek köszönhetik. A hispanitás olyan fogalom, amely mindannyiukat magába foglalja.”⁵⁰ Ami pedig a történelmi kereteken túlmenően a hispanitás tartalmát illeti, Macztu két jegyet ad meg: ez a katolikus vallás és a spanyol katolikus monarchia.⁵¹ Tehát egyértelműen kiemelkedik két karakterisztikum: a *katolikus* és a *nemzeti* jelleg. Ami pedig ezek egymás közötti viszonyát illeti, itt is feltétlen primátust képvisel a vallási oldal. Tehát nem tűz ki kijelenteni, hogy Macztu felfogásában a hispanitás egyértelműen *teokratikus* jellegűt ölt, amely – legalábbis fénykorában – a legszorosabban összefonódott a spanyol államhatalommal.

A szerző a hispanitás születésnapját 1492. október 12-ében állapítja meg; ekkor, Amerika felfedezésének napján vette kezdetét egy nagy vállalkozás, melynél kiválóbb eszményt a világ azóta sem hozott létre.⁵² E vállalkozás tartalmát Macztu lényegileg egyetlen momentumra sűríti, ez pedig a világ evangelizációja, az egyetemes térítés, mely minden egyes ember üdvözülésének hitén alapul.

Magától értetődik, hogy Macztu a spanyol történelmet annak megfelelően értelmezi és értékeli át, hogy az mikor és mennyiben segítette elő, illetve gátolta a hispanitás magasztos eszméjének megvalósítását. Mindenekelőtt azt emelnénk ki, hogy Macztu több vonatkozásban egészen máshova helyezi a hangsúlyokat, mint Ganivet. Így például nyoma sincs nála az arab civilizáció felértékelésének; az arabokat Macztu barbár népségnek nevezi,⁵³ kiknek semmilyen szerepe nem volt a spanyolság megformálódásában. Nagyobb jelentőséget tulajdonít viszont a Ganivet által lekezelt vizigót királyságnak, legalábbis annak az aktusnak, melynek során Rekaréd király 586-ban felvette maga és népe számára a kereszténységet. Ezt az aktust Macztu nemzetteremtő értéknek tartja, ezen esemény körül kristályosodott ki véleménye szerint a későbbi spanyol történelem és végső soron ebbe az aktusba ágyazódik bele a majdani hispanitás is.

Talán sehol sem nagyobb az ellentét Ganivet és Macztu között, mint a 16-17. század megítélésében. Szemben Ganivettel, aki, mint láttuk, I. Károly és II. Fülöp fellépését már a félresiklás és a történelmi hanyatlás kezdetének tartotta, Macztu épp ezt az időszakot tekintti a csúskorszaknak Spanyolország és a hispanitás történelmében: „a hispanitás morális alapelvei a 16. században minden másnál magasabb rendűek, amit más országokban a későbbi századok folyamán csináltak.”⁵⁴ Épp ezért „az örökkévalóság és hatalom eme kiapadhatatlan vágyában kell fellelnünk ama őserőnek (*fuereza madre*) egyik kategóriáját, melyről Ganivet szól, csak nem úgy, mint afféle kincset, amit fősvényen pénzeszládikánkban őrzünk,

⁴⁸ Calleja, Eduardo González – Nevado, Fredes Limon: *La Hispanidad como instrumento de combate. Raza e imperio en la prensa franquista durante la guerra civil española*. Madrid, 1988. 8.

⁴⁹ Macztu, Ramiro de: *Defensa de la Hispanidad*. Madrid, 1952. 28., 45. (a továbbiakban: *Defensa*)

⁵⁰ *Defensa* 27-28. Egyébként az a gondolat, mely Portugáliát a spanyolsággal való belső egységében szemléli, már Ganivetnél is felbukkan.

⁵¹ *Defensa* 30., ill. 237.

⁵² *Defensa* 236.

⁵³ *Defensa* 156.

⁵⁴ *Defensa* 43.

hanem úgy, mint egy mágnest, ami kifelé vonz bennünket.⁵⁵ Az „átértékelés átértékelése” kapcsán azt mondhatjuk, hogy ez az a pont, ahol a még inkább múlt századi hangvétellő *populista exkluzivizmus* átnő egy – minden archaizációja ellenére – „modernbb” hangszereleléslő *katolikus totalitarizmusba*.

Macztu a virágkort a világörtörténelem utolérhetetlen zenitjének tartja: „Nincs az egyetemes történelemben ahhoz a mőhöz fogható, amit Spanyolország hajtott végre, mert az őszszes fajt, amely befolyásunk alá került, betagoltuk a keresztény civilizációba.”⁵⁶ De még ezen a dicsőséges korszakon belül is kicmelkedik egy nap, 1546. október 26-a, ami Macztu szcrint, szellemi szempontból a spanyol történelem legmagasztosabb napja: kkkor tartotta ugyanis a tridenti zsinaton Diego Laínez a megigazulásról szóló előadását, amit a zsinat végül is elfogadott. Ebben „az emberi nem morális egységének”⁵⁷ tétele nyert kifejezést, ami az egyetemes térítés legfőbb spirituális támasza lett. Spanyolország czeekben a századokban az új Rómának, a keresztény Izraelnek érezte magát.

Az eddigiekből következően Macztu a hanyatlás kezdetét is későbbre datálja, mint Ganivet. A romlás a Bourbon-dinasztia hatalomra kerülésével indult meg a 18. században. A szimfónia 1700-ban szakadt félbe – jellegzetes az érvelés: „Spanyolország egy tiszta palatábla volt, amire egy idegen király és udvar azt írhatott, amit csak akart.”⁵⁸ (A Habsburgok nem voltak „idegenek”?) Az új dinasztiaival gyökeret vertek az idegen tanok, a felvilágosodás, a naturalizmus, a szabadkőművesség. Macztu gondolatmenete szcrint a hanyatlásnak nem *maga* Spanyolország a legfőbb oka, hanem egy nagy nemzetközi összeküvés, melyben az európai hatalmak egyként Spanyolország megromlásán, tönkretételén ármánykodtak. A miniszteri – és az Indiákon az alkirályi és kormányzó – székkebe fokozatosan felvilágosult és szabadkőműves elemek kerültek, akik legfőbb céljuknak tekintették a vallás, az egyház tönkretételét. Ennek értelmében kell értékelni például a jezsuiták kiűzetését. Ez számos hithű kreol családban döbbenetet váltott ki, és a spanyol gyarmatbirodalom felbomlását Macztu végül is nem a felvilágosodás eszméi elterjedésének tulajdonítja Latin-Amerikában, hanem annak, hogy a kreol lakosságban odalett a reverencia, a tisztelet egy felvilágosulttá, *modernné* váló gyarmati adminisztráció és anyaország iránt. Spanyolországban pedig kóros *külföldimádat* lett úrrá, ami a spanyol nemzeti értékek lebecsüléséhez és tartós kisebbségi érzés kialakulásához vezetett; „a legsúlyosabbnak a külföldiesedés bizonyult, annak akarása, hogy azzá legyünk, amik nem vagyunk; mert annak akarása, hogy mások legyünk, voltaképpen annak akarásával egyenlő, hogy ne legyünk; a gazdasági vágyak közepette ez magyarázza a benső morális elhagyatottságot, ami a buja tangó és az állati nemtörődömség nihilizmusában fejeződik ki: ez jelenti ugyanis manapság a népszerű spanyol zenét.”⁵⁹ (Ember legyen a talpán, aki ebben a mondatban értelmet tud felmutatni ...)

Macztu mindenesetre a spanyol mizéria gyökerét abban látja, hogy az ország megtagadta saját múltját, tradícióját, „elveszítette e nemzeti eszmét”.⁶⁰ A könyv híressé-hírhedtté vált kezdőmondata szcrint „Spanyolország olyan tölgy, melyet félig megfojtott a borostyán.”⁶¹ Macztu mindenesetre abban is eltér Ganivettől, hogy a kollektív nemzeti köldöknézés helyett megkísérli felvázolni a válságból kivezető utat, és próbálja elhelyezni Spanyolországot, illetve a hispanitást a kor európai, illetve világkontextusában. Konceptiójában egy jellegzetes – s a magyar eszmetörténelemből is ismert – *harmadik utas* elképzelés nyer teret, mely egyrészt, természetsszerűleg, a legélesebben szemben áll a bolsevizmus fenyegető világveszedelmével, másrészt ugyanilyen ellenséges módon viszonyul a Jenki imperializmus hódító törekvéseihez is;

⁵⁵ Defensa 52.

⁵⁶ Defensa 91.

⁵⁷ Defensa 96.

⁵⁸ Defensa 21.

⁵⁹ Defensa 22.

⁶⁰ Defensa 230., 233.

⁶¹ Defensa 17.

ez utóbbiban a gazdaságközpontú, pragmatikus racionalitás materiális eszményének elutasítása éppúgy benne van, mint az Észak protestáns predestinacionizmusáé, melyben voltaképpen az angolszász népeknek a mediterrán népekkel szemben érzett felsőbbrendűségi tudata fejzódik ki.⁶² Gyakran szerepel nála az a kitétel, hogy a hispán népek az oroszok és az amerikaiak közé vetve vegetálnak.⁶³ Ebben a bipoláris világrendben a hispán népeknek mindkét alternatívát el kell vetniök, és saját múltjukhoz, történelmükhöz, tradíciójukhoz fordulva vissza kell térniök arra az útra, melyről valamikor 1750 táján tértek le. *A modernitás érájának zárójelezése* Macztu szerint annál is inkább könnyű, mert mindkét előbb említett alternatíva kudarcot vallott. Nemcsak a bolsevizmus oroszországi gyakorlata jelent csődöt, hanem – hozzávetőlegesen 1900 óta – a nyugati liberalizmus, a „pogány humanizmus és naturalizmus” hasonlóképpen tartós válságba került. „New York felhőkarcolóit a rozsdá eszi meg és romba dőlnek, mielőtt olyan bérlőket találnak, akik ki tudnák fizetni a tulajdonosoknak az előre kikalkulált bérleti díjat.”⁶⁴ Épp ezért Spanyolországnak végképp fel kell hagynia a külföldimádatall és az idegenkultusszal, mert ezek az eszmények kudarcot vallottak.

A „hispán felvirágzás” mikéntjét illetően további jelentős eltérések tapasztalhatók Gani-vet és Macztu elképzelése között. Egyrészt, mint láttuk, Macztunál is jelentős szerepet kap az autentikus hispán múlthoz való visszatérés gondolata. Ennek tengelyében pedig két összetevő állt: a közös eszmény és a közös autoritás. Vagyis a hispanitás új életre keltése egyrészt a *tradicionális, konzervatív* értékekhez való visszatérést jelentené – ebben a vonatkozásban a két koncepció közel áll egymáshoz. Másrészt viszont Macztunál megjelenik az a perspektíva is, amely ezt a konzervatív, katolikus autoritáskeresőt rákapcsolja a *modern totalitarizmusokra*: „A legrosszabb nem az, hogy mi magunk gyarlók vagyunk, hanem az, hogy – *Itália és Németország új berendezkedéseinek lehetőségét kivéve, melyek a fejlődés útját mutatják* – a világon nincs semmi, ami irigylésre méltó lenne...”⁶⁵ A spanyol nagyság, a hispán birodalmi szellem újjáélesztésének legközelebbi analogonját az jelenti, ahogy a régi Róma kövei Mussolini új Itáliájának megteremtését inspirálták: „Mussolini Rómája a világ egyik csomópontjává válik. Vajon nekünk nem kell valami ehhez hasonló csinálnunk a hispanitás régi köveivel?”⁶⁶ Vagyis az Imperium Romanum restitúciójának Mussolini-féle elképzelésének a *katolikus és spanyol* spirituális hegemónia visszaállítása felelne meg hispán vonatkozásban. E ponton hangsúlyozni kell, hogy itt döntően a szellemi autoritás újbóli megteremtéséről lenne szó csupán; arra még a hispanitás koncepciójának legradikálisabb képviselői sem gondoltak – s Macztu sem –, hogy erőszakos úton, katonai eszközökkel teremtsék újjá a spanyol világbirodalmat.⁶⁷ Arról azonban igenis szó esik, hogy a hispanitás újbóli életre keltésének egyúttal az „új rend” totalitárius eleminek felhasználását is magában kell foglalnia. Ilyen vonatkozásban a következő kijelentés kulcsmondatnak tekinthető: „Én csak azt mondom, hogy a kreol népek élethalálharcban állnak egyrészt a bolsevizmussal, másrészt pedig a külföldi gazdasági imperializmussal, s ha e harcból győztesen akarnak kikerülni, akkor vissza kell térniök a hispanitás közös alapelveihez, hogy olyan autoritások uralma alatt éljenek, melyek tudatában vannak annak, hogy hatalmukat Istentől kapták, mely nélkül zsarnoki hatalom lennének, s hogy e hatalmaknak közre kell működniök abban, hogy a társadalom *korporatív* módon szervezzék meg, olyképpen, hogy a törvények és a gazdaság ugyanannak a szellemi alapelvnek legyen alárendelve, mint önnön autoritásuk, a célból, hogy az állam valamennyi szerve és *korporációja* újból nekikezdjen a tradicionális Spanyolország *katolikus* művének,

⁶² Defensa 83.

⁶³ Defensa 43., 235.

⁶⁴ Defensa 217.

⁶⁵ Defensa 217. (Kiemelés tőlem – Cs. D.)

⁶⁶ Defensa 227.

⁶⁷ Ha a hispanitás fogalomkörében megjelenik a katonai hódítás gondolata, akkor ez mindenekelőtt Gibraltár visszaszerzésére és némi észak-afrikai hódításra vonatkozik.

megtisztítsa azt fogyatékoságaitól s azt az idők végezetéig folytassa.⁶⁸ E kijelentés azért paradigmátikus, mert egy mondatban, szorosan egymásra utalva jelenik meg a „korporativitás” és a „katolicitás”, szemléletesen mutatva azt, hogy Macztu, a 98-as nemzedék egyik tagja élete vége felé a hispanitás eszméjének kidolgozásával a *katolikus totalitarizmus* egyszerre tradicionális és modern elméletének egyik legfőbb képviselője lett. A spanyol történelem újraértékelése ily módon a legszorosabban kapcsolódik az adott kor politikai jelenéhez; a falange megalapítója, José Antonio Primo de Rivera egyik parlamenti beszédében 1934 végén már szinte szó szerint a macztui gondolatokat visszhangozza: „Spanyolország nem azzal igazolja önmagát, hogy van saját nyelve, faja, s azzal sem, hogy szokások tárháza; Spanyolország azzal igazolja önmagát, hogy birodalmi elhivatottsága révén nyelveket, fajokat, népeket és szokásokat egy egyetemes sorsban egyesítsen.”⁶⁹ Ám a későbbi fejlemények nyomán követése már nem e tanulmány feladata.

Összefoglaló gyanánt megállapítható, hogy a 98-as nemzedék viszonya a spanyol történelemhez több mint kétértelmű: egyértelmű. A spanyol dekadencia, hanyatlás kézzelfogható tapasztalatából indulnak ki, ebből a szempontból – a Restauráció időszakának „hivatalos” felfogásával ellentétben – elfogulatlanul viszonyulnak a spanyol valósághoz. Őszintének tekinthető a jobbító szándék is, az a törekvésük, hogy valamilyen magyarázatot adjanak a hanyatlás okaira, s ezzel segítsék a nemzeti újjászületést. Ám az a kép, amit a spanyol történelem áttekintése során élénk állítanak, kezdetől fogva súlyos fogyatékoságoktól szenved. Talán helyénvaló, ha e helyütt elkerüljük a jobb- vagy baloldali címkézést és inkább azt hangsúlyozzuk, hogy gondolkodásukból, szemléletmódjukból vagy teljes egészében hiányzik – vagy ha létezik, csak egyoldalú és torz formában van jelen – az, amit „Európa-paradigmának” nevezhetünk.⁷⁰ Az európai minták átvételét illetően riasztólag hathatott, egyrészt az, hogy az ország „európaizálásának” gondolata a századforduló körüli Spanyolországban igen alacsony elméleti szinten mozgott, jobbra csak a technikai eszközök, apparátusok átvételére és alkalmazására irányult, anélkül, hogy az európai mivolttal mélyebben számot vetett volna. Másrészt kétségtelen tény, hogy épp a századfordulót követő évtizedekben maga Európa, az európai szellemiség is mély válságba került, és sokak számára megszűnt követendő példa lenni. Így a 98-as nemzedék több tagjának a spanyol történelemről alkotott képe – mely regenerációs programjuk függvénye – eleve olyan beállítottságú, amely a konzervativizmus, tradicionalizmus, romanticizmus, populizmus jegyeit viseli magán. A spanyol mizéria múltbeli okainak taglalása során meglepő a gazdasági, technikai, közgazdasági – és politikai – kérdések iránti érzéketlenség, sőt a kifejezetten lekezelő hangnem; a hangsúlyt szinte kivétel nélkül a spirituális összetevőkre helyezik, melyek tényleges pragmatikus értéke a nullával egyenlő. Az imént említett konzervatív jegyek aztán a későbbiek során egyre inkább totalitárius elemekkel telítődtek. Az a teljesítmény, amit a szellemi újjászületést, modernizációt illetően José Ortega y Gasset munkássága mutat, valójában csak akkor értékelhető súlyának megfelelően, ha azt a 98-as nemzedék egynémely képviselőjének programjával szembesítjük.

Nem e nemzedék tagjain múltott, hogy a 20. század végére Spanyolország az európai demokráciák közösségének megbecsült tagja lett.

⁶⁸ Defensa 235. (Kiemelések tőle – Cs. D.)

⁶⁹ Beszéd a parlamentben 1934. november 30-án. In: Obras completas de José Antonio Primo de Rivera. Madrid, 1945. 352.

⁷⁰ A dolog annál is inkább furcsa, mert épp az itt taglalt legexponáltabb személyek széleskörű európai tapasztalatokkal rendelkeztek: Ganivet 1892-98 között diplomáciai szolgálatot teljesített előbb Belgiumban, majd Oroszországban, Macztu pedig, aki anyai ágon angol származású, 1905-19 között sajtótudósítóként Angliában élt és dolgozott.

DEZSÓ CSEJTEI

The Generation of '98 and Spanish History

The so-called generation of '98 emerged in Spain in the wake of the military defeat in the Spanish-American War of 1898. The activities of its members included, among others, the reinterpretation of Spanish history; setting a different interpretation against the self-justifying, pathetic – and as such, false – historical image of the so-called official Spain. The essay analyses the three most significant writings on this issue, i.e. *Idearium Español. El porvenir de España* by Ángel Ganivet, *En torno al casticismo* by Miguel de Unamuno, and *Defensa de la Hispanidad* by Ramiro de Maeztu. The common message of the three writings is that Spain had diverged from the historical road it had been destined to follow, and the catastrophic present is the result of this unfaithfulness. The three authors, however, differ in where they place this divergence in history. According to Ganivet, the country had been ruined, its resources wasted by the global politics of the Hapsburgs on the throne of Spain. Maeztu, on the other hand, associates the change with the ascent of the Bourbons, which brought free European spirituality, enlightenment and liberalism into Spain. Unamuno's analysis has several layers: it postulates a return to a 'perennial tradition' that simultaneously points beyond the common dilemma of common traditionalism or following Europe.

If viewed chronologically, the three writings clearly display a negative tendency of development, carrying on originally conservative, romantic Catholicism in the direction of right-wing radicalism and/or a kind of Catholic totalitarianism. The thoughts of the three authors, Unamuno partially excepted, tend with all their personal benevolence towards what would manifest itself in the political creed of the *falange* from the 1930s as the decisive moment in Spanish history.

FISCHER FERENC

Az Egyesült Államok, Japán, Németország és Chile hatalmi ambíciói a spanyol–amerikai háború után a Galápagos-szigetek megszerzéséért (1898-1914)

Az 1898-as amerikai-spanyol háború kapcsán a szakirodalomban általában a fegyveres konfliktus atlanti dimenziójára helyezik a hangsúlyt, s gyakran éppen csak megemlítik annak a csendes-óceáni térségre is kiható rövid és hosszú távú következményeit. Ezek sorába tartozik többek közt az, hogy az 1898-as háború eredményeként a Fülöp-szigeteket az USA kaparintotta meg: ezzel nemcsak az ázsiai szárazföld, hanem egyúttal a terjeszkedő Japán közelébe is került.¹ Az Egyesült Államokat és Japánt ugyan a hatalmas csendes-óceáni távolságok elválasztották egymástól, de az észak-amerikai hatalom kiépülése a Fülöp-szigeteken, s 1895-től a japán uralom Formóza-szigetén a két távoli – tengeri ercjüket gyorsan növelő – hatalmat közel hozta egymáshoz, ám egyúttal szinte azonnal szembe is fordította őket.

Az észak-amerikai Albert J. Beveridge szenátor által a 1900 januári memorandumában kifejtett gondolatok,² illetve az Egyesült Államok századforduló utáni csendes-óceáni politikája, így a spanyol szigetbirtokok megszerzése, az US Navy növekvő jelenléte a Csendes-óceánon, az óceánközi csatorna építése Panamában, s mindenekelőtt az észak-amerikai zászló Manilában aggodalmat keltettek Japánban. A spanyol-amerikai, de különösen az orosz-japán háború után Japán és az USA érdekellentétei már nyílt formát öltöttek. Mindkét hatalom vesztélyes riválist látott a másikban, s ezért hátrálatni igyekeztek egymás csendes-óceáni térszerzését. Ennek egyik elfeledett, helyesebben kellően fel nem tárt epizódját jelentette a Galápagos-szigetek hovatartozásának kérdésében folytatott nyílt, illetve titkos japán diplomáciai tevékenység is. Ennek bizonyos mozzanataira derítenek fényt az a kérdésben ugyancsak érdekeltté vált császári Németország diplomáciai-tengerészeti forrásai. Ezen német archív anyagok tanulmányozása egyértelművé teszi: a századforduló utáni években Washington törekvései, hogy kiépítse a „csendes-óceáni Guantanamo”-t a Galápagos-szigetek megszerzése révén, nem korlátozódott csupán az USA és Ecuador közti bilaterális tárgyalásokra. Egy ilyen flottabázis kettős cél megvalósítását tehetné lehetővé: egyrészt defenzív célzatú volt, hisz a készülő Panama-csatorna – elsősorban Japánnal szembeni – stratégiai elővédjeként jöhetett számításba, másrészt offenzív jellegű is lehetett Dél-Amerikának a Csendes-óceán partján elhelyezkedő országaival szemben, valamint segíthetett egy Japánnal szembeni az Atlanti-óceánról a Csendes-óceánra történő flottaátcsoportosítást is. A spanyol-amerikai háború után és a Panama-csatorna építése közepette a Galápagos-szigetek mintegy mágnescsként vonzották az Egyesült Államokat, de a csendes-óceáni status quo megváltoztatá-

¹ Az USA az „open door-politikát” 1899-ben Kína kapcsán hirdette meg.

² „Ezentúl főképp Ázsia felé kell irányítani figyelmünket. A Csendes-óceán a mi óceánunk. A Fülöp-szigetek támpontot adnak nekünk az egész Kelet kapujában ... És ez az óceán a jövő kereskedelmének az óceánja. Az a hatalom tehát, amely uralkodik a Csendes-óceán felett, éppen ezért az egész világ felett uralkodni fog...” Nyugat-Európa és Amerika I/2. Szerkesztette Urbán Aladár. Budapest, Tankönyv Kiadó, 1970. 658.

sában érdekelt többi nagyhatalmat is. Ezen ellentétes hatalmi érdekek a szigetek jövőbeni birtoklásáért folytatott heves diplomáciai küzdelmekbe torkollottak.

A német levéltárak, elsősorban a Bundesarchiv-Militärarchiv-Freiburg, illetve a Politisches Archiv des Auswärtigen Amts-Bonn részben titkos (Geheim) ügykezelésű aktái közt található az úgynevezett Galápagos-iratok. Ezek bepillantást engednek egy, jórészt a kuliszák mögött zajló párviadal részleteibe. Ezek alapján dokumentálható az, hogy 1900-1914 között a Galápagos-szigetek státusának megváltoztatására irányuló törekvések kapcsán szembe került egymással Ázsia (Japán) és Észak-Amerika (USA); Európa (Németország) és az USA; az angolszász Észak- és latin Dél-Amerika, pontosabban Ecuador és az USA; s nem utolsósorban Chile és az Egyesült Államok.

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a német archív anyagok Chilére vonatkozó adatait részletesen ismertessük, de az megállapítható, hogy Chile meghatározó szerepet játszott a Galápagos-szigetek Ecuador kezén való maradásában. Az általunk ismert német források elsősorban az USA és Chile közti ellentétekre világítanak rá, s Chilének Ecuadorra gyakorolt erős katonai-politikai befolyására. E dokumentumok azonban rámutatnak arra is, hogy Chile külpolitikája mögött valójában Németország dél-amerikai és Japán csendes-óceáni ambíciói is meghúzódtak, mely hatalmak, ugyan eltérő okokból, de egyaránt érdekeltek voltak abban, hogy a Galápagos-szigetek ne kerülhessenek a US Navy fennhatósága alá, sőt támogatták Chile azon törekvését, hogy azokat éppen Santiago szerezzé meg. A US Navy illetékes körői tisztában voltak akkoriban azzal, hogy a Galápagos-szigetektől folytatott tárgyalások során Ecuador mögött Chile áll, Chile mögött pedig Berlin, sőt Tokió is. Más szavakkal: a Galápagos-szigetek sorsát eldöntő tényezőket a Washington–Santiago–Berlin–Tokió négyyszög szövvényes hatalmi rendszerében, valamint a Peru és Chile, illetve Peru és Ecuador közti ellenséges viszonyban kell keresnünk, miközben Quitóra minden érdekelt fél részéről erős nyomás nehezedett.

A csendes-óceáni háború (1879-1883) után Chile Dél-Amerika nyugati partvidéke korlátlan tengeri urának számított. Megközelítőleg a századfordulóig a US Navy Csendes-óceánon állomásoztatott flottaereje gyengébb volt a chilei haditengerészeténél.³ Washington mind a salétromháború⁴ alatt, mind az 1891-es chilei polgárháború során olyan politikát folytatott, mely mély ellenszenvet, bizalmatlanságot váltott ki a polgárháborúból győztesen kikerült chilei vezető körökben. Sőt 1891-92 fordulóján a két ország közel állt ahhoz, hogy háborúba keveredjen egymással. Ekkor került először komolyan szóba az, hogy a US Navy Chiléhez viszonylag közeli bázissal (szénraktárral) rendelkezzen: a perui Callaotól Északra található Chimbote kikötője, illetve az Ecuadorhoz tartozó Galápagos-szigetek jöttek számításba. A spanyol-amerikai háború után, összefüggésben a Kolumbiával folytatott csatornatárgyalásokkal, Washington 1902-ben ismét Chimbote, illetve a Galápagos-szigetek bérbeadásáról tárgyalt.⁵ Chile a salétromháború óta a revánsra vágyó Peruval szemben Lima elszigetelésére, harapófogóba szorítására törekedett, s a törekvéseiben kapóra jött számára Perunak északi szomszédaival, Ecuadorral, illetve Kolumbiával folytatott területi vitái. A porosz-német katonai modellt átvevő chilei hadsereg, mint „Dél-Amerika poroszai”, 1899-től kezdődően az első világháborúig folyamatosan katonai missziókat küldött Quitoba, illetve fogadott ecuadori tisztet.⁶

³ Meneses Ciuffardi, Emilio: El factor naval en las relaciones entre Chile y los Estados Unidos (1881-1951). Santiago de Chile, 1989. (a továbbiakban: Meneses)

⁴ A salétromháború a csendes-óceáni háború szinonimája, azzal felváltva használatos, s jól tükrözi annak tétjét, mivel a háború az Atacama-sivatag nitráttartalmú salétrommezőitől folyt 1879 és 1883 között.

⁵ Meneses 57.

⁶ Maldonado, Carlos – Quiroga, Patricio: El prusianismo en las Fuerzas Armadas chilenas. Un estudio histórico 1885-1945. Santiago de Chile, 1988.; Fischer, Ferenc: La expansión indirecta de la ciencia militar alemana en América del Sur: la cooperación militar entre Alemania y Chile y las germanófilas misiones militares chilenas en los países latinoamericanos (1885-1914). In: Schröter, Bernd és Schül-

1903 októberében mind Santiago, mind Washington tárgyalásokat folytatott Quitóval a Galápagos-szigetek bérbeadásáról. 1903. november elején a US Navy karibi és csendes-óceáni blokádjá lehetővé tette Panama leválását Kolumbiáról. Még ugyanebben az évben aláírták Washingtonban a csatornaszerződést, s így zöld jelzést kaptak az óceánközi csatornamunkálatok is. A Galápagos-szigetek ügye ettől kezdődően vált igazán fontossá. Kolumbia megcsönkítésének hatására Chile preventív lépéseket fontolgatott a US Navy Galápagos-szigetekkel kapcsolatos támaszpontszerző törekvései megelőzésére. 1903. november 12-én a chilei *El Mercurio* az alábbi címmel közölte a chilei admirális véleményét tükröző írást: *La defensa Naval del país. Una memoria del teniente Santa Cruz. Bases de operaciones para la escuadra.* (Országunk tengeri védelme. Santa Cruz kapitány memoranduma. A flotta hadművelti bázisai).⁷ A memorandum végkövetkeztetése az volt, hogy amennyiben Ecuador kormánya a barát Chile javára lemondana a Galápagos-szigetektől, úgy a chilei hadihajók akciórádiusza lényegesen megnövekedne. Az *El Mercurio* 1903. november 22-i száma *Supuesta venta de las islas Galapagos* (A Galápagos-szigetek állítólagos eladása) címmel ismét propagálta a Galápagos-szigetek chilei fennhatóság alá kerülését, s elfogadhatatlannak tartotta, hogy azok az USA kezére kerüljenek.⁸ Chilének az USA-tervekkel szembeni tiltakozása nem korlátozódott a sajtó-deklarációk szintjére. 1904-ben kezdte el tevékenységét a második, létszámában kibővített Ernesto Medina kapitány vezette chilei katonai misszió. 1905-ben Chile egy hadihajót is átadott Ecuadornak, s ezzel együtt egy chilei tengerészeti misszió is munkához látott Guayaguil kikötőjében, sőt korábban Chilében instruktorként tevékenykedő két porosz ezredest is szerződtetett Ecuador.

A korabeli német lapok igen gyakran tudósítottak a Galápagos-szigetéről. Így például az *Export* 1904. februári száma felvázolta az öt nagyobb és tíz kisebb szigetből álló szigetcsoport adottságait, megállapítva, hogy azokon kiváló flottabázist lehetne létrehozni, s az növelhetné a Chile északi salétromkikötőiben állomásozó hadihajók akciórádiuszát.⁹ A *Südamerikanische Rundschau* 1904 májusában egy limai jelentésre hivatkozva azt állapította meg, hogy az Egyesült Államok keresztül fogja húzni Chile szándékait és „soha nem fogja azt megengedni” (*niemals zugeben würden*), hogy a szigetek Chiléhez tartozzanak.¹⁰ A *Deutsche Kolonialzeitung* 1905 februárjában azon bosszankodott, hogy a szigeteket még a múlt század végén a Reich is könnyen megszerezhetette volna, s „cz egyike a sok elszalasztott lehetőségnek”. Majd megállapította, hogy bár Ecuador kormánya nem akarja az USA-nak bérbé adni a szigeteket, „de ehhez hasonló kicsinysegek egyáltalán nem zavarják Onkel Sam-ot”.¹¹

A Kaiserliche Flotte 1904-től szinte minden évben hosszabb-rövidebb időre cirkálót küldött Dél-Amerika csendes-óceáni vizcire.¹² Ezek útjuk során közép-amerikai kikötőket is érintettek. 1903-tól Salvador, 1904-től Nicaragua, 1907-től pedig Kolumbia szerződtetett poroszított chilei tiszteket, s vásárolt jelentős mennyiségű német fegyvertechnikát. A né-

ler, Karin (Hrsg.) Tordesillas y sus consecuencias. La política de las grandes potencias europeas respecto a América Latina. 1494-1898. Frankfurt am Main, Madrid. 243-260.

⁷ Bundesarchiv-Militärarchiv-Freiburg BAMA RM 5/V 5598. Acten betreffend Chile. Kriegsvorbereitungen. Mobilmachung. (a továbbiakban: BAMA)

⁸ Acta betreffend Ecuador. Allgemeine Nachrichten. Acten der Marine vom Okt. 1887 bis Dez. 1907.

⁹ BAMA RM5/V 5408.

¹⁰ BAMA RM5/V 5408.

¹¹ BAMA RM5/V 5408.

¹² Fisher, Ferenc: Chile und die deutsche Kriegsmarine vor dem ersten Weltkrieg. In: Neue Welten – neue Wirklichkeiten 1492-1992. Essays. Hrsg. von Ibero-amerikanischen Institut Preussischer Kulturbesitz und Museum für Völkerkunde Staatliche Museen zu Berlin. Braunschweig, 1992. 239-247.; Fischer, Ferenc: Un ejemplo de una modernización dependiente: las Fuerzas Armadas chilenas y la influencia militar prusiana desde el punto de vista de fuentes alemanas según documentos de la marina (1905-1914). In: IX Congreso Internacional de Historia de América. Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos /AHILA/ Sevilla, 1992. 721-737.

met cirkálók kapitányainak jelentései (*Militärpolitischer Bericht*) gyakran tudósítottak a Galápagos-szigetek körüli fejleményekről. Így volt ez Ammon kapitány esetében is, aki az „Öfcl- sége a Császár” *Falke* nevű cirkálójának parancsnokaként 1905 novemberében arról a bizal- mas tárgyalássorozatról számolt be, melyeket Ecuador és Chile kormányai folytattak egy- mással. A tudósítás szerint a tét a Galápagos-szigetek voltak, melyek a tervek szerint chilei fennhatóság alá kerültek volna. Ennek fejében Chile néhány hadihajót adott volna át Ecu- adornak. Chile egy modern, erődtímenyekkel ellátott, előretolt tengerészeti bázist kívánt lét- rehozni, mely megfclt volna a német érdekeknek is: „Amennyiben létrejönne a tervezett megállapodás ... úgy abban az esetben az északi veszéllyel szemben mindenesetre egy olyan különösen hatásos hullámtörő (*Wellenbrecher*) jönne létre, melynek eltávolítása még magá- nak Uncle Sam-nek is igazán a nehezére esne.”¹³

Bármennyire is távol zajlottak az Újvilágtól az orosz-japán háború ütközetei, a nagy- hatalmak rangsorába bekerülő (sőt Angliát az 1902-es szerződéssel maga mögött tudó) Ja- pán tengeri nagyhatalommá válása érezttte hatását az egész pacifikus medencében, így az Amerikai Egyesült Államok nyugati partvidékén is. Montt admirális, a chilei haditengerészet főparancsnoka 1905 júniusában Japánba látogatott, ahol megtekintett több haditengerészeti bázist (Yokosaka, Kure, Sasebo) és tájékozódott az orosz-japán tengeri ütközetek tapaszta- latairól. A chilei admirális látogatása új kapcsolatokat létesített a chilei és a japán haditenge- részet között, amit a US Navy admirálisai természetesen nem néztek jó szemmel, hiszen a ja- pán-amerikai viszonyt a feszültség jellemezte ezekben az években.¹⁴ A Japán-USA ellentétek kicléződéséről számolt be a washingtoni német katonai attasé 1906. novemberi terjedelmes jelentésében. A *Die militärische Lage zwischen den Vereinigten Staaten und Japan* (Az Egyesült Államok és Japán közti katonai helyzet) című írás fő megállapítása úgy hangzott, hogy a két hatalom rivalizálása „előbb vagy utóbb fegyveres konfliktusba fog torkollani”. A beszámoló készítője észak-amerikai beszélgető partnerei aggodó helyzetértékelése alapján azt jelentette Berlinbe, hogy Washingtonban különösen a Fülöp-, valamint a Hawaii-szigetek japánok ál- tali inváziójától tartottak. Mindaddig – hangzott az értékelés –, amíg a Panama-csatorna nem készül el, s a US Navy nagyobb részét a keleti partvidéken, az Atlanti-óceánon állomá- soztatják, addig a Csendes-óceánon a japán flotta komoly rizikófaktort jelent az Egyesült Államok csendes-óceáni birtokai számára.¹⁵ Theodore Roosevelt az orosz távol-keleti tengeri hatalom kiiktatása utáni új helyzetben Japán ellensúlyozására a diplomáciai tárgyalások mel- lett alkalmazta az erőpolitikát is: 1907 februárjában a Mahan admirális által sugalmazott nagy flottaépítési program új büszkeségét, a „nagy fehér flottát”, 16 sorhajót vezényelt át a Magellán-szoroson keresztül a Csendes-óceánra, és a hajók japán kikötőkbe is ellátogattak. A Chile partjai előtt is elhajózó félelmetes US Navy flottakötclék az andokbéli ország iránt érzett „baráti érzelmek” úgy fejezte ki, hogy Pedro Montt chilei elnök tiszteletére a valparai- sói öblön áthajózva egy órán át 1200 lövésből álló sortűzet adtak le. Chile nem utolsó sor- ban e flottademonstráció hatására lett ezt követően az USA-ellenes élű ABC-szövetség (Ar- gentína, Brazília, Chile) létrehozásának egyik fő kezdeményezője, melyet a német diplomá- cia is ösztönzött.¹⁶

1909-ben Chile és Peru kapcsolata olyannyira feszültté vált, hogy Lima visszahívta chilei kövctét, sőt a két államban egymást erősítő nagyarányú fegyverkezési programok indultak. A perui kormány, mely elszigetelt helyzetben (Ecuadorban és Kolumbiában chilei katonai missziók tevékenykedtek) szerette volna maga mögött tudni az Egyesült Államok támogatá- sát, ismételtelen felajánlotta Washingtonnak Chimbote kikötőjét. Washington ezt nem fo- gadta el, ugyanis tartott attól, hogy a Peruban létesítendő USA tengerészeti bázis ösztön-

¹³ BAMA RM5/V 5408.

¹⁴ El Mercurio, 1905 06. 01., Admiralstab der Marine. Akten betreffend Personal der chilenischen Ma- rine vom Januar 1881 bis April 1916, BAMA RM5/5559.

¹⁵ BAMA RM3/V 2936. Akten betreffend Berichte der Militär-Attaches von März 1903 bis März 1912.

¹⁶ Mencses 119.

zöleg fog hatni az ABC-tervekre, illetve számolni kellett azzal is, hogy egy Peru melletti egyértelmű elkötelezettség még inkább ösztönzőleg hatna a Chile és Japán közti (katonai) kapcsolatokra. A santiagoói *Kaiserliche Deutsche Gesandtschaft* egy 1909. júliusi jelentésében – chilei katonai forrásokra hivatkozva – arról tájékoztatta a Wilhelmstrassét, hogy a Chilében akkreditált japán követ a perui-chilei ellentétek kieleződésének „lélektani pillanatát” arra használta fel, hogy felajánlja a japán kormány azonnali katonai segítségét a chilei kormánynak – pontosabban Tokió ajánlata úgy szövelt, hogy mozgósítás esetén a chilei hadsereg minden szükséges felszerelését japán kikötőkből 30 napon belül eljuttatják a chilei kikötőkbe.¹⁷

A Galápagos-szigetek hovatartozásának kérdése 1910-től kezdve érkezett a végkifejlethez. Ez év júniusában először az Egyesült Államok, majd Chile is azonos tartalmú ajánlatot tett Ecuadornak a szigetek bérbevételére: mindkét fél 15 millió dollárt ajánlott fel 99 évre szóló bérbeadás esetén. A State Department-ben a chilei ajánlat kapcsán az a vélemény alakult ki, hogy tekintettel Chile rossz pénzügyi helyzetére az andokbéli ország ajánlata mögött valószínűleg vagy egy európai (Németország), vagy egy ázsiai ország (Japán) áll, melyek a háttérben maradva nem akarnak nyílt konfliktust az Egyesült Államokkal.¹⁸ A német katonapolitika éppen 1910 végétől mutatott igen nagy aktivitást Ecuadorban. Az ecuadori német konzul, gróf Spee és a limai német követ, von Hacke egymás közti, illetve Berlinbe küldött jelentésiből tudjuk, hogy a berlini Kriegsministeriumban komolyan fontolgatták annak lehetőségét, hogy negyedik dél-amerikai országgént (Chile, Argentína, Bolívia után) Ecuadorba is porosz katonai missziót küldenek. 1911 januárjában még csak egy öt fős katonai delegáció kiküldéséről volt szó, de 1911 utolsó hónapjaiban Ecuador hamburgi főkonzulja már egy húsz fős porosz katonai misszió szerződéséről tárgyal.¹⁹ Ecuador 1911-ben végül is nem szerződött német katonai missziót, hanem meghosszabbították a chilei katonai misszió tevékenységét. A Quitóban szolgáló császári német konzul, Rohland nem bántódott amiatt, hogy Ecuadorba nem érkeztek porosz vezérkari tisztek, mivel teljesen elégedett volt a „germanizált” chilei katonai misszió Ecuadorban végzett – Németország befolyását is növelő – munkájával. Úgy fogalmazott, hogy „mindaddig, amíg Chile nálunk vásárol [hadfelszerelést – megjegyzés F. F.], clóreláthatólag Ecuador is a mi vevőnk”.²⁰ A chilei katonai befolyást erősítette az is, hogy Berlin vállalta ecuadori tisztek németországi továbbképzését.²¹ Így nem meglepő, hogy Ecuador német fegyvertechnikát vásárolt: 1911 végén Düsseldorfból ágyúkat rendeltek 3,5 millió márka értékben.²²

1913-ban ismét intenzív levélváltás zajlott Berlin és Quito között: ezúttal egy négy fős tiszti misszió szerződéséről tárgyaltak. Német részről komoly szándékot mutattak arra, hogy Ecuador is felsorakozzék a német katonai befolyás által uralt dél-amerikai országok sorába. Ezek a német-chilei-ecuadori katonai tárgyalások, melyek nagy sajtóvisszhangot is kaptak, hatással voltak a Galápagos-szigetek sorsára is.²³ Növelték ugyanis Ecuador tárgyalási súlyát az USA-val szemben, és egyúttal óvatosságra intették Washingtont. Szemben az 1903-as Kolumbiával, Ecuador chilei, sőt német diplomáciai-katonai támogatásban bízhatott. 1911 folyamán a washingtoni Kaiserliche Deutsche Botschaft is gyakran küldött jelentést Bethmann-Hollweg kancellárnak az USA Galápagos-szigetekkel kapcsolatos szándékait illetően. Az 1911. február 1-jei jelentés Knox államtitkárral történt „szigorúan bizalmas” (*streng vertraulich*) jellegű beszélgetésről tájékoztatta Berlint: „Nincs semmi kétség afelől, hogy az USA kormánynak az volt a szándéka, hogy a Galápagos-szigeteken egy flottabázist

¹⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, R 16653. (a továbbiakban: PAAA)

¹⁸ Meneses 123.

¹⁹ Bundesarchiv Koblenz BA R85/2851. (a továbbiakban: BA)

²⁰ BA R85/2851.

²¹ BA R85/2831.

²² Zentrales Staatsarchiv Potsdam AA Acten betreffend Waffenexport deutscher Firmen an fremden Regierung (2950). (a továbbiakban: ZSP)

²³ El Tiempo, 1911. január 18. Quito. Mision militar alemana. BA R85/2851.

létesítsenek, mely biztosítaná Nyugat felől a csatorna bejáratát, s amely az Egyesült Államoknak ott egy ahhoz hasonló pozíciót biztosítana, mint amelyet a guantanamoi bázis fekvése révén a csatorna keleti bejáratánál biztosít. Ez által az amerikaiak egy újabb láncszemet hoztak volna létre a Japánnal szembeni katonai védvonalban. Hogy a japánok részéről folyó agitáció a szigetek bérbeadása ellen Ecuadorban, ezt innen nem tudom megítélni.²⁴

A Limában szolgáló Hacke német követ már többet tudott a japán diplomáciai akciókról. 1911 márciusában kelt, a Galápagos-szigetek bérbeadásával kapcsolatos összefoglaló jelentésében (*Verpachtung der Galapagos Inseln*) már arról számolhatott be, hogy Ecuador kormánya elvetette az USA 15 millió dolláros ajánlatát, mely összeg pedig több volt, mint amit a Fehér Ház a Panama-csatorna övezetért fizetett. „Amennyiben a szigetek bérbeadása közben átmenetileg ismét kudarcba fulladt, úgy ezt itt (Limában – megjegyzés F. F.) elsősorban Chilének Ecuadorra gyakorolt nyomásának tulajdonítják, mely – már amennyire erre lehetőség nyílik – mindig is az Egyesült Államok Galápagos-szigetekre irányuló térhódítása ellen fog tevékenykedni, mivel abban súlyos fenyegetést lát jelenlegi, illetve jövőbeni nyugati parti érdekeit illetően. Egyébként itt azt is beszéljük, hogy Japán úgy Chilében, mint Ecuadorban azonos céllal próbált beavatkozni – legalábbis léteznek erre utaló jelek. Ezek arra engednek következtetni, hogy Japán fáradhatatlanul, titokban az Egyesült Államok ellen dolgozik, melynek expanziós tervei sokkal inkább ez ellen az ország ellen irányulnak, mint Dél-Amerika ellen. Mindenesetre az tény, hogy Japán az egész nyugati partvidéken ügynököket tart, akik a japán kormánynak minden őt érintő fejleményről a legaprólékosabban beszámolnak. Négy héttel ezelőtt a Chilében szolgáló japán követ is elment Ecuadorba.”²⁵

A Peruban szolgáló német kollégájával szinte egy időben a santiagoói német követség irányítója, von Erckert báró ugyancsak úgy látta, hogy Chile mellett Japán aktivitása játszik fontos szerepet az USA Galápagos-szigetek megszerzését célzó törekvések ellenében: „Hogy a Galápagos-szigeteken létesített flottatámaszpont fenyegetést jelentene Dél-Amerika összes nyugati partvidéki állama ellen, azt (Chilében – F. F.) nyíltan kimondják, még ha el is ismerik, hogy a tervezett lépés elsődleges célja a Panama-csatorna védelme, mégpedig Japánnal szemben.”²⁶ Erckert e levelében nem hagyott kétséget afelől, hogy Santiago erős nyomást gyakorolt Quitóra. Úgy fogalmazott, hogy az Ecuadorban jelentkező heves USA-ellenes, a szigetek bérbeadását ellenző utcai demonstrációk a chileiek által „megrendelt munka benyomását” (*Eindruck von bestellter Arbeit*) keltették.²⁷ 1911 február elején a washingtoni német követség többször konzultált Peru ottani követével. E beszélgetésekből az derült ki, hogy Peru „nagyon nem szívesen nézné”, ha a Callaotól Északra a Galápagos-szigeteken éppen a Peruval ellenséges viszonyban álló Chile létesítene haditengerészeti bázist. Viszont nagyon is szívesen látnák, sőt támogatnák azt a szándékot, hogy az Egyesült Államok bérelje a szigeteket. Pardo perui követ szerint „Ecuadorban az Egyesült Államoknak történő bérbeadás elleni mozgalmat Chiléből szították.”²⁸ Miután híresztelések láttak napvilágot arról, hogy az USA eladja Perunak két viharverte csatahajóját, Erckert santiagoói német követ nem tartotta kizártnak azt a feltételezést, hogy Peru e flottacsoport birtokában maga kívánja megszerezni a szigeteket: pontosabban az Egyesült Államok „Perut tolja maga előtt, hogy azután a szigeteket tőle bérbé vegye, vagy hogy az lemondjon róluk.”²⁹

²⁴ PAAA R 16756.

²⁵ BAMA RM5/V 5845. Admiralstab der Marine. Acta betreffend Peru. Politisches vom Sept. 1909 bis April 1911.

²⁶ BAMA RM5/V 5580. Admiralstab der Marine. Acta betreffend Chile. Politisches vom März 1911 bis April 1911.

²⁷ BAMA RM5/V 5580.

²⁸ PAAA R 16756.

²⁹ BAMA RM5/V 5580; PAAA R 16656.

Chilében 1911 folyamán háborús riadalom tört ki. Attól tartottak, hogy az USA esetleg valóban Peru mellé áll a vitatott Tacna-Arica kérdésben,³⁰ s a Galápagos-szigeteket a US Navy éppen Chilével (az északi salétromkikötőkkel) szemben fogja logisztikai bázisként felhasználni. Chilében ezért 1911 első hónapjaiban szinte naponta jelentek meg a „teknősbéka-szigetekkel” kapcsolatos, igen élesen USA-ellenes beállítottságú írások. Erckert követ a *La Mañana*, a *La Union* és az *El Mercurio* lapok legjellemzőbb írásait válogatta össze, s ezeket németre lefordítva Bethmann-Hollweg kancellárnak is elküldte azzal a megjegyzéssel, hogy ezek híven tükrözik a szigetek kérdésében „Chile bizalmatlanságát” az USA-val szemben.³¹ A *La Mañana* 1911. január 31-i száma feltette a kérdést: mit tegyen Chile, amennyiben Peru szerezne meg a Galápagos-szigeteket, hogy aztán esetleg azokat később átjátssza az Egyesült Államok kezére? A félreérthetetlenül az USA-nak címzett válasz így hangzott: Chilének „akkor azon nyomban kedvező feltételekkel Japánnak kell bérbe adnia a Húsvét-szigeteket.”³²

Az Egyesült Államok 1911-ben sem tudta keresztyülvinni azon szándékát, hogy Ecuador a szigeteket bérbe adja. Az okok között kétségkívül szerepet játszott Chile „revolverezése”, mivel a Húsvét-szigeteket Japánnak történő esetleges bérbeadásával a japán flotta az amerikai partokhoz közelebb építhetett volna ki haditengerészeti bázist. Mivel éppen 1911-ben került sor az 1902-es japán-angol tengeri szövetség újabb 10 éves meghosszabbítására, egy ilyen Tokiónak szóló chilei „ajánlatnak”, taktikai húzásnak nagyobb súlya volt. Az Ecuadorban dolgozó chilei katonai missziók, a Chile-barát ecuadori tisztek ugyancsak nem elhanyagolható szerepet játszottak a diplomáciai párviadalban, az ecuadori elutasításban. Németország nyíltan Chile mögött állt a Peruval kapcsolatos konfliktusban. A chilei-perui határtérségben porosz vezérkari tisztek végeztek felderítő tevékenységet, s ezekben a hónapokban sok millió márka értékben áramlottak a német hadiipar termékei a chilei és az ecuadori hadiarzenálókba. Berlin, miközben katonai misszió küldését fontolgatta Quitóba 1910-1913 között, s német fegyverekkel látta el Ecuador, világosan értésére adta Washingtonnak, hogy nem nézne jó szemmel, amennyiben a Galápagos-szigeteket amerikai fennhatóság alá kerülnének, s az USA-nak mindenképpen nagyobb kockázattal (netán fegyveres ellenállással) kell számolnia mint korábban Kolumbia esetében Panama „leválasztásakor”.

A rendelkezésre álló források alapján tehát úgy tűnik, 1911-1912-ben dőlt el, hogy marad a status quo a szigetek kérdésében, s a japán, német, chilei reakciókat, ellenlépéseket kiváltó ügy nyugvó pontra jut. Ezt támasztja alá egy 1912 májusában írt német diplomáciai jelentés is, mely alapján Berlinben azt a következtetést vonhatták le, hogy az USA valóban meghátrált, s feladta a Galápagos-szigetek megszerzésére vonatkozó terveit. A beszámoló írója, Scheller követségi titkár New Yorkban észak-amerikai bankvezérekkel találkozott. Köztük volt egy bizonyos James Speyer, akitől bizalmas értesülést szerzett, mely szerint a bankár a „dollárdiplomácia” jegyében azt a titkos feladatot kapta a State Department-től, hogy vásárolja meg Ecuadortól a szigeteket. Speyer azonban igen dühösen nyilatkozott a washingtoni kormányzatról, „mivel miután már pár millió márkát kockáztatott, s csupán ügynökökre és táviratokra 250 ezer márkát költött, Washingtonban ejtették az egész ügyet.”³³

A német források azonban arról is tanúskodnak, hogy az első világháború alatt is történtek olyan fejlemények, amelyek később vagy a feledés homályába merültek, vagy amelyekről valóban csak a diplomaták egy szűk csoportja tudott. Egy Quitóban 1917 júliusában keltezett német beszámoló – ekkor az USA már hadban állt az Atlanti-óceánon – arról tudósított, hogy Ecuador elnöke, Dr. Moreno Chile és Kolumbia követeinek és Argentína főkonzuljá-

³⁰ A salétromháború során Chile megszállta az eredetileg Peruhoz tartozó Tacna és Arica provinciákat. Ez az incidens aztán egészen 1929-ig igen feszült viszonyt eredményezett a két kormány között. Hosszas tárgyalások után a két kormány 1929-ben modus vivendit talált: Tacna visszakerült Peruhoz, Arica pedig Chile fennhatósága alatt maradt.

³¹ PAAA R 16756.

³² PAAA R 16756.

³³ PAAA R 16756.

nak kíséretében két hajóval a Galápagos-szigetekre látogattak. „Ecuador történetében ez volt az első alkalom, hogy az államfő a szóban forgó területen látogatást tett, s ennek politikai jelentősége van, tekintettel az USA gyarmatosítási törekvéseire. Ecuador e lépésében minden kétséget kizáróan a nevezett szigetcsoporthoz vonatkozó felségjogainak ismételt hangsúlyozása fejeződik ki.”³⁴ Ecuador e politikai lépését minden bizonnyal a japán haditengerészet első világháború alatti csendes-óceáni feltűnő aktivitása is befolyásolta, hiszen például a csendes-óceáni német szigetbirtokok elfoglalása révén (Marshall-Karolina-szigetek) az előretolt japán haditengerészeti bázisok már az Egyenlítőnél húzódtak. Japán nemcsak arra törekedett, hogy diplomáciai módszerekkel (például Chile támogatásával) megakadályozza az USA-t a Galápagos-szigetek megszerzésében, hanem arra is, hogy a Monroe-doktrínát megkérdőjelezve az amerikai partok közelében – amennyiben erre alkalma nyílik – akár tengerészeti támaszpontokra is szert tegyen. Ezt a titkos törekvést igazolja például az éppen Madridban tartózkodó Erckert santiagoói német követ Berlinbe továbbított 1917. szeptember 29-i szigorúan titkos távirata is: „Biztos forrásból megtudtam, hogy Japán ajánlatot tett arra, hogy Chilének bármiféle katonai felszerelést kész szállítani, azzal a feltétellel, ha az lemond a Húsvét-szigetéről.”³⁵

A japán expanziótól való félelem, s mindenekelőtt a Panama-csatorna védelme 1939 nyaráról ismét előtérbe állítja az Egyesült Államok vezető körében a Galápagos-szigetek bérbeadásának kérdését. Chile ekkor már – az új nyugati féltekén belüli hatalmi (haditengerészeti) realitásokból adódóan – hajlandónak mutatkozik arra, hogy amennyiben az USA számára fegyvereket szállít, cserébe rendelkezésre bocsátja a Húsvét-szigeteket (ezek bérbeadásáról 1928-ban és 1937-ben még Japánnal tárgyalt), sőt felajánlja azt is, hogy az ecuadori kormányhoz fűződő tradicionálisan jó kapcsolatait felhasználva, közben jár Quitóban a Galápagos-szigetek bérbeadását illetően.³⁶ A második világháború során a Galápagos-szigeteket is bevonták a nyugati félteke védelmi rendszerébe, a szigeteken megfigyelőállomásokat állított fel az észak-amerikai hadvezetés, de haditengerészeti-, illetve légibázis nem létesült.

FERENC FISCHER

The aspirations of the United States, Japan, Germany and Chile to acquire the Galapagos Islands after the Spanish-American War (1898-1914)

When discussing the Spanish-American War of 1898, the literature on the subject usually places the emphasis on the Atlantic dimensions of the conflict and often mentions in passing only its short and long term consequences in the Pacific region. These consequences include the acquisition of the Philippines by the United States, which thereby found itself closer not only to the Asian mainland but to an expanding Japan as well. The United States and Japan were separated by substantial distances, but the build-up of North American power in the Philippines on the one hand, and, on the other, the Japanese rule on Formosa Island since 1895 brought these two powers, rapidly increasing their maritime forces, much too close to each other, and presently turned one against the another.

³⁴ PAAA R 16756.

³⁵ PAAA R 16662.

³⁶ Mences 168., 188., 193.; Bryan, G. S. (Captain U. S. N.): *Geography and the Defense of the Caribbean and the Panama Canal*. Washington, 1941.; Spykman, John Nicolas: *America's Strategy in World Politics*. New York, 1942.

After the Spanish-American, and especially after the Russo-Japanese war, the contrasting interests of Japan and the United States were overtly manifested. Regarding each other as dangerous rivals, both powers tried to hinder the Pacific expansion of the other. The open as well as secret diplomatic activities of Japan concerning the issue of the ownership of the Galapagos Islands is one forgotten, or rather, not sufficiently explored episode of that period. The diplomatic and naval documents of the German Empire, also getting involved in this issue, shed light on certain aspects of this activity.

After the Spanish-American War as well as during the construction of the Panama Canal, the United States, along with the other great powers interested in the Pacific *status quo*, was attracted, as if by a magnet, to the Galapagos Islands. These conflicting hegemonic interests resulted in fierce diplomatic struggles concerning the future ownership of the islands.

The files in German archives, first of all in the Bundesarchiv-Militärarchiv-Freiburg and the Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes-Bonn, partially restricted, include the so-called Galapagos papers.

It is possible to document with this archival material that Chile played a decisive role in the Galapagos Islands' remaining with Ecuador. The German sources highlight first of all the conflicting interests of the United States and Chile as well as the strong military and political influence of Chile on Ecuador. The foreign policy of Chile was also supported by the South American interests of Germany and the Pacific claims of Japan; these powers, for quite different reasons, were similarly interested in keeping the Islands out of the jurisdiction of the US Navy, indeed, they supported Chile in its effort to acquire them. Thus, the fate of the Galapagos Islands was basically decided within the intricate power system of the Washington-Santiago-Berlin-Tokyo quadrangle as well as in the hostile relations between Peru and Chile, and Peru and Ecuador, while all the parties concerned were exerting strong pressure on Quito.

VAJDA ZOLTÁN

Republikanizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi történetében

A hazai olvasóközönség számára elsősorban az utóbbi évtizedben nyílt lehetőség arra, hogy megismerkedjen az angolszász politikai gondolkodás történetének klasszikusaival, elsősorban magyar nyelven kiadott műveiken keresztül, illetve a munkásságukat elemző – külföldi és magyarországi szerzők tollából származó – munkák segítségével.¹ A napvilágot látott kötetek – kevés kivételtől eltekintve – szinte kizárólag az angolszász politikai gondolkodás és eszmetörténet azon vonulatát mutatják be, amely a liberális, illetve konzervatív hagyomány valamelyikébe illeszthető. Ugyanakkor az angolszász eszmetörténet „republikanizmus” néven ismertté vált áramlata, illetve az annak jelentőségét jelző kiterjedt amerikai szakirodalom mindezidáig recepció nélkül maradt a magyarországi történettudományban. Ebben a dolgozatban – a fentiekből következően részben hiánypótló céllal – azt kísérlem meg bemutatni, hogy melyek az Anglia és Nagy-Britannia 17-18. századi, valamint az Egyesült Államok 18-19. századi történetében kimutatható republikánus ideológia főbb ismérvei; miként nyert az teret kutatási témaként az amerikai történettudományban az 1960-as évektől kezdődően; melyek voltak ennek a folyamatnak a főbb csomópontjai; miként módosultak az elmúlt harminc évben a republikánus ideológiának az USA történetében betöltött szerepéről vallott nézetek; és végül: milyen reakciókat váltott ki a republikánus értelmezés, és ezek miként járultak hozzá a paradigma² módosulásához.

Amint azt az alábbiakban látni fogjuk, a republikanizmus meghatározására irányuló kísérleteket az annak időbeli kiterjesztésére való törekvések követték, és egyúttal sor került a regionális és az amerikai társadalom különböző csoportjaihoz kötődő republikanizmus változatok vizsgálatára is. Ezzel egy időben hangsúlyt kapott a kulturális megközelítés, valamint a republikánus ideológia és a politikai gazdaságtan összefüggéseinek vizsgálata is. Habár tanulmányom középpontjában mindvégig elsősorban az amerikai történelem republikánus hagyománya áll – főként kiindulási pontját illetően –, nem kerülhetők el az utalások a brit áramlatra mint előzményre. Ugyancsak szükséges előjáróban szólni arról az amerikai történetírásban sokáig uralkodó elképzelésről is, amely a republikanizmus paradigma megszületéséig a liberális hagyomány hegemon szerepét hirdette az Egyesült Államok politika- és eszmetörténetében, John Locke politikai filozófiáját téve meg annak legfontosabb forrásává.

¹ Néhány mű az egyre gazdagodó kínálatból: Az angolszász liberalizmus klasszikusai 1-2. Szerkesztette: Ludassy Mária. Budapest, Atlantisz, 1991.; John Stuart Mill: A szabadságról. Budapest, Századvég Kiadó – Readers International., 1994.; Thomas Paine: Az ember jogai. Budapest, Osiris – Readers International, 1995.; Edmund Burke: Töprengések a francia forradalomról. Budapest, Atlantisz (Medvetánc), 1990.; A skót felvilágosodás. Szerkesztette: Horváth Hócher Ferenc. Budapest, Osiris, 1996.; Isaiah Berlin: Négy esszé a szabadságról. Budapest, Európa, 1990; Ludassy Mária: Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság. Budapest, Magvető, 1989.

² A paradigma kifejezést a tanulmányban – Thomas Kuhn meghatározása alapján (lásd: *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago, 1962. Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Gondolat, 1984.) – annak az eszmetörténeti értelmezésnek a jelölésére használom, amely a korai köz-társaság történetében (18. század vége – kb. 1820) meghatározónak ítéli a republikánus hagyományt a korabeli politikai és kulturális megnyilatkozások formálásában.

„Kedzetben tehát az egész világ *Amerika* volt...” – írja Locke a *Második értekezés*ben.³ „Amerika a kezdetektől fogva liberális volt.” – parafrázálhatnánk a gondolatot, ha egyetlen mondatban próbálnánk megragadni a liberális tézis legfontosabb tételét, melynek mára már klasszikussá vált kifejtése elsősorban Louis Hartz, amerikai történész nevéhez fűződött az 1950-es években.⁴ Hartz tézisében központi helyet foglal el a feudális Európa és a liberális Amerika kettősségének gondolata. Szerinte a társadalmi osztályokra tagolódó feudális, hierarchikus középkori európai társadalom hiányzott az Újvilágban; a tulajdonnal rendelkező középosztály ideálja nyert teret Amerikában. Ez a feudális kötöttségektől mentes amerikai társadalom ideális kísérleti terepe lehetett a Locke által kifejttet, a természeti törvényen alapuló emberi közösség víziójának. A Függetlenségi Nyilatkozatban (1776) megfogalmazott, a locke-i természeti állapotból, illetve Istentől eredő „magától értetődő” (*self-evident*) igazságokat, egyéni szabadságjogokat – a szabadság, egyenlőség és a tulajdonhoz, illetve a jeffersoni változatban a boldogság kereséséhez való jog – a korabeli gyarmatosok közül mindenki elfogadta. A locke-i eszmények tehát nem normaként jelentkeztek Amerikában, amelyhez idomítani kellett a valóságot – érvel Hartz –, mivel azok tökéletesen leírták a fennálló viszonyokat. Hartz további példaként említi a „frontier”-t, a civilizáció és a vadnyugat találkozása által kijelölt területet, amely szerinte a locke-i természeti állapot valódi megfelelője, vagy a természeti állapotból a társadalmiba átvezető társadalmi szerződés fogalmát, melyre Hartz példája az 1620. évi Mayflower Compact.⁵

A locke-i elvek gyakorlati megvalósulását a már fent említett társadalmi viszonyok tették lehetővé, mindenképp az, hogy kezdetben mindenki számára hozzáférhető szabad földterület állt rendelkezésre, amely esélyt biztosított a bevándorlóknak arra, hogy szabad farmerekké, földtulajdonosokká váljanak. Hartz szerint az egyéni szabadságjogok liberális hagyománya olyan erővel hatott az amerikai történelem formálásában a 18. századtól a 20. századig, hogy az azzal szakítani kívánó kezdeményezések eleve kudarcra voltak ítélve. A déli rabszolgatartó ültetvényesek kvázi-arisztokratizmusa, hierarchikus, patriarchális társadalmi modellje vagy az Amerikában a 19. század végétől jelentkező szocializmus eszméje olyan anomáliákként jelentek meg a társadalmi hierarchiától mentes, az egyéni szabadságjogokat hirdető és megvalósító amerikai liberális hagyományhoz képest, amelyek éppen emiatt nem voltak képesek gyökeret verni az Újvilágban.⁶

Ezzel szemben a republikánus paradigma létrejötté egyrészt olyan művekhez köthető, amelyek azt vizsgálták, hogy a 17-18. századi Nagy-Britanniában John Locke munkásságán kívül milyen egyéb áramlatok érvényesültek a politikai gondolkodásban, és ezek milyen előzményekre vezethetők vissza, másrészt egyes szerzők megpróbálták kimutatni ezek hatását az Újvilágban. A republikánus paradigma születése tehát nem köthető egyetlen munkához. Inkább egy eszmetörténeti hagyomány fokozatos felismeréséről, meghatározásáról, majd időbeli és térbeli kiterjesztéséről van szó.

³ John Locke: *Értekezés a polgári kormányzatról*. A bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kontler László. Budapest, Gondolat, 1986. 72. (A továbbiakban – ahol azt nem jelzem – az idézeteket a saját fordításomban közlöm. V. Z.)

⁴ Hartz, Louis: *The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought since the Revolution*. San Diego, etc., 1991. (első kiadás: 1955.) (a továbbiakban: Hartz) *Az amerikai történelmet liberális szempontból értelmező egyéb művek közül lásd: Boorstin, Daniel: The Americans*. 3 vols. New York, 1958, 1965, 1973. (magyarul: *Az amerikaiak*. 1. kötet. A gyarmatosítás kora. Budapest, Gondolat, 1991.); Degler, Carl: *Out of Our Past: The Forces that Shaped Modern America*. New York, 1959. (magyarul: *Az élő múlt: milyen erők formálták Amerika mai képét?* Budapest, Európa, 1993.)

⁵ Hartz 74., 89., 58., 60-61.

⁶ Hartz 17-18., 145-200., 228-248.

A legfontosabb munkák egyike Caroline Robbins *The Eighteenth-Century Commonwealthman* című könyve volt.⁷ Robbins elemzésében arra a feladatra vállalkozott, hogy bemutassa, az angol polgári forradalom idején megszülető, a „zsarnokság elleni küzdelmek” kapcsán éledő hagyományt miként örökölte át a 17. század vége – 18. század eleje whigjeinek egy csoportja (*Real Whigs* – azaz „valódi whigek”), akik az angol polgári forradalom köztársasági időszakának rövid periódusát tekintve eszményüknek köztársaságpártiaknak (*commonwealthmen*) hívták magukat – az amerikai forradalmárok számára. A „köztársaságpárti” whigek az ókori klasszikus republikanizmus és az angol polgári forradalom leveler politikai hagyományaira építve, a korabeli brit végrehajtó hatalom kritikáját fogalmazták meg.⁸ E kritika legfontosabb elemei az alábbiakban foglalhatók össze: A kabinetjellegű, minisztereken alapuló végrehajtó hatalom kialakulása veszélyezteti a brit kormányzat stabilitását, mivel megbontja annak egyensúlyát azért, hogy megsérti a hatalmi ágak szétválasztásának elvét. A „befolyásolás”⁹ eszköze révén a végrehajtó hatalom beavatkozik a törvényhozás munkájába, ami előbb-utóbb az előbbi zsarnoki hatalmának a kiéptetéséhez vezet. Ezt megakadályozandó, meg kell szüntetni a befolyásolás és az ahhoz kötődő ún. *placemen*¹⁰ intézményt, és gyakori, rendszeres választásokkal kell elérni a parlamenti képviselők folyamatos cserélődését, a végrehajtó hatalomtól való függetlenségüket. Ugyanakkor az ellenzéki whigek hangsúlyozták az általános, felnőtt férfiakra kiterjesztett választójog bevezetésének a szükségességét, hirdették a gondolat és vallás szabadságát, valamint a világi oktatás terjesztésének fontosságát. Ezenkívül síkra szálltak a locke-i, a természeti állapotból eredő egyéni szabadságjogok védelmére, és az állampolgárokból szerveződő hadsereg, a milícia elsőbbsége mellett, az állandó hadsereggel szemben.¹¹ Robbins olyan 17. századi gondolkodókat sorol ebbe a politikai hagyományba, mint James Harrington, Marchamont Needham, Edmund Ludlow, Algernon Sidney, Henry Neville vagy Andrew Marvell.¹² Az ő eszméiket a 18. század

⁷ Robbins, Caroline: *The Eighteenth-Century Commonwealthman. Studies in the Transmission, Development and Circumstance of English Liberal Thought from the Restoration of Charles II until the War with the Thirteen Colonies.* New York, 1968. (első kiadás: 1959.) (a továbbiakban: Robbins) Az ezt megelőzően megjelent, a „republikánus szintézis” építőköveiként értelmezhető művekről lásd Shalhope, Robert E.: *Toward a Republican Synthesis: The Emergence of an Understanding of Republicanism in American Historiography.* *The William and Mary Quarterly*, 29. évf. 1972. 49-80.

⁸ Robbins 3-4., 19.

⁹ A „befolyásolás” (*patronage*) fogalma alatt a 18. századi brit politika résztvevői azt a módszert értették, melynek során az uralkodó egyes parlamenti képviselőknek, hogy megnyerje őket, jól jövedelmező risztségeket, állásokat adományozott, ezáltal biztosítva a kormány számára szükséges támogatást a törvényhozásban. (Erről részletesen magyarul lásd Borus György: *Politikai játékszabályok Angliában a 18. század közepén.* *AETAS* 1994/4. 55. (a továbbiakban: Borus); illetve Tandori Mária: *A reformmozgalom irányzatai a brit parlamentben az 1780-as évek elején.* *AETAS* 1994/4. 80-81.)

¹⁰ *Placemen*-nek nevezték a befolyásolás révén a kormány számára megnyert, az adományozott állás révén függő helyzetbe került képviselőket. (Magyarul részletesen lásd Borus 55., 64-65.)

¹¹ Robbins 8-16., 30., 378-385.

¹² James Harrington (1611-1677) – királypárti, majd köztársaságpárti politikus, politikai gondolkodó. *The Commonwealth of Oceana* (1656) című nagyhatású politikaelméleti mű szerzője. Marchamont Nedham (1620-1678) – újságíró, a modern politikai újságírás előzményének tekinthető számos lapot indított az 1640-50-es években (például *Mercurius Britannicus*, *Mercurius Politicus*). Edmund Ludlow (kb. 1617-1692) – katonai, politikus a Commonwealth idején. Királyellenes politikusként tagja volt az I. Károly halála ítélt bíróságnak, Cromwell protektorátusával is szemben állt. Sir Algernon Sidney (1622-1683) – politikus, a parlament támogatója és tisztségviselője a polgári forradalom idején, a személyes szabadságjogok szószólója. Cromwell protektorátusának ádáz bírálója. A skót felkelésben való részvétele miatt kivégzik. *Discourses Concerning Government* (1698) című műve nagy népszerűségnek örvendett az amerikai gyarmatosok körében. Henry Neville (1620-1694) – politikus, Harrington közeli barátja, Machiavelli műveinek angliai fordítója. *Plato Redivivus* (1680) című műve az angol felsőháznak vindikál nagyobb szerepet a kormányzatban a hatalmi egyensúly helyreállítását, az ún. „ősi alkotmány”-hoz való visszatérés érdekében. Andrew Marvell (1621-1678) – angol metafizikus

„valódi whigjei” vették át és fejlesztették tovább. Közéjük tartoztak John Trenchard, Thomas Gordon, John Toland és Lord Shaftesbury vagy Viscount Bolingbroke.¹³ A 18. század közepének-végének gondolkodói közül Robbins Thomas Pownall, Richard Price, Joseph Priestly¹⁴ és mások, elsősorban a szabadság és kormányzat viszonyával kapcsolatos nézeteit elemzi, és hangsúlyozza ezek hatását az amerikai gyarmatok brit uralom ellen lázadó vezetőinek politikai ideológiájára és később az Alapító Atyák nézeteire.¹⁵

Robbins, amint azt művének alcíme is mutatja, az általa vizsgált eszmétörténeti hagyományt liberálisnak tekinti, és fontos szerepet szán benne Locke-nak, a lockeciánus természetjogi gondolkodásnak. Ugyanakkor a 18. századi „köztársaságpartí” politikai gondolkodók eszméi között több olyan elem is kimutatható, amely nem köthető szervesen a Locke által kidolgozott modellhez. Ezek jelentőségére későbbi, az amerikai gyarmatosok ideológiáját vizsgáló kutatók mutattak rá. Közéjük tartozik Bernard Bailyn, aki az amerikai forradalom és függetlenségi háború korát tárgyaló elemzéseiben¹⁶ átfogó képet igyekszik adni a forradalmi ideológiájának ismérveiről. Bailyn a Robbins által felfejtett eszmétörténeti vonulat jelenlétét részletezi az Újvilágban és bizonyítani törekszik, hogy az anyaországtól elszakadó gyarmatok elitje leginkább a 18. századi brit ellenzéki ideológiára épített, amikor a brit hatalom aktuális politikájával kapcsolatos félelmeinek hangot adott. A korabeli bírálatok közül a leggyakoribb az volt, amely a hatalmat a szabadság elleni összeesküvéssel vádolta. Bailyn szerint „... a forradalmi mozgalom lényege ... a szabadság ellen szótt, az egész angolszász világot behálózó összeesküvéstől való félelemben ragadható meg.”¹⁷ Úgy véli, ez volt az a gondolat, amely mintegy keretbe foglalja a brit ellenzék és a gyarmatosok általa vizsgált pamfletjeiben megfogalmazott, a klasszikus, a természetjogi és vallási hagyományokból, valamint az angol közjog és a felvilágosodás filozófiájából eredő eszméket.¹⁸ Az ellenzéki írók a valaha ideálisnak hitt brit kormányzati rendszer elkorcsosulásáról, romlásáról (*corruption*) beszéltek. Szerintük a végrehajtó hatalom funkcióját betöltő koronának (uralkodó és miniszterci) a zsarnoki hatalom kiépítésére irányuló törekvései ennek a folyamatnak a végső szaka-

költő, politikai pamfletíró, John Milton barátja. Cromwell támogatója, majd a Commonwealth idején Milton munkatársa.

¹³ John Trenchard (1662-1723) – földbirtokos, radikális pamfletíró. Independent Whig és Cato's Letters címmel írt, az amerikai gyarmatosok körében is ismert pamfletekben osztorozta a 18. század elejének Robert Walpole miniszterelnök nevével fémjelzett angol kormányzati gyakorlatát a szabadságjogok védelme és a korrupcióellenesség jegyében. Thomas Gordon (megh. 1750) – politikai pamfletíró, Trenchard szerzőtársa. John Toland (1670-1722) – író filozófus, deista. Harrington Oceana-jának kiadója. Lord Shaftesbury (Anthony Ashley Cooper) (1671-1713) – angol morálfilozófus. A lordok házában bírálta a walpole-i rezsimet, a szabadságjogok szószólójaként. Viscount Bolingbroke (Henry St. John) – (1678-1751) angol felsőházi politikus, pamfletíró. 1704-től 1708-ig hadügyminiszter, később külügyminiszter. The Craftsman című lapban folytatott hadjáratot a walpole-i kormányzat ellen, osztorozva annak korrupcióját. Működésének leírására először használta a *Robincocracy* (magyarul „robinnokrácia”) kifejezést.

¹⁴ Thomas Pownall (1722-1805) – angol kormánytisztviselő az észak-amerikai gyarmatokon az 1750-es években. Visszatérően az anyaországba, az 1760-as évek közepétől szorgalmazta a gyarmati adminisztráció reformját. The Administration of the Colonies (1764) című munkájában elkerülhetetlennek tartotta az amerikai gyarmatok függetlenné válását. Richard Price (1723-1791) – morálfilozófus. Lelkesen üdvözölte az amerikai és a francia forradalmat. A francia forradalmat dicsőítő munkájára (Discourse of the Love of Our Country) válaszul írta meg Edmund Burke Reflections on the French Revolution című művét. Joseph Priestly (1733-1804) – angol természettudós, unitárius lelkész. Rokonszenvezett az amerikai és francia forradalom eszméivel.

¹⁵ Robbins 386.

¹⁶ Bailyn, Bernard: Pamphlets of the American Revolution 1750-1776. Cambridge, Mass., 1965-től; The Origins of American Politics. New York, 1967.; The Ideological Origins of the American Revolution. Cambridge, Mass., 1992. (első kiadás 1967.) (a továbbiakban: Bailyn 1992.)

¹⁷ Bailyn 1992. xiii.

¹⁸ Bailyn 1992. 2. fejezet.

szát jelentették. Ugyanakkor azt is vallották, hogy a polgárok csak akkor képesek szembe szállni a szabadságuk ellen irányuló törekvésekkel, ha kellően erényesek, időben felismerik és csírájában fojtják el a zsarnoki tendenciákat. A brit birodalmat fenyegető korrupció, mely ellen az ellenzéki whigek nyomán az 1760-as évektől kezdve a gyarmatok elitjének egyes tagjai is egyre hangosabban emeltek szót, számukra intézményi és morális degenerációt is jelentett. Az Újvilág lakói az anyaországot behálózó és romlásba döntő korrupciót kritizálva érveltek az elszakadás mellett, mert csak így látták lehetségesnek, hogy a gyarmatok romlatlan, erényes polgárai elkerüljék a brit szigetek agóniájának tragikus végkifejletét, vagyis a szabadság elpusztítását. A gyarmatosok – különösen a tea törvény (1773) megszületése után – egyre bizonyosabbá váltak afelől, hogy szaporodnak azok a jelek, amelyek a korrupciónak a gyarmatokra való áttérjedésére, vagyis a szabadságuk ellen irányuló összecsukvés végső szakaszára utalnak.¹⁹ Bailyn idézi Thomas Jefferson, aki 1774-ben a következőket írta: „... lehetséges, hogy a zsarnoki tettek eseti megnyilvánulásai a véletlennek tudhatók be, [azonban] az elnyomásra irányuló cselekedetek sorozata, amely visszavezethető egy konkrét időpontig és a miniszterváltások ellenére folytatódik, a napnál világosabban bizonyítja egy olyan terv létezését, melynek célja az, hogy szándékosan és szisztematikusan rabszolgaságba taszítsanak bennünket.”²⁰ Bailyn a forradalom utáni politikai berendezkedéssel kapcsolatban rámutat arra, hogy a korrupciótól való mentesség, illetve az erényesség tudata milyen fontos szerepet játszott a függetlenné amerikai politikai intézmények megformálásában. A gyarmatosok olyan köztársaságot kívántak létrehozni, amelynek remélhetőleg sikerül elkerülnie mind a zsarnokság, mind pedig az anarchia szélsőségeit és képes lesz megőrizni a szabadságot. A föderalisták által megálmodott alkotmány a „fékek és egyensúlyok” (*checks and balances*), valamint a hatalmak szétválasztásának (*separation of powers*) elve segítségével volt hivatott biztosítani, hogy a hatalom ne veszélyeztethesse a szabadságot a fiatal köztársaságban, és sikerüljön kiküszöbölni a korrupciót.²¹

Bailyn kutatási eredményeit egészítette ki és vitte tovább Gordon S. Wood *The Creation of the American Republic, 1776-1787* című könyvében²² és összegezte először a republikánus ideológia fő ismérveit. Robbinshoz és Bailynhez hasonlóan a 18. századi radikális whig politikuskor eszmerendszeréből vezette le az amerikai forradalmárok ideológiáját, egyúttal sokkal markánsabban fogalmazva meg annak utópisztikus természetét, eszményteremtő funkcióját. A gyarmatosok politikai eszménye – amint azt Wood hangsúlyozza – a köztársaság volt, amely nem kifejezetten kötődött államformához, de mindenesetre olyan államalakulatot jelentett, amely a közjót volt hivatva szolgálni. A köztársaság léte – vélték antik előzmények alapján a 18. század angolszász gondolkodói – szorosan összefügg az azt alkotó nép erkölcsével, jellemével. Az kizárólag olyan társadalomban maradhat fenn, ahol „takarékoság, szorgalom, mértékletesség” és „egyszerűség” jellemzi a polgárok életvitelét. Minderre azért volt szükség, hogy az egyén ellen tudjon állni az olyan csábításoknak, mint például az élvezetek, az anyagi javak hajszolása, vagy a luxusfogyasztás, amelyek elvonnák figyelmét a közjó szolgálatától. Ez a nézet azzal a normatív republikánus elvvel függött össze, miszerint a köztársaság állampolgára számára követelmény, hogy az önérdeket alárendelje a közérdeknek. A szabadság republikánus felfogása tehát a pozitív szabadságot, a politikumban való részvétel szabadságát fogalmazza meg, és következképpen megengedi az egyéni szabadság korlátozását, ha az a közérdekkel, az egész szabadságával nem áll összhangban.²³

Wood nagy hangsúlyt fektet arra, hogy bemutassa, milyen szerepet játszott a fent vázolt ideál az egyes államok alkotmányainak létrejöttében, valamint a föderális alkotmánnyal kap-

¹⁹ Bailyn 1992. 46-51., 65-67., 86-93., 118-120.

²⁰ Bailyn 1992. 119-120.

²¹ Bailyn 1992. 139-143., 368-379.

²² Wood, Gordon S.: *The Creation of the American Republic, 1776-1787*. New York and London, 1993. (első kiadás: 1969.) (a továbbiakban: Wood 1993.)

²³ Wood 1993. 53-70.

csolatos vitákban, illetve miként módosultak az eredeti modell elemei. A forradalom időszakában az amerikai ideológusok számára az egyik legégetőbb kérdés az volt, alkalmasak-e a republikánus kormányzat megalkotására és fenntartására, valóban rendelkeznek-e azokkal az erkölcsi tulajdonságokkal, amelyek birtokában teljesíthetik a maguk számára megfogalmazott követelményeket. A vita leginkább akörül a kérdés körül folyt, hogy kellően erényes-e a függetlenné vált államok népe, nem rontotta-e még meg őket a fényűzés (*luxury*), a külföldről beáramló luxuscikkek fogyasztása és a jólét, nem vár-e rájuk ugyanaz a sors, mint a világtörténelem korábbi köztársaságaira.²⁴

Az amerikaiak – amint azt Wood megállapítja – az új államalakulatok létrehozásánál is a régi republikánus elveket követték, és az angol vegyes kormányzatot tekintették követendő példának. Az angolszász politikai hagyományban uralkodó volt az a nézet, miszerint Nagy-Britannia kormányzatának stabilitását és tökéletességét annak köszönheti, hogy a társadalom minden, eltérő érdekekkel rendelkező osztálya képviselteti magát benne. Ugyanakkor az a véleménykedés, mely szerint az amerikai köztársaság az érdekek szempontjából homogén társadalomra épül, megkérdőjelezte annak a szükségét, hogy az elit külön képviselést kapjon a törvényhozásban. Ha nem az elit, hanem a nép nyerc kizárólagos képviselést a hatalom centrumában – érveltek azonban az államok egyes politikusai –, a kétkamarás törvényhozás mindkét házában a nép akarata érvényesül. Az 1780-as évek közepére felerősödtek azok a hangok, amelyek a kétkamarás törvényhozás mindkét házában képviselt nép hatalmának korlátozását követelték az egyes államok kormányzataiban, és a republikánus erény romlásáról kezdtek el beszélni. Mi több, megjelent az a vélemény is, miszerint a nép elveszítette a képességét arra, hogy a közjót tartva szem előtt, korlátozza saját önös törekvéseit, mivel az országba áramló gazdagság, fogyasztási javak nyomán morális züllésnek indult. Az új alkotmány mellett agitáló föderalisták egy olyan kormányzati rendszer megalkotását szorgalmazták – hangsúlyozza Wood –, amely kiküszöböli az erényt veszített nép uralmából fakadó hátrányokat, és az erényt mintegy intézményi eszközökkel biztosítja.²⁵ Wood szavaival szólva „egy teljes egészében új és eredeti republikánus kormányzatot reméltek létrehozni –, egy olyan köztársaságot, amely nem igényli az erényes népet ahhoz, hogy fennmaradjon.”²⁶ Az alkotmányozás vitájában kristályosodott ki az a föderalista nézet, miszerint az újonnan létrejövő föderális kormányzat felső háza valójában az államok számára nyújtana képviselést, míg az alsó ház az Unió lakosságának. Így egy új típusú kormányzati egyensúly jöhet létre.²⁷

Wood szerint az 1787-ben a szövetségi alkotmány megalkotásával, majd későbbi ratifikálásával létrejövő amerikai politikai rendszer újszerűsége abban állt, hogy az nem a különböző társadalmi csoportok vegyes kormányzatra jellemző képviselétén és egyensúlyán alapult, hanem pusztán a hatalmak szétválasztásának elvén. Ezt viszont az a felismerés tette szükségessé, hogy az amerikai társadalom maga nem homogén, hanem az egyéni érdekek pluralizmusára épül. Az érdekek közötti küzdelem viszont magán a népen belül, az azt alkotó egyének között folyik. Ezt a küzdelmet azonban csak az új kormányzati rendszer keretein belül lehet kordában tartani – érveltek az alkotmány hívei. Ebben a rendszerben a pozitív politikai szabadság eszméje a kortársak számára elveszítette jelentőségét – állítja Wood –, hiszen a nép kormányoz, és így a társadalom kvázi minden tagja részesülhet a politikai hatalomból. Megnövekedett viszont az egyéni szabadságjogok jelentősége, amelyeket meg kell védeni a másik egyén szabadságától, illetve a kormányzati hatalom túlkapásaitól. A föderalisták alkotmánya ugyanakkor szükségtelenné tette a republikánus erény ideálja által vezérelt nép eszményét, mivel az erényt politikai intézményekkel biztosítja. Az alkotmány ráadásul adaptálható a folyamatosan változó körülményekhez, és lehetővé teszi az állandó megújulást, cz-

²⁴ Wood 1993. 91-123.

²⁵ Wood 1993. 11., 18-19., 198-199., 237-245., 415-416., 447-448.

²⁶ Wood 1993. 475.

²⁷ Wood 1993. 553-558.

zel segítve elő a köztársaság fennmaradását. Wood mindezek alapján az alkotmány elfogadását a klasszikus politika végével és az amerikai politikatudomány megszületésével.²⁸ Wood tehát ettől a történelmi pillanattól kezdve fogadta el Hartz tézisént, miszerint az amerikai politikai hagyomány lényege az egyéni érdekek pluralizmusán és az egyéni szabadságjogok védelmén alapuló kormányzati rendszer. Ebben a struktúrában már nem jelent veszélyforrást a nép erkölcsi romlása, hiszen az erényt az új föderális alkotmány volt hivatva biztosítani, és így a korrupciótól óvó republikánus ideológia is elveszítette jelentőségét.

Az 1970-es években azonban erőteljes kísérlet kezdődött a republikánus hagyomány időbeli és térbeli kiterjesztésére s alapelemeinek kibővítésére. E kísérlet legfontosabb mozzanata a cambridge-i politikafilozófia-történeti iskola kiemelkedő képviselője, J. G. A. Pocock nevéhez fűződik. Pocock munkáiban a reneszánsz itáliai városállamok egyes politikai gondolkodóinak műveit vizsgálta, azok hatását a 17. századi angol köztársaságpárti szerzők műveiben, s a 18. századi brit ellenzék és az Újvilág 18-19. századi politikusaiban az eszméiben és retorikájában.²⁹ Pocock a locke-i liberális értelmezéssel szemben – azt tudatosan háttérbe szorítva – kísérte meg megalkotni a republikanizmus szintézisét.³⁰ Egy olyan hagyományt igyekezett kimutatni a nyugati politikai gondolkodásban, amelynek elemeiről a fent említett szerzők is szóltak. Amit Pocock mindehhez hozzátett, az elsősorban a polgári humanizmus (*civic humanism*) fogalmának a tudatos alkalmazása a republikanizmus magyarázatánál, a republikánus episztemológia bemutatása, valamint az erény és korrupció ellentétpárnak a republikánus hagyományban való jelenlétének a hangsúlyozása és történeti perspektívába helyezése.

Pocock a republikanizmus eredét Arisztotelészig vezeti vissza, pontosabban a Hannah Arendt által Arisztotelésznek tulajdonított polgári humanizmus eszméjéhez.³¹ Eszerint az egyén csak mint *zōon politikon*, vagyis a politikai cselekvés szubjektumaként, a városállam közügyeiben aktívan részt vevő polgárként, valósíthatja meg a teljes értékű ember ismérveit. Az „ember természeténél fogva állami életre hivatott élőlény.” – mondja Arisztotelész.³² A Pocock által megkonstruált republikánus paradigma szerint az ily módon definiált egyének alkotják a görög poliszt, a római köztársaságot, az itáliai városállamot vagy az angol államot köztársaságként definiáló politikai gondolkodók *commonwealth*-jét. Mindezen államalakulatok célja a közjó megvalósítása, ami csak úgy érhető el, ha a politikumot alkotó egyének mindegyike részt vesz a politikában, és hozzájárul saját erényével a közjóhoz.

Pocock a republikánus episztemológiát annak időfelfogásával kapcsolja össze. A köztársaság, mivel ember alkotta és a politikum földi, partikuláris szférájába tartozik, múlandó képződmény. A történelem, a tapasztalat igazolta a klasszikus, reneszánsz és neoklasszikus gondolkodók számára azt az idő klasszikus, ciklikus felfogásából eredő nézetet, miszerint a történelem során köztársaságok születnek és pusztulnak el. Ezért Pocock utópiákként kezeli az általa vizsgált, a republikánus hagyomány építőköveiként kezelt szövegeket, amelyek egyik legfontosabb célja az, hogy megpróbáljanak válaszolni a kérdésre: miként tehető a partikuláris, időben múlandó köztársaság stabilná, mintegy örökkévalóvá. E kísérletek leírására használja Pocock az erény (latinul *virtus*, angolul *virtue*) és szerencse vagy fortuna (latinul *fortuna*, angolul *fortune*), illetve erény és korrupció (*corruption*) ellentétpárokat. A kiismerhetetlen fortuna, amely a reneszánsz Itáliában mind az egyén, mind pedig a köztársaság szá-

²⁸ Wood 1993. 15. fejezet.

²⁹ Pocock, J. G. A.: *Politics, Language, and Time. Essays on Political Thought and History*. Chicago and London, 1989. (első kiadás 1971.) 3. és 4. fejezet. (a továbbiakban: Pocock 1989.); *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton and London, 1975. (a továbbiakban: Pocock 1975.)

³⁰ Pocock 1975. 424.; vö. össze Pocock 1989. 144-145.

³¹ Pocock 1975. 550.; Arendt, Hannah: *The Human Condition*. New York, 1958.

³² Arisztotelész: *Politika*. Budapest, Gondolat, é.n. 8. Szabó Miklós fordítása.

mára a bizonytalan jövőt, a véletlenszerű események sorozatából álló csetlegességet (*circumstances*) szimbolizálja, pusztulást hoz arra, aki nem képes uralkodni felette.³³

Pocock itáliai republikanizmust tárgyaló elemzésének középpontjában Niccolò Machiavelli áll, aki számára az erény (*virtù*) fejezi ki azt a képességet, amellyel az eszményi római köztársaság rendelkezett, mely hódítással igyekezett úrrá lenni fortunán. Ehhez azonban olyan hadseregre volt szükség, amelynek katonái egyben a köztársaság állampolgárai is voltak, akik a közjóért és saját szabadságukért harcoltak. Róma és más köztársaságok hanyatlásának legfőbb okát Machiavelli abban látta – érvel Pocock –, hogy a polgár-katonák lemondtak fegyverforgató szerepükről. Ezáltal ugyanis elvesztették képességüket szabadságuk megvédésére, és a polgári humanizmus eszménye is megsérült, mivel a köztársaság polgára lemondott arról, hogy fegyvere révén hozzájáruljon a közjóhoz, a köztársaság védelméhez. Machiavellinél és néhány más kortársánál tehát – mutat rá Pocock – a katonai erény feltétele a polgárinak, és a köztársaság hanyatlásához vezet annak elvesztése, melynek nyomán a polgár-katonák helyét átveszik a fizetett martalócok, akiket a zsarnok saját népe ellen fordíthat, megfosztva őket szabadságuktól.³⁴ Ugyanakkor Pocock hangsúlyozza, hogy a stabil köztársaságnak létezett egy alternatív reneszánsz itáliai modellje. Ez viszont az az arisztotelészi-polübioszi³⁵ vegyes kormányzat hagyományára építő elképzelés volt, amely „Velence mítoszában” (*the myth of Venice*) öltött testet. Ez az elmélet, mely a korabeli Velencét tartotta ideális köztársaságnak, ahol a társadalom mindhárom eleme részt vesz a kormányzatban, a stabilitást az intézményi berendezkedésben vélte megtalálni, nem pedig az aktív katonai erény gyakorlásában – vagyis mechanizálta az erényt.³⁶

Pocock a korajúrkori angolszász világban igyekszik kimutatni a két vonulat – a római és a velencei modell – továbbélését. Az angol polgári forradalom idején alkotó James Harrington³⁷ *The Commonwealth of Oceana* (1656) című munkájában olyan utópisztikus köztársaság ideálképét rajzolja meg, amely – Pocock értelmezésében – egyesíti Velence stabilitását Róma aktív hódításra való képességével, hiszen Oceana polgárai katonák is egyben, akik felváltva harcolnak, illetve vesznek részt a közügyekben, és választják vezetőiket. Harrington ugyanakkor hangsúlyozza a vagyon szerepét a katonapolgári lét és így az erény fenntartásában, illetve megőrzésében. Oceana köztársaságában csak a saját földdel rendelkező egyén lehet katoná és egyben polgár. A földvagyon teszi számára lehetővé azt, hogy fegyvere legyen, illetve, hogy részt vehessen a közügyekben. Ugyanez teszi lehetővé a számára azt is, hogy megőrizhesse függetlenségét a politikában. A függőség (*dependence*) a korrupció forrása, hiszen a másoktól – elsősorban anyagi értelemben – függő polgár nem a közjóért tevékenykedik, hanem megbízójának az érdekeit képviseli a kormányzatban.³⁸

Amint azt Pocock kimutatja, a Harrington által közvetített machiavellianus és polgári humanista eszmék köszönnek vissza a 17. század végi, 18. század eleji Angliában az állami szolgálatban álló fizetett, állandó hadsereggel kapcsolatos aggodalmakban, a parlamenti képviselők koronától való függetlenségé, valamint a gyakoribb választások követelésében. Ugyanakkor rámutat arra, hogy a 18. századra fortuna szerepét a korrupció veszi át, egy olyan erő, amely többé már nem független az egyéntől, nem a véletlennel van összefüggésben, mivel a társadalomban gyökerezik. A 18. század elejének Angliájában a tengeri terjesz-

³³ Pocock 1975. 3. kk; 36-43.

³⁴ Pocock 1975. 6-7. fejezet.

³⁵ Pocock 1975. 77. Az i.e. 2. században élt görög Polübiosz, a római köztársaság történetírója azt vallotta, hogy csak az a kormányzat kerülheti el a minden államra érvényes romlást, illetve lehet stabil tartósan, amely egyesíti az Arisztotelész által meghatározott arisztokrácia, monarchia és demokrácia kormányzati formákat. Pocock szerint ez az elmélet öltött testet a későbbiekben – némileg módosulva – Velence mítoszában és az angol vegyes kormányzatról vallott elképzelésekben.

³⁶ Pocock 1975. 99-100.

³⁷ Vcsd össze 12. sz. jegyzet.

³⁸ Pocock 1975. 11. fejezet.

kedés, a kereskedelem fejlődése és a háborúskodások nyomán fokozódó állami szerepvállalás olyan új jelenségekben öltött testet, melyek közül számos – elsősorban az államadósság megjelenésével összefüggésben – kiváltotta a kortársak bírálatát. Pocock szerint ez a kritika továbbra is az erény-korrupció koordinátái között fogalmazódott meg: az ún. „country” whigek (Caroline Robbins ellenzéki whigjei) szenvedélyes szavakkal keltek ki az államadósság kezeléséből, annak kamataiból élő brókerek, alkuszok, spekulánsok, adóbehajtók, állami alapok tulajdonosai ellen, akik szerintük a saját zsebükre dolgozván parazitákként élőködtek a köz javán. Ráadásul közülük sokan, így például az állami bank vezetői, magától a végrehajtó hatalomtól függtek, és ezért nem rendelkeztek azzal az erénnyel, ami a közérdek szolgálatára indította volna őket. Emiatt nem felelhettek meg a harringtoni függetlenség kritériumának. Ők voltak a végrehajtó hatalmat kiszolgáló, ún. „court” párt tagjai. Az „country” whigek eszményi állampolgára a földtulajdonnal bíró, abból élő, ezért független gentry (Harrington szabad földbirtokosa), akit még nem fertőzött meg a modern világ gazdagsága, a luxus és az élvezetek, aki az önérdék helyett a közérdeknek szentelheti a figyelmét.³⁹

Amerikával kapcsolatban Pocock – többek között Bailyn és Wood elemzésére támaszkodva, de ugyanakkor Wooddal ellentétben – a republikánus hagyomány 1787 utáni továbbéléséről beszél. Rámutat arra, hogy az általa értelmezett republikanizmus alapelvei kimutathatók az Újvilágban a „klasszikus politika vége” után is. Egyfelől Thomas Jefferson agrárianizmusában, aki számára a földből élő mezőgazdasági kistermelők társadalmja jelentette az ideáltípust. Másrészt a szabad földbirtokosok sokasága képezte a polgárokból álló milícia alapját, melynek tagjai a közjó védelmében fogtak fegyvert. A kortársak egy részének szemében Andrew Jackson erényes – mert a közjóért harcoló – *yeoman* katonákkal aratott győzelmet a korrupció – mert pénzért harcoló és nem a köztársaság szabadságát oltalmazó – brit hadsereg felett New Orleansnál 1815 januárjában. Ugyanakkor a területi expanzió – a korábbi értelmezések fényében – nem más, érvel Pocock, mint a republikánus, a földtulajdonban gyökerező erény kiterjesztve való megőrzésének a kísérlete: Az amerikai köztársaság csak úgy óvhatja meg erényét a kereskedelem korának kihívásaival és csábításaival szemben, ha elegendő földterület áll rendelkezésére ahhoz, hogy elkerülje az ipari forradalom proletárjainak és tőkéseinek a konfliktusát, hogy el tudja tartani a szabad mezőgazdasági termelők sokaságát. Mi több, érvel Pocock, az amerikai küldetéstudaton alapuló terjeszkedés és a republikánus hagyomány összefüggésbe hozható. Ugyanis a 19. századra felmerült annak a lehetőségge, hogy Amerika az erény kiterjesztésével nem csupán saját köztársasági berendezkedését konzerválhatja, hanem másokat is hozzásegíthet annak elsajátításához.⁴⁰

Pocock tézisé a republikánus hagyomány amerikai folytonosságáról 1787 után más munkák is megerősítették. A föderális alkotmány ratifikációjával kapcsolatos vitákat, az antiföderalisták és a Jefferson-féle Republikánus Párt ideológiáját vizsgálta és elemezte Lance Banning a republikánus paradigma keretében.⁴¹ Szerinte a ratifikációs vita során erőteljesen jelen volt az a 18. századi brit radikális whigektől átvett gondolat, mely szerint a vegyes, kellően kiegyensúlyozott kormányzatot biztosító politikai berendezkedés létrejöttének pillanatától hajlamos a degenerálódásra, mivel a kormányzat egyes ágai szükségszerűen terjeszkednek, túlhatalomra törekszenek. E premissza tette lehetővé, hogy mind a föderalisták, mind pedig az antiföderalisták az alkotmány kényes egyensúlyának megbomlásáról beszéljenek, s a romlás retorikáját alkalmazzák egymással szemben az 1780-90-es évek politikai küzdelmeiben.⁴² Az antiföderalisták a föderalisták szövetségi alkotmányával kapcsolatban a de-

³⁹ Pocock 1975. 12-14. fejezet.

⁴⁰ Pocock 1975. 15. fejezet.

⁴¹ Banning, Lance: *The Jeffersonian Persuasion. Evolution of a Party Ideology*. Ithaca and London, 1978. (a továbbiakban: Banning 1978.); *Republican Ideology and the Triumph of the Constitution, 1789 to 1793*. *William and Mary Quarterly*, 31. évf. 1974., 167-188. (a továbbiakban: Banning 1974.)

⁴² Banning 1974. 174-175.; Banning 1978. 92-93., 104-105.

mokratikus elemnek a monarchikus és arisztokratikus – vagyis a végrehajtó hatalommal és a szenátussal – szembeni háttérbe szorulásáról és a rendszer romlásáról beszéltek. A föderalisták közül ugyanakkor számosan a demokratikus elem túlsúlyára panaszkodtak, míg akadtak olyanok – föderalisták és antiföderalisták egyaránt –, akik a végrehajtó hatalom, vagyis a monarchikus elem túlsúlyától tartottak.⁴³ Az 1790-es években – Banning szerint – új elemmel bővült a föderalisták elleni republikánus retorika, ami azonban semmiképpen nem volt ismeretlen a 18. századi brit ellenzéki irodalmat és a forradalom politikai pamfletjeit ismerő korabeli amerikaiak számára. Alexander Hamilton pénzügyminiszter gazdaságpolitikáját annak antiföderalista ellenzői úgy állították be, mintha az a walpole-i pénzügyi manőverek másolása lett volna. Az államadósság kezelésére létrehozott nemzeti bank (*First Bank of the United States*) az ő szemükben olyan folyamat része volt, amelyben a végrehajtó hatalom különböző technikák segítségével a pénz uralmát akarta megvalósítani az államadósság finanszírozásának a látszatával. Hamilton célja mindezzel nem lehet más – érveltek az őt támadó politikusok –, mint a brit kormányzati rendszer meghonosítása Amerikában, ami a szabadság és a köztársaság végét jelentené.⁴⁴ Banning szerint ez a föderalista összcsekküvéstről szóló elmélet képezte a republikánus párt létrejöttének, majd az elnökválasztásokon aratott győzelmének alapját az 1790-es években, illetve 1800-ban. A kampány során a párt súlyos kritikával illette az Adams kormány Anglia-barát külpolitikáját, mondván, hogy az olyan háborúba készül belesodorni az Egyesült Államokat, amelyben a szabadságot képviselő Franciaország ellen kell harcolnia a despotizmust megtestesítő Anglia oldalán.⁴⁵ Ugyanígy a republikánus szabadságnak a terjeszkedő központi hatalommal szembeni megóvásának és a monarchia kiépítése megakadályozásának a szükségét hirdetve tiltakoztak Virginia és Kentucky államok törvényhozásai az ún. Alien és Sedition Act-ek ellen 1798-ban és 1799-ben.⁴⁶

Arra a kérdésre, hogy a republikánus párt hű maradt-e elveihez hatalomra kerülése után, Banning felemás választ ad. Véleménye szerint a jeffersoni adminisztráció számos, a republikánus eszményeknek megfelelő intézkedést hozott. Ezek közé sorolható a diplomáciai testület és a hadsereg létszámának és az államadósságnak a csökkentése a takarékos állam eszménye jegyében, a háború halogatása Nagy-Britanniával az állandó hadseregtől és a végrehajtó hatalom megerősödésétől való félelem miatt, valamint az embargó alkalmazása az importált brit áruk ellen, amelyek „luxuscikknek” minősültek. Ugyanakkor azonban a végrehajtó hatalom korlátozásának elvével ellentétes döntések – például a Louisiana terület megvásárlása Napoléontól 1803-ban – azt bizonyítják, hogy Jefferson nem követte következetesen a republikánus elveket. Ráadásul az 1812. évi háború nyomán nőttek az adók, megmaradt a felduzzasztott létszámú hadsereg, és a kormány nagyarányú gazdasági aktivitásba fogott a honi ipar fejlesztése érdekében.⁴⁷

Robert E. Shalhope Thomas Jeffersonnak az 1812-es háborútól kezdve egyre erőteljesebben megfogalmazott, a korabeli, a modernizáció folyamatával összefüggő politikai és gazdasági változásokat bíráló nézeteiben mutatja ki a republikánus ideológia hatását.⁴⁸ Az iparosodással, urbanizációval, a gazdasági munkamegosztás növekedésével Amerika Jefferson szemében a korrup, romlott Európa mintáját kezdte el követni. Ezt jelezték számára a gomba módra szaporodó bankok, a hitel megnövekedett szerepe a gazdaságban, valamint az állam

⁴³ Banning 1974. 175-177.; Banning 1978. 109-124.

⁴⁴ Banning 1974. 182-184.; Banning 1978. 126-160.

⁴⁵ Banning 1974. 184.; Banning 1978. 208-246.

⁴⁶ A két állam törvényhozása Thomas Jefferson és James Madison által megfogalmazott határozatokban ítélte el a John Adams kormány által előterjesztett – elsősorban a francia forradalom amerikai hatását kiküszöbölendő –, a stabilitás védelmét a külföldiek állampolgársága elnyerésének szigorításával, valamint a sajtó- és szólásszabadság korlátozásával szolgáló törvényeket.

⁴⁷ Banning 1978. 276-277., 279-280., 289., 292., 299-301.

⁴⁸ Shalhope, Robert E.: Thomas Jefferson's Republicanism and Antebellum Southern Thought. *The Journal of Southern History*, 42. évf. 1976. 529-556.

szerepének a növekedése a gazdaság irányításában védővámok és a növekvő adók révén. Mindezek a folyamatok, vélte Jefferson, szükségszerűen aláássák a nép erényét, és a köztársaság romlásnak indulván hamarosan eltűnik a történelem sülyesztőjében. Az új, születőben lévő modernitás világát Jefferson az Északkal azonosította, míg a Délben vélte megtalálni az agrárius republikánus értékek képviselőjét. 1820-tól kezdve, amikor az ún. Missouri egyezményt⁴⁹ megelőző vita a szekcionalista ellentéteket újra felszínre hozta, Jefferson egyre inkább úgy látta, hogy az Észak rá kívánja erőszakolni a Déltre a modernizmuson alapuló rendszerét. Olyan komolyan tartott az Észak korrumpáló hatásától, hogy többek között javasolta, a Déli államok diákjai ne tanuljanak északi egyetemeken, megóvandó őket az északi eszmék és értékek káros hatásától.⁵⁰

Az 1970-es évekre megjelent a republikánus ideológia olyan jellegű vizsgálatának az igénye is, amely annak a kultúrához való kapcsolódási pontjait igyekezett bemutatni. Ezek sorába tartozik Robert Kelly történeti áttekintése és interpretációja.⁵¹ Kelly tanulmányának középpontjában azoknak az ideológiai és kulturális tényezőknek a vizsgálata áll, amelyek az amerikai politikai élet résztvevőinek döntéseit, választásait befolyásolták. Ezek alapján különíti el a republikanizmus négy regionális változatát, melyek a helyi szinten érvényesülő vallási és etnokulturális tényezők, valamint a nemzeti elit eszméinek hatására alakultak ki. Az új-angliai, moralisztikus republikanizmus olyan köztársaságot képzel el, ahol a puritán vallási és morális értékek alapján szerveződő társadalom a szorgalmas, világi hívságokat elutasító, a közösség javára munkálkodó egyénkekből áll. Ezeket az értékeket egy erős központi kormányzat volt hivatott védelmezni. Ezzel a modellel szemben állt a déli fehér ültetvényesek libertinus republikanizmusa, amely a központi kormányzat szerepét minimalizálva olyan köztársaságot kívánt létrehozni, ahol minden fehér férfi a szabadság lehető legnagyobb fokát élvezi. Az ültetvényesek gyanakvással tekintettek minden intézkedésre, amely a központi kormányzat gazdasági befolyását erősítette a helyi ügyekben. A harmadik regionális irányzathoz, az egalitárius republikanizmushoz az ún. középső államok (New York, Pennsylvania) skót-ír származású presbiteriánus lakói tartoztak, valamint azok szövetségesei, kálvinista és lutheránus vallású németek és holland farmerek. Az angol etnikum befolyásával szemben fellépve elítélték a társadalmi hierarchiát, a tekintélyelvűséget, továbbá a kormányzat és az üzleti világ közötti összefonódásokat. Számukra az egyik legfontosabb érték az individualizmus volt. A Kelley által meghatározott negyedik irányzat szintén ehhez a régióhoz kötődött, ám hívei etnikai hovatartozásukat tekintve nagyvárosokban élő angolok, míg vallásukat illetően kvékerek, anglikánok vagy kongregacionalisták, s a kereskedő vagy pénzügyi elithez tartoztak. Az erős központi kormányzat hívei voltak, és elsősorban a kereskedelemre épülő nemzetgazdaságot képzeltek el. A déli, elsősorban virginiai ültetvényesek – Jefferson és Washington vezetésével – a nyugati terjeszkedést előmozdítandó erős központi kormányzatot óhajtván szövetkeztek a középső államok nacionalistáival, és részben ennek a szövetségnek lett az eredménye az 1787-es szövetségi alkotmány. Útjaik azonban hamarosan szétváltak. A középső államok nacionalistái és az új-angliai moralisztikus republikánusok politikai frígye révén létrejött a föderalista párt. Az általuk megalakított kormány angolbarát, franciellenes és kereskedelem-centrikus politikát követett. Az ellenük fellépő antiföderalisták a déli ültetvényesek és a középső államok egalitárius republikánusaiból kerültek ki. Az utóbbiak a li-

⁴⁹ Az ún. Missouri Compromise révén Missouri rabszolgatartó államként lépett be az Unióba, míg, hogy fennmaradjon az egyensúly a szabad államokkal, Massachusettsből új államként leválasztották Maine-t. Az egyezmény arról is rendelkezett, hogy a 36 fok 30 perc földrajzi szélesség vonalától északra fekvő területeken nem jöhet létre rabszolgatartó állam. Az egyezményt 1854-ben visszavonták.

⁵⁰ A korai időszak republikanizmusáról lásd még Buell, Jr., Richard: *Securing the Revolution: Ideology in American Politics, 1789-1815*. Ithaca, 1972.; Kerber K., Linda: *Federalists in Dissent. Imagery and Ideology in Jeffersonian America*. Ithaca and London, 1970.

⁵¹ Kelly, Robert: *Ideology and Political Culture from Jefferson to Nixon*. *American Historical Review*, 82. évf. 1977., 531-546.

bertinusokkal léptek szövetségre annak érdekében, hogy megakadályozzák az angol gyökerű, elitista kultúra felsőbbrendűségében hívő és azt hegemon szerepre juttatni kívánó föderalisták hatalomra kerülését – mutat rá Kelley. A Jefferson-féle Republikánus Párt győzelmével 1800-tól kezdődően hatvan éven keresztül a déli és középső államok ellenőrizték a központi kormányzatot, vagyis a republikanizmus általuk képviselt libertinus és egalitáriánus verziója nyert erős képviselést a nemzeti politika szintjén: a hangsúly a lokális hatalomra, illetve a kereskedelemről a mezőgazdaságra, kelet helyett nyugatra helyeződött át. Az első pártrendszer (Föderalista és Republikánus Párt) felbomlását követően a politikai erők újrendeződése Demokrata és Whig pártok által képviselt keretekben már nem annyira regionális vonalak mentén történt, hiszen mindkét párt rendelkezett támogatókkal az államok mindegyikében. A különbségek az általuk képviselt értékekben ugyanakkor továbbra is a régi libertinus-egalitáriánus, illetve moralista-nacionalista ellentét alapján írható le – véli Kelley. A demokraták bírálták az állami beavatkozást a gazdaságban és támadták a nemzeti bankot, hangsúlyozták a helyi hatalom prioritását, míg a whigek fokozottabb gazdasági szerepvállalást vártak el a központi kormányzattól. A kulturális különbségek szintén jelentősek voltak a két politikai párt hívei között. A demokratákat általában az alkalmazotti rétegekkel, német vagy ír származású, nyughatatlannak, laza erkölcsűeknek tartott elemekkel hozták összefüggésbe ellenfeleik, míg a whigek a rend pártjaként, a társadalom felső rétegéből kikerülő, angol származású bankárok, tulajdonosok, az antialkoholista mozgalmat támogatók erős morális tudattal bíró csoportjaként léptek fel. Kelley szerint a második pártrendszer bukása után a Lincolnt 1860-ban elnöknek jelölő Republikánus Párt folytatta a whig moralisztikus hagyományt és az amerikai polgárháború ily módon a két fajta republikánus ideológia és kultúra összecsapásaként is értelmezhető.

A republikánus ideológia és kultúra egyes társadalmi csoportokhoz kötődő változatai is hamarosan a kutatás középpontjába kerültek. A republikanizmus nőszempontú vizsgálatának első átfogó kísérlete Linda K. Kerber nevéhez fűződik, aki *Women of the Republic* című munkájában vizsgálta a republikánus ideológia hatását a 18. század vége, 19. század eleje amerikai nőideológiájának a megformálásában.⁵² Kerber az amerikai feminista történetírás eredményeire építve hangsúlyozza, hogy a forradalom és a köztársaság korai időszakában a nők jogi és politikai szempontból nem számítottak a férfikkal egyenrangú állampolgároknak. Házasságra lépve elveszítették vagyonukat, így a republikánus nézetrendszer alapján nem tekintették őket szabad, független és a politikában felelősséggel részt vállalni tudó állampolgároknak. Mi több, a 18. századi gyarmatosok az erényt fenyegető, a luxusfogyasztásban, a függőségben gyökerező korrupciót a nőiség attribútumaival ruházták fel. Az amerikai forradalom idején és az azt követő időkben általánosan elterjedt volt az a nézet, miszerint a nők nem lehetnek jó hazafiak, mivel nem képesek arra, hogy a magánérdekeiket alárendeljék a közérdeknek.⁵³ Ugyanakkor a forradalom során az amerikai nők számára lehetőség nyílt arra, hogy bizonyos tevékenységeken keresztül bizonyítsák, hűségcs polgárai lehetnek a köztársaságnak, illetve, hogy a magán-szféra, az otthon világában is képesek a közjó szolgálatára. A brit áruk bojkottjában való részvételük jelentette az első lépést az otthon gazdaságának és a patrióta nőknek a politikához való kapcsolódásához, hiszen a háztartások fogyasztása nemzeti üggyé vált ebben az időszakban. Később a forradalmi háborúban harcoló csapatokat kiszolgáló nők (szakácsok, mosónők, ápolónők) tevékenységükkel szintén hozzájárultak a korabeli nőkép politizálásához.⁵⁴ E folyamat betetőzését a függetlenség elnyerését követően kialakuló ún. „republikánus anyaság” (*Republican Motherhood*) eszménye jelentette, amely jelentősen felértékelte az amerikai nők szerepét a fiatal köztársaságban: az ideál szerint a köztár-

⁵² Kerber K., Linda: *Women in the Republic. Intellect and Ideology in Revolutionary America*. New York & London, 1986. (első kiadás 1980.) (a továbbiakban: Kerber 1986.)

⁵³ Kerber 1986. 7., 9., 31-36.

⁵⁴ Kerber 1986. 38-41., 55-60.

saság asszonyai az otthon világában válhatnak igazi hazafiakká, illetve gyakorolhatják a polgári erényt azzal, hogy erényes polgárokat nevelnek a köztársaság számára. Ez ugyanakkor a nők oktatásának igényét is legitimizálta, amennyiben az újonnan megnyíló leányiskoláknak olyan anyákat kellett nevelniük a jövő számára, akik a haza szolgálatára oktatják gyermekeiket. Kerber szerint a republikánus anyaság jelentős ideológiai szerepét annak is köszönhetette, hogy az iparosodáshoz és urbanizációhoz kötődő, a köztársaság erkölcsi hanyatlásával kapcsolatos félelmek miatt a kortársak közül sokan a domesztikált női szerepben látták az egyetlen biztosítékot a republikánus erény megőrzésére. Ez az ideál ugyanakkor, bár a nők számára virtuálisan megszüntette a különbséget magán- és közszféra között, paradox módon, de logikusan – mutat rá Kerber – hozzájárult az amerikai nők politikai életből való kirekesztettségéhez a konzerváláshoz: a forradalom után még hosszú ideig kénytelenek voltak beérni a republikánus anyaság által nyújtott meglehetősen korlátozott politikai szereppel.⁵⁵

A republikánus értelmezés különböző társadalmi csoportokra való kiterjesztésének részeként az amerikai nagyvárosi munkásság republikánus szempontú vizsgálata is hamarosan kezdetét vette. Az ehhez kapcsolódó munkák sorába tartozik Sean Wilentz *Chants Democratic* című könyve,⁵⁶ amely a New York-i ipari munkásság kialakulásának a folyamatát mutatja be a 18. és 19. század fordulóján, s követi annak öntudatra ébredését a polgárháború időszakáig. Ennek a nagyhatású munkának fontos részét képezi a munkásság republikanizmusának a vizsgálata egy olyan időszakban, amikor a saját termelőeszközökkel dolgozó kézművesek (*artisans*) munkájára épülő termelés hanyatlásával párhuzamosan az amerikai nagyvárosokban gyökeret verő, a bérmunkások tömegének munkáján alapuló, az amerikai gazdaság és társadalom arculatát gyökeresen átalakító gyári tömegtermelés válik meghatározóvá. Ebben a közegben a republikanizmus – amint azt Wilentz hangsúlyozza – fontos ideológiának bizonyult: segítségével a társadalmi és gazdasági jelentőségüket elveszítő kézművesek olyan ideált fogalmaztak meg, amit szembe lehetett állítani a kialakulóban lévő új társadalmi viszonyokkal.

A New York-i kézműves társadalom a 19. század húszas éveitől kezdve a dezintegráció jeleit kezdte mutatni: a tanoncok és mesteremberek viszonya lassan átalakult – az előbbiek már nem ellátás fejében, hanem a szülőknél fizetett munkabéért dolgoztak; a mester-segéd kapcsolatot is egyre inkább a munkabében kifejeződő piaci viszonyok határozták meg. A mesterek egyre gyakrabban alkalmaztak olcsó, szakképzetlen munkaerőt (nőket és gyermekeket), akik a termelési folyamat egyes szakaszaiban egyre nagyobb számban vettek részt. Ugyanakkor a mestereket és segédeket egyre inkább elv拉斯ztó érdeklentéket ebben az időszakban még elfedte a kézműves közösség összetartozásának, illetve a nincstelen szegénységtől és a kereskedőktől való elkülönülésük tudata. Az összetartozást voltak hivatva demonstrálni például a New York-i kézművesek ünnepségei, a középkori angliai céhekéhez hasonló felvonulásai, amelyek egyúttal azt is hirdették, hogy az egyes szakmák mesterei és segédei a köztársaság politikai közösségének szerves részét képezik: a zászlókon, címeren megjelenő jelszavak hangsúlyozták, hogy az egész nemzetnek szüksége van az illető szakma munkájára, mellyel az hozzájárul a nemzet jólétéhez. Ezekben az ünnepségeken a mesterségek képviselői a republikánus ideológiától áthatott beszédekben elítélően szóltak az Óvilág korruptségéről, szembeállítva azt az amerikai köztársaság ideáljával és annak republikánus értékeivel (függetlenség, erény, a közjó szolgálata), melyekkel ugyanakkor azonosították magukat a kézművesműhely által megtestesített eszményekkel is. Emiatt – érvel Wilentz –, ez

⁵⁵ Kerber 1986. 10., 227., kk., 231., 283-288.

⁵⁶ Wilentz, Sean: *Chants Democratic. New York City and the Rise of the American Working Class, 1788-1850.* New York and Oxford, 1986. (első kiadás 1984.) (a továbbiakban: Wilentz)

a kézműves republikánus ethosz valójában a jeffersoni erényes farmer cizménye nagyvárosi megfelelőjének tekinthető.⁵⁷

Wilentz hangsúlyozza, hogy 1860-ra néhány kivételtől eltekintve – hajóépítők, hentesek, pékek – az iparosodás és a piaci viszonyok robbanásszerű fejlődése nyomán az egyes szakmákat jellemző közösségi tudat is fokozatosan felbomlott, ami együtt járt a kézműves republikánus ideológia válságával is. A verseny növekedésével, a munkafolyamatok specializálódásával járó jelenségekkel, a gyári bérmunkások hadának valóságával már egyáltalán nem állt összhangban a független, erényes, a saját munkájából – és tulajdonából – élő mester/iparos republikánus cizménye. A republikánus értékek mindazonáltal továbbéltek és fel-felbukkantak, de már nem a kézműves műhelyekben, hanem a manufaktúrákban, ipari üzemekben dolgozó New York-i munkásság egyes csoportjainak, a trade unionok (kb. szakszervezet) retorikájában. Az 1830-as években a szerző által „klasszikus republikánus trade unionizmus”-ként aposztrofált irányzat (*classical republican trade unionism*) például sürgette a visszatérést a jeffersoni idők harmóniájához, egy korrupciótól mentes Amerikához, melynek romlását a törtető, pénzéhes új arisztokrácia megjelenésének tulajdonította. A republikánus ideológia logikájára építve úgy érvelt, hogy a tőkés viszonyok azáltal válnak a korrupció forrásává, hogy a munkásságot függővé teszik a tulajdonosoktól. Ez az ideológia – mutat rá Wilentz – az egykori kézművesjelképekben öltött plasztikus formát: az unionisták számos olyan szimbólumot, jelszót vettek át, amelyek a republikánus cizményeket fejezték ki. A felvonulásokon a különböző szakmák képviselői a munkaadóktól való elkülönülésük mellett a köztársasághoz való hűségük mellett is hitet tettek.⁵⁸ A trade unionok tehát – Wilentz elemzése alapján – az egykori műhelyek örököseiként, a republikánus erény leteteménysesiként léptek fel.

A republikanizmus-kutatás fontos részét képezik azok a kísérletek is, amelyek annak a politikai gazdaságtanhoz kapcsolódó vonatkozásait elemzik. Az alábbiakban ezek közül két munkát emelek ki. A republikanizmus politika- és alkotmányelméleten túli vonatkozásaira koncentrálna a korai köztársaság, a jeffersoni korszak politikai gazdaságtanát vizsgálja Drew R. McCoy *The Elusive Republic. Political Economy in Jeffersonian America* című művében.⁵⁹ A jeffersoni politikai gazdaságtannal kapcsolatos elképzelések – amint azt McCoy hangsúlyozza – a republikánus tézisen alapuló, a köztársaság politikai és erkölcsi hanyatlásának folyamatát igyekezett lassítani, arra gazdaságpolitikai megoldást kidolgozni. Jefferson tisztában volt azal, hogy az erényes szabad farmerek köztársasága a társadalmi és gazdasági változások, az ipar és kereskedelem fejlődése nyomán nem tartható fenn; ugyanakkor remélte, a változások káros következményei időben késleltethetők, és Amerika még hosszú ideig el tudja kerülni az iparosodó, szabad földekkel már nem rendelkező európai államok sorsát, ahol az agrárius, a gazdasághoz kötődő erény már a múlté, s a kereskedelem fejlődésével együtt járó specializáció kitermeli a modern idők barbárait, az ipari munkásságot, akik annak dehumanizált „melléktermékeként” veszélyeztetik az állam stabilitását.⁶⁰ Adam Smith antimerkantilista nézetei alapján Jeffersonék úgy vélték, hogy amíg egy társadalom nem aknázza ki teljes mértékben a mezőgazdaságra épülő fejlődési fok nyújtotta lehetőségeket, addig a mestersegesen, állami eszközökkel, a luxustermékek előállítására létrehozott manufaktúrák, illetve a gazdasági fejlődés természetes folyamatába való állami beavatkozás a korrupció forrását jelentik.

Amint arra McCoy rámutat, az amerikaiak számára a forradalomtól az 1812-es háborúig terjedő időszakban a republikanizmus problémája olyan kérdésekkel állt szoros összefüggésben, mint például, hogy mely fejlődési fokozaton lehetséges a republikánus rend megvalósítása; az amerikai társadalom ezen a fejlődési fokon állt-e; és ha igen, meddig képes ezen

⁵⁷ Wilentz 33-34., 60., 91-94.

⁵⁸ Wilentz 108-142., 238., 244-246.

⁵⁹ McCoy, Drew: *The Elusive Republic. Political Economy in Jeffersonian America*. Chapel Hill, 1980. (a továbbiakban: McCoy)

⁶⁰ McCoy 9-10., 13-15., 19-40.

a szinten maradni; mi az állam szerepe a republikánus rend létrehozásában és megőrzésében. A válaszok ezekre a kérdésekre elsősorban a kereskedelemhez való viszony változásában formálódtak az 1760-as évektől kezdve. McCoy megállapítja, az amerikai köztársaság politikusai nem voltak kereskedelemellenesek, mivel úgy gondolták, hogy a kereskedelem, az egyéni önfegyelmre és szorgalomra készítette, az erényt erősíti. Ráadásul úgy vélték, hogy a mezőgazdasági termékek exportjára specializálódó köztársaság érdekelt a szabadkereskedelmi elvek fenntartásában, hiszen azok a külföldi piacra termelő erényes farmereket és ezáltal a köztársaság stabilitását erősítik. Az 1780-as évekre azonban a szabadkereskedelem erejébe vetett hitükben csalódtak az amerikaiak: a Nagy-Britanniával folytatott kereskedelemben a köztársaság alulmaradt, és a pénzkiáramlás károsan érintette a nemzetgazdaságot. Ezért felerősödtek a luxusfogyasztás és a külkereskedelem elleni hangok, amelyek a korrupcióra, a republikánus erény hanyatlására figyelmeztettek. Az Alexander Hamilton pénzügyminiszter nevével fémjelzett föderalista gazdaságpolitikát ostorozó, Jefferson vezette republikánusok a republikánus közgazdaságtan fent ismertetett filozófiájának jegyében kritizálták a külkereskedelem fokozottabb támogatását, amely a merkantilista, a gazdaság természetes fejlődését mesterséges eszközökkel befolyásolni kívánó európai gyakorlatra emlékeztette őket.⁶¹

A republikánus párt hatalomra kerülésével Amerikát a társadalmi fejlődés mezőgazdasági fokán kívánta konzerválni, amit – hangsúlyozza McCoy – két eszközzel igyekezett elérni: a szabad földterület növelésével a farmergazdaságok számára, illetve az általuk megtermelt mezőgazdasági fölösleg elhelyezése érdekében kereskedelmi expanzióval. Ezt a megoldást a Thomas R. Malthusnak a túlnépesedés problémájára rámutató elméletére reagálva dolgozták ki. Jefferson Amerika speciális helyzetére hivatkozva (nagy területű szabad föld) tagadta, hogy ott a túlnépesedés természetes (biológiai) oka lehet a társadalom hanyatlásának, hiszen a nyugat mintegy biztonsági szelepként működve el tudja látni földdel és kenyérral a népességfölsőséget. E gazdaságpolitika gyakorlati megvalósítására került sor akkor – érvel McCoy –, amikor Napoléontól Amerika megvásárolta a Louisiana területet, amely robbanásszerűen megnövelte a köztársaság. Ugyanakkor problémaként jelentkezett a hamarosan megjelenő mezőgazdasági fölösleg, melynek külföldi piacokon történő értékesítése agresszív külpolitikát igényelt – márpedig Amerika a hagyományos republikánus elszigetelődés elvét igyekezett követni. Az 1807-ben meghirdetett embargó, illetve az 1812-es háború Nagy-Britanniával – paradox módon – a republikánus elvek megsértésével szolgálta a republikánus célok elérését, amennyiben az agrártársadalom konzerválásához nélkülözhetetlennek bizonyuló külpiacon állami – vagyis merkantilista – eszközökkel kívánták biztosítani.⁶²

Bár Jefferson az 1812-es háború után továbbra is a mezőgazdaságban vélte felfedezni a republikánus erény és így a köztársaság fennmaradásának legfőbb biztosítékát, az őt követő James Madison a túlnépesedés problémáját a hazai ipar fejlesztésével látta megoldhatónak. Ő úgy vélte, ha a külpiacon nem helyezhető el az amerikai mezőgazdasági termékfelesleg, akkor az hazai munkaerő-felesleget indukál, amit viszont az értékesítési gondokkal küszködő mezőgazdaság nem tudna felszívni. Az ipar fejlesztésével tehát két oldalról látszott kezelhetőnek a probléma: piacteremtéssel és a foglalkoztatás növelésével. Madison ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy ez az alternatíva a jeffersoni, agrárius elvekkel ötvözött republikánus modell végéig eredményezi – mutat rá McCoy.⁶³

Allen Kaufman *Capitalism, Slavery, and Republican Values* című munkájában⁶⁴ a polgárháború előtti időszak három amerikai gondolkodójának, az északi Daniel Raymond, és a két déli, Thomas Roderick Dew, valamint Jacob D. Cardozo gazdasági nézeteit elemezve a republikanizmus jelenlétét kísérli meg kimutatni politikai gazdaságtannal foglalkozó munká-

⁶¹ McCoy 46., 76., 78., 83-84., 94-95., 176-178.

⁶² McCoy 186-187., 192-193., 201., 204., 208-210.

⁶³ McCoy 248., 257-258.

⁶⁴ Kaufman, Allen: *Capitalism, Slavery, and Republican Values*. Antebellum Political Economists, 1819-1848. Austin, 1982. (a továbbiakban: Kaufman)

ikban. Kaufman fő célja annak vizsgálata, hogy ezek a szerzők miként próbálták összeegyeztetni a republikánus erény eszményét a felemelkedőben lévő kapitalista piacgazdaság ideáljával. A szerző hangsúlyozza, hogy az általa vizsgált időszakban – a 19. század első felében – az amerikai politikai közgazdasági gondolkodást az a kettősség jellemezte, amely a gazdaság szintjén is érvényes volt: az északi politikusok és közgazdasági írók a régiójuk iparának védelmét szorgalmazó gazdaságpolitikát hirdették, míg a Dél politikai közgazdasági szabadságharcosai híveiként az importvámokkal az északi ipart védő szövetségi politika ádáz ellenfeliként léptek fel. Az északi gondolkodók a szabadkereskedelemnek tulajdonították az angliai pauperizmus megjelenését, a munkásság szellemi és erkölcsi elnyomódását, és a hazai ipar védelmétől olyan munkásság kialakulását remélték, amely tulajdona révén a republikánus értékek hordozója, és nincs kitéve a szabadversenyes kapitalizmus korrumpáló hatásainak. Ennek az iskolának a képviselője volt Daniel Raymond, aki az állam gazdasági szerepvállalásától várta a munka pauperizálódásának megállítását. Raymond az egyén jólétének és a republikánus erény alapjának a tulajdont tekinti. Számára az ideális tulajdonos a kistermelő kézműves, aki saját termelőeszközeivel vesz részt a termelési folyamatban. Raymond szerint a tulajdon viszonylag egyenlő elosztását a társadalomban az állam hivatott biztosítani megfelelő törvényekkel, például védővámokkal, amelyek keresletet indukálnak a hazai termékek iránt, ami a foglalkoztatás, valamint a bérek növekedéséhez vezet. Raymond a fenti elvek alapján ítélte el a déli ültetvényeseket, mivel egyrészt hatalmas mennyiségű tulajdon koncentrációban a kezükben, és ez a társadalmi egyenlőtlenségeket erősíti, másrészt a déli rendszer alapját képező rabszolgamunka miatt, mivel az nem független munkacserén alapszik, s a feketeek degradálódását eredményezi.⁶⁵

A déli ültetvényesek politikai gazdaságtanát jellemezve Kaufman hangsúlyozza, hogy ők az északiakkal szemben a bér munkásság megjelenését, létét természetes, elkerülhetetlen folyamatként értékelték, de nem állami beavatkozással kívánták kezelni annak következményeit. Közéjük tartozott Thomas Roderick Dew, aki politikai gazdaságtanában fontos szerepet szán a rabszolgaság intézményének, amely a legtöbb déli ültetvényes társáshoz hasonlóan nála is mint „egyértelmű jó” (*positive good*) jelenik meg, ráadásul eszköz az Unió republikánus rendjének a megőrzésére. Dew szerint ugyanis a civilizáció fejlődése a magántulajdonhoz kötődik és a társadalmi munkamegosztás növekedésével jár együtt, a tulajdon válik a szabadság feltételévé, míg a tulajdonnélküliség függéshez vezet. A bér munkás valójában rabszolga, hiszen nem rendelkezik tulajdonnal – a tőke rabszolgája, attól függ. A tulajdon nélküli munkásosztály viszont veszélyt jelent a köztársaságra. Annak kialakulását csupán a rabszolgaság intézményén alapuló déli rendszer képes elhárítani oly módon, hogy a szabad fehérek érdekközösségét hozza létre a nem szabad feketeikkel szemben, és így nem alakulhat ki a tőke-munka ellentéte a déli társadalmon belül, amely az Észak iparosodott társadalmával szemben így megőrizheti stabilitását. Jacob Cardozo – Dewhoz hasonlóan – a rabszolgaságban látta azt az eszközt, amellyel az elégedetlen ipari munkásság féken tartható. Ugyanakkor Dew-val ellentétben a rabszolgamunka nyereségességét hangsúlyozta az ipari termelésben. Szerinte önkorlátozásra és engedelmességre való hajlamuk folytán a fekete rabszolgák kiváló munkacserőt jelentenek, és ezért nem kell attól tartani, hogy veszélyeztetik a társadalmi rendet. Cardozo tehát – mutat rá Kaufman – összeegyeztethetőnek tartotta a rabszolgaság intézményét a kapitalista termelési móddal, ugyanakkor ezáltal az ültetvényes rendszer védelmét, konzerválását szorgalmazta a republikánizmus jegyében.⁶⁶

Nőiség és a republikánus ideológia sajátos déli változatának a vizsgálatát kapcsolja össze Stephanie McCurry,⁶⁷ aki elsősorban azt igyekszik bemutatni, hogy a rabszolgaság intézmé-

⁶⁵ Kaufman 37-38., 44., 47., 49-51., 63-62., 73., 78.

⁶⁶ Kaufman 83-84., 109., 122-112., 118-119., 133., 136.

⁶⁷ McCurry, Stephanie: *The Two Faces of Republicanism: Gender and Proslavery Politics in Antebellum South Carolina*. *The Journal of American History*, 78. évf. 1992., 1245-1264.

nye által döntően meghatározott kontextusban milyen, a republikanizmus által befolyásolt összefüggések mutathatók ki a nemek eltérő társadalmi-politikai státusáról vallott korabeli nézetek és a feketék rabszolgásgát legitimizáló déli ideológia között. McCurry szerint a republikanizmus déli változata – a Kerber által korábban leírt modellhez hasonlóan – szintén a magán- és közszféra kettősséget, ám ugyanakkor kapcsolódási pontjait hangsúlyozta: a közszféra szereplői a rabszolgatartó Délen is független férfiak voltak, míg a magánszféra életterébe szorított nők, a gyermekek és a rabszolgák egyként függtek a családfő apától, így a republikánus ideológia szerint nem lehettek teljes jogú állampolgárok. Sajátos módon a nők és rabszolgák helyzetében kimutatható párhuzamok olyan ideológia megalkotását tették lehetővé a rabszolgatartók számára, amely az egyik alávetett csoport helyzetét a másikéval legalizálta. Ez viszont a bőrszín, a társadalmi nem és a hatalmi helyzet közötti jellegzetesen déli összefüggést eredményezte: a függőség fogalma a nőiséggel és a rabszolgasággal kapcsolódott össze, míg a republikánus függetlenség a fehér férfiak kiváltságaként jelent meg. Mindez azt is jelentette, hogy a déli társadalom a családban uralkodó paternalista viszonyok leképezése volt, ahol a függőségben lévők feltétlen engedelmisséggel tartoztak a fölöttük állóknak. Ily módon – ahogy azt McCurry hangsúlyozza – a közszféra demokráciája, amely a szabad, független, fehér farmereknek a gazdag ültetvényesekkel való politikai és jogi egyenlőségét hirdette a Délen, szoros érdekközösséget kovácsolva közöttük, a magánszférába szorítottak egyenlőtlenségének és függőségének az árán valósult meg.

A republikánus paradigma kialakulása egyben egy másik fontos folyamattal párhuzamosan ment végbe, nevezetesen a korai amerikai történelem, azon belül is elsősorban az alkotmányozó időszaknak az ún. progresszív történészek által megfogalmazott értelmezésének átértékelésével. Az amerikai történetírásnak ez a 20. század első negyedében meghatározó irányzata marxi hatásra a történelmi eseményeket, illetve a történelem szereplőinek cselekedeteit mozgató tényezők feltárásában, megértésében elsődleges szerepet szánt a gazdasági szempontú vizsgálatnak, a gazdasági érdekek meghatározásának. E felfogás klasszikus képviselője Charles A. Beard 1913-ban megjelent munkája, *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*,⁶⁸ amely az Egyesült Államok alkotmánya létrehozásának folyamatát egymással rivalizáló gazdasági érdekcsoportok küzdelmeként mutatja be. A republikánus paradigma követői ezzel szemben nagyobb hangsúlyt fektettek az ideológia, az eszmék vizsgálatára. Ugyanakkor az általuk használt ideológiafogalmat nem az ok vagy okozat jelentéstartalom jellemzi – inkább arról van szó – Clifford Geertz és más antropológusok ideológiáfelfogását átvéve,⁶⁹ hogy úgy tekintenek az ideológiára, mint olyan gondolati konstrukcióra, amely lehetővé teszi az azt használó közösség számára, hogy jelentést adjon saját cselekvésének és ily módon tegye lehetővé azt. Ilyen értelemben leginkább akkor válik fontossá az ideológia szerepe, amikor egy közösség kulturális válságba kerülve választ keres megoldhatatlannak tűnő problémáira. Ezért az ideológiák és eszmék nem okként (vagyis mozgatóerőként – ahogy azt a hagyományos szellemtörténészek vallanak) vagy okozatként (ahogy azt a társadalomtörténészek gondolják – az eszmék mint a társadalmi valóság derivátumai) funkcionálnak, hanem olyan erőként, amely legitimizál bizonyos cselekvést azáltal, hogy meghatározhatóvá teszi azt a közösség számára úgy, hogy az jelentéssel bírjon számára.⁷⁰ A republikanizmus ilyen értelemben olyan „kulturális rendszert” jelentett a kortársak

⁶⁸ Magyarul lásd: Az Egyesült Államok alkotmányának gazdasági értelmezése. Budapest, Európa, 1988.

⁶⁹ Elsősorban Geertz *Ideology as a Cultural System* esszéről van szó. In: Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. London, 1975. 193-233. (első kiadás 1973.) Magyarul lásd: Clifford Geertz: *Az ideológia mint kulturális rendszer*. In: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég, 1994. 22-62.

⁷⁰ Shalhope, Robert E.: *Republicanism and Early American Historiography*. William and Mary Quarterly, 39. évf. 1982., 355-356. Szintén lásd Joyce Appleby: *Republicanism and Ideology*. In: Appleby, Joyce: *Liberalism and Republicanism in the Historical Imagination*. Cambridge, Mass., 1992. 277-290. A republikánus ideológia kulturális dimenzióját hangsúlyozza hasonló okfejtés alapján Linda

számára, amelynek segítségével értelmezni tudták a körülöttük zajló, nyugtalanító eseményeket, és megfelelő megoldásokat dolgoztak ki a válaszcselekvésekre. A brit parlament adóreformcsomagja az 1760-as és 70-es években, valamint az ahhoz kapcsolódó események, például a „bostoni mérszárlás” (1770)⁷¹ a republikánizmus ideológiai rendszere révén vált értelmezhetővé a gyarmatosok számára, akik a korabeli eseményekben a szabadságuk ellen szőtt összecsukvűs körvonalait látták kirajzolódni és az angolszász politikai kultúrában régóta jelenlévő korrupcióellenes félelmeknek hangot adva cselekedtek, amikor elszakadtak az anyaországtól.

A nyolcvanas évekre a republikánizmus-kutatásban megjelentek azok a kísérletek, amelyek a republikánus ideológia időbeni kiterjedésének korlátait kezdték el vizsgálni. Ezek közé tartozik Jean Baker tanulmánya,⁷² amelyben a szerző a republikánus politikai ideológia hanyatlását hangsúlyozza 1800 után, illetve annak kulturális formákban való továbbélését a polgárháború időszakának végéig. Baker az iskolarendszert és a politikai pártokat nevezi meg a továbbélő republikánus praxis színtereiként. A már fent említett Clifford Geertz antropológus alapján úgy érvel, hogy a republikánus ideológia két intézmény által kitermelt szimbólumokban és rituálékban testet öltő tevékenységekben jelent meg, amelyek továbbra is a polgári erény, a közjó szolgálatának, az egyéni érdek alárendelésének az eszményét fejezték ki. Az iskolákban a függetlenségi háború emléke, tananyagbéli kitüntetett szerepe volt az a tényező, melynek révén a republikánizmus eszményei eljutottak a leendő erényes hazafiakhoz és befolyásolták közösségi magatartásukat. A gyakorlatban az erényes, a közjóért tevékenykedő polgárt voltak hivatva megtestesíteni azok a fiú diákok, akik társaikat felügyelték, büntették, jutalmazták és segítettek a tanulásban (*student monitors*). Baker szerint ők olyan tisztviselők voltak, akik a kevés legkiválóbb és erényes diák közül kerültek ki és a közösségért tevékenykedtek. Egy másik republikánus kulturális forma a polgárháború előtti Észak iskoláiban az úgynevezett „foglalás” (*barring-out ceremony*) volt, melynek során a tanulók mintegy elfoglalták az iskolát, az osztálytermet és átvették az irányítást az iskolamestertől, kizárva őt az oktatási intézményből. Baker szerint ez a rituálé a függetlenségi háború emlékét volt hivatott felidézni, amennyiben a foglalók az iskola épületét rendszerint a háború győztes csatáinak a nevével ékesítették, kizárták a tekintélyt képviselő tanárt az osztályteremből, majd tárgyalásokat kezdtek vele valamilyen sérelemmel kapcsolatban, amelyet annak a hatalommal való zsarnoki visszaélése jeleként értékeltek (több fűtést, kevesebb fenyítést a nádpálcával stb.). A kizárás befejeződése után rövidesen helyreállt a rend az osztályban. Baker olvasatában ez a rituálé a diákok fölötti zsarnoki hatalom kialakulásának a veszélyét volt hivatott elhárítani a korabeli nebulók szemében.

Baker a politikai pártokkal kapcsolatban arra mutat rá, hogy esetükben a két legfontosabb republikánus kulturális forma a kampányidőszak és a választás volt, melyek során a pártok tagjai, illetve a választók a politika aktív résztvevőivé válhattak. A pártok a függetlenségi háborút idéző militáns retorikát használva, a nemzeti szimbólumok (zászló, sas, kék, piros, fehér színek) alkalmazásával igyekeztek elhitetni a választókkal, hogy a közjó védelmében vállalkoznak a hadjáratra. Hasonló rituálét képviselt a szavazás, amely szintén részvételi ceremóniaként értelmezhető Baker szerint. Ráadásul a szavazóhelyiségeknél való sorban állás, készülődés egyenlőséget sugallt, a társadalmi és politikai különbségek hiányát. Baker ugyanakkor rámutat arra is, hogy maga a szavazási aktus az individualizmus eszményét fejezte ki,

Kerber *The Republican Ideology of the Revolutionary Generation* című tanulmányában. *The American Quarterly*, 37. évf. 1985., 474-495., különösen 481-88.

⁷¹ 1770. március 5-én a helyi lakossággal való sorozatos összecsütközéseket követően az angol katonaság a römögbe lőtt és 5 személyt megölt. A „mérszárlás” a patrióta kortársak szemében az állam szolgálatában álló, a nép szabadsága ellen felhasznált állandó hadsereg műve volt. (lásd Bailyn 1992. 115-116., kk.)

⁷² Baker, Jean: *From Belief into Culture: Republicanism in the Antebellum North*. *American Quarterly*, 37. évf. 1985., 532-549.

mivel utána a polgárnak vissza kellett térnie a közszférából a magánszférába, hiszen a csata végeztével a polgár-katona is vissza kellett hogy térjen otthonába. Baker végül megjegyzi, hogy a polgárháború idején rövid időre újra megjelent a republikánus ideológia az északi demokraták jóvoltából, akik Lincolnt hatalomvágygal, a köztársaság elleni összeesküvéssel vádolták. A háború után azonban mindez a republikanizmust kifejező iskolai és párt rituálékkal együtt a múlté lett.

A Baker által képviselt vonulatba illeszkedik Cathy Matson és Peter Onuf tanulmánya,⁷³ melyben a szerzők kifejtik, az 1780-as évekre a függetlenné vált köztársaságban új ideológia jelenik meg, amelynek hirdetői szemében a magánérdek már nem mint az egységet fenyegető elem jelenik meg, hanem – éppen ellenkezőleg – mint az Unió összetartásának alapvető eszköze, és így a republikánus erény mintegy azonossá válik a magánérdek követésével. A szerzők szerint ez a drámai jellegű változás annak köszönhető, hogy a brit merkantilista gazdaságfilozófia és politika hatása nyomán alapvetően átalakult az önérdékről vallott negatív republikánus felfogás. A merkantilisták a korábbi ideológia alapjait rengették meg a brit birodalom határainak kiterjesztésével annak érdekében, hogy lehetőséget biztosítsanak a külföldre irányuló kereskedelmi vállalkozások számára. A kereskedők – vélték – kapcsolataik kiépítésével és működtetésével az egész nemzet jólétét szolgálják, hiszen segítségükkel csökken a nélkülözés és a munkanélküliség az anyaországban. A magánérdek követése ily módon tehát a közérdeket szolgálja. A brit korona merkantilizmusa ellen még tiltakozó, a szabadkereskedelem mellett lándzsát törő észak-amerikai kereskedők a függetlenség elnyerése után – sajátos módon – az újonnan létrejött központi kormányzat merkantilista támogatására voltak kénytelenek támaszkodni annak érdekében, hogy az biztosítsa a feltételeket számukra a világpiacon a világkereskedelemben való eredményes szerepléshez. Ugyanakkor az 1780-as évekre – a forradalom szabadkereskedelmi ideológiájának, majd az azt korlátozó állami gazdaságpolitikájának az intermezzója után – a volt gyarmatokon újra teret nyert a szabadkereskedelem igénye és filozófiája. A függetlenségi háború győzelme után az Újvilágban felerősödtek azok a hangok, amelyek a liberális gazdaságpolitikában, a szabadkereskedelemben vélték megtalálni Amerika jólétének a zálogát. Ők az egyéni gazdagodást összekötötték a nemzet gyarapodásával. Egyúttal az állam segítségét is kérték a feltételek megteremtéséhez, és ily módon a neomerkantilizmus gazdaságpolitikája mellett is érveltek: a különböző érdekek csak abban az esetben szolgálhatják az összérdeket, ha az állam segítségével ezek védelmet élveznek és össze vannak hangolva. A szerzők szerint az Unió megteremtéséről szóló vitákban is központi szerepet játszó, az egymástól eltérő érdekeknek a nemzeti egységet veszélyeztető ellentétének a kezeléséről vallott elképzelések is ezt a kettős célt igyekeztek elérni. A föderalisták az erős Unió mellett leginkább azzal érveltek, hogy az képes lesz egyszerre szolgálni a közös érdekeket, valamint az egyes régiók és államok partikuláris érdekeit is. Merkantilizmus és liberális gazdaságpolitika tehát összeegyeztethetőnek tűnt a szemükben. Az új alkotmány létrejöttével megpecsételt Unió – érvelnek a szerzők – a gazdasági növekedés ígéretével harmonizálni volt hivatott a különböző helyi, partikuláris érdekeket. Ily módon a föderalisták a magánérdek és a közjó között feszülő ellentétet az előbbinek az erőnyel való azonosításával oldották fel.

Az utóbbi néhány munka jelzi, hogy miközben a republikanizmus az amerikai történelemszereplők körében legitím kutatási területté vált, az 1980-as évtizedre – elsősorban a republikánus ideológia időbeli kiterjedtségét, illetve az úgynevezett paradigmaváltás, vagyis a liberális eszméknek a republikánus elvek rovására történő térnyerését illetően – a republikánus paradigma képviselőinek komoly kihívással kellett szembenézniük. A republikánus színtézist támadó bírálók egy része annak művelőit a liberális hagyomány eliminálására történő kísérlettel vádolta, mások a republikanizmus magvaként definiálható erény-korrupció ellentét ér-

⁷³ Matson, Cathy – Onuf, Peter S.: *Toward a Republican Empire: Interest and Ideology in Revolutionary America*. *American Quarterly*, 37. évf. 1985., 496-531.

vényességét vonták kétségbe, míg megint mások – ha el is fogadták a republikánus eszmétörténeti hagyomány létét –, annak hatókörét időben erősen behatároltnak vélelték, illetve tagadták a kontinuitást a republikanizmus klasszikus és modern változata között. Közös vonása a kritikát megfogalmazó kutatók munkáinak az, hogy a republikánus értelmezés revíziójával egy időben és ahelyett a liberális paradigma primátusát igyekeztek helyreállítani.

A republikánus paradigma gazdasági aspektusait bíráló munkák a liberális, szabadkereskedelmi elvek jelenlétét hangsúlyozták a korabeli politikai gondolkodásban az önérdék és közérdek kibékíthetetlen ellentétét hirdető republikanizmussal szemben. E művek sorába tartozik Joyce Appleby *The Social Origins of American Revolutionary Ideology* című tanulmánya,⁷⁴ mely szerint már az 1760-as évektől kezdve kimutatható a liberális gazdasági elvek jelenléte az amerikai gyarmatosok körében. Ezek a 17. század végének angol politikai gondolkodóitól – elsősorban Locke-tól – eredeztethetők és a 18. század folyamán teljednek ki Angliában, majd jutnak el az észak-amerikai gyarmatokra. A korabeli gazdaságról értekező írók a természeti törvények analógiájára a gazdaságban működő, az emberi természetben, a becsvágyban gyökerező törvényszerűségekről, azoknak a piac öntörvényű működését biztosító szerepéről beszélték. A magasabb életszínvonalra való törekvés, az önérdék követéséből ugyanakkor – nézetük szerint – másoknak is haszna származik, mivel az gazdasági növekedést, a fogyasztási javak bővülését eredményezi. Bár az amerikai gyarmatosok vezetői a whig ellenzéki politikai retorikát alkalmazva támadták a brit uralkodót és a parlamentet, Appleby szerint létezett egy alternatív retorika is, amely a fent vázolt liberális gazdaságfilozófiára alapozva gazdasági szempontból bírálta a folyamatokba merkantilista eszközökkel beavatkozó kormányzatot. Ezt az ideológiát a világkereskedelmi folyamatokba aktívan bekapcsolódó gyarmati kereskedők tették a magukévá, akik egyúttal a republikánus társadalmi hierarchia jogosságát is megkérdőjelezték.

Az Appleby által megfogalmazott tézist erősíti meg Ralph Lerner,⁷⁵ aki bemutatja, hogy a 18. században számos meghatározó amerikai gondolkodó, mint például Benjamin Franklin, Benjamin Rush vagy John Adams lelkesen üdvözölték az „új ember”, a kereskedő megjelenését. Mindannyian egy nemzetközi „kereskedő köztársaság” hívceinek és állampolgárainak vallották magukat, akiket összeköt a világkereskedelem, és akik egymással kölcsönös gazdasági függésben állnak. Ez a kereskedő köztársaság – mutat rá Lerner – szerintük a saját és így a közösség boldogulásáért iparkodó egyének, a kereskedők becsvágyára épült. És bár a gyarmatosok közül többen hangot adtak aggodalmuknak a kereskedelem nem kívánt következményeivel kapcsolatban, összességében kedvezőnek ítélték annak társadalomra gyakorolt hatását.

Isaac Kramnick szintén a liberális elvek dominanciáját hangsúlyozza a korai amerikai köztársaságban.⁷⁶ Nézete egybecsík Applebyéval abban a tekintetben, hogy az 1760-as évekre a locke-i eszmék visszatértek Amerikába. Fontos megállapítása az, hogy a korabeli felfogás szerint – a republikánus értelmezéssel szemben – a korrupció a tétlenséget, a nonproduktív tevékenységet jelentette, és ezért a kortársak számára a választóvonal nem a piacra termelő és az önellátó, vagyis a kereskedelemhez kapcsolódó és a mezőgazdasági tevékenység között húzódott. Számukra a kereskedelem éppúgy lehetett erényes foglalatosság, mint a mezőgazdaság, amennyiben az szorgalmas, kemény munkát jelentett. A nem erényes vagy „természetellenes” (*artificial*) gazdasági tevékenység alatt a tétlenséget értették és azt a nem termelő, elsősorban az államadóssághoz kötődő tevékenységekkel hozták összefüggésbe.

⁷⁴ Appleby, Joyce: *The Social Origins of American Revolutionary Ideology*. *The Journal of American History*, 64. évf. 1978., 935-958.

⁷⁵ Lerner, Ralph: *Commerce and Character: The Anglo-American as New-Model Man*. *William and Mary Quarterly*, 36. évf. 1979., 3-26.

⁷⁶ Kramnick, Isaac: *Republican Revisionism Revisited*. *The American Historical Review*, 87. évf. 1982., 629-665.

Az erénynek ez a fajta értelmezése – állítja Kramnick – Locke-tól ered, aki az iparkodás (*industry*) protestáns erényét összekapcsolta a munka fogalmával, vagyis az egyénnek a természetbe való kiterjesztésének a koncepciójával. A 18. század felemelkedő angol középosztálya (amelynek képviselői olyan fontos szerepet játszottak Robbins, Bailyn és Pocock kutatásaiban) eme erényfogalom alapján ítélte el a korrupciós kormányzat ingyencélő, parazita arisztokratáit. Együttal a polgári erény és a közjó szolgálatának eszményét a szorgalom értékével felváltva, az utóbbit nem a politikában, hanem a gazdaságban való részvételen keresztül látta megvalósíthatónak: ahogy Kramnick fogalmaz, a *homo civicus* eszményét felváltotta a *homo oeconomicus*é.

A jeffersoni ideológia republikánus értelmezésének kritikája elsősorban a már említett Joyce Appleby nevéhez fűződik.⁷⁷ Szerinte Jefferson az 1780-as évektől kezdve egészen élete végéig a klasszikus politikai és gazdasági liberalizmus képviselőjének tekintendő, és ugyancsak vonatkozik az általa vezetett, az 1800-as év elnökválasztásán győzelmet arató Republikánus Párt tagjainak és híveinek a nézeteire is. Appleby szerint a liberális eszmék közül elsősorban Locke negatív szabadságfogalma hatott Jeffersonokra. A klasszikus republikánus szabadság-eszmével ellentétben, amely a szabadságot a politikumban való részvétel aktív, pozitív jogával azonosította és csak a társadalom bizonyos tagjai számára tartotta azt elérhetőnek, ez a locke-i-jeffersoni szabadság minden egyént megilletett, és negatív jellegű volt abban az értelemben, hogy az egyén államtól való függetlenségét, szabadságát hangsúlyozta. Az állam feladatát pedig Jefferson és követői nem abban látták, hogy az a hatalom egyensúlyát teremtsen meg, hanem abban, hogy biztosítsa a lehetőségét az egyén számára képességei kibontakoztatásához.⁷⁸ A jeffersoni filozófia hívei abban a tekintetben is szakítottak a klasszikus republikánus ideológiával – állítja Appleby –, hogy elvetették annak az erény központi szerepéről vallott tételt, és helyébe a közjó gyarapodásához vezető önérdékkövetést állították. Appleby hangsúlyozza, hogy a jeffersonianusok a fent vázolt ideológiára alapozva olyan társadalomképpel léptek a választók elé 1800-ban, amely mentes volt a klasszikus republikanizmus által elképzelt hierarchiától, és az állampolgárok politikai egyenlőségét hirdető demokráciát ígért.⁷⁹ Ilyen értelemben a jeffersoni ideológia szakítást jelentett a klasszikus republikanizmus által fémjelzett múlttal. A Jefferson és követői által megalkotott liberális-demokratikus társadalmi vízió valós alapokon nyugodott – mutat rá Appleby. Az amerikai mezőgazdasági termelők az 1780-as évek végétől kezdve az egyre kedvezőbb értékesítési lehetőségek következtében bekapcsolódtak a világkereskedelembé. Jefferson ebben a piacra termelő mezőgazdaságban látta a garanciát arra, hogy az egyén gazdasági függetlensége és növekvő élet-színvonala biztosítva legyen.⁸⁰ A jeffersoni gazdaságpolitika Appleby értékelése szerint tehát a szabadkereskedelem elveit hirdető gazdasági liberalizmusban gyökerezett és az állam szerepét mindössze abban látta, hogy az biztosítsa az egyén számára a szabadversenyes kapitalizmus által kínált lehetőségekhez való hozzáférést, és ezáltal szabad, független egyénkekből álló társadalmat hozzon létre.⁸¹

A republikánus értelmezés kritikájának egy másik aspektusa annak morálfilozófiai dimenziójához kapcsolódik. Az erre épülő munkák közé tartozik Thomas L. Panglenek az Alapító

⁷⁷ Appleby, Joyce: What Is Still American in the Political Philosophy of Thomas Jefferson? *William and Mary Quarterly*, 39. évf. 1982., 287-309. (a továbbiakban: Appleby 1982a); *Commercial Farming and the „Agrarian Myth” in the Early Republic*. *Journal of American History*, 68. évf. 1982., 833-849. (a továbbiakban: Appleby 1982b); *Capitalism and a New Social Order: The Republican Vision of the 1790s*. New York and London, 1984. (a továbbiakban: Appleby 1984.)

⁷⁸ Appleby 1984. 16-22.; Appleby 1982a. 293.

⁷⁹ Appleby 1984. 94-97., 53-78.; Appleby 1982a. 306.

⁸⁰ Appleby 1984. 40-43., 46-49.; Appleby 1982b. 839. Szintén lásd Appleby 1982a. 295.

⁸¹ Appleby 1982b. 849.; Appleby 1984. 103-104.

Atyák morálfilozófiáját tárgyaló munkája.⁸² A republikánus tézissel kapcsolatban Pangle számos kritikái megjegyzést fogalmaz meg. Így például tagadja a folytonosságot Machiavelli politikai filozófiája és az ókori klasszikus republikánizmus között. Megállapítja továbbá, hogy az újkori republikánizmus egyáltalán nem volt ellentétes Locke eszméivel vagy a kapitalizmussal. Szerinte a Caroline Robbins által elemzett whigek nem a klasszikus erény, hanem Locke követői voltak. Trenchard és Gordon például az állami monopóliumok elleni fellépésükkel kívánták elhárítani az akadályokat a szabad vállalkozás elől, ezért a „court” párt és közöttük folyó politikai küzdelem ugyanazon liberális ideológia etatisa és populista változata között zajlott. Pangle Appleby értékelésével egyetértve megállapítja, hogy az anti-föderalisták Locke-ra támaszkodtak, nem pedig a klasszikus republikánus eszmékre, amikor az egyéni szabadságjogokat hangoztatták, és a kereskedelem fejlesztése mellett tették le a voksukat. Pangle továbbá kétségbe vonja egy egységes republikánus hagyomány létezését, amely egymástól olyan merőben eltérő gondolkodókat foglal magában, mint Bolingbroke, Machiavelli, Arisztotelész vagy Savonarola.⁸³

Pangle a Föderalista értekezések elemzése kapcsán mutat rá arra, hogy annak szerzői nem tekintették mintának a klasszikus köztársaságokat, mivel azok szerintük nem tudták kielégíteni a szabadság biztosításának és az erős állami hatalom fenntartásának párhuzamosan jelentkező igényét. Ehelyett az egyéni szabadságjogok korlátozásának, valamint az érdekek homogenizálásának a véglétében estek a stabilitás megőrzése érdekében. Pangle szerint a Föderalista értekezések Publius álnéven író szerzői – James Madison, Alexander Hamilton és John Jay – elutasították az egyén biztonsághoz és vagyonhoz való jogának a korlátozását a közjó vagy az állampolgári részvétel szabadsága érdekében, és egy emberibb, liberális republikánizmust tekintettek követendőnek, mivel úgy vélték, az inkább összhangban áll az emberiség természetével és szükségleteivel. Pangle súlyos kritikával illeti a klasszikus republikánizmust paradigmaként bemutató történeiszeket, akik szerint félreértelmezik annak erény fogalmát. A klasszikus gondolkodók számára ugyanis az erény valójában olyan jellemzői tulajdonságokat jelölt (a négy fő erény: bátorság, mértékletesség, igazságosság, gyakorlati bölcsesség), amelyek célként jelentek meg az egyén számára, aki rajtuk keresztül tudta kifejezni szenvedélyeit és szükségleteit, és juthatott el a boldogsághoz. A szabadságot pedig eszköznek tekintették ezen erények kifejezéséhez. Csak a fenti erények hiányában juthat szerephez a polgári erény – mutat rá Pangle –, amely azonban alacsonyabb rendű azoknál. Az erényes egyén nem a közjó szolgálatának követelménye miatt erényes, hanem azért szolgálja a közjót, mert ezáltal fejlesztheti tovább erényes tulajdonságait. Pangle szerint a Föderalista értekezések szerzői számára nem a klasszikus republikánizmus által eszményített erény volt a cél, hanem a szabadság szeretete, amely ugyanakkor egyfajta erényként jelenik meg gondolkodásukban.⁸⁴ Egy másik fontos különbség az – hangsúlyozza Pangle –, hogy a klasszikus felfogás szerint a kormányzat célja az erkölcsi erények elősegítése volt, ezért a hatalom résztvevőinek mindenképp erényesnek kellett lenniük. Ezzel szemben Publius szerint az államférfi erénye nem feltétele a politikai rendnek. Így sem kizáró ok, sem privilégium forrása nem lehet az a tisztviseléshez. A Föderalista értekezések szerint – folytatja Pangle – az emberek többsége a magán-szférában keresi a boldogságot, nem pedig a politikában, és így az állam céljaként az egyéni szabadság védelmét nevezi meg. Publius számára nem a morál, a szimpátia vagy az erényesek uralmának való engedelmesség képezi a követendő eszményt, hanem a locke-i természeti jogok, amelyek Hamilton és Madison szerint az egyén elidegenít-

⁸² Pangle, Thomas L.: *The Spirit of Modern Republicanism: The Moral Vision of the American Founders and the Philosophy of Locke*. Chicago and London, 1990. (első kiadás 1988.) (a továbbiakban: Pangle)

⁸³ Pangle 30-36.

⁸⁴ Pangle 46-47., 50-52., 55-56., 94-95.

hetetlen jogai. Locke-hoz hasonlóan tehát az alapítók az individualizmusban vélték fel-fedezni az emberi biztonság és méltóság alapját.⁸⁵

A republikánus szintézis legátfogóbb kritikáját John Patrick Diggins adja *The Lost Soul of American Politics* című művében.⁸⁶ Szerinte a republikánus ideológia marginális szerepet töltött be a 18. és 19. századi amerikai politikai és közgondolkodásban. A republikánus erény fogalma – mutat rá a szerző – nem meghatározó a korai időszak fontosabb politikai dokumentumaiban, és a 19. században sem beszélhetünk az erényes állampolgár eszményének az újjáéledéséről.⁸⁷ Diggins Wood téziséét elfogadva állítja, hogy a klasszikus erény fogalmának helyét 1787-re átveszi a locke-i individualizmus eszménye, amely már nem politikai élőlénynek, hanem a gazdaság szereplőjének tekinti a szubjektumot. Az alkotmány megalkotói tisztában voltak azzal, hogy az állampolgárokat nem az erényre való apellálás, hanem az önérdek motiválja, és így az amerikai köztársaság nem alapulhat az erényes állampolgárok közösségén. Ez viszont egyértelműen a liberális értelmezés fölényét jelenti a republikánussal szemben – érvel Diggins. Szerinte a Függetlenségi Nyilatkozatban szereplő „boldogság keresése” fogalmat Jefferson az egyénre vonatkoztatta, akit ebben a tevékenységében nem korlátozhat az állam, melynek – éppen ellenkezőleg – kötelessége a jog védelme, biztosítása. Jefferson tehát szigorúan megtartotta a privát és közszféra kettősségét: az egyén számára nem a polgári humanizmus által az emberi lét kritériumaként előírt közszférában való részvétel jelenti a boldogulás lehetőségét. (Diggins ebben a tekintetben osztja Pangle véleményét: az egyéni boldogulást tartja a korabeli politikai gondolkodók által megfogalmazott legfőbb célnak.) Jefferson az erény republikánus értelme helyett – írja Diggins – annak haszonelvűségét hangsúlyozza: az egyén annyiban lehet erényes, amennyiben maga és mások számára hasznos tevékenységet folytat. Az erény motiváló ereje nem a köznek tett szolgálatban, hanem az önérdekben érhető tetten, vagyis hogy mások is hasznosnak ítélik meg cselekedetünket. Diggins – Pangle-hoz hasonlóan – a Föderalista értekezések elemzése során is hangsúlyozza a liberális elvek meghatározó szerepét Hamilton, Jay és Madison írásaiban.⁸⁸

A jacksoni demokráciáról szólva Diggins ugyancsak kétségbe vonja a republikánus ideológia jelentőségét. Bár elismeri, hogy az a kor retorikájában erőteljesen jelen volt (például az 1832. évi bank háborúban az „erény” és a „kereskedelem” kulcsszavakként szolgáltak), azonban szerinte az a tény, hogy demokraták és whigek egymás ellen használva ezt a nyelvet különbözőképpen határozták meg a korrupció forrását, illetve az azt eredményesen kezelő megoldást, a republikánus retorika kiüresedését jelezte: a kortársak számára lehetetlen volt biztonsággal eldönteni, melyik párt erényes, melyik korrump, melyik szolgálja a köz javát, melyik nem. Diggins szerint Jacksonnak az Egyesült Államok második jegybankját alapító okirata meghosszabbítását megakadályozó vétője klasszikus liberális gazdasági elveken alapult és a központi kormányzat szerepe minimalizálásának az igényét fejezte ki. Szerinte Jackson erény fogalma is távol állt a republikanizmusnak az egyéni érdeket a közérdeknek alárendelő ideáljától: az kizárólag a termelő foglalkozásokhoz kapcsolódott.⁸⁹

Diggins úgy véli, hogy Herman Melville és Abraham Lincoln voltak azok az amerikaiak a polgárháború előtti időszakban, akik a klasszikus republikánus erényt végleg felváltották egy, a vallásosságban gyökerező erény fogalmával. Melville „tengeri regényeiben” és Lincoln politikai beszédeiben központi helyet foglal el a bűntől való megtisztulás és a megváltás témája. Melville és Lincoln – érvel Diggins – a Függetlenségi Nyilatkozat alapelveihez kívántak visszatérni, és a múlt követendő eszménye számukra egyúttal a kálvinista, puritán eszmék

⁸⁵ Pangle 112., 114., 117., 119., 125-127.

⁸⁶ Diggins, John Patrick: *The Lost Soul of American Politics: Virtue, Self-Interest, and the Foundations of Liberalism*. New York, 1984. (a továbbiakban: Diggins 1984.); *Comrades and Citizens: New Mythologies in American Historiography*. *The American Historical Review*, 90. évf. 1985., 614-638.

⁸⁷ Diggins 1985. 631-633. Szintén lásd Diggins 1984. 20.

⁸⁸ Diggins 1984. 12-14., 22-26., 38., 42., 50-84.

⁸⁹ Diggins 1984. 107., 112-113., 117.

valóságát jelentette. Az amerikai politikába ők hozták vissza a jó és rossz fogalmát, amennyiben a rabszolgaság intézményét erkölcsileg elítélték és az amerikai politika reformját annak eltörlésén keresztül látták egyedül lehetségesnek. Lincoln az erény helyreállítását keresztényi értelemben kívánta véghez vinni, és ez számára csak szenvedésen, áldozaton keresztüli megváltással történhetett. Ily módon – érvel Diggins – Lincoln magáévá tette azt a liberalizmust módosító vallásos elképzelést, miszerint az igazi vallásosság azt jelenti, hogy valaki az egyéni érdeke ellenében is képes cselekedni, vagyis anélkül, hogy azt a hatalomért vagy a siker érdekében tenné. Lincoln az amerikai polgárháborúban látta azt az isteni büntetést, amit minden amerikainak el kellett szenvednie a rabszolgaság bűnéért a nemzeti újjászületés érdekében. Melville és Lincoln számára a politika nem csupán az érdekekről és a hatalomról vagy a boldogság kereséséről szól tehát – fejezi be Diggins eszmefuttatását –, hanem „a lélek neveléséről”, arról, hogy az önérdék ellen szóló döntéseket is vállalni kell.⁹⁰

A republikánus paradigmát ért bírálatok nem maradtak válasz nélkül. Az elsőként megszólalók közé tartozott Pocock, aki eredeti tézisének a védelmére kelve⁹¹ továbbra is fenntartotta nézetét a reneszánsz itáliai városállamok gondolkodóit Harringtonnal, az angol ellenzéki whigekkel és Amerikával összekötő republikánus hagyományról. Bírálóinak szóló válaszában ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a *The Machiavellian Moment*-ben nem állt szándékában Locke-ot mint az amerikai politikai hagyomány „védőszentjét” Machiavellivel helyettesíteni, csupán azt igyekezett bizonyítani, hogy nem lehet egyetlen védőszentről beszélni. Pocock továbbá kifejti, retorikai természetű ok vezette a republikánus magyarázat hangsúlyozására a liberális rovására: meg akarta teremteni a lehetőséget egy rivális paradigma számára, amit csak oly módon tehetett, hogy az addig hegemón liberális paradigmát időlegesen marginalizálta. Egyúttal hangsúlyozza, hogy mindig is a politikai eszmécsaramlatok, diskurzusok pluralizmusát hirdette egy adott társadalomban, nem pedig az egyik paradigma kizárólagos uralmát a másikkal szemben. A klasszikus republikánizmus diskurzusa átalakulva ugyan, de még azután is továbbélt Amerikában (1787), amikor világossá vált a kortársak számára, hogy az Újvilág társadalmá már nem felel meg a klasszikus eszményeknek. Ennek magyarázata pedig abban rejlik – érvel Pocock –, hogy a republikánus ideológia a liberalizmus kritikájaként jelentkezhetett. Jóllehet Jefferson – amint azt Appleby állítja – valóban optimistán látta a jövőt a piacgazdaságban termelő amerikai farmercnek számára – ismeri el Pocock –, de – teszi hozzá – igenis voltak féltelmei a kereskedelemmel kapcsolatban annak a szabad farmer függetlenségére és erényére gyakorolt hatását illetően. A korrupció kezelésének problémája megtalálható Jefferson eszmévilágában is. Republikánizmus és liberalizmus egyszerre voltak jelen a korai amerikai köztársaság politikai gondolkodásában – a liberális eszmerendszer nem jelentett monolitikus, kizárólagos ideológiát az Újvilágban.

Lance Banning – elsősorban Joyce Appleby kritikájával szemben – két tanulmányban kelt a jeffersoni politikai gazdaságtan republikánus elemzése, illetve a republikánus paradigma védelmére.⁹² Banning szerint Appleby tévesen állítja, hogy a republikánus paradigma hívei Jeffersont és követőit az önálló farmergazdaságok szorgalmazóiként igyekeznének beállítani, nem pedig piacra termelő, a kereskedelembe bekapcsolódó árutertermelőkként. Banning rámutat arra, hogy Pocock a *The Machiavellian Moment*-ben hangsúlyozta, a jeffersonianusok úgy véltek, a kereskedelem résztvevői is lehetnek erényes republikánus állampolgárok, és

⁹⁰ Diggins 1984. 297-299., 301., 305-307., 328-332.

⁹¹ Pocock, J. G. A.: *The Machiavellian Moment Revisited: A Study in History and Ideology*. *The Journal of Modern History*, 53. évf. 1981., 49-73.; *Between Gog and Magog: The Republican Thesis and the Ideologia Americana*. *Journal of the History of Ideas*, 48. évf. 1987., 325-346.

⁹² Banning, Lance: *Jeffersonian Ideology Revisited: Liberal and Classical Ideas in the New American Republic*. *William and Mary Quarterly*, 43. évf. 1986., 3-20. (a továbbiakban: Banning 1986.); *The Republican Interpretation: Retrospect and Prospect*. (a továbbiakban: Banning 1992.) In: Klein, Milton M. et al., eds.: *The Republican Synthesis Revisited: Essays in Honor of George Athan Billias*. Worcester, Mass., 1992. 91-119. (a továbbiakban: Klein)

nem a kereskedelem vagy a technikai fejlődés, hanem a kormányzat és a pénzügy összefonódása, valamint az állandó hadsereg ellen foglaltak állást.⁹³ Banning a *The Jeffersonian Persuasion* című munkájában (lásd fent) sem állította azt, hogy Jeffersonék a kereskedőkkel vagy a manufaktúratulajdonosokkal állították szembe az crényes farmert, hanem, hogy a kormány tisztségviselői, az állam hitelezői és a tőzsdéspekulánsok jelentik a legfőbb veszélyt a republikánus crényre.⁹⁴

A liberális és republikánus értelmezéscskekkel kapcsolatban Banning megállapítja, hogy az a megkülönböztetés nem létezett a kor embere számára, és nem beszélhetünk arról, hogy az egyik paradigma felváltotta volna a másikat. A 18. századi angol ellenzékiek – csakúgy, mint az amerikai forradalmárok – ideológiájában egyaránt megtalálhatók voltak liberális és republikánus elemek.⁹⁵ A republikánusok nem voltak kereskedelem-, ipar- vagy vállalkozásellenesek, ugyanakkor úgy vélték, a kereskedelem szelleme könnyen károsná válhat és kapzsivá teheti az embereket, ezáltal nagy vagyoni különbségeket eredményezhet, ami veszélyezteti a köztársaság létét. Ezért tartották a kereskedelmi tevékenység kiterjedésétől, amit a tradicionális értékek erősítésével reméltek megakadályozni. Nem osztották továbbá azt a liberális nézetet, mely szerint nem létezik feszültség a magánérdek és a közjó között. A liberálisokhoz hasonlóan elvetették a gazdaságba való állami beavatkozást, ám tőlük eltérően azt sem tartották helyénvalónak, ha az állam tevékeny szerepet vállal a gazdasági fejlődés gyorsításában, és úgy vélték, hogy az egyéni gazdagodást a mások iránti figyelmesség kell, hogy korlátozza.⁹⁶

Banning a republikánus értelmezés védelmére kelve továbbá kifejti, hogy az azt bíráló munkák tulajdonképpen nem az eredeti paradigmát, hanem az azt továbbgondoló műveket támadják. Így nincs igazuk abban, hogy a republikanizmust kizárólagossá akarták tenni a revizionisták, illetve tagadni a locke-i paradigma érvényességét. Wood és Bailyn is elismerte a demokratikus, individualista, természetjogi érvelésen alapuló filozófia jelentőségét a 18. század közepének-végének angolszász politikai gondolkodásában. Ugyanakkor Banning elismeri a republikánus értelmezés hibáit, fogyatékoságait. Így például azt, hogy a Pocockot követő szerzők nem egyértelmű szóhasználata miatt a klasszikus republikanizmust sokan azonosították az amerikai ideológiai hagyománnyal. Holott valójában Pocock rámutat arra, hogy az eredeti ideológia többszörös átalakuláson ment keresztül a reneszánsz Firenzében vagy a 17-18. századi Angliában. Egy másik hiányosság a republikánus értelmezésben az crény fogalmával függ össze – érvel Banning. A forradalmárok szerint nem láttak akkora különbséget magánérdek és közjó között, mint ahogy az a revizionisták írásaiból kitűnhet. Inkább úgy vélték, hogy mivel az amerikai köztársaságban nem léteztek társadalmi előjogok, hanem csupán a viszonylag egységes érdekekkel bíró nép, tartósan nem különbözhet egyén és közösség érdeke. A közéletből való visszavonulás elítélendőnek számított és az is, ha az egyén nem érdekte alá magát a közösségi akaratnak. A politikai döntéshozatalban azonban az egyén a saját érdekét képviselte, arról nem kellett lemondania, és ezt a kortársak helyénvalónak tartották.⁹⁷

Banning válasza a revizionisták nézeteit bíráló hangokra egyúttal már próbálkozás volt arra, hogy tisztázza a republikanizmus és liberalizmus viszonyát az amerikai eszmetörténeti hagyományban. Ez a törekvés figyelhető meg Robert E. Shalhope tanulmányában is,⁹⁸ aki húsz évvel a republikánus szintézis megszületését deklaráló cikk után újra kísérletet tett a ko-

⁹³ Banning 1986. 5-6. és Banning 1992. 109.

⁹⁴ Banning 1986. 6.

⁹⁵ Banning 1986. 12-13. és Banning 1992. 108-109.

⁹⁶ Banning 1986. 16-17.

⁹⁷ Banning 1992. 97-100., 103; 108.

⁹⁸ Shalhope, Robert E.: Republicanism, Liberalism, and Democracy: Political Culture in the New Nation. In: Klein 1992. 37-91.

rai amerikai történelem republikánus szempontú értékelésére – immár az arra időközben válaszként jelentkező kritikai jellegű munkák fényében.

Shalhope legfontosabb megállapítása az, hogy a 18. századvég Amerikájának polgárai körében a klasszikus republikánus és a liberális eszmék egyaránt jelen voltak, mi több, ezek olyannyira egymásba fonódtak, hogy reménytelen vállalkozás a korszak politikusait republikánus és liberális gondolkodókként csoportosítani. Szerinte mind az egyéni gazdasági és politikai érdekek követésének a szükségé, mind pedig a kormányzatban jelentkező, a szabadságot fenyegető korrupciótól való republikánus félelem jelen volt és összekapcsolódott a kor ideológiájában. A két eszmerendszer kettősségét Shalhope a tradicionalitás és modernitás kettősségével hozza összefüggésbe a korabeli amerikai társadalomban, és ez teszi lehetővé számára azt, hogy az antropológus Victor Turner liminális társadalmakról szóló elméletével magyarázza a két paradigma ideiglenes együttes létét. Az átmeneti „liminális” állapotban lévő társadalom fontos jellemzője, hogy tagjai a korábbi kulturális mintákat, struktúrákat már nem tartják alkalmasnak a megváltozott körülmények leírására, az új minták pedig még nem jelentek meg. A régi és az új struktúrák képviselői közötti küzdelem eredményeként csak fokozatosan alakul ki egy konszenzusos állapot, amely kiutat jelent a liminális helyzetből az adott közösség számára. Shalhope szerint a liminalitás jellemezte az amerikai társadalmat az 1760-as évektől kezdve, amikor is a korábbi, az arisztokratikus gentry elit által vezetett hierarchikus, organikus társadalom normái kezdték elveszíteni tekintélyüket. Helyükbe az 1800-as évek kezdetétől egy új kulturális paradigma lépett, amely az egyenlőségre fektette a hangsúlyt. Shalhope úgy véli, hogy a liberális, illetve republikánus ideológiát e változások fényében lehet értelmezni. A republikánizmus megfelelt a hagyományos gentry elit legitimációs igényeinek, mivel az a társadalmi harmóniát, egységet sugallta, amit a partikuláris érdekeknek a közérdek alá rendelésével kívánt elérni. Ugyanakkor, konzervatív ideológiája ellenére, a gentry elit számos tagja olyan gazdasági tevékenységet folytatott, amelynek révén bekapcsolódott a világkereskedelem vérkeringésébe, és ennek nyomán a piac törvényei határozták meg magatartásukat, nem pedig a helyi közösség elvárásai. Hozzájuk hasonlóan a városok lakóit is a kereskedelmi haszonszerzés motiválta, ám új ideológia híján ők is a tradicionális konzervatív republikánizmus hívei voltak, annak ellenére, hogy mindennapi életükben a magánérdek vezette őket. Ez a kettősség eszmény és valóság között – állítja Shalhope – a forradalom és az alkotmányozó időszak idején is fennállt. Míg az amerikaiak nézeteit a republikánizmus határozta meg, és identitásuk ahhoz kötődött, addig – észrevétlenül – a napi tevékenységüket a liberalizmus formálta. Ugyanakkor a két ideológia között nem volt olyan éles az ellentét, hogy a kettő ne létezhetett volna egymás mellett az amerikai társadalomban, illetve egy társadalmi csoporton belül, vagy akár az egyes személyek eszmerendszerében is. Sok amerikai egyszerre hitt a közérdek valamint az egyéni érdek és jogok fontosságában.

A klasszikus republikánus és a liberális ideológia együttes jelenlétét hangsúlyozza a korai amerikai történelemben Peter Onuf és Kathy Matson 1992-ben megjelent tanulmánya is.⁹⁹ A szerzők rámutatnak arra, hogy a forradalmárok vezetői a magánérdek közös cél érdekében történő feláldozását kérték a hazafiaktól. A hadigazdálkodás, a hadseregállítást olyan problémákat jelentettek, amelyek sikeres megoldása érdekében korlátozni kellett az egyének gazdasági tevékenységét a közjó, a háborús siker érdekében. Ekkor a szabadjára engedett önérdeket tekintették a korrupció forrásának. Ugyanakkor az államok neomerkantilista gazdaságpolitikája egyaránt tartalmazott republikánus és liberális elveknek megfelelő elemeket. Az árszabályozás vagy a kereskedelmi korlátozások az előbbit, a protekcionista intézkedések az utóbbit szolgálták.

Az Unió megteremtését gazdasági szempontból vizsgáló Onuf és Matson rámutatnak arra, hogy a nagy kiterjedésű nemzeti piac megteremtését óhajtó föderalisták, akik szorosabb

⁹⁹ Onuf, Peter S. and Matson, Cathy: Republicanism and Federalism in the Constitutional Decade. In: Klein 1992. 119-143.

kapcsolatokat szorgalmaztak az egyes államok között, az államok közös gazdasági érdekeiket hangsúlyozva az expanzió szükségessége mellett érveltek, amelyből – ígéretük szerint – mindenki hasznot húzhat. A föderalisták a területi expanzió és a gazdasági növekedés ígéretével remélték kiküszöbölni az érdekek konfliktusát. Mindezt viszont csak egy erős Unió segítségével tartották elképzelhetőnek. Ez a nézet az eltérő érdekek harmonizálásáról – Onuf és Matson szerint – a liberális fejlődésszémeket ötvözte a republikánus értékekkel, retorikával.

A republikánus és liberális paradigma együttéléséről vallott nézetekkel egybecseng Bailyn véleménye, amit a *The Ideological Origins of the American Revolution* 1992-ben megjelent bővített kiadásának előszavában a következőképpen fogalmaz meg: a forradalmárok „egyaránt tekinthetők «polgári humanistáknak» és «liberálisoknak», bár különböző időkben és eltérő körülmények között hol az egyik, hol a másik (ideológiára) fektettek nagyobb hangsúlyt.”¹⁰⁰

Hasonlóan vélekedik Gordon S. Wood is több mint húsz évvel nagyhatású könyve előszöri megjelenése után,¹⁰¹ amikor megállapítja, liberalizmus és republikanizmus olyan kategóriák, amelyek nem léteztek a 18. századi amerikaiak számára világosan elkülöníthető, egymással ellentétes alternatívákként. Közülük „senkinek sem jutott az eszébe, hogy választani kell republikanizmus és liberalizmus, Machiavelli és Locke között. Jefferson – a következtetésesség veszélye nélkül – egyaránt hihetett abban, hogy Amerika korrupttá válik, és abban is, hogy az egyén jogait meg kell védeni a kormányzattól.”¹⁰² Az erény modern fogalmáról szólva Wood rámutat arra, hogy a 18. századi angolszász világban az az udvariassággal (*politeness, civility*) válik azonossá. A klasszikus erény, amely az állam érdekében elvárta az önfeláldozást az állampolgároktól, erre az időre veszített szigorából, helyét átvette a lágyabb, nőies, az állampolgárnak nem a politikában, hanem a társadalomban való részvételét hangsúlyozó erényfogalom. Ez az új típusú erényen alapuló republikanizmus Wood szerint nem volt kereskedelemellenes vagy nosztalgikus – ellenkezőleg, előkészítette az embereket a modernítésre, azaz a liberalizmusra való áttérésre. Ezt az áttérést könnyítették meg azok a körülmények, amelyek gyakran arra kényszerítették a korabeli amerikai politika szereplőit, hogy kétségbe vonják a republikánus eszmények gyakorlati megvalósíthatóságát. Wood egyik példája a politikában pozíciót vállalók javadalmazásának a problémájával kapcsolatos. A klasszikus elvek szerint a köz szolgálatára ingyenes kell hogy legyen. Az Alapító Atyák közül azonban csak kevesen engedhették meg maguknak, hogy ne fogadjanak el honoráriumot politikai tisztségek betöltéséért. Így a klasszikus ideált felváltotta a modern, fizetett politikus tisztségviselő valósága.

Végezetül szót kell ejtenünk egy olyan munkáról, amely érdekes kísérletet tesz az amerikai liberalizmus és republikanizmus egymáshoz való viszonyának a tisztázására. David F. Ericson *The Shaping of American Liberalism. The Debates over Ratification, Nullification and Slavery* című művében¹⁰³ a republikanizmust a liberalizmus egy válfajaként határozza meg, amely a közszférának nagyobb teret enged, mint a liberalizmus másik fajtája, melyet ő pluralizmusnak nevez, és amely a magánszférára fekteti a hangsúlyt. A 18. század végének, a 19. század elejének Amerikájában – véli Ericson – a republikanizmus a pluralizmussal szemben uralkodó szerepet játszott. Ez a helyzet azonban a 19. század közepére megfordult.¹⁰⁴ A szerző a liberalizmus ezen változatait elemzi a polgárháború előtti amerikai történelem három jelentős politikai vitájában: az 1787-es alkotmány ratifikációs vitájában, az ún. nullifikációs válság idején, valamint Stephen A. Douglasnak és Abraham Lincolnnak az 1850-es években a rabszolgaság terjeszkedéséről folytatott politikai vitája során.

¹⁰⁰ Bailyn 1992. vi.

¹⁰¹ Wood, Gordon S.: Afterword. In: Klein 1992. 143-153.

¹⁰² Wood 1992. 155.

¹⁰³ Ericson, David F.: *The Shaping of American Liberalism: The Debates over Ratification, Nullification, and Slavery*. Chicago and London, 1993. (a továbbiakban: Ericson)

¹⁰⁴ Ericson 2-3.

Ericson az alkotmány ratifikációs vitájából két dokumentumot ragad ki: a *Föderalista értekezéseket* és az ún. *Federal Farmer* című pamfletsorozatot. Az előbbit a nemzeti republikanizmus, míg az utóbbit a föderális republikanizmus képviselőjeként határozza meg. A *Föderalista értekezéseket* jegyző, Publius álnéven író John Jay, Alexander Hamilton és James Madison az Uniót, míg a *Federal Farmer* (a továbbiakban: „föderális farmer”) az egyes államokat tartotta ideális köztársaságnak. A föderális farmer szerint a nagy területű államban a kormányzat cleve csak despotikus lehet, hiszen az túlságosan távol van állampolgáraitól, és így azokat elsősorban erővel, nem pedig meggyőzéssel képes engedelmességre bírni. A közjó teljesülésének feltétele az érdekek harmóniája, ami a nagy területű államban az érdekek sokszínűsége miatt nem valósulhat meg. Ezzel szemben a *Föderalista értekezések* szerzői Ericson szerint a pluralista liberalizmus alapelveit követték, amikor az alkotmány ratifikációja mellett érveltek, mivel az Unióban látták az egyéni és közösségi szabadság, biztonság, jólét és boldogulás biztosítékát. A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy bár Publius az érdekek sokszínűségét hirdeti, de azt is vallja, hogy a pluralizmus ellenére létezik egy olyan nemzeti érzés, amely egységbe fogja az Uniót, és azt így természetes politikai entitássá teszi. Az Unió Publius szemében nemzeti köztársaság: habár számos érdek osztja meg, a nemzeti érzés összetartó ereje vitathatatlan, és ezért az alkotmány segíti elő leginkább a republikánus társadalom eszményének a megvalósulását. Ericson rámutat arra, hogy bár Publius valójában szakít a republikánus hagyománnyal, igyekszik annak retorikai kereteiben megfogalmazni az újításokat: az új alkotmány által meghatározott Unió egy jobb köztársaság létrehozását szolgálja, és az újítások a republikánus hagyományt erősítik. Ráadásul Publius a republikánus retorikát használja, amikor az Unió felbomlásáról mint a hanyatlást jelentő alternatíva következményéről beszél.¹⁰⁵

Ericson a föderális farmer republikanizmusának és Publius nemzeti republikanizmusának vitáját látja újjáéledni a nullifikációs válság során, John C. Calhoun és Daniel Webster alkotmányról és Unióról 1833-ban kifejtett nézeteiben. Calhoun a föderális farmerhez hasonlóan a centralizált államot tekinti a legfőbb rossznak, azonban míg az utóbbi arról mint az 1787-es szövetségi alkotmány következményéről beszél, Calhoun az alkotmány hanyatlásaként értékeli a korabeli központosító törekvéseket. Calhoun érvei abban a tekintetben is emlékeztetnek a föderális farmer kis-köztársaság elméletére – állítja Ericson –, amennyiben számára az egyes államok képviselik a köztársaság eszményét, ahol nincs szükség az egyetértő többség¹⁰⁶ elvére, míg az Unióban, amely szerinte nem tekinthető köztársaságnak, szükség van arra. Calhoun számára Dél-Karolina állam testesíti meg az ideális köztársaságot: állampolgárai erényesek, vezetői tehetségesek és a közjóért tevékenykednek, és nem zavarják pártküzdelmek a politika nyugalma. Ezzel szemben az Uniót a korrupció, az egymással viszálykodó, önös érdekeiket hajszoló pártok, vezetésre méltatlan politikusok jellemzik. Ráadásul a gazdasági érdekek pluralizmusa érvényesül az Unió szintjén, míg az államok hasonló tekintetben homogének.¹⁰⁷

Daniel Webstert, aki a szenátusban szállt szembe Calhoun nézeteivel az Unió természetét illetően, a nemzeti republikánus hagyomány elindítójaként határozza meg Ericson. Ez a hagyomány ugyanakkor a *Föderalista értekezések* által kifejtett elvekben gyökerezett, és Webster maga is igyekezett kimutatni az azonosságot saját és az alapítók elvei között. Webster számára az Unió olyan „patrióta közösség” jellegű köztársaság, amelyben nem társadalmi és gazdasági, hanem ideológiai homogenitás uralkodik, és ez működik kohéziós erőként, nem pedig a közjó vagy a közérdek. Ericson szerint Webster a patriotizmussal helyettesíti a polgári erényt, és ezért elmondható, hogy a republikánus hagyományon belül marad. Egy to-

¹⁰⁵ Ericson 27., 31-35., 51-52., 64-65., 71.

¹⁰⁶ Az „egyetértő többség” (*concurrent majority*) elve Calhoun számára azt jelenti, hogy a kormányzatban a kisebbség vétő joggal bír a többség döntései felett, így azok konszenzuson, a kisebbség egyetértésén alapulnak.

¹⁰⁷ Ericson 75-79., 82-84.

vábbi republikánus vonás Websternél a pártellenesség: a dél-karolinai nullifikátorokat elítélő céllal önös érdekeiket követő frakciózóknak nevezi, magát viszont republikánus, a közjó iránt elkötelezett államférfiként jeleníti meg.¹⁰⁸

Ericson a pluralizmus fokozott jelenlétét mutatja ki a könyvében tárgyalt két utolsó politikus – Stephen A. Douglas és Abraham Lincoln esetében. Douglas számára nem csupán az Unió szintjén, hanem magukon az államokon belül is nagyfokú pluralizmus uralkodik. Ráadásul Douglas demokráciaképe alapvetően attól pluralista, hogy a hallgatás demokráciája, ahol az államférfiak nem próbálják ráerőltetni a nézeteiket a velük egyet nem értő állampolgárokra. Lincolnnal szemben, aki az Unió, a „megosztott ház” egysítésének a szükségességéről beszélt, Douglas amellett érvelt, hogy az Unió túlságosan is sokszínű ahhoz, hogy bármilyen fontos kérdéstről azonos álláspontot lehessen kialakítani. Paradox módon tehát szerinte az Unió kizárólag megosztottan tud létezni, egyesítve – a rabszolgaság eltörlésével – semmiképpen.¹⁰⁹ Douglas pluralizmusának, a *popular sovereignty*¹¹⁰ elvének Ericson szerint az a lényege, hogy az egyik állam vagy állampolgár nem avatkozhat bele a másik ügyébe. A közjó tehát – érvel Ericson – elveszíti republikánus értelmét Douglas számára, és csak annyiban létezik, amennyiben nem sért egyéni érdekeket. A polgári erény pedig olyan politikai cselekvésre utal, amelynek során az egyik partikuláris érdek sem sérti a másikat.¹¹¹

Douglashoz hasonlóan – mutat rá Ericson – Lincoln is elismerte az amerikai társadalom plurális jellegét, de egyúttal szükségesnek látta annak egyesítését a rabszolgaság-ellenes politika mentén, hangsúlyozva a nemzeti konszenzus létét a rabszolgaság bűnös voltáról. Douglas és Lincoln demokrácia-elképzeléseiket illetően is különböztek egymástól. Lincoln nem abban látta a demokrácia lényegét, hogy ugyanazon kérdésben különböző nézeteket valló állampolgárok kölcsönösen elfogadják és tisztelik egymás nézeteit, hanem abban, hogy megkísérelik meggyőzni a másikat és segíteni őt a helyes vélemény kialakításában, a jó döntés meghozatalában. A rabszolgaság kérdésében ez Lincoln számára a szabadságnak a feketék számára való kiterjesztése szükségességét jelentette. Rabszolgaság-ellenességét nem annyira a republikanizmus, mint inkább a liberalizmus motiválta. Lincoln úgy vélte, hogy minden egyénnek élveznie kell bizonyos szabadságjogokat ahhoz, hogy liberális maradjon a társadalom. Ezért hangsúlyozta, hogy a rabszolgaság intézménye hosszú távon aláássa Amerika liberális szellemiségét. Lincoln szerint a Douglas által hangoztatott elvek ezt a folyamatot segítik elő azzal, hogy nem kívánnak gátat szabni a rabszolgaság terjedésének. Ugyanakkor Ericson úgy véli, hogy pluralizmusa ellenére bizonyos republikánus elvek mégiscsak kimutathatók Lincoln demokráciaképében. Lincoln szerint ugyanis a demokratikus folyamat nem magától halad előre; azt az államférfiaknak és a polgároknak kell elősegíteniük. Ilyen értelemben Lincoln demokráciájában jelen van a republikánus ideológia által az állampolgárokkal szemben támasztott köteletségvállalásnak a követelménye.¹¹²

Ericson utal arra is, hogy a republikánus eszmék nem tűntek el teljesen az amerikai politikai gondolkodás történetéből. Az ún. progresszív korszak vagy az 1960-as évek ezek egy részének reneszánszát hozták. Ugyanakkor leszögezi, hogy a mai kísérletekkel együtt ezek a próbálkozások a politikai közösség létrehozására, alapvetően egy liberális közösség létrehozására irányultak. Az amerikai politika átalakulása alapvetően a republikanizmus felől a pluralizmus felé tartott.¹¹³

¹⁰⁸ Ericson 100., 106-107.

¹⁰⁹ Ericson 117-118., 120.

¹¹⁰ A „*popular sovereignty*” elve alatt Douglas azt érti, hogy a rabszolgaság kérdésében az illető állam polgárainak van kizárólagos joga a döntésre, vagyis csak ők dönthetnek afelől, hogy államuk szabad marad vagy engedélyezi a rabszolgaságot. Ez az elv tehát megakadályozza a szövetségi kormányzatot abban, hogy eltörölje a rabszolgaságot egy államon belül.

¹¹¹ Ericson 125-126.

¹¹² Ericson 138-139., 158-162., 173.

¹¹³ Ericson 175-179.

A republikánus paradigma létjogosultsága az amerikai eszmetörténetben – amint az a fentiek alapján megállapítható – mára már bizonyítást nyert. Ugyanakkor e modell hívei – részben az őket ért kritikák hatására – már nem a liberális hagyomány tagadásával igyekeznek bizonyítani a republikánizmus amerikai jelenlétét. Elfogadják a két eszmetörténeti hagyomány „békés egymás mellett élésének” a tézisét. Ugyanakkor – amint azt Ericson esetében láttuk – még a liberális hagyományt kevésbé doktriner módon kezelő, a republikánus paradigmát elfogadó szerzők is fenntartják Locke primátusát Machiavellivel szemben az amerikai eszmetörténeti hagyomány értékelésében.

ZOLTÁN VAJDA

Republicanism in 18th- and 19th-Century American History

The article discusses the emergence and development of a republican understanding of early American intellectual history and culture, a subject that up until now has received no scholarly attention in Hungary. The first part traces the major stages in the formation of the republican paradigm in the face of the then predominant liberal interpretation by examining the works of Bernard Bailyn, Gordon S. Wood and J. G. A. Pocock. Following that, the expansion of the republican interpretation is covered: the rise of interest in the examination of the regional, class, and gender variations of US republicanism as well as the way in which its various aspects such as political economy, and cultural forms came into the centre of attention. The next part of the article deals with reactions provoked by the republican interpretation mainly informed by the liberal perspective and the way in which it came under criticism as far as its moral philosophical, political economic, and political theoretical aspects are concerned. Finally, the article discusses works reflecting the current state of the republican paradigm, which can be regarded as a result of that criticism. Its major elements remaining intact, the republican interpretation no longer vindicates exclusivity in the understanding of early American intellectual history and culture, but acknowledges the presence of liberal ideas and values in the period.

IVÁN PÉREZ CARRIÓN

A tizenhárom amerikai gyarmat függetlensége José Martí¹ szemszögéből

1881 januárjának első napjaiban érkezik meg José Martí New Yorkba.² Öt évvel korábban már járt itt, de akkor – visszatérőben a spanyolországi száműzetésből, s útban Mexikóba – csak rövid ideig tartózkodott a városban. Ez tehát a második látogatása, amely egy hosszú, tizenöt évig tartó és termékeny időszak kezdetét jelenti számára az Atlanti-partvidéknek e mindig nyugtalan városában, amely egyszerre kirakata a gyarmati kötelékeket elsőként lerázó amerikai földnek, s ugyanakkor Észak legfőbb nyitott kapuja az Óvilág felé.

A két látogatás – a rövid 1875-ös és a mostani – közötti időszak számára az intenzív latin-amerikai tapasztalatszerzés korszaka volt Mexikóban, Venezuelában, Guatemalában, Hondurasban és Kubában. Azt, hogy most New Yorkot választotta fő tartózkodási helyül az elkövetkezendő évekre, nagyrészt a körülmények kényszerítették ki. Politikai nézetei ugyanis nem mindig találtak kedvező visszhangra a meglátogatott országokban, bár ő mindegyiket úgy tisztelte, mint saját hazáját. Ezek az ellentétek – amelyekhez egyéb, személyes természetű problémák is társultak – voltak kényszerű vándorlásának kiváltó okai. De annak ellenére, hogy több előbb említett országból már kénytelen volt idő előtt távozni, 1881-ben Martí még egy újabb kísérletet tett arra, hogy egy hazájához történelmileg és kulturálisan is közel álló országban, Venezuelában telepedjen le. Azonban néhány hónappal később ezt is elhagyni kényszerült, értékes munkásságot, s ugyanakkor derékba tört terveket és reményeket hagyva maga mögött.

New York mindazonáltal számottevő előnyöket is kínált, hiszen minden tekintetben az Újvilág legfőbb információs „olvasztótégelye” volt, a legfrissebb dolgok találkozási pontja, amelyek Európában vagy Amerikában napvilágot láttak. Óriási lakossága, amely ekkor növekedése teljében volt, bizonyos értelemben relatív névtelenséget biztosított a számára, ami kapóra jött neki a szomorú latin-amerikai tapasztalatok után; sokoldalú és dinamikus társadalmi és szellemi élete pedig nemcsak a megélhetéshez szükséges tevékenységek folytatásához jelentett alkalmas közeget, hanem az alkotó szellemi munkához is, és később, amikor eljött az ideje, ahhoz is, ami mindig a létezés fő értelmét jelentette számára: Kuba függetlensége érdekében végzett politikai tevékenységhez.

Martí – ellentétben azzal, amit néha feltételeznek róla – nem olyan emberként érkezett az Egyesült Államokba, aki tájékozatlan azokat az alapvető értékeket illetően, amelyeknek előtérbe kerülése és ütközése az ország történetének ezt az időszakát jellemezte. Sőt, kivételes fontosságú elemző szemtanúja lett ennek az értékválasztási küzdelemnek, amely időben egybeesett az ő politikai és szellemi érének meghatározó éveivel. Tájékozódni – igaz csak a távolból, Európából, illetve Mexikóból – már sokkal korábban elkezdett, megismerve – bár nem oly közvetett eszközök révén, mint amilyeneket a direkt kontaktus vagy pedig az adott helyen való huzamosabb tartózkodás nyújthat –, hogy mi megy végbe a hatalmas északi

¹ José Martí (1853-1895) a kubai függetlenség „apostola”, az 1895-1898 között zajló spanyolellenes függetlenségi háború (Guerra de Independencia) szellemi és politikai előkészítője. Először 1870-ben, 16 éves korában tartóztatták le a spanyol hatóságok szervezkedés és forradalmi propaganda miatt. Börtönbe került, majd 1871-ben Spanyolországba száműzték. Onnan 1874-ben hamis dokumentumokkal Franciaországba szökött, majd – New York érintésével – Mexikóba emigrált. (A fordító jegyzete.)

² Hidalgo Paz, Ibrahim: José Martí. Cronología, 1853-1895. La Habana, 1992.

nemzetben, amelynek korántsem finom manőverci – egyéb vészjósló jelek mellett – azzal is fenyegettek, hogy saját földrajzi határait átlépve, legközelebbi szomszédai rovására folytatja terjeszkedését.

José Martí összegyűjtött írásai között olyan értékelő jellegű feljegyzések is találhatóak, amelyek korábban keltek, mint a *The Sun*ban megjelent első publikációi (1881). Ezek sajátos stilisztikai kétfarcúsága abban rejlik, hogy Martí, habár angolul fogalmazta és írta alá őket, önmagát egy frissen érkezett és kissé merész spanyolnak titulálja. E szórványos jegyzetei közül választottam ki az alábbi, mely egyszerre hordozója Martí több lényeges gondolatának is: „Az észak-amerikaiak alárendelik az érzelmeiket a hasznosságnak. Mi a hasznosságot rendeljük alá az érzelmeiknek. Márpedig ha megvan ez a különbség a szervezésben, az életben és a létezés módjában; ha ők kereskedtek, amíg mi sírtunk; ha behelyettesítjük az ő hiedelmét és számító fejüket a mi ábrándozó fejünkkel, és az ő kalmárszívüket egy olyan különleges, olyan érzékeny, olyan fiatal szívvel, amit csak kubai szívnek nevezhetünk, akkor hogyan akarhatják, hogy olyan törvények által kormányoztassunk, melyek által ők is kormányoztatnak?”³

Meglehetősen súlyos ítélet ez ahhoz, hogy cáfoljuk a New Yorkba érkező Martínak tulajdonított naivitást és elragadtatást, egy olyan ember képét, aki bizonytalan időre érkezik a városba. Ezekben a sorokban már megjelenik az az alaphang, amely az eljövendő tizenöt év során publikált műveinek javarésztét jellemzi. Ezeknek az írásoknak a többsége latin-amerikai nagyvárosok vezető lapjaiban látott napvilágot.

New York ténylegesen is Martí főhadiszállásává válik abban a hatalmas csatában, amelyet legfőbb céljáért folytat, és amelyet szilárd érvvel, de dogmák nélkül vállal magára. Mindezekelőtt éberrel figyeli, hogy mivel szolgálhat számára ez az átalakuló, az átváltozás lázában égő ország, amely metamorfózis során az elkövetkező század nagyhatalmává válik. Kész arra, hogy felhasználjon mindent, ami a modern kor elméleti értelemben elsőként létrejött demokráciájának jóságából, eredeti berendezkedésének morzsáiból fennmarad, s tovább él. Mindeközben – a kubai bevándorlók egyre növekvő száma miatt – elég közel érezheti magához, saját, a spanyol uralom által földrajzilag és szellemileg is leigázott népcet.

Mindezzel együtt lenyűgöző Martí beszámolóiban az elemző egyensúly, bármely témáról is legyen szó. Nézőpontja kétségtelenül a mindig megélt pillanathoz köthető, állásfoglalása pedig olyan rálátást tükröz, mellyel a vizsgált tény jelentőségét az idő és a történelem függvényében értékeli. „Kettős jellegzetesség uralja írásait: az ítélőképesség egyensúlya és a féktelen lendület” – jegyzi meg Dr. Cintio Vitier *Martí Futuro*⁴ (A jövő Martíja) című esszéjében. Majd így folytatja: „[az Észak-amerikai jelenetek] az általunk ismert legjobb példája Martí ama képességének, hogy – az igazságosság és az igazság fényében – totalitásában és bárminemű fanatizmus nélkül értse meg a világot, de ugyanakkor olyan – kétségtelenül egyéni – nézőpontot képviselve, amely arra aspirál, hogy a legtökéletesebb lényegében megmutakozó emberiségnek a nézőpontja kíván lenni.”⁵

A 19. század utolsó negyedének észak-amerikai valóságából és történelmének fő jellegzetességeiből szinte semmi sem került el Martí figyelmét, amit jól tükröznek cikkei, úti beszámolóit, és a *Jegyzetfüzetekben*, valamint a *Töredékekben* összegyűjtött különböző vázlatok és feljegyzései is. Kétségtelenül a sajtóban megjelent munkái (többek között a buenos airesi *La Nación*nak, a caracasi *La Opinión Nacional*nak, az amerikai *The Sun*nak, *The Hour*nak és a *La Américának* írt cikkei) alkotják műveinek legfontosabb részét, részint az érintett témák gazdagságának, az elemző szemléletmódnak, a közönséggel való széleskörű kapcsolatteremtésnek és az általa elért ismertségnek köszönhetően, részint pedig – tisztán irodalmi szempont-

³ Martí, José: *Obras completas*. La Habana, 1965-1975. 28 kötet. 21. kötet, 16-17. (a továbbiakban: O. C.)

⁴ Vitier, Cintio y Fina García Marruz: *Temas martianos*. La Habana, 1981. 136. (a továbbiakban: Vitier)

⁵ Vitier 136.

ból nézve – újszerű prózájának a hispán nyelvbe való betörése miatt is. „Ha Martí írói kiteljesedése a közép-amerikai országokban eltöltött évekkel esett volna egybe, az ezen országok életét bemutató elképzelhető legszebb beszámolókat tudhatnánk magunkénak, de ez a szerencse az Egyesült Államoknak jutott osztályrészül, minthogy az ott leélt tizenöt év esett egybe irodalmi kiteljesedésének éveivel.”⁶ – írja Fina García Marruz.

Valamennyi, a *Jelenetek*ben érintett témáról tisztelettel írt, még akkor is, ha az legszigorúbb bírálatának tárgyát képezte. E művében prózája emelkedett hangvételű, ítéletalkotása pedig egyre élesebb. Benné él, maga is résztvevője a leírtaknak, sőt néhány pillanatra úgy tűnik, hogy egybe is olvad azokkal: „olykor nem tudni, hogy önmaga vagy valaki más nevében beszél-e.”⁷ Ha pedig maga is osztja a témából kibontakozó értelmezést, olyannyira ki-sajátítja azt, hogy a határvonal a szóban forgó tárgy és a beszélő között teljesen elmosódik, s ez utóbbi egyidőjűleg teszi magáévá a történetet elmesélő szemtanú, illetve a történet főszereplőjének nézőpontját is.

Az Egyesült Államok Martí számára nem az „ő” Amerikája; annak ellenére sem, hogy közösséget vállal bizonyos alapelvekkel, melyek e nemzet életének mozzatárugói, valamint történelmének és kultúrájának egyes kiemelkedő személyiségeivel és olyan élményekkel, helyzetekkel is, melyeknek önmaga is részese volt ezekben az években. Mint tisztességtudó kritikus álláspontjának kifejtésében becsületesen jár el: keményen bírálja az esztelenséget, felhívja a figyelmet a veszélyekre, az olyan ember erejével panaszkodik, aki gyógyítani igyekszik a sbebt; másrészt dicséri mindazt, ami méltó és érdemes arra.

Így legmerészebb irodalmi szárnyalásai czeekben a beszámolókból általában azokhoz a művekhez kapcsolhatók, melyekben az akkori észak-amerikai valóság legvitatottabb eseményeit tárgyalja, vagy melyekben történelmi tényekhez tér vissza lecsupaszítva, majd újraértelmezve azokat az új idők fényében. Egy mai antológiaszerkesztő pusztán esztétikai kritériumokat alkalmazva aligha hagyhatna ki olyan írásokat, mint például *Az amerikai évszázad*, *A Szabadság-szobor ünnepe*, és a néha felcserélve merülő *Az Alkotmány ünnepe Philadelphiában*, hogy csak néhányat említsünk történelmi témájú művei közül. Ezekben rendkívül merész ítéleteket fogalmaz meg a korabeli észak-amerikai valóságról, és kíméletlenül, nem számolva a következményekkel sem, rámutat azokra az ellentmondásokra, amelyek a valóság és az amerikai nemzetet létrehozó ideológiai és politikai elvek között feszülnek.

Általános jellemzője a Martí életmű ezen darabjainak – melyek öt kötetre rúgnak összes műveiben –, hogy határozott összefüggést mutatnak, ami ténylegesen meghatározza a műfajt, amely alapján csoportosíthatók. Az úgynevezett alkalmi irodalom termékei, ami azonban nem akadályozza meg azt, hogy Martí mélyen elmerüljön témájában, behatolva egészen az előzmények gyökeréig, sem pedig abban, hogy mélyenszántó elemzést adjon mind az elbeszélte eseményekről, mind pedig azokról az eszmékről, amelyek az esemény kifejtésére inspirálták. Képes volt arra is – s tanulmányunk további részében ezt szándékozunk bemutatni –, hogy ugyanolyan elkötelezettséggel és tisztelettel mutassa ki egyetértését és szimpátiáját, mint amilyenel bírálta a bírálni valókat – még akkor is, ha fennállt annak veszélye, hogy ez ütközik bizonyos érdekekkel.

Ez figyelhető meg egy olyan munkájában is, amellyel kapcsolatban magam gyakorta felteszem azt a kérdést, hogy miért nem szerepel gyakrabban a prózai műveiből kiadott kubai válogatásokban, annak ellenére, hogy maga Martí is kiemelte az *Észak-amerikai jelenetek* darabjai közül a Gonzalo de Quesada-nak írt, s Martí „Írói végrendelete” néven ismert, 1895. április 1-jei keltezésű levelében. Nevezetesen azt hangsúlyozza, hogy ez az írás, akárcsak a Quesada-nak írt levélben felsorolt más munkái is „az Egyesült Államok életének egy külön-

⁶ Vitier 220.

⁷ Vitier 221.

leges pillanatát, vagy karakterisztikus mozzanatát írja le”.⁸ Az *Alkotmány ünnepe Philadelphiában* című, 1887-ben írt munkájáról van szó, amelyet a továbbiakban részletesebben is megvizsgálunk.

Martí egy olyan kérdéssel kezdi krónikáját, amely megadja az elemzés alaphangját: „Miért kellett éppen egy borult napon leírni, hogyan ünnepli az Egyesült Államok annak az Alkotmánynak az évfordulóját, amely őt dicsőnybe öltöztette?”⁹ Az ünnepek tehát, amelyek egy fényes eseményre emlékeztetnek, egy sötét, felhős napon kerülnek megőrkítésre. A jelzők kontrasztja, a szembeállítás előre jelez egy olyan nézőpontot, amely távol áll az apológiától, a féktelen rajongás gyermekétől. Aztán így folytatja: „Philadelphia [...] arról a napról emlékezett ma meg [...], amelyen a szabadságban nevelkedett emberek egy okos törvénykönyvben elrendezve makacs ellentéteiket, megálmódták a szabadság eszméjéhez méltó kormányt.”¹⁰

Elemzésének tartópilléreit Martí nagyon kevés szó segítségével alkotja meg, s a terminusok kiválasztásakor nagyfokú szintetizáló képességéről tesz tanúbizonyságot egy olyan bonyolult esemény sor megjelenítésében, mint amilyen az 1787-es Alkotmány elfogadását megelőző hosszú és heves vitasorozat volt. Írása valójában kettős krónika: krónika a krónikában. Ennek az újságírásban újdonságnak számító eszköznek az alkalmazása révén (ami olyasmi, mint a klasszikusnak számító eszköz, a színház a színházban) egyidőjűleg vetül fény magára a történelemre és válik evidenssé mindaz az alapos ismeretanyag, amellyel Martí rendelkezett ennek a nemzetnek a fejlődéséről a kezdetektől, az első telepesek érkezésétől számítva a három évszázaddal későbbi eseményekig.

Az amerikai lakosság, mely kezdettől fogva kisebb önálló településekbe szerveződött, politikai és társadalmi életét illető szokásaiban a függetlenség hagyományát hordozta már a brit uralom idején is. Habár más gyarmatokon nem volt megfelelője a „compact”-nak, vagyis a Mayflower hajó zárandokai által 1620-ban megkötött egyezménynek – melyben a zárandok atyák elkötelezték magukat egy olyan politikai és polgári társadalom létrehozására, amely az egész gyarmat javát szolgáló, mindenki számára jogos és egyenlő törvényekre és rendelkezésekre épül –, mely összegző képet ad arról a szellemről, ami az embrionális állapotú telepekből egy közös, demokratikus alapelv – nevezetesen, hogy a kormány a kormányzattól kapja és kizárólag azok egyetértésével gyakorolhatja a hatalmat – érvényesítésével kialakította a tizenhárom gyarmatot. Az amerikai kolóniák története kiemelkedő jelentőséggel bír a demokratikus politikai gondolkodásmód fejlődése tekintetében. Ez a fajta gondolkodásmód a gyarmat-kezdemények növekedésének természetes velejárója volt. Lakóiknak kezdetben nem voltak sem tradícióik, sem absztrakt eszmék. Ellenkezőleg. Megküzdöttek értük és kivívták azokat a jogokat, amelyek az élet természetes szükségleteiből következtek. Ezek a zárandokok – legyenek bár puritánok vagy sem, angolok, hollandok, írek, németek vagy más atyákhoz, nemzethez vagy csoporthoz tartozó személyek – magukkal hozták Amerikába azokat az eszméket, amelyek hazájuk elhagyására kényszerítették őket. Másrészt sokukra hatást gyakoroltak az Angliában feltűnt forradalmi csoportok vagy a 17. század közepén meginduló nagy újító mozgalom eszméi vagy maguk is a mozgalmakhoz tartoztak. Amerika pedig – ahol ismeretlen volt a királyi hatalom korlátozó és megszorító ereje – a nagy anyagi nehézségek ellenére is, amelyekkel megélhetésük biztosításáért szembeülniük kellett, menedéket jelentett számukra. E kolóniák története tehát egy sajátos, nagyon egyedülálló, más térségektől és más gyarmatosító „stílusoktól” gyökeresen eltérő jelenség. Az első

⁸ Martí, José: *Epistolario*. 5. kötet, 141. Martí ott az „Alkotmány centenáriuma” címmel hivatkozik erre a munkájára, de valójában nem ezzel a címmel jelent az meg; nem utal azonban más, a *La Nación* főszerkesztőjéhez küldött írásának pontos címére sem, minthogy olyan sietősen írt beszámolóiról van szó, amely azok közül a munkái közül való, melyeket azokban a pillanatokban írt, amikor Kuba felé indult, hogy a háborúhoz csatlakozzon. O. C. 13. kötet, 315-327.

⁹ O. C. 13. kötet, 315.

¹⁰ O. C. 13. kötet, 315.

tizenhárom állam csírái hasonló egyezmények vagy kereskedelmi társaságok, egysülések, illetve társulások voltak, s ez a későbbi történeti fejlődést is alapvetően meghatározta.

A fenti szűkre szabott történelmi kitérő szándékunk szerint prologus Martí krónikájához, s az indokolja, hogy ténylegesen is megtalálható Martí írásaiban. Számára egyértelműnek tűnik, hogy az Unió államainak individualista hagyománya több mint száz év eltelte után is az Egyesült Államok bensőjét emésztő tényező. Nem titkolja, hogy ő maga a külső szemlélő szerepét veszi fel, a száműzöttét, akivel maga is azonosul, amikor utalást tesz azokra a „nyomorultakra, akik szabadságra törekszenek, de idegen földön keserűnek érzik azt”.¹¹ Martí pártatlansága, ami írásainak mindvégig egyik meghatározó eleme, különös erőt ad elemzésének, amely a kontrasztokat is bőségesen alkalmazza. Ezek segítségével vázolja fel ugyanis azt a bizonytalan, ingatag kapcsolatot, ami egy kiemelkedő történelmi pillanat embercinek törekvései és száz év történelmének realitásai között kimutatható. „Az emberek – mondja –, akik még a holtak előtt sem fojtják el ellentéteiket, most megfélemlkeznek azokról, hogy megemlékezzenek arról a kormányzati formáról, amelynek jó sorukat köszönhetik, s amelyet, történetesen, nem az egoizmus szült, hanem az az isteni öröm, amelyet az emberi lények, megzavarodottan és ijedten ugyan, de akkor éreznek, midőn előbbre jutnak és feláldozzák az egyént.”¹²

Nem szabad megfélemlkezniünk arról, hogy az Egyesült Államokban írt újságcikkeinek többsége Latin-Amerikában talált a legnagyobb olvasóközönségre. Ez magyarázza azt, hogy Martí felhasználja az alkalmat „Déli” testvérei hibáinak ostorozására és az általuk „tévedhetetlennek” és tökéletesnek tartott Északi testvércik iránti csodálatuk csillapítására: „Száz évvel ezelőtt az akkori bársonynadrágba, selyemöltönybe és ingnyakkal díszített ujjasba öltözött Philadelphia ugyanazt a dühöt, viszályokat és vitákat élhette át, amit a tudatlan és a túlzott rajongástól szenvedő latinok tudhatnak magukénak fajuk kizárólagos örökségéért.”¹³ Később sokkal világosabban fogalmazza meg ugyanezt a gondolatot: „Új és hivalkodó divat azt a feltevést vallani, hogy az éghajlati viszonyok megváltoztathatják az emberek lényegét, akik azonban mindenütt egyformák. A kukorica ugyanúgy beszél, mint a hús. A szőke ugyanúgy gyűlöl, csal és kérkedik, mint a barna. Az észak-amerikai ugyanúgy rajong, lelkesedik, lázong és dühbe gurul, mint a latin-amerikai.” A végén pedig semmi kétséget nem hagy az intés jellegét illetően: „Látták volna csak őket a Nemzetgyűlésben! Mindegyikük hozott egy-egy tervezetet. Emez demagógnak nevezte amazt, amaz meg monarchistának emezt.”¹⁴

Martí itt szinte egy valóságos megfigyelő szerepét veszi fel, aki jelen volt az egy évszázaddal azelőtti vitákon, és ennek a módszernek az alkalmazásával olyan leírást nyújt, amely rendkívül életszerű vonásokkal eleveníti fel az Egyesült Államok történetének e nagy horderejű eseményét: „Minden egyes gomblyukra jutott egy ellenséges véleménynyilvánítás a tehetetlen Kongresszus által összehívott gyűlésen, amelynek azt a célt kellett volna szolgálnia, hogy egy valódi hatalommal rendelkező kormány keze alatt egyesítse a tizenhárom egymástól távoli és egymásra féltékeny államot, melyek a saját szuverenitásuk iránt érzett túlzott rajongásuk következtében lázadással vagy éppen közömbösséggel megsemmisítették azokat a nemzeti intézkedéseket, amelyeket hiába hozott meg a Föderáció Kongresszusa, amely az 1781-es törvények következtében nem rendelkezett megfelelő hatalommal javaslatának végrehajtásához.”¹⁵

A Kongresszus a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetésének, de az Alkotmány elfogadásának pillanatában is igen távol állt attól, hogy egy szilárd testületet alkosson. 1775 óta, összehívásának credményeként – (a többséget kereskedők, ügyvédek és orvosok alkották, s mindössze öt földműves volt a tagja) inkább polgári, mint katonai szellemiségű volt, még akkor is,

¹¹ O. C. 13. kötet, 315.

¹² O. C. 13. kötet, 315.

¹³ O. C. 13. kötet, 316.

¹⁴ O. C. 13. kötet, 318.

¹⁵ O. C. 13. kötet, 316.

amikor szembe kellett nézni az Anglia elleni háborúval. S természetesen, mint forradalmi szerv, más szervekkel ellentétben nem egy előzőleg már megalapozott szervezetből fejlődött ki, mint például egy megszervezett adminisztratív testületből, amellyel összeegyeztethette volna saját céljait. A Cromwell-féle forradalomtól vagy a nagy francia forradalomtól eltérően nem rendelkeztek nemzeti hagyománnyal, sem más hivatkozási alappal, amelyhez folyamodhattak volna. Épp ellenkezőleg, mindez még előttük állt: mindezt még meg kellett teremteniük.

A helyzetet súlyosbította, hogy a Kongresszust megosztotta az államok között meglévő féltékenység. A legfontosabb kérdéseket elkerülhetetlenül is a termelők, a kereskedők és az ültetvényesek érdekeit szem előtt tartva tárgyalták. Végül az a helyzet állt elő, hogy nem alakult ki egy domináns csoport, amely valamilyen speciális célt próbált volna elérni, nem született döntő többség egyetlen lényeges kérdést illetően sem, és a Kongresszus egyetlen tagja sem törekedett szélesebb körű hatalomra szert tenni, ami markánsabbá tette volna az Akták, a kongresszusi dokumentumok amúgy bizonytalan körvonalait. Meglepő, hogy a féltékenység és a nehéztelések közepette, melyek az alijában véve bizottságok útján működő Kongresszust jellemezték, a képviselők legalább a legfontosabb ügyben megállapodásra jutottak, mégpedig abban, hogy a hadsereg vezetését a háború folyamán egyetlen tábornokra, George Washingtonra bízzák.

Tíz évvel később, a függetlenség elérése után, amikor a győztes és már szimbólummá vált tábornok még egyszer feltűnik az Unió történelmi színpadán az államok kormányzóihoz intézett Körlevelével, a Kongresszusban még súlyosabb formában mutatkoztak ezek a jelenségek. Ez idő tájt a Kongresszus még nem tett nagy előrelépést. Hatalommal rendelkezett például más országokkal való kereskedelmi megállapodások megkötésére, de nem volt felhatalmazva azok érvényre juttatására az esetlegesen ellenszegülő, a gyakorlatilag független államokként működő államok akaratával szemben.

A háború végét követő időszak egyfelől a tétlenség, bizonyos szempontból viszont a gazdasági újjáépítés időszaka volt. A körülmények – a Konföderáció tagjai között jelentkező különböző irányzatok ellenére is – azon cikkelyek felülvizsgálatára ösztökéltek, amelyeken a nagyon is elavult „unió”-forma alapult. Az államoknál magasabb szintű szerveződést támogató erők felhívása azonban minden alkalommal belcútközött legalább egy olyan állam ellenkezésébe, amely készen állt arra, hogy minden áron megvédelmezze „a gyönyörű ékszer, melyet szuverenitása jelent”, ami persze valójában – az ő látásmódjuk szerint – nem volt más, mint az ellenőrzés fenntartása a „purse”, vagyis a saját tőzsde felett.

1776-ban Virginia állam összehívta az annapolisi gyűlést, amely a lehangoló részvétel ellenére – tudniillik mindössze öt állam küldöttje jelent meg a tizenháromból – megnyitotta az utat egy újabb gyűlés előtt, melyet a következő évben rendeztek meg azzal a céllal, hogy a Konföderációs Cikkelyeket felülvizsgálják. Minden államnak be kellett küldenie a Kongresszushoz indítványait és módosítási javaslatait. Martí tömören jellemzi a helyzetet, melyben e nagy horderejű találkozó kezdetét vette: „Nem volt rá mód, hogy az államok tiszteletben tartásák azokat a gyenge törvényeket, amelyeket a Kongresszus azért hozott, hogy egy mindenki számára méltányos kereskedelmi szabályozás segítségével kösse össze a hajdani kolóniákat, melyeket megosztott a féltékenység és a termelés terén kibontakozó rivalizálás. A már iparosodó New England nem engedelmeskedett azoknak a törvényeknek, amelyek a Dél mezőgazdaságát segítették volna. A mezőgazdasági jellegű Dél szabad kereskedelmet akart folytatni Európával a hajózó Kelet kárára, amely viszont magáénak akarta tudni a vízi kereskedelem egészét. Nem volt közös pénz, amit ugyan egyesek szerettek volna, de mások elutasítottak.”¹⁶ Az egoizmus és az előrelátás hiánya, mely a kereskedők és a gazdag rétegek legmegátalkodottabb képviselőit jellemezte, még azoknak az államoknak a küldöttjei körében is jelen volt, amelyek leginkább támogatták egy felsőbb nemzeti szerveződés kialakítását. Martí

¹⁶ O. C. 13. kötet, 316.

ekképp összegzi a jelenséget: „Egy magában egyetlen állam sem lett volna életképes, de hasznavehetetlen szuverenitásuktól megbúvólva megtagadták a létezésükhöz elengedhetetlen unió törvényben rögzített kimondását ... Minden államnak megvolt a saját ura, akinek inkább érdekében állt, hogy vezér lehessen a maga kis fészékében, minthogy másodlagos szereplő legyen egy nagy Köztársaságban.”¹⁷ A spanyol nyelvben egyértelműen indián eredetű „*conuco*” (fészék) szó használata nem hagy kétséget Martí bíráló szándéka felől, azon latin-amerikai kormányok irányába sem, amelyeket saját tapasztalatai alapján személyesen is megismert és megszenvedett.

Martí a képek gyors egymásutánjával ábrázolja a hosszú és elhúzódó, gyakran elhalasztott, majd újra kezdett üléseken folyó, heves vitát. Kiemeli a főbb figurákat és az általuk képviselt álláspontot, valamint ellenfeleiket is, anélkül azonban, hogy szándékosan az egyik vagy a másik irányba térítené ki a mérleg nyelvét. Ezáltal elősegíti, hogy az olvasó maga is részt vehessen az eseményekben és saját megítélése szerint foglalhasson állást. Nem mulasztja el kifejező grafikai ábrázolások felidézését sem: „«Unió vágy halál» hirdette azokban az időkben egy rajz, amelyen 13 részre szabdalt kígyó volt látható.”

De a vita háttérében sokkal több volt, mint maga a szuverenitás kérdése. A hosszú, ingerült és keserves viták főbb megoldandó problémáit a következők alkották: a hatalom megosztása, azaz a végrehajtó, a törvényhozó és a bírói hatalom közti kapcsolatot; egy az állampolgárok vagyonával arányos adózási rendszer kidolgozása; az örökösödési jog egyenlő biztosítása mindenki számára; a nagyobb és kisebb államok közötti arányosság biztosítása minden tekintetben; és mindenképp szociális reformok véghezvitele, amelyek nélkül – ahogy Jefferson citóképpen megállapította – lehetetlen lett volna az ország demokratikus berendezkedése. Martí nem rejti véka alá az ülésekkel kapcsolatos véleményét: „Az a vita, mely természetes volt azok között a politikai feltételek között, amelyek életre hívták, önerejéből életképes gyümölcsöt hozott. Nem kell félni az őszinteségtől, csak az borzalmas, ami rejtve van. [...] A közösség üdvössége kívánja meg ezt a harcot, amely tiszteletre tanít; hiszen ez az a tűz, amely kiforrasztja a jó eszméket és elhamvasztja a hiábavalókat, ez az a szellő, mely éles fénybe helyezi az apostolokat és a gazembereket. E szenvedélyes vitákban az ellenkező érvek összcsimulnak, amint összeütkezésbe kerülnek, a mesterkélt elméletek elpusztulnak a valóságos fényben, a nagyszerű eszmények pedig – melyek biztos alapokon állnak – kigyógyulnak a nekik ellenszegülő érdekekkel.”¹⁸

Alapvető fontosságú az az idézet, amelyet Martí Washington egyik leveléből vesz át, és amelyet egy barátjához intézett a „négy keserves hónap” időszakában: „Mindenki óhajt, mindenki elvár valamit a Konventtől [...], de amíg ilyen nagy hévvel folyik a harc az államok teljes szuverenitásáért, amíg azok lokális látóköre és az egyéni érdek, ami túlságosan is nagy befolyást gyakorol rájuk, nem adja át helyét egy magasabb szintű politikai felfogásnak, addig a különböző államok törvényei között meglévő összeférhetetlenség és a tisztelet hiánya a felsőbb kormányzattal szemben ez a hatalmas országot a gyengeség, a tehetetlenség és a szerencsétlenség állapotában fogja tartani.”¹⁹

Végül megszületik az Egyesült Államok Alkotmánya. Megoldódott – legalábbis papíron – az, aminek elérése nemegyszer lehetetlennek tűnt a viszontagságos folyamat során. Végleg elfogadták az Alkotmányt, amely sok nehézség árán született, és amelynek már voltak előzményei Amerika földjén a Függetlenségi Nyilatkozatban, valamint az e tekintetben legfejlettebb állam, Virginia demokratikus reformjaiban. Olyan dokumentum ez, amelyben kiemelkedő szerepet töltenek be az egyén veleszületett, nélkülözhetetlen és elidegeníthetetlen jogai, melyeket a természeti állapot emberére vonatkozó John Locke-féle tanításokból vezettek le, és egy évszázaddal később a nagy Walt Whitman énekelte meg.

¹⁷ O. C. 13. kötet, 316.

¹⁸ O. C. 13. kötet, 319.

¹⁹ O. C. 13. kötet, 319-320.

A dokumentummal kapcsolatban – amelyből nem hiányoznak a hibák sem – Martí rámutat egy bizonyos fokig mellékesnek tűnő, ám mégis fontos elemre: „végre felfedezték – egy egészen más megközelítésből –, az újonnan alakult sokszínű, ám mégis egyetlen nemzet természetének kettősségében, azt az egyetlen életképes formát, amellyel megőrizhetők azok a leküzdhetetlen és különböző elemek, amelyek ellene szegültek egy letisztultabb unió létrehozásának.”²⁰ És később, még egyszer az ő Amerikájához intézve szavait megállapítja, hogy „az amerikai Alkotmány [...] megmutatja a népeknek, hogy csak azok a kormányzati formák verhetnek gyökert, amelyek a népből születnek”.²¹

Martí idézi Washingtonot, abban a pillanatban, amikor az mint küldött elsőként szentesítette aláírásával az okiratot: „Nem hittem – mondta az akkor –, hogy vér nélkül jutunk majd el ideig”.²²

A dokumentum hibái közül, melyeket Martí egy másik munkájában taglal, kiemeli a következőt: „Ennek az országnak az Alkotmánya az eredendő bűn bélyegét viselte magán: ki-egyeztet egy faj rabszolgaságával”.²³ „Az igazság nem késhet – fejtí ki azonban –, és aki beteljesülését késeleteti, maga ellen fordítja azt”.²⁴ A vérontást, amely az Alkotmány megfogalmazásának időszakában, jóllehet éppen a viták közvetlen következményeként megszünt, csak időlegesen elodázott jelenségnek tekinti. „De a hatalmas háború – írja –, amely háromnegyed évszázaddal később végül elkerülhetetlen volt ahhoz, hogy eldöntsék a perlekedést a rivális szekciók között; a háború, amely kevésbé véres, de végeredményeit tekintve ugyanolyan volt, mintha az Unió születésekor tört volna ki, megmutatja: ha meg is lehet alkudni a bizalmatlansággal, a göggel és az érdekekkel, nincs olyan kiváló és a történelem által is jóváhagyott egyezés, amely megcsönkítaná vagy megtörné az ember emberi mivoltát.”²⁵

Ezt 1887-ben mondja Martí, amikor még – ki kételkedne ebben – érzékelhetőek voltak a csaták utórezgései, amelyeket a rabszolgaellenes Észak Uniójának és a Konföderált és jogtalan ügyért harcoló Dél hadseregei vívtak egymással. Igaz, eltörölték a rabszolgaságot, de még hosszú út állt előttük a már elért polgári jogok törvényes elismeréséig, melyre csaknem egy újabb évszázad elteltével került majd sor.

Martínak még később is akadt mondanivalója azon tizenhárom amerikai kolónia sorsáról, amelyek az Atlanti-óceán innenső oldaláról nézve az Újvilág első olyan polgári társadalmait alkották, amelyeket „másoknak”, különbözőknek tartottak az európai hasonló társadalmakhoz viszonyítva; és amelyek elsőként és minden joggal használták az „amerikai” szót. Egy hét évvel későbbi írásában, *Az Igazság az Egyesült Államokról* címűben, mely egy 1894-ben megkezdett sorozat részét alkotja, ezt írja: „Sötét tudatlanság, gyermeteg és bűnös könnyelműség az Egyesült Államokról, egy vagy több vidékének valóságos vagy látszólagos eredményeiről mint egész és egységes nemzetről beszélni, amely mindenütt ugyanazzal a szabadsággal és eredményekkel rendelkezik: az ilyen Egyesült Államok illúzió vagy áltatás. [...] A becsületes embernek éppen azt kell észrevennie, hogy három századnyi közös élet, illetve egy századnyi politikai tevékenység során azok a származásukat és törekvéseiket tekintve különböző elemek, amelyekből létrehozták az Egyesült Államokat, nem tudtak egybeolvadni, sőt az erőszakos egység fokozza és kielezi eredeti nézeteltéréseiket, és ezt a természetellenes egysülést durva, erőszakos hódításra változtatja.”²⁶ Majd így folytatja: „De nem jósol, hanem az igazságot állapítja meg az, aki észreveszi, hogy az Egyesült Államokban az egysülés feltételei, ahelyett, hogy fokozódnának, gyengülnek; az emberiség problémái ahe-

²⁰ O. C. 13. kötet, 320.

²¹ O. C. 13. kötet, 325.

²² O. C. 13. kötet, 325.

²³ O. C. 10. kötet, 93.

²⁴ O. C. 13. kötet, 20.

²⁵ O. C. 13. kötet, 320.

²⁶ O. C. 13. kötet, 320. Szil Péter fordítása. José Martí: A mi Amerikánk. Válogatott írások. Budapest, Európa Kiadó, 1973. 334-335. (a továbbiakban: Szil)

lyett, hogy megoldódnának, nőttön-nőnek; a különböző vidékek ahelyett, hogy összeolvadnának, megosztják és elmérgesítik a nemzeti politikát; a demokrácia ahelyett, hogy megcrösösödné és megszabadulna a monarchiákra jellemző gyűlölettel és nyomortól, egyre bomlik és csökken, a gyűlölet és a nyomor pedig fenyegetően újjászületik.²⁷

Miután Martí lezárja az Alkotmány sok vajúdással járó megszületésének elbeszélését, az 1887-es megemlékező ünnepségekről készít gyors összefoglalót, amikor is az Unió zászlója harmincnegyzet csillagot számol. A hangneme megváltozik; a szerző kívül helyezkedik, és a végeláthatatlan felvonuláshoz megfelelőbb stílust választva vonja le mesterien a következtetést: „És üresen zárta a felvonulást Washington aranyozott hintaja, mert senki sincs, aki jogosan elfoglalhatná azt.”²⁸

Fordította: Panyi Krisztina

---

²⁷ O. C. 28. kötet, 290-294. Szil 334-335.

²⁸ O. C. 13. kötet, 327.

BUGYA LÁSZLÓ

Az 1898. évi spanyol–amerikai háború visszhangja a magyar sajtóban

Az Egyesült Államok a 19. század végén

A hagyományos európai hatalmak mellé a 19. század második felére felzárkózott az egykori gyarmat, az Amerikai Egyesült Államok. Függetlenségének elnyerése után alig száz évvel a világpolitika olyan tényezőjévé vált, amelynek véleményét, érdekeit nem lehetett figyelmen kívül hagyni a globális jellegű döntéseknél. Saját régiójában, az amerikai kontinensen vezető szerepe egyértelmű volt, a Monroc-doktrína (1823) ennek a gazdasági vezető szerepnek a politikai megfogalmazásává vált. Gazdasági erejének óriási növekedése és a világ termeléséhez való nagyarányú hozzájárulása az 1865-öt követő évtizedekben¹ megalapozta azokat az amerikai véleményeket, amelyek a hagyományos izolacionizmus feladását sürgették – ez a törekvés tükröződött az 1885-ös berlini kongresszuson való amerikai részvételben is.

Amint azt Paul Kennedy lord Salisbury-t idézve megállapítja, a korabeli államok két főbb csoportra oszthatók: az „élő” és a „haldokló” hatalmakra.² Az Egyesült Államok egyértelműen az „élő” hatalmak közé tartozott a 19. század utolsó éveiben is, ezt gazdaságának növekedése és súlya is alátámasztotta. Az USA persze jóval kedvezőbb helyzetben volt, mint európai versenytársai: óriási kiterjedés, az azt behálózó vasúthálózat (1914-ben 400 000 km), korszerű és hatékony mezőgazdaság, amelyet – szemben például a Monarchiával – már gépesítettek. Előnyt jelentett továbbá az ipar által már jelentős mértékben kiaknázott, de még mindig hatalmas nyersanyagkincs, valamint az egységes, vámokkal védett belső piac. Az amerikai gazdaság munkaerőigényét kielégítette a bevándorlók tömege. Ezek az USA gazdasági jelentőségét mutató tények ugyanakkor nem jelentették azt, hogy automatikusan a nagyhatalmi diplomácia homlokterébe került volna az, sőt a nagyhatalmak csak 1892-ben döntöttek arról, hogy diplomáciai képviselőiket nagykövetségi szintre emelik Washingtonban.³ Az, hogy az Egyesült Államok külpolitikáját illetően mégis expanzívvá vált, több ok együttes hatásának tulajdonítható. Az 1890-es évekre a Nyugat meghódítása befejeződött. Így olyan erők szabadultak fel, amelyek eddig a belső expanzió, az ország szárazföldi területének teljes meghódítása irányába hatottak. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy léteztek olyan befolyásos csoportok az országban, melyek erőteljesen szorgalmazták az Egyesült Államok fokozottabb részvételét a világpolitikában. Egy ilyen csoportnak volt az egyik vezetője Theodore Roosevelt, aki osztotta Alfred T. Mahan sorhajókapitány nézeteit a hadiflottával kapcsolatban.⁴ A tengernagy abból indult ki, hogy az USA jelentős ipari és mezőgazdasági terméktöbblettel rendelkezik, amit a kereskedelmi flottának kell elszállítania. A kereskedőhajókat viszont csak egy megnövelt hadiflotta képes megoltalmazni, ahhoz pedig, hogy a hadihajók kellő hatékonysággal működhessenek, szabadkikötőkre, szénállomásokra van szükségük. Ezt a tételt nyilvánvalóan bizonyította Nagy-Britannia helyzete és szerepe; ezért is volt

¹ Kennedy, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 190-193. (a továbbiakban: Kennedy)

² Kennedy 187.

³ Kennedy 186.

⁴ Sellers – May – McMillan: Az Egyesült Államok története. Budapest, Maccenas, 1995. 246. (a továbbiakban: Sellers – May – McMillan)

fontos Perry kapitány akciója Japánban (1853-54), Alaszka megvásárlása (1867), valamint Hawaii annexiója (1898).⁵

A szuczi-csatorna 1869-es átadása után felmerült egy panamai vagy nicaraguai, az Atlanti- és a Csendes-óceánt összekötő csatorna megépítésének az igénye.⁶ Az, hogy ebben az amerikaiak ne vegyenek részt – már csak a Monroe-elv miatt is – nehezen volt elképzelhető. A csatorna megépültével a Mexikói-öböl hajóforgalma jelentősen megnőtt volna, az öblöt viszont – Kuba központi helyzete miatt – régtől fogva az ellenőrizte, aki a szigetet birtokolta.⁷ Az pedig, hogy egy európai „haldokló” hatalom döntő befolyást gyakorolhasson az Egyesült Államok határai mentén, egyáltalán nem volt ínyére az amerikai döntéshozóknak. Kuba fizikai közelsége, de az USA-hoz ezer szállal kötődő gazdasága miatt is vonzónak tűnt a beavatkozásra, ráadásul a már századok óta lezárt ágba lévő Spanyolország eladósodott költségvetésével és korszerűtlenül felszerelt hadseregével nem tűnt leküzdhetetlen akadállyal.⁸

A magyar sajtó meglepő mélységben tisztában volt a nagyhatalmi helyzetben bekövetkezett változásokkal, érzékelte Európa expanzív és imperialista „korszakelmét”. A spanyol-amerikai konfliktus, legalábbis annak utolsó szakasza, igen pontosan nyomon követhető a hazai újságokban. A jelen dolgozat célja az, hogy a magyar lapok tudósításai alapján bemutassa a magyar sajtó viszonyát a spanyol-amerikai háborúhoz, rámutasson annak néhány jellemző motívumára.⁹ A megvizsgált lapok mintegy harminc vezércikke, több tucat kommentárja és híre képezi azt az anyagot, amelyet feldolgozva megkíséreltem elemezni a háború tanulságait tárgyaló cikkeket. Ezt megcélzóan rövid képet adok a korabeli magyar sajtóról.

A magyar sajtó

A 19. század végére a korábban irodalmi vagy politikai célból folytatott újságírás professzionális foglalkozássá vált Magyarországon. A különböző lapok összpéldányszáma az 1870-es 15,5 millióról 1905-re 154 millióra növekedett.¹⁰ A fokozatosan erősödő nyomtatott sajtó egyik főnyakora az 1890-es évekre esett, ehhez hozzájárult az információáramlás felgyorsulása a hírközlésben, amit a távíróhálózat kiépülése hozott magával. A transzkontinentális, tenger alatti sürgönykábelek (az elsőt 1866-ban fektették le Európa és Amerika között több sikertelen kísérlet után¹¹) tették lehetővé, hogy a hírek pillanatok alatt jussanak el egyik kontinensről a másikra, így azok már a másnapi újságokban megjelenhettek. Az információközvetítés egyedüli csatornájaként rendkívüli fontossággal bírtak e kábelek. Mutatja ezt az is, hogy az amerikaiak az 1898-as háború során több alkalommal is átvágták azokat a kábeleket, amelyek az ellenség kommunikációs lehetőségét biztosították volna. Két esetről a magyar sajtó is beszámolt, hírt közölt a Fülöp-szigeteket, illetve a Puerto Rico-t a világgal összekötő kábelek elvágásáról.¹²

⁵ Sellers – May – McMillan 244, 247-48.

⁶ Pesti Napló 1998. április 9. 5. (a továbbiakban: PN)

⁷ A csatornakérdés bonyolult történetét kitűnően foglalja össze McCullough, David: Óceántól óceánig. A Panama-csatorna építésének története. Budapest, Európa, 1986.

⁸ A spanyol költségvetés évi 745 millió pezeta bevételéből 532 milliót fordítottak adósságszolgálatra – Országos Hírlap 1998. március 13. 6. (a továbbiakban: OH), összadóssága 8,5 milliárd pezeta – PN 1998. április 4. 6.

⁹ A felhasznált lapok: Budapesti Napló, Magyar Hírlap, Magyarország, Országos Hírlap, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Szegedi Híradó, Szegedi Napló, Vasárnapi Újság.

¹⁰ Buzinkay Géza: Kis magyar sajtótörténet. Budapest, Haza és Haladás Alapítvány, 1993. 75. (a továbbiakban: Buzinkay)

¹¹ Fülöp Géza: Társadalom és információ. In: Bevezetés az emberi kommunikáció történetébe. Szerkesztette: T. Molnár Gizella. Szeged, JGYTF Kiadó, 1997. 36-37.

¹² Szegedi Híradó 1898. május 4. 5. (a továbbiakban: SZH)

Az általam vizsgált újságok közül öt fővárosi megjelenésű, egy pedig vidéki. A vidéki lapoknak persze figyelembe kellett venniük, hogy a helyi hírek mellett az olvasók országos és külföldi tudósításokra is igényt tartottak, de mivel kiküldött tudósítót nehéz volt fenntartani, állandó volt a cikkhiány. Ezen a problémán igyekezett segíteni Leopold Gyula könyvnyomatos újságja, amelyet városonként csak egy szerkesztőség járathatott.¹³ Ebbe a lapba fővárosi zsumnaliszták írtak, a cikkeket szabadon leközölhették, cserébe a tulajdonos csak hirdetései-nek kedvezményes megjelentetését kérte. Ez lehetett az oka annak, hogy a *Budapesti Hírlap* és a *Szegedi Híradó* kommentárjai és hírei szinte szó szerint megegyeztek.

A lapok a külföld eseményeit két helyen és két módon jelentették meg. A rövidebb híreket a *Táviratok* rovatban közölték, az átfogóbb, nagyobb horderejű események gyakran kaptak külön helyet: a Zola-Dreyfus ügy, a kelet-ázsiai események, a Fashoda incidens, és nem utolsósorban a spanyol-amerikai háború. Ezekben a rovatokban bőségesen kommentálták az eseményeket, nemegyszer ritka éleslátásról tettek bizonyosságot a hírlapírók. Híreiket kiküldött tudósítóiktól, vagy az ekkorra már megalakult és mára patinássá vált hírügynökségektől, a *Reuterstől*, a *Havastól*, a *Neue Freie Presse-től*, vagy az *MTI-től*¹⁴ szereztek be.

A háború megítélése a hazai sajtóban

A századforduló Magyarországon a külföld eseményeinek jelentősége eltörpülni látszott a belpolitika mellett. Ezért talán nem meglepő, hogy sem 1897 folyamán, sem 1898 január-februárjában a sajtó nem szentelt különösebb figyelmet a kubai félkelésnek. Kivételt csak a *Magyarország* című lap jelentett, amely 1898 januárjában közölt néhány hírt.¹⁵ A lapokat jobban érdekelte Bánffy Dező kormányának a tevékenysége, a gazdasági kiegyezési tárgyalások, de még a Dreyfus-per is. A Spanyolország és az USA közötti nézeteltérés, amely kezdetben elsimíthatónak tűnt, március folyamán konfliktussá, majd háborúvá érett. A pápai beavatkozás, amelybe az európai országok közvéleménye reményét vetette, megghiúsult, nem utolsósorban az USA tartózkodó hozzáállása miatt.¹⁶ Az Egyesült Államok kongresszusa, nem különben az amerikaiak széles tömegei is a háború mellé álltak. Ez a háború pedig egyáltalán nem hasonlított a század során megszokott konfliktusokra. Az egyik oldalon az Egyesült Államok állt, mint leendő gyarmatszerző, az ellenfél azonban korántsem egy elmaradott afrikai vagy ázsiai állam volt, hanem a nagy és dicső múlttal rendelkező, bár hosszú ideje hanyatló Spanyolország. A tét itt már nem újabb gyarmatosítható terület megszerzése, hanem egy másik állam gyarmatának elvétele volt – elindult tehát a verseny a világ újrafelosztásáért.

Az *Országos Hírlap* március 13-i vezércikke ezt a felismerést tükrözi.¹⁷ A szemleges *Másutt és itthon* cím nem árulja el a különös tartalmat: „A geniális német császár” látta át először, hogy csak az az állam szeresheti meg a hegemon hatalmat Európában, amelynek óriási birodalma van a tengerentúlon, amihez viszont megfelelő méretű hadiflottóra van szükség. A cikkíró az expanziót nemcsak a hegemonia, hanem a társadalmi béke talpkövének is tekinteti: „a társadalmi osztályok többé el nem nyomható viaskodását csak fokozottabb jólét teremtése által lehet enyhíteni”, ez pedig „csak a terjedelmes gyarmatozás alapján állhat elő”. A szerző mindenki számára üdvöztető és követendő példának tartja az expanzionizmust,

¹³ Leopold Gyula 1896-ban alapította Általános Tudósító című lapját, ezt 1902-ben a Munkatárs követte.

¹⁴ A Reuterst 1851-ben alapította Paul Julius Reuter; Charles Havas 1835-ben hozta létre irodáját; az MTI-t 1880-ban alapították.

¹⁵ Ez egyben arra is utal, hogy a magyar sajtó ekkoriban még nem sok figyelmet szentelt az amerikai sajtónak, amely – különösen az úgynevezett „sárga sajtó” – bőségesen és nagy terjedelemben foglalkozott a kubai hírekkel szinte a felkelés kezdetétől (1895).

¹⁶ A pápai intervencióról szóló hírek közül lásd például SZH 1898. március 16. 8., OH 1898. április 5. 5.

¹⁷ A magyar újságokból vett idézeteket eredeti helyesírás szerint, betűhív átirásban adjuk közre.

mondván: még „az önmagában elégedett nagy amerikai köztársaság is fosztogató háborúra készül az öreg Spanyolország ellen”; a gyarmatosítás korszelleme még az izolált Egyesült Államokat is elérte.¹⁸

Április elejére nyilvánvalóvá vált, hogy az USA nem elégszik meg azokkal az engedelmességekkel, amelyekre a spanyol politika – éppen az amerikai nyomás miatt – röviddel azelőtt rákényszerült (autonómia a szigetnek, a harcok felfüggesztése stb.), a háború tehát elkerülhetetlen. A *Pesti Napló* a *Háború küszöbén* című vezércikkében¹⁹ a harcok hamarosan várható kiterjedését azzal indokolja, hogy az USA a háborút még azelőtt ki akarja robbantani, mielőtt a spanyolok legyőzik az ellenük három éve harcoló kubai felkelőket. A cikk írója kijelenti, hogy az amerikaiaknak azért van szükségük a szigetre, hogy a majdan megépülő Panamacsatornákat ellenőrizni tudják. Bár a gyenge kezű Spanyolország helyett sem Franciaország, sem Nagy-Britannia nem kívánta a térségbe egy erős hatalom – az Egyesült Államok – jelenlétét, kénytelenek voltak engedni, mivel mindkét országot a kínai csemények tartották lázban. London a békebírói szerepet azzal utasítja vissza – a tudósítás szerint –, hogy nem áll fenn jogi vita a két fél között, egyszerű háborús hódításáról van szó, ahhoz pedig nem kell bíró. A brit kabinet is pontosan látta tehát, hogy itt nem a „múlt századok sötét uralmi cseménye” és a polgárosultság közötti konfliktusról van szó. A február és március hónapokban a békéről felröppent hírek áprilisra mind hamisnak bizonyultak: az *Országos Hírlap* szerint²⁰ mindkét fél csak haladékat akart, hogy felkészülhessen a háborúra. Az amerikaiak már korábban szerették volna megszerezni Kubát, de harc nélkül: 1897-ben az USA 750 millió dollárt ajánlott a szigetéért, 1898. március 31-én 100 millió, április 1-jén pedig 200 millió dollárt.²¹ De Amerika, „a becsületes kalmár”, ha nem tudta megvenni, megpróbálja majd elvenni a spanyolok birtokát – írja a lap. A haladék mindkét félnek kapóra jött, hiszen „az Egyesült Államoknak idő kell, hogy pénzén hadsereget teremtsen, Spanyolországoknak idő kell, hogy haderejének pénzt szerezzen”. A spanyol kormány az üres és teljesen eladósodott kincstárból nem tudta fedezni a költségeket, ezért a néphez fordult: többek között hazafias színelőadást rendeztek a Madridi Királyi Színházban²² (erről a *Vasárnapi Újság* is beszámolt április 24-i számában). Sagasta spanyol miniszterelnököt idézve – „Még mindig spanyolok vagyunk!” – a cikkíró megjegyzi: „igaz ez a mondás, Castília és Arragonia népe még spanyol: büszke és energikus.” Ez nem éppen a legkedvezőbb ítélet Hispánia lakóiról. A *Budapesti Napló* meglepő, de nagyon találó hasonlattal jellemzi a háború előtti helyzetet: „Cézár még nem lépett át a Rubiconon, de paripája már ott áll a parton és prüszköl harci kedvében. A Rubicon ezúttal az Atlanti-óceán széles síkja és gazdája a washingtoni fehér ház gazdája: McKinley.” McKinley elnök, aki csak szavakban igyekezett megakadályozni a háborút, valójában csak időt akart nyerni. A *háború vigiliája* című április 15-i cikkben a szerző felsorolja azokat az okokat, amelyek miatt véleménye szerint ki fog törni a háború. Ezek legfőbbike az – véli az író –, hogy az európai hatalmak Ázsiában, Kínában terjeszkednek, kiszorítva onnan az Egyesült Államokat, amely kénytelen kárpótlást keresni, „követi tehát Molière példáját; veszi a jót, ahol találja”, ez a hely pedig Kuba, a „dúsgazdag, dohányt, rizst, cukrot ontó Kuba”. „Ki tiltaná meg az Uniónak Kuba elsikkasztását?” – Európa nem, nem is törődik a dologgal, Kuba szimpatizál az amerikaiakkal, Spanyolország partján pedig csak az első birtoklás elve áll. „De mi a jog, ha nem fedik erős ágyuk? Tchéat elő az ágyukkal.”²³

¹⁸ OH 1898. március 13. „Másutt és itthon”. 1.

¹⁹ PN 1898. április 4. „Háború küszöbén”. 1.

²⁰ OH 1898. április 5., „A világháborító Kuba”. 1.

²¹ Mindkét hír a Magyarországon jelent meg. (a továbbiakban: MO)

²² Ez alkalommal egymillió pecetát gyűjtöttek össze, de a hadihajó-vásárlási program egymilliárdra rúgott. OH 1898. április 1. 5; SZH 1898. április 2. 6.

²³ Budapesti Napló 1898. április 15. „A háború vigiliája”. 1. (a továbbiakban: BN)

Az *Országos Hírlap* A tizenkettedik óra című vezércikke²⁴ megerősíti az európai hatalmak be nem avatkozásáról szóló híreket. Ezt a cikkíró azzal magyarázza, hogy a gócpont távolabb van, mint az 1897-es krétai incidens esetén;²⁵ a „nagyhatalmi koncert” inkább kegyelmet kér igazság helyett. Nem hitte azt senki, hogy „ez a válság méltatlanul esik a spanyolok fejére”. Az Unió fellépése természetesen, hiszen közel esik Kubához, és a szimpátia is kölcsönös. A folyamatot a nagyhatalmak gátolni igyekeztek, mert „a sokszor sebzett királyi aszszonynak” próbálnak segíteni, „aki az anyai szív gyöngédségével védi gyermekének [XIII. Alfonznak] örökét és könnyes szemekkel néz szét az ő hatalmas rokonsága közt.” De bármily hatalmas legyen is ez a rokonság, csak ímmel-ámmal akarták segíteni. Egy olyan konfliktusba való beavatkozást, amely később precedensként szolgálhat hasonló eseteknél, valószínűleg egyik európai nagyhatalom sem kívánt megkockáztatni. „Az Egyesült-Államok hidegen számít s amikor kimérte, hogy övé az igazság és pláne övé a haszon is, akkor többé gyöngéd hangok nem találnak utat hozzá.” – ennél többet Európa nem akart, Spanyolország viszont nem volt képes tenni. A spanyolok készek a harcra, ahol „a nagyobb erő ellen fiainak a vérével veszítene vagyonát is.” A kissé fellengzős mondatok után a hírlapíró saját véleményét adja a „yankée”-k szájába: „akit egyszer megöltek, annak semmit sem használ, hogy büszkén halt meg”. A szerző inkább azt javasolja, hogy fogadják el az amerikaiak vételi ajánlatát: abból még egy ideig fennmaradhatnak, ezzel is enyhítve az állam anyagi gondjain.

Háborús hírek című cikkében a *Szegedi Napló*²⁶ sem vonja kétségbe az Egyesült Államok győzelmét, mivel „egy dús gazdag, hatalmas állam fog mérkőzni egy koldus-szegény, elnyomorodott állammal.” Az időpont a szerző szerint lényegtelen, s a végkifejlet előre látható. Spanyolország nem állhat ellen egy modern, ráadásul roppant költséges háborúban az USA-nak, mert bevételét elveszi az adósságszolgálat, termőföldjeit kizsákmányolták, az országban nagy a nyomor, és a tábornokok politizálnak. A spanyolok a 19. század végére elvesztették afrikai, kelet- és nyugat-indiai birtokaikat, és most az utolsó értékesebb gyarmat, Kuba van soron. Határozottan kijelenti a szerző, hogy a szigetet az amerikaiak elfoglalják, és magukba olvasztják, így csökkentve hazai rizs, cukor és kávéterméliek konkurensainak számát. Gyors háborút jósol, ahol a józan belátás által vezetve a spanyolok az első vereség után át fogják adni Kubát. A cikk írója sem tartja sokra ebben a háborúban a hősiességet, bátorságot, hiszen „a negyven kilós ágyugolyó, mely nyolcz kilométernyire hord, a gyáva seregben is csak akkora kárt tesz, mint a leghősiesebb csapatban.”

A többször elhalasztott, végül április 12-én nyilvánosságra hozott²⁷ elnöki üzenet a fegyveres beavatkozás mellett érvelt, és a *Pesti Napló* munkatársa szerint valóságos perbeszéd volt az intervenció mellett.²⁸ Az üzenet hangját azonban szerinte mérsékelte az európai hatalmak kérése, különösen a „nagytekintélyű és rokonszenves, nemes és lovagias gondolkodású és igazságszeretete miatt az egész világon tisztelt uralkodó”-é, Ferenc Józsefé. (A *Pesti Napló* beszámolójában különösen érdekes Ferenc József szerepének kiemelése. A lap úgy állítja be, mintha az osztrák-magyar diplomácia {sőt! személyesen a király} külön is fellépett volna, pedig valójában csak a nagyhatalmak közös fellépésében vállalt szerepet a Monarchia.) A szerző azonban megjegyzi, amennyiben ez volt a nagyhatalmak által megtenni kívánt maximum (és ez volt), akkor ez mindössze a háború elodázásához elegendő, még a spanyol engedmények dacára is. Ebben az esetben viszont kérdéses lehet, hogy a spanyolok által áprilisban megkötni kívánt kubai fegyverszünet – amelyet a lapok többször említenek – „elég erős és elég tartós lesz-e arra, hogy a prédára leső köztársaság a sovárogyva óhajtott zsákmányt kezzi kö-

²⁴ OH 1898. április 9.

²⁵ A Krétán 1897-ben kitért, törökellenes görög szeparatista zavargásokról van szó.

²⁶ Szegedi Napló 1898. március 30. „Háborús hírek”. 1. (a továbbiakban: SZN)

²⁷ 1898. április 12. OH. 4-5; PN. 6.; SZH. 6.; MO. 5.

²⁸ PN 1898. április 13. „A háború küszöbén”. 1.

zül kicsessze?”²⁹ A cikkíró is úgy véli, hogy egyértelműen sor kerül majd a sziget annektálására, még hozzá az Egyesült Államok egy államaként.

A magyar sajtó viszonyulását egyértelműen megvilágítja az *Országos Hírlap* két vezércikke.³⁰ A kor külpolitikai egyszeregye a terjeszkedés, a gyarmatszerzés iránti igény volt. Ennek szolgálatába kellett állítani mind a diplomáciát, mind pedig a hadseregeket és flottákat; a gyarmatok–flotta öngerjesztő örvényébe sok ország belekerült. Az *Európa lánya* című cikkben a szerző mind a spanyolokat, mind az amerikaiakat fegyverkezni láttatja, de szerinte „a birkózáshoz szokott yankeet és a gőgös hidalgót” bárki rémültnek láthatná egy csata alatt. Eltérvén a magyar sajtó véleményétől a szerző úgy véli, hogy az esélyek egyformák, mert az USA harci morálja rossz, dezertálnak a katonái, viszont jelentős anyagi forrásokkal rendelkezik; a spanyoloknál viszont éppen fordított a helyzet: nincs pénzüik, de az egész nemzet felsorakozott Mária Krisztina régenskirálynő mellé. Az az elképzelés, az a „molière-i látvány”, hogy az Egyesült Államok fizet hadisarcot Spanyolországának, nagyon népszerű lenne a nagyhatalmak között, bár erre kicsi az esély.

A cikk további részében fontos gondolatot vet fel a szerző. Szerinte ugyanis Európának el kell gondolkodnia azon, hogy milyen politikát folytasson a jövőben az USA-val kapcsolatban. Az USA-t ugyanis kapzsinak és erőszakosnak tartják a kontinensen, holott sem hódító politikájának, sem a kivitelezésben nincs semmi szokatlan. „Mac Kinley ugyanis azt cselekszi, amit az európai hatalmak szoktak cselekedni: aki tudja, próbál terjeszkedni.” Éppen így terjeszkednek az európaiak is Kínában: mondvasínált ürüggyel avatkoznak be a kínaiak életébe, s bevetik flottájukat, nem tisztelve semmit a pénzen és a hatalmon kívül. Ezért jogos a szerző kérdése: „Mit akarunk hát Mac Kinley-vel?! Ő csak utánzó, tehát nem felelős a koncepczióért. Ezt a nemes koncepcziót műnyelvben a «gyűjtés politikájá»-nak hívják. Amerika gyűjteni akar. Amerika derék, Amerika Európa lánya. Hiven követi az édesanyja régi tanítását.”³¹

A *Kalózzvilág* című cikkében³² az *Országos Hírlap* írója a spanyol–amerikai vita színvonalát a farkas és a bárány meséjéhez hasonlítja. A pataokban ivó farkas (USA) vizet a bárány (Spanyolország) a dombnak felfelét zavarta meg. Hiszen az amerikaiak szerint „csak torpedó pusztíthatta el a mi drága hadihajónkat, a mi háromszáznegyvenhárom”³³ emberünket”. A spanyol válasz: „[...] torpedórobbanás esetén [...] elpusztult halakat is kellett volna találniuk az amerikaiaknak”, erre az amerikaiak: „Hiszen a havannai öbölben halak nincsenek is!” Ez a mentalitás minden államot áthat – sugallja a szerző. Ez mozgatta a görögöket 1897-ben a törökök ellen, és ez volt az oka 1885-ben annak, hogy a szerbek kérdőre vonták a bolgárokat állítólagos hadikészülődéseik miatt. Ha ezek az államok kicsik és szegények, de a gyűjtés politikája „a szegény zsellérállamokban is megvan”, mennyivel inkább jellemző az egy olyan hatalmas és gazdag országra, mint az Egyesült Államok. Ez az ország, amely a self-made man eszményében hisz modern szervezetű, fejlett gazdasága és oktatása van. Ennek ellenére még ez a társadalom is megtevésthető egy hazugsággal. Ott sem okosabbak az emberek, ezért kalózkodnak egymás ellen vígan a spanyolokkal.”³⁴

²⁹ SZH 1898. április 1. 6.; MO 1898. március 30.; PN 1898. április 12.

³⁰ OH 1898. április 23. „Európa lánya”. 1.; OH 1898. április 25. „Kalózzvilág”. 1.

³¹ OH 1898. április 23. „Európa lánya”. 1.

³² OH 1898. április 25. „Kalózzvilág”. 1.

³³ A valóságban 260 körül volt az áldozatok száma.

³⁴ Ugyanis mindkét fél kalózzlevelek kiadásával fenyegetőzött (SZH 1898. április 26. – a Táviratok rovatban. 6.), és egyikük sem írta alá az 1856-os kalózkodást tiltó konvenciót. A krími háborút lezáró párizsi kongresszuson hozott határozat értelmében a nagyhatalmak eltörölték a kalózkodás intézményét és megtiltották kalózzlevelek kiadását. Az egyezményt akkor alá nem író Mexikó, Egyesült Államok és Spanyolország 1898-ban tette meg ezt a lépést. (Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 404., 707.; Meyers Konversationslexikon. Leipzig-Wien 1909. 586.)

A *Pesti Napló* munkatársa *A haragos Amerika* című vezércikkében erősen Amerika-ellenes nézőpontból közelítette meg a konfliktust.³⁵ Véleménye szerint az USA haragszik Spanyolországra, amiért az nem adta át háromszáz éves birtokát. Az amerikai sajtó megtámadta Ferrer Józsefet is, mert az állítólag pénzt adott a spanyoloknak hadihajó vásárlásra, mivel igazságérzete miatt nem nézhette tétlenül a bűnös amerikai háborút, melynek eszméje a kapzsiság. Mint írja, nemcsak rokoni szálak fűzik egymáshoz a két dinasztia, hanem a Monarchia közvéleményének szimpátiája is a spanyolok mellett van.

A manilai csata – az amerikai flotta elsöprő győzelme – méltán keltett megdöbbenést egész Európában, így Magyarországon is. A nagyon gyors és fölénycs győzelem azokat igazolta, akik az USA győzelmére számítottak. Az *Országos Hírlap* cikkírója³⁶ szerint a két flotta úgy kereste egymást, mint „az éjszaka sötétfürtű istene és a nap aranyhajú tündére”. Az ope-rett-háború végére, a spanyol távol-keleti hajóhadat szétverték. „A Filippini szigetekenél nincs többé spanyol hajóhad. Manilla mellett kétezer spanyol matróz fulladt a sós tengerbe. Talán azt kiáltották haldokolva hörögve, hogy Éljen Spanyolország és azt jelentette haláltusájuk, hogy veszendőben van a szép Spanyolhon.” A romantikus elképzelések, a közvélemény persze azt várta, hogy a „hősiesség és a pénz csatájában a hősi véré lesz az első diadal”, sőt a hősiesség legyőzi az USA hajóhadát. A valóság erre erőteljesen határozottan rá-cáfolt: a spanyolok egyetlen elvesztett hajójukat sem tudták pótolni, hiába volt a hősiesség és a büszkeség. A súlyos vereség demoralizálta a spanyol hátországot, a nép az utcán „sír és káromkodik, szidja a kormányt és szidja a dinasztia.” Az USA-nak nagyobb diadal ez, mint a katonai győzelem; Spanyolország a szétesés határára jutott. Don Carlos, a száműzött trónkövetelő hatalomra juthat egy forradalom útján, és ha ő kerül hatalomra, a szerző jóslata szerint Kuba elveszik, Európa méretű háború keletkezhet, amiben Spanyolország elvérezhet.

A *Vasárnapi Újság* című illusztrált hetilap csak május 8-i számában tért ki a Fülöp-szigeteki cseményekre.³⁷ Nem elsősorban a konkrét cseményeket írja le, inkább csak utalásokat tesz (ezt a következő számban, május 15-én kimerítő részletességgel pótolja). Ezen hiányosság mellett azonban fontos háttér-információkat közöl. Bemutatja mindkét fél hadiflottáját, a csatahajókat, cirkálókat név szerint is megemlíti (például Pelayo, V. Carlos; Montgomery, Missouri stb.). A Kuba elleni invázióhoz szükséges amerikai szárazföldi hadseregről külön cikk szól.³⁸ Megemlíti a létszámot (27 832 fő) és elhelyezkedési területüket (a nyugati indiai területek és erődök), képet közöl a lovasságról. A *Havanna erősségei* című cikkben kijelenti,³⁹ hogy az új Krupp és Armstrong ágyúk ellenére el lehet foglalni a várost; ezzel cáfolja azt a spanyol véleményt, hogy a város és a kikötő bevehetetlen. A *Spanyol háborúk* címmel közölt írásban⁴⁰ a lap a spanyol-amerikai háborút világtörténelmi harcnak nevezi, ahol a polgárosultság, és a „mult századok sötét uralmi eszménye” áll szemben egymással. A szerző szerint sem kétséges az Egyesült Államok győzelme. Ezután azon háborúkat sorolja fel, amelyek anyagi csődöt okoztak a spanyoloknak.

A *Vasárnapi Újság* következő számában (május 15.) ismertetés olvasható a Fülöp-szigetek természeti adottságairól és történetéről.⁴¹ Kubát már korábban bemutatta a lap, április 24-én közölt róla hasonló ismertetést.⁴² A cikk szerzője a helyi kormányzatot korruptnak, túlszabályozottnak és népnymorítótnak írja le, ennek tulajdonítja a bennszülöttek felkelését. A lap május 22-én Puerto Rico-t, június 12-én Santiago de Cuba-t mutatja be. Június 26-án

³⁵ PN 1898. április 30. „A haragos Amerika”. 1.

³⁶ OH 1898. május 3. „A spanyolok veresége”.

³⁷ Vasárnapi Újság 1898. május 8. „Az Egyesült Államok és Spanyolország haditengerészete”. 317. (a továbbiakban: VÚ)

³⁸ VÚ 1898. május 8. „Az Egyesült Államok hadserege”. 318.

³⁹ VÚ 1898. május 8. „Havanna erősségei”. 321.

⁴⁰ VÚ 1898. május 8. „Spanyol háborúk”. 319.

⁴¹ VÚ 1898. május 15. „Spanyol uralom a Filippini szigeteken”. 334.

⁴² VÚ 1898. április 24. „Kuba szigetéről”. 284.

közli a *Kubai felkelők között* című cikket.⁴³ Ebben William Fenn amerikai polgár és robbantási szakértő kalandjait meséli el a szerző. W. Fenn tíz hónapig élt a felkelők között, ezalatt öt hidat és egy mozdonyt robbantott fel, elfogása után a spanyolok hazatoloncolták. A spanyol belpolitika jobb megértését segíti a július 31-én megjelent cikk, amely Don Carlos családjáról szól;⁴⁴ az olvasó megtudja, hogy a karlisták mozgolódásának hátterében egy hatvan éves trónviszály áll, amely már több polgárháborút is kirobbantott. Képek a háborúról rovatában rajzokat közöl a lap a kubai harcokról; bemutatja az amerikai tábor, a Rough Riderek⁴⁵ egy csatáját a spanyol csapatokkal.⁴⁶ A lap további számai nyomon követik a háború eseményeit, az augusztus 12-én megkötött fegyverszünet után pedig az augusztus 28-i szám összefoglaló áttekintést ad a háborúról.⁴⁷ Olvasmányos, könnyed stílusban meséli el a történeteket, s azt jósolja, Kuba önként csatlakozni fog az USA-hoz, mihamarabb ráébred arra, hogy képtelen önmagát igazgatni. Az Egyesült Államok Puerto Rico megszállásával a megépitendő Panama-csatorna, s ezáltal az Atlanti- és Csendes-óceán ura is lesz.

A cavitei tengeri csata (1898. május 1.) után az újságok szinte elfordultak a háborútól, az újabb eseményeknek nem szenteltek túlságosan nagy figyelmet. A háború hírci a külföldi eseményeket röviden ismertető rovatba (táviratok) szorultak, ahol május 20-ig Cervera admirális flottájának holléte volt a téma, később pedig a Fülöp-szigeteken és Kubában vívott szárazföldi harcok. Bár a *Pesti Napló* május 16-i *A háború* című vezércikkében még adott némi esélyt a spanyoloknak, feltéve hogy Cervera ki tudja egészíteni készleteit, sőt a *Magyarország* szerzője egy spanyol támadást is elképzelhetőnek tartott az amerikai kikötők ellen,⁴⁸ ezek a latolgatások gyorsan átkerültek a fantázia birodalmába, mivel a tengernagy beszorult Santiago de Cuba kikötőjébe. A távirati rovatba a valós hírek mellett álhírek is kerültek, még a háborús vaklármá is kapott némi teret. Erre bizonyíték a *Pesti Napló* május 29-i híre, melyben elismeri, hogy az előző napokban közölt hírek Sampson amerikai admirális és Cervera csatájáról tévesek voltak, azonban hozzáfűzi, hogy a hamis táviratok a hadviselés részét képezik.⁴⁹ Ennél tovább megy az *Országos Hírlap* munkatársa, aki *Santiago de Cuba* című május 31-i vezércikkében szarkasztikusan jelenti, hogy Santiago az a hely, ahol Cervera szétverte Sampson flottáját, Sampson viszont Cervera-t verte tönkre. Mindkét tengernagy az erősitést várja, de ha az meg is érkezik, az erőviszonyok továbbra is egyenlők lesznek. A szerző szerint Amerika türelmetlen: „Most már a börze érdekei ki vannak elégítve, csak a diadalszomja maradt meg.” Ezért érthetőnek tartja, hogy McKinley elnök a győzelmet sürgető táviratokat küld parancsnokaihoz.⁵⁰

Rendkívül találó a *Országos Hírlap* június 20-i helyzetértékelése: „Európában nem a spanyol–amerikai háború a legaktuálisabb kérdés. Ez a háború, mielőtt kockájá jobbra vagy balra eldőlt volna: ciposványosodott szerencsésen. Nem érdekel senkit úgy látszik, még a hadviselő feleket sem valami nagyon.”⁵¹ A szenzációs győzelmeknek vége, nem okoz különösebb izgalmat a macska–egér játék. A július 5-én a *Pesti Naplóban* megjelent *Nemesis* című cikkében Cervera veresége kapcsán azt írja a szerző, hogy Spanyolország megbűnhődött múltbéli hibáiért, és vagy beletörődik abba, hogy kis nemzet marad, mint például Portugá-

⁴³ VÚ 1898. június 26. „Kubai felkelők között”. 451.

⁴⁴ VÚ 1898. július 31. „Don Karlos és fia”. 531.

⁴⁵ Rough Rider – önkéntesekből álló lovas egység, amelynek megszervezésében kiemelkedő szerepe volt Theodore Rooseveltnek. Ezért gyakran „Roosevelti kemény lovasai” néven emlegetik. Kubában Leonard Wood ezredes és Roosevelt parancsnoksága alatt harcoltak.

⁴⁶ VÚ 1898. július 31. „Képek a háborúról”. 533.

⁴⁷ VÚ 1898. augusztus 28. „Visszapillantás a spanyol amerikai háborúra”. 597.

⁴⁸ MO 1898. március 30. – a táviratokat megelőző kommentár szerint a spanyolok New York blokádjával győzhetnének. 5.

⁴⁹ PN 1898. május 29. 6.

⁵⁰ OH 1898. május 31. 1.

⁵¹ OH 1898. június 20. „Viharok”. 1.

lia, vagy polgárháború robban ki az országban. Ehhez azonban még azt is hozzáteszi, hogy az USA-t, bár a spanyolok vereséget szenvedtek tőle, bármely más nagyhatalom, még Olaszország is, néhány hét alatt leverte volna. (Meglhetősen furcsa feltételezés ez, hiszen az olasz szárazföldi haderőt 1896-ban megverték az ellenálló etióp csapatok.) A *Béke* című vezércikkben⁵² néhány nappal a fegyverszünet előtt a lap munkatársa a gyarmatok elvesztését Spanyolország számára kedvezőnek ítéli, mert a gyarmati hadseregre, hivatali apparátusra költött pénzt mostantól a hazai gazdaság talpra állítására lehet fordítani. Majd hozzáfűzi, hogy a fejlődéshez szorgalomra és szellemi frissességre is szükség van. Ugyanakkor elfelejti az író azt, hogy ezek szükségesek ugyan, de nem elegendők. Elengedhetetlen feltétel a nyugalom is, amit – többek között – a karlisták szervezkedése, az elkeseredettség és a forrongó közhangulat veszélyeztetett.

Érdekes kivételt jelent a magyarországi sajtó cikkeinek sorában az *Országos Hírlap A négernek mindegy* című írása.⁵³ A hazai újságok ugyanis az 1898-as háborút általában csak két szembenálló állam: az Egyesült Államok és Spanyolország konfliktusaként fogták fel. Ebben a viszályban a sajtó optikája szerint nem volt helye sem a kubai felkelőknek (akiket még McKinley elnöki üzenete sem ismert el hadviselő félként), sem a többi szigetlakónak. A lapok persze említik mind a kubai, mind a filippin lázadókat,⁵⁴ de ezekben a tudósításokban – átvéve a spanyol sajtó híreit és szemléletét – mindig a spanyolok arattak győzelmet. A Kubában tartózkodó spanyolokon és a kubai kreolokon kívül viszont más népcsoportok (négercek, mulattok, kínaiak) nem kerültek szóba. Ebben a cikkben azonban ők állnak a középpontban: a szerző szerint, ha eddig a spanyolok nyomták el a négereket, akkor ezután az amerikaiak fogják ezt velük szemben megtenni. Az USA humanitása csak a kreolokra terjed ki, ahogyan Európa is csak a spanyol állam egységét félti; az nem érdekli, ha a négereket bántalmazzák. A hírlapíró szerint a „gyarmati politika [...] erőszakos foglaláson, tehát erkölcsstelen alapon nyugszik, csakis erkölcsstelen alapon tartható fenn”. A spanyolok ezt szerinte félrúgták azzal, hogy autonómiát adtak a szigetnek, s mivel nem voltak következetesek a rablómorálban, hát viselniük kell a következményeket. Európa diplomáciája hallgat, figyel, ahogy „az erős és ügyes rabló nekimegy az elgyöngült és ügyetlen banditának”. Mivel csak a vezetés változik, a négernek mindegy a harc kimenetele, s ha ez így van, kár is közbeavatkozni – véli nagyvonalúan a szerző, aki meglhetősen tájékozatlan a valóságos folyamatokat illetően (pl. autonómia ügyben).

A magyar sajtó hírei – bár néha érződik bennük némi pozitív elfogultság a spanyolok iránt – általában valamiféle semlegességet sugároznak. Ennek sokféle oka lehetett. A legfőbb talán az, hogy a Monarchia nem volt közvetlenül érdekelve a konfliktusban. De szerepet játszhatott az európai kormányok ambivalens politikája is: szavakban ugyan támogatták Spanyolországot, a politikai tettek viszont hiányoztak. A már említett diplomáciai gesztusokon túl csak részvétáviratokra futotta. Joggal vélhették tehát a hazai hírlapírók, hogy a magyar közvélemény számára sem ügy a háború, hanem csak hír. De még nyomósabb ok lehet az önálló magyar külpolitika hiánya. Az Osztrák-Magyar külpolitikát Bécsből irányították, a magyar kormányknak alig volt abba beleszólása, még kevesebb a magyar közvéleménynek. Bizonyos esetekben a külpolitika egyébként is „császári felségterületté” változott. Ez történt a spanyol-amerikai háború kapcsán is: az uralkodó családi érintettsége, rokoni kapcsolata Mária Krisztina régens anyakirálynóval, meghatározta a Monarchia külpolitikai lépéseit. Hogy ez mennyire így volt, azt jól példázza a *Szegedi Napló* egyik híre,⁵⁵ miszerint gróf Agenor Goluchowskynak azért kellett távoznia a külügyminiszteri székből, mert kedvezőtlenül

⁵² PN 1898. augusztus 6. „Béke”. 1.

⁵³ OH 1898. április 15. „A négernek mindegy”. 1

⁵⁴ Például OH 1898. március 15. 5.; PN 1898. április 16. 6. A Táviratok rovatban.

⁵⁵ SzN 1898. július 27. „A külügyminiszter bukása”. 1.

nyilatkozott Mária Krisztina spanyol régenskirálynő politikájáról, márpedig ő Habsburg leány, a külügyminiszter pedig a császári ház minisztere.

Bár a háború Európától távol zajlott, mégis volt – igaz, csak közvetett – hatása Magyarországra is. Ez legközvetlenebbül az általános tőzsdei áremelkedésben mutatkozott meg. Különösen látványos volt a búza árának emelkedése, amit a lakosság is megérezett. A kenyér ára egy hónap alatt a duplájára nőtt: 10 krajcárról 20 krajcára.⁵⁶ A *Pesti Napló* munkatársának értékelése szerint⁵⁷ a háború húzóhatást gyakorolt Európára a „hadiszervásárlások” miatt, bár az USA ipara már egy szinten volt az óvilággal, mezőgazdasági termelése pedig úgy technikailag, mint mennyiségileg világszűcsé vált. Ennek ellenére – vélte – a magyar termelők hasznát láthatják a háborúnak, mert a háború pénzt és készterméket von el az amerikai exporttól. Az az amerikai szándék – elmélt az újságíró –, hogy több katonájuk legyen, mint Oroszországnak, nagyobb flottájuk, mint Nagy-Britanniának, és ügyesebb diplomáciájuk, mint bárki másnak a világon, óriási anyagi erőt igényel. A hadsereg, a flotta, a diplomáciai apparátus igényeit csak a megemelt adóterhekből lehet finanszírozni. Magyar szempontból ez a leglényegesebb összetevője ennek az elképzelésnek, mert így több adót fizet a farmer is, ami csökkenti az amerikai búza versenyelőnyét. Az *Országos Hírlap* ugyancsen elképzelések felvonultatása után teljesen más következtetésekre jut: az USA vámhatárokat állítana az adóemelés miatt olcsóbbá vált európai iparcikkek elé, míg az Óvilág, mivel saját termelése nem elegendő, illetve drága, továbbra is rá lenne utalva az amerikai gabonára. Az állandó hadsereggel az Egyesült Államok beszállhatna a gyarmatszerzésbe, először csak Dél-Amerikában, majd „Európa egy szép napon arra a tudatra ébredne, hogy nem ur többé a maga házában, és a legbelsőbb európai kérdésekbe is beleszól a fölfegyverzett Monroe-doktrína.”⁵⁸

A háború tapasztalatai egy másik kérdésben is tanulságosak voltak. Ez a kérdés pedig a flotta-fejlesztés volt. Ennek finanszírozására a Hadügyminisztérium 55 millió forintos (több, mint 100 millió koronás) pótigénylést nyújtott be.⁵⁹ Az osztrák irányítású hadügyminisztérium terve az osztrák irányítású hadiflotta megnagyobbítására érhetően nem váltott ki egyértelmű elismerést a magyar királyságban. A Goluchowsky gróf külügyminiszter által megfogalmazott igény egy kínai kikötőre ezt csak erősítette.⁶⁰ Hatásos ellenérv volt az, hogy – a vámügyileg ekkor ex lex állapotban lévő – Magyarországnak nincs olyan ipara, ami a kínai piacra vihetné áruit, a magyar külkereskedelem a kiegyezési szerződésben rögzített kvóta szerinti volumenét pedig az eddigi kereskedelmi flotta is elbírt volna.⁶¹ A *Szegedi Napló*⁶² nem felejt el megemlíteni, hogy az új hadihajókon nem magyar lobogót fúj a szél, az *Országos Hírlap* szerint⁶³ pedig az egész terv kizárólag Németország utánzása lenne.

Az a kép, amit a magyar sajtó a spanyol–amerikai háborúról olvasóinak közvetített, szinte természetesen módon egyenletlen minőségű, helyenként hiányos és az összbnyomást tekintve vegyes érzelmeket kelt az utókorban. Természetesen módon, mivel a hazai lapok általában nem rendelkeztek külföldi tudósítókkal, értesüléseiket részint a nagy hírügynökségektől szereztek, részint pedig egyszerűen átvették külföldi lapoktól. Ez utóbbi módszer különösen sok veszélyt hordozott magában: a hírek torzulhattak, az információ eleve átment az adott lap szűrőjén, így annak álláspontját is közvetítette a háborúval kapcsolatban. A századvég hírügynökségei és nagy világlapjai a szenzációra koncentráltak, s a szenzációt hajszolva gyakran kritika nélkül átvették a hadviselő felek ál- és rémhíreit, dezinformációit.

⁵⁶ PN május 4. a Belföld hírci rovatban. 3.

⁵⁷ PN 1898. május 4. „A háború és Európa” 1.

⁵⁸ OH 1898. június 8. „A Monroe-elv fegyverben”. 1.

⁵⁹ OH 1898. április 6. „Ötvenöt milliós ugrás”. 1.

⁶⁰ SZN 1898. május 4. „Az expozé”. 1.

⁶¹ SZN 1898. április 7. „Részletfizetés”. 1.

⁶² SZN 1898. április 7. „Részletfizetés”. 1.

⁶³ OH 1898. április 6. „Ötvenöt milliós ugrás”. 1.

A magyar sajtó e veszélyek ellenére is lényegében jól teljesítette feladatát: azt és addig közvetített a spanyol-amerikai konfliktusból, amire a híréhes olvasók vártak. Igyekezett tárgyilagosan, semlegesen közvetíteni az eseményeket, bár hangvétele – az európai sajtó nagyobb részéhez hasonlóan – inkább a spanyolok, mintsem az amerikaiak iránti rokonszenvről árulkodott. Ezt nemcsak a Monarchia külpolitikájának kifejezetten spanyolbarát jellege teszi érthetővé, hanem az is, hogy a fő tájékoztatósi pontok, a bécsi és a német lapok is a spanyolok iránti rokonszenvet sugározták. Ennek ellenére a lapok egy része meglepően tisztán látta az erőviszonyokat, s felmérte e regionális konfliktus világpolitikai és világgazdasági következményeit is. A lapok alapállását tehát nagyszerűen kifejezi a *Szegedi Napló* cikkírója, amikor így ír a nagyhatalmak magatartásáról: „rokonszenvük Spanyolországé, de azért valamennyi nek szörnyen imponál a yankee.”⁶⁴ Hasonlóképpen gondolkozott a többi hazai újság is.

Érdekes felfigyelnünk a spanyol-amerikai háború hazai sajtóvisszhangjának sajátos ízére is. Bár a lapok spanyolbarát megjegyzései, tónusa az uralkodó iránti lojalitást is tükrözik, a háború nyomán újabb lendületet kapó flottafejlesztési elképzelések kritikája jelez egy súlyosbodó hazai problémát is: a dualizmus válságát. A háború gazdasági következményeinek sajtóértékelése viszont nemcsak a magyar gazdasági érdekek kifejezője, hanem implicit állásfoglalás a Monarchia mellett is. A szenzáció, amit a spanyol-amerikai háború jelentett, csak rövid életű volt hazánkban. Az amerikai győzelem szinte előre látható volt, s a háború kimenetele már a nyár elején eldőlt, s így Spanyolország és az USA konfliktusa néhány hét alatt elveszítette jelentőségét a sajtó számára.

---

⁶⁴ SZN 1898. április 27. „Háború”. 1.

HATOS PÁL

A genfi bortermelő lelkialkata

A szűkebb értelemben vett gazdaságtörténet kereteit meghaladó kérdés a történetírásnak az, hogy a statisztikailag leírható gazdasági jelenségek mennyiben függnek konjunktúralis tényezőkön túlmutató törvényszerűségektől. A természetföldrajzi adottságokon és a társadalmi-politikai döntéseken túlmenően kimutatható-e a mentalitás szerepe a gazdaság különböző szektorainak alakításában, léteznek-e olyan társadalmi méretekben érvényesülő „lelki tényezők”, amelyek hozzájárulnak, esetleg meg is határozzák egy-egy vidék vagy nép gazdasági arculatát? A gyakorlati közgazdaságtan egyik legfontosabb kérdése a gazdasági szereplők piaci magatartásának a kutatása, azonban ez jellegéből adódóan nem történeti vizsgálat. A gazdaságtörténészek számára gyakran nehezen megfoghatóan tűnik a „mentalitás” kategóriája, s következtetéseik általában lezárulnak az egyes jelenségek mögött található *gazdasági* magatartás megjelölésénél, míg a mentalitástörténészek idegenkednek a statisztika embertelen világtól, s vizsgálódásaik inkább az emberi élet alapkategóriáira – mint gyermek, házasság, halál stb. – irányulnak, s kevésbé érdeklő őket például a bortermelés és értékesítés tájanként változó formái mögött fellelhető mentális különbözőségek. Napjainkban a negyvenes-ötvenes évek struktúrákat előtérbe helyező gazdaságtörténet-írásának kimerülése és a hatvanas-hetvenes évek mentalitástörténeti hegemoniájának megszűnésével az olasz történetírás köréből útnak indult „mikrotörténeti” vizsgálatok próbálják összegyeztetni a két történeti iskola módszertani örökségét, megpróbálva kiindulási pontján, az emberi élet közvetlen színterein tetten érni azt a kapcsolatot, ami az egyéni magatartások összességét társadalmi cselekvéssé formálja, s ahol, mintegy nagyítón át nézve láthatóvá válnak a gazdasági rutincselekvéseket mozgató „lelki” rugók is. A mikrotörténelem szkepticizmusa a nagyléptékű történelmi magyarázatokkal szemben együtt járt a narrativitás értékeinek újrafelfedezésével. A történelem műzsa tudomány, olyan dolgok elbeszélésén alapul, melyek számítanak az olvasó szakmai kereteken túlmutató érdeklődésére, és eszközeik – mindenekelőtt a köznap nyelvhasználathoz közláláló közérthető nyelvezet – révén képesnek érzik magukat az olvasó érdeklődésének felkeltésére.

Azonban már a múltban is akadtak olyan történészek, akiket nem elégített ki a hagyományos gazdaság-, illetve politikatörténet-írás egy szempontú magyarázata. Szekfű Gyula, a két világháború közötti magyar történetírás vezető egyénisége, akit nyugodtan tekinthetünk az *histoire problématique* [problémafelvető történetírás] egyik hazai úttörőjének, egyben az elbeszélés mesteri művelője is volt. 1922-ben *A magyar bortermelő lelkialkata* címen jelentetett meg egy vékony kis kötetet, amely módszerének és témaválasztásának összekapcsolása révén kiváló példája annak, hogy a történetírás olyan alkotó tudomány, mely a fantáziának és a magasrendű játékhajlagnak tág teret biztosít. A ma már jóformán hozzáférhetetlen tanulmány célja az volt, hogy bemutassa „...azon hatást, melyet lelki tényezők, faji, öröklött sajátosságok gyakorolnak a gazdasági életre, holott a mi közönségünk főként annak egyoldalúan materiálisan orientált része hajlandó a gazdasági élet jelenségeit tisztán anyagi processzusokra, nem pedig lelki tényezőkre vezetni vissza.” Szekfű tanulmánya a szellemtörténeti iskola egyik programadó hazai írása volt, amelyben arra tett kísérletet, hogy az irányzat módszereit és szemléletét a gazdaságtörténet területén is alkalmazza.

¹ Szekfű Gyula: *A magyar bortermelő lelkialkata*. Előszó. Budapest, 1922. (a továbbiakban: Szekfű)

Jelen írás, mely nemcsak címét kölcsönözte Szekfű munkájától, hanem magyarázati igénynek érvényességi körét is,² a Szekfű által említett „lelki tényezőket” igyekszik számba venni egy jóval kisebb, de szintén bortermelő és fogyasztó preindusztriális társadalom, a 17-18. századi Genf esetében. Mivel az írás célja a gazdasági jelenségek és a mögöttük megbúvó „lelki tényezők” lehetséges összefüggéseinek feltárása, a helyszín választását talán eléggé indokolja az, hogy Genf éppen nem bortermeléséről, hanem elsősorban a városból kiinduló kálvinizmus egyetemes kisugárzása révén lett messze földön híressé, az időhatár választást pedig az, hogy Genf gazdasági élete az 1600-1700-as években állt azon a fokon, amelyre Magyarország a Szekfű által választott periódusban, a 18-19. században jutott el. A genfi helyzet tárgyalása előtt azonban idézzük fel Szekfű tanulmányának szempontrendszerét és legfontosabb megállapításait.

1. A magyar bortermelő lelkialkata

Előljáróban Szekfű a történész feladataként az „egyének változatos és mulékony cselekedeteinek” rekonstrukcióján túlmenően a „kiválogatás és magasabb szempontok alkalmazásával” egy új, a „durva valóságnál magasabb lelki valóság újjáalkotását”³ jelöli meg. Ezután tisztázza, hogy mit ért faji és lelki tényezőkön. „A faj mint történeti alakulat időben lett és időben megváltoztatható képződmény, nem pedig anatómiai vagy pszichikai unikum mely egész léte alatt büszkén dacolhatna a történeti fejlődés által eszközözölhető változásokkal.”⁴ Másrészt faji tulajdonnak nevezi „azon külső és belső, testi és lelki sajátosságokat, melyek a történeti korban egységesen jelentkező, egységes egyednek tekinthető emberi közösségeket a többtől megkülönböztetik.” (Az egyszerre negatív és pozitív meghatározás jelzi, hogy Szekfű „faj” fogalmának semmi köze sincsen a fajelmélethez.) Ezen faji és lelki tényezőknek Szekfű álláspontja szerint a természeti adottságok és a társadalmi-politikai keretek mellett a gazdaságtörténeti magyarázat elengedhetetlen részét kell képezniük. A tanulmány hosszas bevezetője annak a szocialisztikus és liberális történetírásnak a bírálata, mely „a történetalkításból kizárja a pozitív vallásosságot”, a lelki tényezőket. Megfogalmazása szerint „még a gazdaságtörténet problémái is a gazdaságtannak materiális: természeti-technikai eszközszíval nem oldhatók meg, hanem átcsapnak a szellemtörténet, a lelki tényezők hatásával foglalkozó történetírás körébe”⁵. A tanulmány korszerűségét és Szekfű historiográfiai tájékozódásának irányait jelzik a hivatkozott történészek: Max Weber és Werner Sombart. Írása tehát nem a szőlőművelés és bortermelés történetéhez kívánt adalékokkal szolgálni, hanem teoretikus igényű, és a pozitivisták történetírás kritikáján túlmenően a szerzőnek a magyar történelemre vonatkozó pesszimista látásmódját is dokumentálja.

A bor Magyarország gazdaságában mindig kitüntetett szerepet töltött be. Bortermelésünk a 18. században jövedelmezőség dolgában a harmadik helyet foglalta el rögtön a gabona és az állattenyésztés után. A kárpát-medencei szőlőművelés kezdetei a rómaiakig, sőt talán még régebbre nyúlnak vissza, s a szőlő és borkultúra a középkoron keresztül is folyamatosan virágzott. Köszönhető ez elsősorban a kitűnő természeti adottságoknak: a földrajzi, geológiai és éghajlati viszonyok kedvező kölcsönhatásának, mely Magyarországot a kiváló borok hazájává teszi. A kitűnő adottságok lehetővé tették a borból való jövedelemszerzést

² Feltételez egy adott társadalmi és azon túlmenő általános mentális kontextust, melynek keretében értelmezhetők a *genfi bortermelő* (maga a szóhasználat is egy evidens kontextus jelenlétére utal) magatartások mozgatórugói. Ezért a már meglévő szakirodalomra támaszkodik és nem vesz igénybe ún. elsődleges forrásokat, mert célja nem új tények feltárása, hanem a szekfűi ötlet egy eltérő környezetben való alkalmazásának a kísérlete.

³ Szekfű 7.

⁴ Szekfű 17.

⁵ Szekfű 14.

nemcsak hazai, hanem külföldi értékesítés révén is. Szekfű felsorolja a magyar bor exportjának a 18. század közepéig hagyományos négy fő útvonalát. A soproni borok exportja Sziléziába, s onnan az északi német államok felé irányult, a Pozsony környékieket Bécsen át az örökös tartományokba szállították, míg a hegyaljai (elsősorban a tokaji) borok útja a Szepességén át Lengyelországba, s részben az Orosz Birodalomba vezetett. A negyedik útvonal, mely Erdélyt kötötte össze Moldvával és Havasalfölddel, már a 16. században hanyatlásnak indult és a 17. század török és tatár dúlásai következtében meg is szűnt, olyannyira, hogy ezután inkább Moldvából történt Erdélybe borbehozatal. A kettős vámhatár bevezetése után azonban ugyancsak a hanyatlás várt a többi borútvonalra is. A szűkkeblű bécsi gazdaságpolitika a legváltozatosabb eszközökkel akadályozta a magyar borok érvényesülését mind a külső, mind a Habsburg-országok piacain. 1775-től kezdve például jó néhány éven keresztül magyar bort Ausztrián át csak úgy volt szabad kivinni, ha a szállító ugyanannyi mennyiségű osztrák bort is kiszállított. Ez az árukapcsolási kötelezettség persze nem a gyenge osztrák borok piacnyerését, hanem a jó magyar borok kivitelét akadályozta meg. A bécsi borpolitika hatására a század végén 500 000 akó bort hoztak be a kitűnő borok hazájába, Magyarországra. Részben enyhíthette volna a gondokat, ha a magyar bornak sikerül kijutnia a nyugati államok piacaira, elsősorban a nagy és minőségi borimportáló Angliába és Hollandiába. Történtek is elvétve próbálkozások, ezek azonban sorra meghiúsultak, így a közhiedelemmel ellentétben a magyar bor „külföldi becsületéből csak annyi volt a tényleges, hogy Nyugaton ismerték a tokaji aszút, mint a borok királyát, melyet ehhez a méltóságához képest csak ritka ünnepélyes alkalmakkor, fejedelmi és nagyúri asztalokon és csak igen kis kvantumokban élveztek”,⁶ de a többi magyar bor teljesen ismeretlen volt a külföld előtt.

Szekfű szerint a magyar bor külhoni sikertelenségét csak részben magyarázza a diszkriminatív gazdaságpolitika, mert ezt a termelő hozzáállása esetleg semlegessíteni tudta volna versenyképes fajták exportjával, a változó piaci igényekhez való alkalmazkodással, stb. A magyar bortermelő azonban nem kihívásként fogta föl hátrányos helyzetét, hanem fátumszerűen, amely felmentette a minőségileg jobb bortermelés és a kereskedelmi gondolkodás kötelezettsége alól. Erről számolnak be a 19. század elejétől a magyar nemzetgazdászok, élükön Széchenyivel és Wesselényivel. Igaz ugyan, hogy a bortermelés népszerűsége, s a szőlővel beültetett területek nagysága növekedett a 19. század első felében, azonban a mennyiségi növekedés együtt járt a gondatlansággal és a racionális kezelés hiányával. A mennyiségi növekedés egyedül a saját fogyasztás emelkedését jelzi, hiszen a kivitel stagnált, s nem jelentkeztek a hazai piacokon sem újabb fogyasztó rétegek, tehát a többlettermelés a termelő saját fogyasztásának kielégítésére szolgált. Mindemellett a magyar bortermelő meg volt győződve borának és ízlésének kiválóságáról. A nemzeti hiúság állt az útjában annak, hogy a magyar bortermelő a világpiac ízléséhez alkalmazkodjék, s olyan bort próbáljon előállítani, amilyen a pénzes külföld igényének megfelel. A borpalackozás sokáig főleg luxusnak látszott sok hazánkfia szemében. Jellemző az az adat, amely Wesselényi *Balítéletekről* című művében szerepel, hogy „az egész országban egy jó dugó nem akad”, s a szabadságharc második magyar miniszterelnöke, a száműzetésben kényszerűségből üzletemberré lett Szemere Bertalan is azért nem boldogult Angliában a magyar bor eladásával, mert részletes útmutatásai és figyelmeztetései ellenére hazai szállítói nem sok gondot fordítottak a bor palackozására, s így az rendszeresen romlottan vagy felforrva érkezett meg az átvevőhöz.

Szekfű áttekintése végén arra a következtetésre jut, hogy a magyar bortermelő lelkialkatát két tényező határozza meg. A borban nem lát kereskedelmi cikket, amiből profitot remélné; a termelő a termékkével bizonyos személyes viszonyban van: ahelyett hogy szükségét érezné a bor eladásának, megtartja magának és saját fogyasztásra használja. Emögött a magyar emberre szerinte általánosan jellemző gazdasági indifferenzizmus áll, mely megakadályozza a célszerű gazdasági termelést. „Ha a Duna-Tisza áldott bortermelő vidékén egy

⁶ Szekfű 40.

a magyarnál sokkal inkább gazdasági természetű nép, minő akár a német, akár az olasz lakott volna évszázadokon át, ez mindenesetre másképp használta volna ki a kedvező természeti tényezőt és másként reagált volna a társadalmi politikai tényezőnek akadályozó hatására.” – zárja pesszimista képét Szekfü Gyula.⁷

2. A genfi bortermelő lelkialkata

A borfogyasztás a preindusztriális városi környezetben, így Genfben, mely ráadásul városállam volt szűk mezőgazdasági területtel, kiemelkedő helyet foglalt el, hasonlóan a többi alapvető fontosságú élelmiszeripari termékhez. A bor Európa déli és középső részén nemcsak azért kapott kiváltságos helyet, mert az egyetlen tömegesen hozzáférhető bódítószert és az egyetlen „üdítőital” volt a tartósítás céljából erősen sózott ételek kiegészítéseként, hanem azért is, mert – legalábbis egyes történészek szerint – a városi környezetben sokszor hiányzó ivóvíz helyett a napi folyadékszüükséglet kielégítésére is szolgált a hajdani európai városokban, és sokszor a drága élelmet is helyettesítette.⁸ Mindenesetre a tej drága volt, mert szállítása és eltartása sokszor megoldhatatlan feladatot jelentett, sőt a Rajnától délre nem készítették (fogyasztása még 1815 körül sem haladja meg személyenként az évi 10 litert⁹), így az emberek bort ittak, és nagy mennyiségben, még ha ennek a bornak az alkoholtartama jóval alatta marad is a manapság szokásosnak. A város irányítóinak mindennapos gondja volt a város élelmezése: elegendő nagyságúak-e a gabonakészletek, sikerül-e elfogadható szinten tartani a búza és a kenyér árát; de a genfi jogforrások gyűjteményében majdnem annyi rendelkezés vonatkozik a borra, mint a gabonára,¹⁰ hiszen az ellátás biztosításának gondja mellett a városi tanácsosoknak állandó féltelme volt az élelmiszerhiány, illetve a drágaság idején rendszeresen fellépő zavargások és megmozdulások, de jó néhányszor problémát okoztak a fiskális szempontok, valamint a tanácsban helyet foglaló kiváltságosok privilégiumainak összegyűjtése is.

Magyarországhoz hasonlóan Genf szintén olyan helyen fekszik, ahol a szőlőművelés a legrégebbi idők óta ismert. Az első szőlőültetvények már a Kr.u. 1. században megjelentek, s a szőlőt nemcsak az egyszerű fogyasztás számára, hanem kultikus célból is termelték, hiszen a kereszténység felvételét követően Genf már nagyon korán egy kiterjedt püspökség központja lett. A középkor hosszú évszázadait követően a 15-16. századra a szőlőterület kiterjedése lesz jellemző, melyet a kedvező éghajlati adottságok mellett elsősorban az magyaráz, hogy azonos nagyságú szőlőterület a szántóföldi művelésnél jóval magasabb jövedelmet biztosít. A városi polgárnak a szőlőterületek vásárlása azért kecsgettetett clónnyel, mert így saját szőlőjéből tudta szükségleteit fedezni, ami ráadásul olcsóbb is volt, mert mint szabadalmas „*vin bourgeois*”-t, kevesebb adó terhelte, s borfőlöslégt polgárjogából fakadó kiváltsága részeként szabadon értékesíthette. Ennek eredményeként a 17. század vége felé a genfik által fogyasztott bor (ne felejtjük el, hogy egy 15 000-es lélekszámú városról van szó,¹¹ 90%-a

⁷ Szekfü 80.

⁸ A bor funkcióiról vö. Montanaro, Massimo: Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete. Budapest, Atlantisz, 1997. 146. sköv. A szerző által jelzett személyenkénti napi 3-4 literes fogyasztást sem genfi, sem párizsi adatok nem erősítik meg.

⁹ Bergier, Jean Francois: Consommation et politique du vin a Genève vers 1500. In: Hermes et Clio. Essais d'histoire économique, Lausanne, 1984. 208. (a továbbiakban: Bergier)

¹⁰ Piuze, Anne-Marie: Les politiques de subsistances vers 1650-1750. A Genève et autour de Genève aux XVIIe et XVIIIe siècles. Lausanne, 1985. 139-151.

¹¹ Perrenoud, Alfred: La population de Genève du XVIe au début du XIXe siècle. Étude démographique. Genève, 1979. 44-45.

a várost körülvevő mintegy 15 kilométeres körzetből származott, mely az összes mezőgazdasági területek mintegy 5-6%-át tette ki.¹²

A bor minőségére vonatkozóan hiteles borászati minősítésen alapuló adatok nem állnak rendelkezésünkre, mégis az elnevezések és a vámnyilatkozatokban szereplő leírások alapján megállapítható, hogy többségében fehér bort adó szőlőtövek alkották a környékbeli szőlőkertek többségét. Vörös is termelt, de ez meglehetősen silány minőségű italt adott, mert többségében „huttin” (a gyümölcsfákon tenyésző futónövény) volt. A genfi bor a korabeli leírások szerint „elég jó”, de nem viselte a szállítást, és érzékeny volt a hőmérsékleti változásokra is, könnyen megbuggyant és megecetesedett. A bor pincékben való több éves érlelése sokáig nem volt szokásban, a többéves bor egyszerűen „fáradt bor” volt. Csak a 18. század folyamán kezdődik el a gyakorlatnak a meghonosodása, de nem minőségjavítás céljából, hanem mert a készletek felhalmozása csökkentette az időjárási tényezőknek való kiszolgáltatottságot, s a gazdának rossz termésű évben is bőven volt fogyasztani, netán eladni való bora. A bor egyébként is nagy szerepet játszott a genfick életében. A szüretnek minden évben népiünnepélyszerűen tértek vissza: a műhelyekben leállt a munka, a Tanács nem ülésezett, hiszen a mesterek, legények tanácsosok és családtagjaik mind-mind a szőlőkben szorgoskodtak és vigadtak. A jó termésű években a genfi szőlők ki is elégítették a keresletet, de nagyobb alkalmakkor a gazdagok asztalára ekkor is – a 17. század utolsó évtizedeitől pedig mind gyakrabban hétköznap is – távolabbi, kitűnőbb borok, úgymint bordeaux-i, burgundi, franche-comté-i vörösborok kerültek. A likórszerű italok, melyek igazán luxusaltnak számítottak, s mint ilyenek legtöbbször a reformáció nyomán bevezetett „fényűzésellenes törvények” (*lois somptuaires*) tilalma alá estek, még messzebből, Görögországból (a konstantinápolyi genfi kolónia révén), Spanyolországból, Portugáliából származtak. A drága külföldi borok palackokban (inkább csak a 18. század második felétől), a közelebbi vidékekről való hordókban (itt a palackozás csak a 19. századtól kezd gyakoribbá válni) főként vízi úton, a Rhône folyón érkeztek, és árukat jelentősen emelte a folyón sűrűn található vámállomások miatt megnövekedett szállítási költség.

Arról, hogy mennyi bort termeltek a genfi szőlőkben, nem tájékoztat semmilyen korabeli forrás, azonban azt már megbízható adatok őrizték meg a genfi levéltárban, hogy mennyi bort adtak el kimérés útján a városban, hiszen a város kapujában minden borszállítmány tulajdonosának – a szegény özvegytől a jómódú tanácsosig – nyilatkoznia kellett, hogy honnan és mennyi bort visz be a városba közvetlen borkimérés vagy kocsmáros közvetítésével történő eladás céljából. Az 1682-es évről például több mint 360 nyilatkozat maradt fenn. A források alapján 54 000 *sétier*, azaz 29 160 hektoliter volt az összmennyiség. Ha a 16000-cs lélekszámú város lakosságához hozzászámítjuk a vendégfogadók és kocsmák vendégeinek fogyasztását (10%-kal növelve a fogyasztók számát), akkor ez személyenként évi 165 literes, azaz 0,56 literes napi fogyasztást jelent.¹³ A 16. századra vonatkozóan csak becslésekkel rendelkezünk. Jean-François Bergier neves gazdaságtörténész például 184 literre becsüli az egy személyre eső évi fogyasztást 1541-ben.¹⁴ Tőle származik az az adat is, amely szerint a Kis Tanács (a genfi „kormány”) ebben az évben évi 2 *bossettes*-ben, azaz körülbelül 650 literben állapította meg a lelkipásztorok, így a testület élén álló Kálvin borjavadalmát is. Egy 1768-ból való forrásadat az évi szokásos bormennyiséget 7000 *chars*-ban (szekér), azaz 4 536 000 literben jelöli meg, ami az akkor már 29 000 lakosú városban valamivel a napi fél liter alatt maradó személyenkénti fogyasztást jelez. A közkórházban, amelynek ekkor jóval tágabb a funkciója, mint a mai értelemben vett egészségügyi intézményeké, a napi adag a valószínűleg

¹² Zumkeller, Dominique: *Le paysan et la terre. Agriculture et structure agraire à Genève au XVIIIe siècle*. Genève, 1992.

¹³ Piuz, Anne-Marie: *Affaires et politique. Recherches sur le commerce de Genève au XVIIe siècle*. Genève, 1964. 85.

¹⁴ Bergier 213.

vízzel jócskán felhígított *demí-pot* (félkancsó), azaz 0,56 liter bor volt.¹⁵ A fogyasztás tehát a vizsgált korszakban napi fél liter körül mozgott, ami valamivel magasabb, mint az ekkori párizsi fogyasztás.¹⁶

A genfi polgárjoggal rendelkezőket 1387-től – püspök-fejedelmük által megerősített szabadságai (*Franchises*) írásba foglalásától kezdve – illeti meg a saját termésű bor, a *vin bourgeois* kimérésének joga, amely a reformációig a káptalan tagjait is megillette. Ez a századok folyamán többször megerősített jog – elméletileg legalábbis – kötelezettséget is takart. A polgárok közösségébe újonnan befogadottaknak (*bourgeois*) esküt kellett tenniük arra, hogy „házat, birtokot, rétet és szőlőt” vásárolnak a város határain belül. A bort általában kocsmákban (*cabaret*) („ahol kenyeret, sajtot és bort árúsítanak”) és vendéglőkben (*taverne*) forgalmazták, melyeknek tulajdonosai csak polgárok (*citoyen et bourgeois*)¹⁷ lehettek. A 16. században – köszönhetően a reformáció szigorú erkölcsei követelményeinek – a kocsmák és vendéglők látogatása tilos volt a város lakói számára, csak az átutazó vendégek számára álltak nyitva. A tilalom rendelkezéseit időről időre megújították, de ez csak azt jelzi, mennyire kevésbé lehetett a betartásuknak érvényt szerezni. Már a 17. század elején Theodor Beze (Kálvin utóda a lelkipásztori testület élén) arra panaszkodik, hogy rengeteg a kocsmák, melyek a „nép romlását” okozzák, mert a tilalmak ellenére tömegesen látogatják az emberek. A polgárokat 1607-től pedig megilletette az elvitelre való boreladás joga, *citoyen* és *bourgeois* cégér kifüggesztése nélkül árúsíthatta borát akár önmaga saját pincéjében, akár szolgáló vagy viszonteladó útján. Ami persze azt eredményezte, hogy – számos feljelentés tanúsága szerint – a pincékben a kóstolásnál jóval nagyobb mennyiségű bort fogyasztottak. A „*vin étranger*”, a külföldi bor kimérése tilos volt, csak bizonyos napokon és bizonyos helyeken, azaz az engedéllyel rendelkezők árúsíthatták.

A középkor folyamán minden a városba bevitt hordó bor után adót kellett fizetni, függetlenül annak eredetétől. Ennek a „*gabelle*”-nek vagy „*entrée du vin*”-nek nevezett köztehernek eredetileg tisztán pénzügyi jellege volt, s a város egyik fő bevételi forrását jelentette. A későbbiek folyamán a polgárság mindinkább megerősödött, amit a *citoyen* és a *bourgeois* címmel együtt járó kiváltságok és mentességek szaporodása jelez. Ilyképpen a város polgárainak a saját szőlőjéből származó bor után fizetendő borbevételi adóját is eltörlik, míg a többi bor után továbbra is adót kell fizetni, hol többet (a jó termésű éveken), hol kevesebbet (a rossz termésű éveken). Az évszázadok folyamán ez a mentesség sajátos átalakuláson ment keresztül. Míg eleinte a város területéhez kötődő kiváltságról volt szó, addig a 17. századtól kezdve egyre inkább személyes, a *citoyen* és *bourgeois* jogállástól függő mentesség lett, amit az is mutat, hogy nemcsak a saját termésű, hanem bizonyos vásárolt mennyiségű borra is alkalmazták.

A bortermelés szabályozottsága nemcsak fiskális területre terjedt ki, hanem a bor maximális árának hatósági szabályozására is. Október végén a szüret befejeztével a *Petit Conseil* egyeztetés után két árat terjesztett a *Conseil des Deux-Cents* (Kétszázak Tanácsa) elé, amely azokat módosíthatta, s ezen módosítások eredményeként javasolt két ár közül választott a *Conseil général*, az összes *citoyen* és *bourgeois* közössége által alkotott népgyűlés.

¹⁵ Piuz, Anne-Marie. L'alimentation hospitalière au XVIIIe siècle. In: A Genève et autour de Genève aux XVIIe et XVIIIe siècles. Lausanne, 1985. 131.

¹⁶ Kb. 3-4 dl, persze a francia fővárosban ekkor már jelentős a sörfogyasztás is. Lásd Braudel, Fernand: *Civilisation matérielle. Économie et capitalisme. T.1.* Paris, 1979. 202-203.

¹⁷ A *bourgeois* elnevezés a polgárjogot személyesen megszerző polgárt, míg a *citoyen*, a született polgárt jelöli, akinek mindkét szülője *citoyen* vagy legalábbis *bourgeois* volt. A legmagasabb irányító szerv, a *Petit Conseil*, a Kis Tanács tagjai csak az utóbbiak lehettek. A 17. század közepétől egyre nehezebb a polgárság soraiba bejutni, ezért a lakosság mind nagyobb arányát alkotják a *habitans*, amely kifejezés a városban letelepedett idegeneket jelöli; ez utóbbiaknak már a városban született leszármazottait pedig *natif* elnevezéssel illetik. Mind a *habitans*, mind a *natif* ki vannak zárva a politikai jogok gyakorlásából, ami a 18. században számos társadalmi konfliktus kirobbanásának lesz az oka.

A *vin bourgeois* mellett a 17. század utolsó harmadától kezdve a városi tanács egyre többet kénytelen foglalkozni a *vin étranger*-val. 1680 és 1720 között Genf és a környező területek lakossága 34%-kal nő, s ez a fogyasztás növekedésével jár. A növekedéshez hozzájárultak azok a hugenotta menekültek is, akiket XIV. Lajos üldözött el hazájukból, Franciaországból, visszavonva a IV. Henrik által kiadott nantes-i ediktumot, mely egykor biztosította a protestáns közösségek vallásszabadságát. A menekültek, akiknek csak egy része telepedett le a városban, a borfogyasztás területén is új szokásokat honosítottak meg. Többségük Franciaország déli, délnyugati vidékeiről származott, nagy és híres bortermelő tájakról,¹⁸ s viszonyaik konszolidálása után, főleg a módosabbak, nem elégedtek meg a sokszor csak „lőre” minőségű genfi borral, hanem továbbra is francia bort hoztak be. Példájukat hamarosan átvette a genfi társadalom felső rétege is.

A növekvő kereslet kielégítésére két mód kínálkozott: külföldi bor behozatala és/vagy a helyi termelés kiterjesztése. A borimport emelkedett, főként a prosperáló 18. században (1725:142 hl; 1787:1200 hl), mégpedig jelentősen és elsősorban a francia boroké, kisebb mértékben a spanyoloké; mindvégig marginális maradt a svájci bor szerepe. Egyes történeti magyarázatok szerint a külföldi bor fogyasztásának a gazdaságon túlmutató szerepe is jutott. A külföldi bor csempészése, amelyre a gazdag fogyasztók is rákényszerültek a *vin étranger*-t sújtó, egyre inkább prohibítív jellegű adóterhek miatt, a „szabadság tercit” növelte a hivatalosan még a kálvini erkölcs alapján kormányzott városban.¹⁹ A felvilágosodás századában létrejövő olvasó- és egyéb körök, a *cercles*, melyek nagy szerepet játszottak a város társadalmi és politikai életében, egy újfajta politikai szocializáció lehetőségét fejlesztették ki a megmerevedett patrícius uralommal szemben; a külföldi minőségi borok fogyasztásával együtt egy a kálvini askétizmussal szembenálló másfajta életstílust honosítottak meg azok számára, akik ezt a növekvő jólét fokain felfelé haladva megtehették. Ennek ellenére az import néhány százalékát adta csak a borkeresletnek. (1787:2,4%) A „szabadság terceink” bizonyult a 18. század folyamán szaporodó, a városfalon kívüli kocsmák látogatása (amelyek esetében kevésbé volt hatékony az adóellenőrzés, mint *intra muros*), s vásáronként a esztergályosok százai keresték fel ezeket a külvárosi helyeket. A „szabadság terceink” harmadik szintjét alkották más nem kevésbé illegális megoldások, mint például az adómentes *vin bourgeois* s a külföldről származó borok keverése, főleg rossz szüret esetén, s a *vin étranger* ebben az esetben is a fiskális hatóságok kikérülésével jutott a fogyasztóhoz. A borbeszerzésnek és fogyasztásnak tehát egy egész autonóm struktúrája szerveződött meg a 18. században, mely a társadalmi önszerveződés folyamatának immár visszafordíthatatlan elindulásáról tanúskodik Genfben.

Ami a helyi termelést illeti, ezen a területen az előző századokkal ellentétben nem folytatódott a szőlőterület térnyerése, hanem stagnálás következett be. A 17. század második felétől kezdve egyre gyakoribbak lettek a tiltások, amelyek az engedély nélkül telepített szőlő kiirtását s az abból származó bortermés adóköteleként való kezelését helyezték kilátásba. A források alapján a kutatók egybehangzó véleményre jutottak, hogy a túltermeléstől és az árak esésétől való félelem indította a Petit Conseil *citoyen* és az 1676-ban felállított Borkamara, a *Chambre des Vin citoyen* és *bourgeois* – maguk is szőlőtulajdonos – tagjait a megszorító lépésekre. Hogy a bortermelő tagok által irányított magisztrátus érdekvédelmi intézkedései mögött valóban egy összehangolt „borpolitika” és tudatos merkantilista kereskedelmi magatartás állt-e, nehéz eldönteni. Mindenesetre a külföldi bor behozatalát sújtó prohibítív adópolitika és a hazai szőlőtermelés kiterjesztését akadályozni igyekvő rendelkezések egy időben kerültek bevezetésre. A merkantilista politika, melynek elméleti kidolgozóit Thomas Munt, Josiah Child-ot és William Pettyt is talán ismerhette egy-két műveltebb magisztrátustag az anglo-

¹⁸ A hugenotta menekültek származási hely és szociális helyzet szerint való megoszlásáról lásd Holtz, Cécile: *La Bourse française de Genève et le Refuge de 1684 a 1686*. In: Reverdin, Olivier et alii: *Genève et la Révocation de l'Édit de Nantes*. Genève, 1985. 458-69. (a továbbiakban: Reverdin)

¹⁹ Hiler, David: *Le vin des Genevois. Vente et consommation*. In: *Revue de Vieux Genève*, 1984. 45-53. A jelen bevezetésben foglaltak az ő tanulmányának gondolatmenetét követik.

filizmusáról mindig is nevezetes Genfben, s melynek colbertista gyakorlatát bizonyára érezte is számos genfi kereskedő, talán hatással volt a döntésekre.²⁰

Nem kell azonban feltétlenül gazdaságfilozófiai indoklásokat keresni ahhoz, hogy lássuk: a genfi bortermelők „helyzetben” lévő kisebb részét semmiképpen sem jellemezte gazdasági indifferentizmus. Borpolitikájukat egyetlen tényező, az eladatlan készletektől való félelem határozta meg. Ebből következtek az alábbi intézkedések. Tilos „külföldi” bort árusítani addig, ameddig *vin bourgeois*-ból eladatlan készletek vannak. (Bő termésű években akár egész évben fennállt a tilalom.) Annak érdekében, hogy a bor ára ne essen túlságosan, a 17. század utolsó évtizedében sorra szűkítik azokat a területeket, amelyekről származó bor „*vin bourgeois*” minősítést kaphat. Ez utóbbi intézkedés már szerzett jogok megvonását is jelentette, holott névlegesen csak a személyes karakterű kiváltságok territoriálissá való visszaalakításáról volt szó. Elsősorban azokat érintette ez hátrányosan, akik frissen szerezték meg a polgárjogot, s genfi területen nem tudtak szőlőt vásárolni, ezért a tágabb régió területén szerzettek szőlőbirtokot. Az ellentéték a 18. század első éveiben csúcsosodtak ki, amikor több zendülést is okozott a városirányítás szűkkeblűsége. Legnevezetesebb ezek közül az 1704-es szüret után kitört zavargás. A szüret ezen az ősön rendkívül gyenge volt, a magisztrátus mégsem oldotta fel a külföldi bor eladására vonatkozó tilalmakat. Az utcákon csődület támadt, a köztereken a tilalokkal nem törődve nyíltan árusították a „külföldi” bort (ami valójában szintén a Genf környéki, genfi polgárok által birtokolt szőlőkből származott). Végül a kormányzat meghátrált és tárgyalásokba bocsátkozott a polgárok maguk közül választott képviselőivel, melynek eredményeképp eltörölték a *vin bourgeois*-t sújtó tilalmakat. Figyelemre méltó, hogy a követelések nem a kiváltságok eltörölésére irányultak, hanem az abból való részecsdésre.²¹

A mind oligarchikusabb vonásokat mutató hatalom képviselőivel szemben a felemelkedő *bourgeois* rétegek érvényesíteni akarták saját gazdasági érdekeiket is. A politikai hatalom arisztokratikus jellegét nem sikerült megváltoztatni egészen a – francia forradalommal egy időben, de attól függetlenül lejátsszódo – „genfi forradalom” bekövetkeztéig, amely aztán meghozta az olyannyira áhított jogegyenlőséget.²² A bortermelés terén azonban az érdekérvényesítés már hamarabb is jelentős sikereket könyvelhetett el. Az 1720-as években egyre több beszámoló szól a genfi szőlővásárlásairól a szomszédos savoyai, berni (svájci) és francia területeken. „Egycsak fő jövedelme a szőlőben fekszik” – erősíti meg egy, a Tanács számára készített jelentés is a bortermelésbe való befektetés jövedelmezőségét, mely a század eleji zavargások elmúltával újra részcsült a „*vin bourgeois*” mentességében. A genfi kézben lévő regionális bortermelés 1780-ban már a teljes borfogyasztás kétötödét adja. A növekvő fogyasztási igények kielégítésére így a regionális bortermelés fellendülése révén került sor. A genfi merkantilista politikára adott bortermelői válasz tehát nem a pesszimista belenyugvást tükrözte. A 18. század prosperáló városában a bortermelők így vagy úgy – ha kellett, a konfliktus vállalásával is –, megtalálták a maguk számítását. A genfi bor, amelyet ma is megtalálunk minden genfi áruház italpolcain, megőrizte helyét a fehér asztalnál. Egy 1766-os estélyről, melyet a francia követ tiszteletére rendeztek, fennmaradt az itallap. Ezen az eseten 25 palack „La Cote”-ot (genfi tó melléki fehérbor), 34 palack Macont (franche-comté-i könnyű vörös) 20 palack Beaujolais-t, 20 palack burgundit (testesebb vörösbo-

²⁰ A francia-genfi viszonyról a 17. században lásd Sautier, Jerome: *Genève et la France à la fin du XVII. siècle*. Reverdin 2-35.

²¹ Az csemények leírásában Pitteloud, Jean-François: *Le vin suffit-il à faire tourner les têtes? Essai d'interprétation des contestations politiques genevoises au début du XVIIe siècle* című kéziratos dolgozatára támaszkodtam. (Gépcelt formában megtalálható a genfi Bibliothèque Publique et Universitaire gyűjteményében, lásd *Fac. des Lettres, Dép. d'histoire générale, Mémoire de licence*, 1979.)

²² A genfi forradalom sajátos karakteréről lásd Golay, Eric: 1792-1798. *Révolution genevoise et Révolution française. Similitudes et contrastes*. In: Binz, Louis et alii: *Regards sur la Révolution genevoise 1792-1798*. Genève, 1992. 17-36.

rok) és 18 palack pezsgőt szolgáltak fel (néhány üveg likőr és aperitif társaságában) a vendégeknak, akik ilyen borok társaságában biztosan nem érezték rosszul magukat. (Egy mai genfi alkalmi ebéd sem néz ki másképp, igaz hogy a legszerényebb hely illeti meg a sa-vanykás genfi fehérét, amelyre könnyű vörös következik, a testesebb vörös borokat megelőzve, s a sort a (francia) pezsgő zárja.) A genfi bor fennmaradását napjainkig, hiszen azt szerény tulajdonságai ellenére sem szorította le a jólét a terítékről, elsősorban nem minőségének, hanem kétszeresen is a genfi bortermelők kitartásának köszönheti. A protekcionista borpolitikát gyakorló magisztrátus tagjai ugyanúgy bortermelők voltak, mint a szűkhatáru város szőlőingatlanba fektető és azt megőrző polgárai.

A genfi bortermelő „wirtschaftlich” magatartása a város kevésbé ismert koraújkori arcu-latára is éles fényt vet. A 16. század heroikus városa, melynek aszkétikus mítoszáat oly nagy sikerrel terjesztette Európa-szerte a nemzetközi protestáns elit, ekkor már a „funkcionális” város felé való átmenet korát éli.²³ Jól követhető ez a genfi szerzők meghatározásaiból is. Míg a reformáció forrongásában élő Antoine Fromment a mitikus elemekre helyezi a hang-súlyt a város leírásában, amelyet a hívők menedékeként, az igazság védpajzsaként határoz meg, addig száz évvel később a város praktikus leírására helyezi a hangsúlyt a Corrionelli vi-lágatlasza számára összefoglalót készítő genfi tanácsnok, Jean Robert Chouet. A 18. század küszöbén a francia követ átfogó jelentésében nem a város protestantizmusát, hanem kereske-delmi jellegét emeli ki. Ez az az időszak, amikor Genfből kiindulva kiépül a Nyugat-Európát behálózó protestáns bankhálózat is, és a jólét erősödése nyomán élesebbé váló vagyoni kü-lönbségek összetett, kifejezetten urbanisztikus problémákat vetnek fel, és az ezekről szóló viták nem protestáns, hanem empirista válaszokat szünelnek.

Teljességgel a hipotézisek világába tartozik, mégis talán meg lehet kockáztatni azt a fel-tevést, hogy a heroikus várost a funkcionális várossal összeköti egy, a genfi politikát moz-gató állandó jellemvonás, az érdekérvényesítés és a pragmatikus kompromisszum elve. Ma már a kutatók között többé-kevésbé egyetértés alakult ki abban, hogy a „kalvinista Rómát” a 14-16. századi kommunális önállósodási mozgalmak során kikovácsolódó polgárság füg-getlenségi törekvései, s az itt s ennek a függetlenségi mozgalomnak ideológiát és intellektu-ális támogatást nyújtó európai vallási menekültek (főleg franciák, olaszok, angolok) mítosz-teremtő tevékenysége alakította ki, a köztük létrejött kompromisszum révén.²⁴ Az a tény, hogy Genf kétszáz éven át a központosító Nyugat-Európa közepén, a városok politikai je-lentőségének hanyatlása idején is megtartotta függetlenségét, talán e gyakorlatias-érdekérvé-nyesítő magatartásnak is köszönhető, amely a genfi polgárt sem a bortermelés sem a politi-kacsinalás közben nem hagyta el. Persze az, hogy ez a kicsiny város megőrizhette vallási és ezzel szervesen összefüggő politikai identitását, ahhoz az is hozzájárult, hogy éppen három hatalom (Franciaország, Svájc, Savoya) érdekszféráinak középpontjában feküdt, s az aktuáli-san a várost bekebelezni szándékozó hatalommal szemben a másik kettőnek mindig jól fel-fogott érdeke volt a „status quo” fennmaradása.

***

A genfi szerencsés (bor)történeti sorsa (is) magyarázza, hogy számukra történelmük interpretálása ürügyén a „mi lett volna ha” kérdésfeltevése éppen a „sikeresnek” érzett múlt miatt sohasem kísértett igazán. A magyar történelem azonban – ahogyan azt Szekfű egy ké-

²³ Anne-Marie Piuz kifejezése: „De la ville héroïque à la ville fonctionnelle”. In: Piuz, Anne-Marie – Mottu-Weber, Liliane: *L'économie genevoise de la Réforme à la fin de l'Ancien Régime XVIe-XVIIIe siècles*. Genève, 1990. 3-23. A bekezdésben az általa kifejtettekre támaszkodom.

²⁴ Naef, Henri: *Les origines de la Réforme à Genève I-II*. Genève, 1936-1968. A hatalmas monográfiá-ból kiderül, hogy a függetlenségi törekvések megelőzték a reformációt, s mintegy alternatívaként in-tegrálták az új „rendbe”; Dufour, Alain: *Le mythe de Genève au temps de Calvin in Histoire politique et psychologie religieuse*. Genève, 1966. 84.

sőbbi művében Adytól kölcsönzött címmel ki óhajtotta fejezni – „valahol utat vesztett”. Szekfű elfogult szemrehányása a magyar Ickialkat öröklött hibáit illetően *A magyar bortermelő Ickialkata* szellemtörténeti kísérletében is tetten érhető. A nagy történésznek azonban az elfogultságai is termékenyek. Ebben az esszéjében éppen az a rendkívül érdekes, hogy bortörténetünk ürügyén a történelmi adottságokat implicite, mint lehetőségek közti választást mutatja be: eszmefuttatásai hátterében ott rejlik a „mi lett volna ha ...” vagy még inkább a „mi lenne ha” kérdés. A magyar történetírásban is sokáig élő pozitívista mítosz a történelmi szükségszerűség „törvényéről” sokszor eltakarta múltunk olyan arcait, melyek csak a megvalósulás kezdeti szakaszaiba léptek, de ilyen-olyan okok következtében nem részesültek a „tartósság”, a *long durée* kegyelmében. A mikrotörténeti látásmód kísérletében az az izgalmas, hogy félretelve a historiográfiai hagyomány által felkínált kontextus értelmezési keretét, megpróbálja a múltat nem retrospektív szemszögből rekonstruálni. Ennek a törekvésnek érdekes magyar példáit nyújtják Szakály Ferenc nemrégiben megjelent tanulmányai, amelyek egyfajta magyar „wirtschaftlich” alternatívát mutatnak be a 16. századból.²⁵

---

²⁵ Szakály Ferenc: *A mezőváros és reformáció*. Budapest, Akadémiai, 1996.

Dokumentumok az 1898. évi spanyol–amerikai háború történetéből

Wood ideiglenes alkotmánya

*Santiago de Cuba megye főhadiszállása, 1898. október 20.
Általános rendelet¹*

Santiago de Cuba tartomány elfoglalása az Egyesült Államok erői által szükségszerűen megváltoztatta a kormányzás körülményeit. Noha kívánatos lenne, hogy az elfoglalt terület municipális törvényei – amennyire az lehetséges – továbbra is érvényben maradjanak, ennek ellenére a hadsereg-főparancsnok úgy ítéli meg, hogy ezek közül számos törvény – ugyanúgy, mint végrehajtásuk módja –, összeegyeztethetetlen az új helyzettel, következésképp szükségesnek ítéli a következő Rendelet közzétételét tájékoztatásul, és hogy mindazok, akik érdekeltek a jó kormányzat létrehozásában, azt figyelembe vehessék, továbbá azon köztisztviselők irányítására, akik letették a megkövetelt esküt. A jelen nyilatkozat egyidejűleg az Ideiglenes Alkotmány funkcióját is betölti, annyiban, amennyiben célja a személyes jogok biztosítása, annak ellenére, hogy nem tartalmazza az alaptörvények általános és szokásos szabályait.

Első. A népnek joga van békés gyűléseket szervezni olyan ügyek megtárgyalása céljából, melyek az általános jólétet érintik, és joga van kérvény, illetve folyamodvány útján a hatóságokhoz fordulni a sérelmek orvoslása érdekében.

Második. Minden embernek természetes és elidegeníthetetlen joga a Mindenható Istent a saját lelkiismerete által sugalltak szerint tisztelni. Senkit nem lehet megsérteni, zaklatni vagy vallásos hitének gyakorlásában megakadályozni, amennyiben az nem zavar másokat saját vallásos hitük gyakorlásában; minden keresztény egyház védett, és egyik sem kerülhet hátrányba a másikkal szemben; valamint senkit nem lehet vallási nézetei miatt semmilyen tiszteletbeli, bizalmi vagy közhasznú tisztségből kirekeszteni.

Harmadik. A Bíróság mindenkit egyenlő elbánásban részesít; a személyben vagy tulajdonban okozott károk igazságosan jóvátételnek; a jog és jogszolgáltatás eljárásai mindenféle késedelemtől, anyagi vagy üzleti nyereségtől mentesen működnék. Semmilyen magántulajdon nem vehető közhasználatba megfelelő kártalanítás nélkül.

Negyedik. A büntetőeljárások során a vádlottnak jogában áll, hogy személyesen vagy hivatalos képviselője útján hallgassák ki, és arra, hogy az őt ért vádak okáról vagy természetéről tájékoztassák, továbbá, hogy a Bíróság előtt való megjelenésre kötelezzék azokat a tanúkat, akik mellette tanúskodnak, és szembesítsék őket azon személyekkel, akik a vádlott ellen tesznek vallomást.

Ötödik. A vádlott nem kötelezhető arra, hogy önmaga ellen valljon, és nem foszthatják meg életétől, szabadságától vagy tulajdonától, csak ha az az ország törvényeinek megfelelően történik.

Hatodik. Senki, akiről már ítéletet mondtak és felmentettek, nem ítéltető el még egyszer ugyanazon tettetért; vagyis ugyanazon bűncselekményért nem kerülhet kétszer a Bíróság elé, akár elítélnék, akár felmentést kapna.

Hetedik. Bárki szabadlábba helyezhető megfelelő óvadék ellenében, kivéve azon bűncselekmények esetét, melyek fizikai büntetést vonnak maguk után, amennyiben egyértelmű bizonyíték vagy elegendő gyanú áll fenn a vádlott bűnösségét illetően; a vádlott nem foszt-

¹ Forrás: Pichardo, Hortensia: Documentas para la historia de Cuba. La Habana, 1984, 1. kötet, 519-520.

ható meg a „Habeas Corpus”² szerinti jogától, csak abban az esetben, ha azt a hadsereg-főparancsnok szükségcsnek ítéli.

Nyolcadik. A vádlottaktól nem követelhető túlságosan nagy összegű óvadék, nem róható ki rájuk túlságosan magas pénzbüntetés, és nem szabhatók ki sem túl könnyörtelen büntetések, sem olyanok, amelyek már nincsenek alkalmazásban.

Kilencedik. Minden állampolgár tevékenysége, személye, okmányai, háza és egyéb holmija biztosított mindennemű jogtalan zárolás és átkutatás ellen mindaddig, míg bűnösségének tényét eskü alatt ki nem mondják.

Tizedik. A gondolatok és vélemények szabad kinyilvánítása a szabad ember sérthetetlen joga, bárki bármilyen témáról szabadon beszélhet, írhat és azt nyomtatásban megjelentetheti ezen szabadsága felelősségének tudatában. A városi törvények a jelen jognyilatkozatnak megfelelően rendeztetnek, és ezen törvényeket a hadsereg-főparancsnok időről időre megváltoztathatja abból a célból, hogy azok értelemszerűen megfeleljenek egy felvilágosult társadalom jóteknony elveinek.

Leonardo Wood, Santiago de Cuba tartomány főparancsnoka

Fordította: **Ludányi Arita**

---

² Habeas Corpus: az újkori joggyakorlatban az az elv, hogy önkényesen, bírói végzés nélkül senki sem tartóztatható le. Első megfogalmazása az angol Habeas Corpus Act (1679).

Spanyolország és az Amerikai Egyesült Államok között megkötött 1898. december 10-i párizsi békeszerződés³

Ófelsége Spanyolország Régens Királynője, Fenséges Fiának, XIII. Don Alfonznak a nevében, és az Amerikai Egyesült Államok, azon óhaja által vezéreltetve, hogy véget vessenek a két nemzet között jelenleg fennálló hadállapotnak, e célból kinevezték teljhatalmú megbízottjaikat, nevezetesen:

Ófelsége Spanyolország Régens Királynője:

Don Eugenio Montero Ríost, a Szenátus Elnökét;

Don Buenaventura de Abarzuzát, a Királyság Szenátorát és volt Miniszterét;

Don José de Garnicát, Parlamenti Képviselőt és a Legfelsőbb Bíróság Tisztviselőjét;

Don Wenceslao Ramírez de Villa-Urrutiát, Brüsszeli Rendkívüli Követet és Meghatalmazott Miniszterét;

Don Rafael Cerero Altábornagyot.

És az Amerikai Egyesült Államok Elnöke William R. Dayt, Cushman K. Davist, William P. Fryct, George Grayt és Whitelaw Reidet, az Egyesült Államok állampolgárait.

Akik, Párizsban összegyűlve, teljhatalmú megbízásaik – amelyek a helyes és kellő formában találtak – bemutatása és a függőben lévő kérdések megvitatása után, a következő cikkelyekben állapodtak meg:

I. CIKKELY

Spanyolország lemond minden felségjogáról és tulajdonjogáról Kuba felett.

Tekintettel arra, hogy az említett sziget az Egyesült Államok által foglaltatik el, amint Spanyolország azt kiüríti, az Egyesült Államok a megszállás időtartamára magára vállalja és teljesíti mindazon kötelezettségeket, melyeket a megszállás ténye okán a Nemzetközi Jog reá ró az élet- és vagyónvédelem érdekében.

II. CIKKELY

Spanyolország átengedi az Egyesült Államoknak Puerto Rico szigetét és továbbiakat, melyek jelenleg felségjoga alá tartoznak a Nyugat-Indiákon, valamint Guam szigetét a Marianas, vagy Ladrones néven ismert szigetcsoportból.

III. CIKKELY

Spanyolország átadja az Egyesült Államoknak a Fülöp-szigetek néven ismert szigetcsoportot, mely a következő vonalak között fekvő szigeteket foglalja magában:

A hajózható Bachi-csatorna közepén keresztül, az északi szélesség 20° köréhez közel, a Greenwichi keleti hosszúság 118°-ától 127°-áig nyugatról keletre futó vonal; innen a Greenwichi keleti hosszúság százhuszonhét fokos (127°) délköre mentén az északi szélesség négy fok és negyvenöt perces (4°45') köréig futó vonal; innen az északi szélesség négy fok és negyvenöt perces (4°45') körét követve a Greenwichi keleti hosszúság száztizenkilenc fok és harmincöt perces (119°35') délkörével való metszéspontig futó vonal; innen a Greenwichi keleti hosszúság száztizenkilenc fok és harmincöt perces (119°35') délkörét követve az északi szélesség hét fok és negyven perces (7°40') köréig futó vonal; innen az északi szélesség hét fok és negyven perces (7°40') körét követve a Greenwichi keleti hosszúság száztizenhat fokos (116°) délkörével való metszéspontig futó vonal; innen az északi szélesség tíz fokos (10°) körének a Greenwichi keleti hosszúság száztizennyolc fokos (118°) délkörével való

³ Forrás: Pichardo, Hortensi: Documentos para la historia de Cuba. La Habana, 1984. I. kötet, 540-547.

metszés pontig futó egyenes vonal, és innen a Greenwichi keleti hosszúság száztizennyolc fokos (118°) délkörét követeve addig a pontig futó vonal, ahol ez a kijelölés kezdődik.

Az Egyesült Államok húszmillió dollár (20.000.000) nagyságú összeget fizet Spanyolországnak a jelen Szerződés ratifikációs okmányainak cseréjét követő három hónapon belül.

IV. CIKKELY

Az Egyesült Államok a jelen Szerződés ratifikációs okmányainak cseréjétől számítandó tíz évig a Fülöp-szigetek kikötőibe érkező spanyol hajókat és árucikkeket ugyanazon feltételekkel fogadja, mint az Egyesült Államok hajóit és árucikkait.

V. CIKKELY

Az Egyesült Államok a jelen Szerződés aláírása után saját költségén átszállítja Spanyolországba azokat a spanyol katonákat, akiket az amerikai erők Manila bevételkor ejtettek foglyul. Ezek a katonák visszakapják fegyverüket.

Spanyolország a jelen Szerződés ratifikációs okmányainak cseréjét követően megkezdői a Fülöp-szigetek, valamint Guam kiürítését, a Puerto Rico és a nyugati Antillák más szigeteinek evakuálására kinevezett egyeztető Bizottságok által megállapított feltételek mellett, az 1898. augusztus 12-i Jegyzőkönyvnek megfelelően, mely érvényben marad, míg annak összes rendelkezése nem teljesül.

A két Kormány együttesen fogja kitűzni azon határidőt, amelyen belül a Fülöp-szigetek és Guam evakuálása lezárul. Spanyolország tulajdona lesz minden, a Spanyolország tengeri és szárazföldi hadseregéhez tartozó, a Fülöp-szigeteken és Guamon található zászló és lobogó, foglyul ejtett hadihajó, kézfegyver, minden kaliberű ágyú felszerelésével és tartozékai-val együtt, lőpor, muníció, jóság, mindennemű felszerelés és ingóság. A nagy kaliberű, de nem tábori lövegek, melyek az erődítményekben és a parton vannak elhelyezve, a helyükön maradnak a jelen Szerződés ratifikációs okmányainak cseréjétől számított hat hónap tartama alatt, és az Egyesült Államok ez idő alatt megvetheti Spanyolországtól az említett hadianyagot, ha a két Kormány kiegyezítő megállapodásra jut a tárgyat illetően.

VI. CIKKELY

Spanyolország a jelen Szerződés aláírása után szabadon engedi az összes hadifoglyot és mindazokat, akiket a Kubában és a Fülöp-szigeteken támadt felkelések és az Egyesült Államokkal való háború következtében politikai bűnökért tartóztattak le vagy tartottak fogva.

Viszonzásképpen az Egyesült Államok szabadon engedi az amerikai erők által ejtett összes hadifoglyot, és lépéseket tesz a kubai és Fülöp-szigeteki felkelők hatalmában lévő spanyol foglyok kiszabadítása érdekében.

Az Egyesült Államok Kormánya a saját költségén szállítja át Spanyolországba, és Spanyolország kormánya saját költségén szállítja az Egyesült Államokba, Kubába, a Fülöp-szigetekre és Puerto Ricóba – kölcsönösen rendezve otthonaik ügyét is – mindazokat a foglyokat, akiket e Cikkely hatálya alatt kölcsönösen szabadon bocsátanak vagy szabadon kell bocsátaniuk.

VII. CIKKELY

Spanyolország és az Amerikai Egyesült Államok a jelen Szerződés által kölcsönösen lemondanak mindennemű, nemzeti vagy magánjelleű jóvátételi igényről, éppúgy mint mindennemű, a háború által okozott költségek címén keletkezett jóvátételről, amelyet egyik Kormány a másikkal szemben, illetve alattvalói vagy állampolgárai a másik Kormánnyal szemben támasztanak, s amely a legutóbbi kubai felkelés kezdetétől léphetett fel, és megelőzi a jelen Szerződés ratifikációs okmányainak cseréjét.

Az Egyesült Államok elbírálja és rendezi állampolgárainak Spanyolországgal szembeni azon követeléseit, amelyekről e cikkelyben lemond.

VIII. CIKKELY

A jelen Szerződés I., II. és III. cikkelyében foglaltak teljesítése végett Spanyolország lemond minden épületről, kikötőhelyről, laktanyáról, crődítményről, közútról és minden egyéb olyan ingatlan vagyronról Kubában, amely jog szerint köztulajdont képez, és mint ilyen a Spanyol Koronát illeti, valamint Puerto Ricóban és a Nyugat-Indiák más szigetecín, Guam szigetén és a Fülöp-szigeteken ezek tulajdonjogát átengedi.

Következőképp kimondatik, hogy ez a – helyzetnek megfelelően – lemondás vagy átengedés, amire az előző bekezdés vonatkozik, semmiben sem csorbíthatja a tulajdont, vagy azokat a jogokat, melyek a törvények szerint a békeszerető birtokost megilletik, a tartományok, törvényhatóságok, köz- és magánintézmények, polgári vagy egyházi testületek mindennemű kategóriájának, vagy bármiféle más kollektívának – amelynek az említett lemondásra vagy átadásra kerülő területeken joga van javak megszerzésére és birtokolására és a magánszemélyeknek, állampolgárságtól függetlenül – a javait.

Az említett – a helyzetnek megfelelően – lemondás vagy átengedés vonatkozik mindazon dokumentumokra is, amelyek kizárólag az említett, lemondásra vagy átengedésre került felségjogokra vonatkoznak, és a Félziget⁴ levéltáraiban található.

Abban az esetben, ha ezek az említett levéltárakban található iratok csak részben vonatkoznak a szóban forgó felségjogokra, másolatot bocsátanak minden érdekelt fél részére, amennyiben azokat igénylik. Viszonzásképpen hasonló szabályokat kell érvényesíteni Spanyolország javára is azoknak a dokumentumoknak az esetében, amelyek az említett Szigetek levéltáraiban található.

Az előbbiekben említett lemondásba, illetve átengedésbe – a helyzetnek megfelelően – beleértendő a Spanyol Koronának és hatóságainak azok a jogai, melyeket az említett Szigetek közigazgatási és bírósági irattárai és hivatalos nyilvántartásai felett gyakorol, s melyek az említett Szigetekre és lakosainak jogaira és tulajdonára vonatkoznak. Az említett irattárakat és nyilvántartásokat gondosan meg kell őrizni, és a magánszemélyeknek kivétel nélkül joguk van – a törvényeknek megfelelően – azon szerződések, végrendeletek és egyéb iratok hiteles másolatainak kikérésére, melyek a közjegyzői irattár részét képezik vagy amelyeket a közigazgatási, illetve a bírósági irattárakban őriznek, akár Spanyolországban, akár az előzőleg említett szigeteken.

IX. CIKKELY

Azok a spanyol alattvalók, akik a Félzigetről származnak, s azon területen élnek, melynek felségjogáról Spanyolország a jelen Szerződés által lemond, illetve melynek felségjogát átengedi, továbbra is az említett területen maradhatnak vagy el is hagyhatják azt, megőrizve, mindkét esetben, valamennyi tulajdonjogukat, beleértve ezen tulajdon vagy jövedelem eladásának, illetve megtartásának jogát; ezenkívül joguk van iparűzésre, kereskedelem, illetve saját foglalkozásuk folytatására, e vonatkozásban alávetve magukat azoknak a törvényeknek, melyek a többi külföldi állampolgár esetében is alkalmazandók. Abban az esetben, ha továbbra is az említett területen maradnak, megőrizhetik spanyol állampolgárságukat, amennyiben ezen Szerződés ratifikációs okmányainak cseréjétől számított egy éven belül egy nyilvántartó hivatal előtt kinyilvánítják szándékukat az említett állampolgárság megőrzésére; ezen nyilatkozat hiányában úgy tekintendő, hogy az említett állampolgárságról lemondtak és elfogadják azon terület állampolgárságát, ahol élnek.

Azon lakosok polgári jogait és politikai helyzetét, akik az Egyesült Államoknak itt adott területeken élnek, a Kongresszus fogja meghatározni.

⁴ Azaz Spanyolország.

X. CIKKELY

Azon területek lakosai számára, melyeknek felségjogáról Spanyolország lemond, illetve amelyek felségjogát átadja, biztosítatik a szabad vallásgyakorlat.

XI. CIKKELY

Azok a spanyolok, akik azon területeken élnek, melyek felségjogáról Spanyolország a jelen Szerződés által lemond, illetve melyek felségjogát átadja, a polgári és a büntetőjog tekintetében annak az országnak a törvényszékei alá tartoznak, ahol élnek, e törvényszékek előtt – az azok illetékességét szabályzó általános törvényeknek megfelelően – ugyanazon feltételek mellett jelenhetnek meg, és ugyanazokat az eljárásokat vehetik igénybe, melyeket azon ország állampolgárai, melyhez a törvényszék tartozik.

XII. CIKKELY

Az ezen Szerződés ratifikációs okmányainak kicserélésekor függőben lévő bírósági eljárások – azokon a területeken, melyek felségjogáról Spanyolország lemond, illetve melyek felségjogát átadja – a következő szabályok szerint határoztatik meg:

I. Azok az ítéletek, amelyeket magánszemélyek közötti polgári perekben vagy büntetőperekben mondtak ki, s amelyek ellen nem fellebbeztek, vagy nem váltak hatálytalanná a spanyol törvények szerint, érvényesnek minősülnek, és az illetékes bíróság által a megfelelő módon végrehajthatnak azon területen belül, ahol az említett ítéleteknek meg kell valósulniuk.

II. Magánszemélyek közötti polgári perek esetében, melyeknél az említett időpontban még nem született ítélet, folytatódik a hivatalos eljárás azon bíróság előtt, ahol a per zajlik, vagy azon bíróság előtt, mely az előzőt helyettesíti.

III. Az említett időpontban függőben lévő, Spanyolország Legfelsőbb Bíróságához benyújtott bűnügyi keresetek, melyeket olyan területen élő állampolgárok ellen nyújtottak be, amely ezen Szerződés alapján többé nem spanyol felségterület, továbbra is Spanyolország igazságszolgáltatása alá tartoznak mindaddig, amíg végleges ítélet nem születik; de az ítélet kimondása után annak végrehajtása azon hely illetékes hivatalára hárul, ahol a bűncselekmény történt.

XIII. CIKKELY

Kuba Szigetén, Puerto Ricón, a Fülöp-szigeteken és az egyéb átadott területeken a spanyolok által szerzett irodalmi, művészeti és ipari tulajdonjogok továbbra is tiszteletben tartatnak, ezen Szerződés ratifikációs okmányainak kicserélésével egyidejűleg. Azok a spanyol tudományos, irodalmi és művészeti alkotások, melyek nem bizonyulnak veszélyesnek az említett területek közrendjére, az ezen Szerződés ratifikációs okmányainak kicserélésétől számított tíz évig vámmenteséget élveznek az említett területekre történő behozatalkor.

XIV. CIKKELY

Spanyolország azon területek kikötőibe és helységeibe, melyekről ezen Szerződésben lemond, illetve melyeket átad, Konzuli Megbízottakat telepíthet.

XV. CIKKELY

Mindkét ország Kormánya azonos elbánást biztosít tíz éves időtartamra a másik fél kereskedelmi hajói számára a kikötői jogokat illetően, amelyek tartalmazzák mindazokat a belépésre, kihajózásra, úrtartalomra és világító jelzés használatára vonatkozó jogokat, amelyek saját, a part menti kereskedelemben nem alkalmazott kereskedelmi hajóinak is biztosít.

Ezen cikkely bármikor érvényteleníthető, amennyiben arról a két Kormány közül bármelyik hat hónappal korábban előzetesen értesíti a másik felet.

XVI. CIKKELY

Értelemszerűen bármely kötelezettség, melyet az Egyesült Államok Kubára vonatkozóan a jelen Szerződésben vállalt, arra az időre korlátozódik, ameddig e Sziget megszállása tart, amint azonban az említett megszállás véget ér, a Szigeten létesülő Kormánynak tanácsolni fogja, hogy vállalja át ugyanczket a kötelezettségeket.

XVII. CIKKELY

A jelen Szerződés törvénybe iktattatik Őfelsége Spanyolország Régens Királynője által és az Egyesült Államok Elnöke által, a Szenátus egyetértésével és jóváhagyásával; a ratifikációs okmányokat Washingtonban cserélik ki az e naptól számított hat hónapon belül vagy, ha lehetséges, előbb.

Ennek bizonyosságául, a teljhatalmú megbízottak saját kezűleg aláírják és lepecsételik ezen Szerződést.

Kelt: Párizsban, két példányban, az ezernyolcszáz-kilencvennyolcadik év december tizedikén.

Eugenio Montero Ríos
B. de Abarzuza
J. de Garnica
W. R. de Villa-Urrutia
Rafael Cerero

William R. Day
Cushman K. Davis
Wm. P. Fryc
Geo. Gray
Whitelaw Reid

(A ratifikációs okmányokat Washingtonban cserélték ki 1899. április 11-én.)

Fordította: Panyi Krisztina és Ludányi Arita

Rendelkezők a kubai alkotmányozó gyűlés összehívásáról és szervezetéről⁵

301-es számú rendelet
Főhadiszállás, Kubai Hadosztály
Havanna, 1900. július 25.

Kuba Katonai Kormányzója jónak látja, hogy a következő utasítások közzétételéről rendelkezék:

Mint hogy az Egyesült Államok Kongresszusa az 1898. április 20-i Közös Határozatában (Resolución Conjunta) kimondta:

„Kuba Szigetének népe szabad és független, és jog szerint is annak kell lennie”;

„Az Egyesült Államok a jelen nyilatkozat alapján elutasít minden törekvést és szándékot arra, hogy a Szigeten felségjogot, igazságszolgáltatást vagy uralmat gyakoroljon, kivéve, ha az a Sziget békéjének biztosítását szolgálja, valamint kijelenti azon elhatározását, hogy a Sziget kormányzását és uralmát saját népének átengedi ezen nyilatkozat életbe lépésének napjától”.

És mivel Kuba Szigetének népe Városi Kormányzatokat hozott létre, melyek hatalma igazságos és egyenlő törvények alatt született népszavazásból származik, most késznek érzi magát egy olyan általános kormányzat létrehozásának elindítására, mely a felségjogot, az igazságszolgáltatást és az uralmat a Sziget fölött átveszi és gyakorolja;

Következésképpen elrendeltetik, hogy Kuba Szigetén 1900 szeptemberének harmadik szombatján általános választást rendezzenek az Alkotmányozó Gyűlés képviselőinek megválasztására, amelynek az 1900. év novemberének első hétfőjén déli tizenkét órakor kell összehívni Havannában, hogy kidolgozza és elfogadja az Alkotmányt Kuba népe számára, és hogy annak részeként előkészítse és egyeztesse az Egyesült Államok Kormányával Kuba és az említett Kormány között fenntartandó kapcsolatok mibenlétét, és hogy előkészítse azon tisztségek viselőinek népszavazás alapján történő megválasztását, amelyeket az említett Alkotmány létrehoz, továbbá a kormányzás átadását a megválasztott tisztségviselőknél.

A választás a Sziget különböző választási kerületeiben az 1900. április 18-i Választási Törvény és módosításai által elrendelteltekkel egyetértésben kerül megrendezésre.

A különböző tartományok lakosai a tartománynak a népszámláláskor⁶ meghatározott népessége arányában választanak képviselőket, nevezetesen:

Pinar del Río tartomány lakosai három (3) képviselőt választanak.

Havanna tartomány lakosai nyolc (8) képviselőt választanak.

Matanzas tartomány lakosai négy (4) képviselőt választanak.

Santa Clara tartomány lakosai hét (7) képviselőt választanak.

Puerto Príncipe tartomány lakosai kettő (2) képviselőt választanak.

Santiago de Cuba tartomány lakosai hét (7) képviselőt választanak.

Törzsparancsnok
J. B. Hickey

Fordította: Ludányi Arita

⁵ Forrás: Pichardo, Hortensia: Documentos para la historia de Cuba. La Habana, 1973. 2. kötet, 70-71.

⁶ A megszálló hatóságok 1899. január 1-jén végezték el Kuba történetének első modern népszámlálását.

Kuba katonai kormányzójának beszéde az alkotmányozó gyűlés előtt⁷

Kuba Alkotmányozó Gyűlésének Képviselő Urai!

Mint a Sziget Katonai Kormányzója, az Egyesült Államok Elnökének képviselőjeként a gyűlést ezennel megnyitom.

Az önök feladata mindenekelőtt egy Alkotmány megfogalmazása és elfogadása Kuba számára, s ennek befejeztével annak meghatározása, hogy az önök megítélése szerint milyen kapcsolatoknak kell létezni Kuba és az Egyesült Államok között.

Ennek az Alkotmánynak szilárd, rendezett és szabad kormányzat létét kell biztosítania.

Miután megfogalmazták, hogy az önök megítélése szerint Kuba és az Egyesült Államok között milyen kapcsolatokat kell fenntartani, a maga részéről az Egyesült Államok Kormányza kétségkívül meghozza majd azon intézkedéseket, melyek végső és hiteles egyezsége vezetnek a két ország népei között közös érdekeik védelme céljából.

Kuba minden barátja buzgón követi majd az önök tanácskozásait, nagy várakozással tekintve mértékkel hozott döntéseik elébe, és azt remélve, hogy a méltóság, az egyéni higgadság és a józan konzervatív szellem jegyében hozott rendelkezéseik nyomán nyilvánvalóvá válik a kubai nép alkalmassága a népképviselőten alapuló kormányzatra.

Az alapvető különbség a valódi népképviselőti és az önkényuralmi kormányzat között elsősorban abban rejlik, hogy – tisztségétől függetlenül – mandátumának korlátai minden képviselőt szigorúan kötnék. E megszorítás nélkül nem létezhet szabad és alkotmányos kormányzat.

A rendeletnek megfelelően – mely alapján önök megválasztásra kerültek és itt összegyűltek – önöknek nem feladata a Sziget jelenlegi kormányzásában való részvétel, és nem rendelkeznek az ehhez szükséges felhatalmazással. Az önök felhatalmazása szigorúan korlátozott ama rendelet kitételei által.

Leonard Wood

Főparancsnok és Katonai Kormányzó

Fordította: **Panyi Krisztina**

⁷ Forrás: Pichardo, Hortensia: Documentos para la historia de Cuba. La Habana, 1973. 2. kötet, 72-73.

Platt-cikkely⁸

Az ezernyolcszáz-kilencvennyolc április 20-án elfogadott Együttes Határozatban (Resolución Conjunta)⁹ foglaltak teljesítése érdekében, amely „A kubai nép függetlenségének elismerése érdekében” címet viselte, s amely követelte, hogy Spanyolország Kormánya mondjon le fennhatóságáról és a kormányzásáról Kuba Szigetén, és vonja ki szárazföldi és tengeri haderejét Kubából és Kuba vizeiről, és utasította Elnökét, hogy az Egyesült Államok szárazföldi és tengeri haderejének alkalmazásával juttassa érvényre ezeket a határozatokat, s az Elnök ezen okmány által felhatalmazást nyert arra, hogy az említett Sziget Kormányzását és irányítását saját népére bízza, mihelyt azon a Szigeten Kormány jön létre egy olyan Alkotmány alapján, melyben – annak részeként vagy egy ahhoz csatolt rendelkezésben – meghatározásra kerülnek a Kuba és az Egyesült Államok között a jövőben fenntartandó kapcsolatok, melyek lényegében a következők:

I.

Kuba Kormánya nem köt a jövőben semmilyen idegen Hatalommal vagy Hatalmakkal olyan Szerződést vagy más egyezményt, amely Kuba függetlenségét csorbíthatja vagy függetlenségének csorbítását célozza, sem olyat, mely valami módon idegen Hatalmat vagy Hatalmokat felhatalmazna arra vagy számukra engedélyezné, hogy gyarmatosítás révén hadi, illetve tengerészeti célra vagy egyéb módon az említett Sziget területének bármely darabját elfoglalhassa vagy afelett ellenőrzést gyakorolhasson.

II.

Az említett Kormány nem vállal, illetve nem halmoz fel olyan államadósságot, amely kamatainak fizetésére és végső törlesztésére – a Kormány folyó kiadásainak teljesítését követően – elgátlanul minősüljenek szokásos bevételei.

III.

Kuba Kormánya beleegyezik abba, hogy az Egyesült Államok élhet az intervenció jogával Kuba függetlenségének megőrzése, egy – az élet, a tulajdon és az egyéni szabadság védelmére alkalmas – Kormány fenntartása, valamint azon kötelezettségek teljesítése végett, melyek a Párizsi Szerződés értelmében Kubára vonatkozólag az Egyesült Államokra hárulnak, és amelyeket most Kuba Kormányának kell magára vállalnia és teljesítenie.

IV.

Hogy minden intézkedés, amelyet az Egyesült Államok Kubában a katonai megszállás idején hozott érvényesnek tekintessék és jogerőre emelkedjen, és minden belőlük fakadó törvényesen szerzett jog fenntartassék és megvédelmeztessék.

V.

Hogy Kuba Kormánya teljesíti, és amennyiben szükséges, végrehajtja a már elkészült terveket és az újabbakat – amelyekről a felek kölcsönösen fognak megállapodni – a Sziget lakossága egészségügyi ellátásának megszervezése érdekében, abból a célból, hogy elkerüljék a járványok és fertőző betegségek kialakulását, megőltalmazva így Kuba népet és kereskedelmét csakúgy, mint az Egyesült Államok déli kikötőinek kereskedelmét és népet.

⁸ Forrás: Pichardo, Hortensia: Documentos para la historia de Cuba. La Habana, 1973. 2. kötet, 119-120.

⁹ Az USA Kongresszusa két házának közös határozatára (Joint Resolution) utal a szöveg.

VI.

Hogy Isla de Pinos¹⁰ nem kerül be Kubának az Alkotmány által javasolt határai közé, így tulajdonjogának rendezése egy jövőbeni Szerződésre marad.¹¹

VII.

Hogy az Egyesült Államok számára megteremtődjenek a feltételek Kuba függetlenségének megőrzésére és népének megóvására csakúgy, mint saját védelmére, Kuba Kormánya eladja vagy bérbe adja az Egyesült Államoknak a szénfelvevő, illetve tengerészeti állomások létesítéséhez szükséges földeket, bizonyos meghatározott helyeken, melyek az Egyesült Államok Elnökével egyeztetve kerülnek majd kijelölésre.

VIII.

Hogy a jövőbeni nagyobb biztonság érdekében Kuba Kormánya az előző rendelkezéseket egy, az Egyesült Államokkal kötendő Állandó Szerződésben rögzíti.

Fordította: Panyi Krisztina

---

¹⁰ Isla de Pinos=A Fenyők Szigete, mai hivatalos neve Isla de la Juventud (Az Ifjúság Szigete).

¹¹ A szigetet 1924-ben került vissza Kubához

Bérbeadási egyezmény tengerészeti állomásokról¹²

A Kubai Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok attól az óhajtól vezettetve, hogy meghatározzák az 1903. február 16-23-i egyezmény által a tengerészeti, illetve szénfelvevő állomások létesítése céljából Guantánamóban és Bahía Hondában bérlendő föld- és vízterületek bérbeadásának feltételeit – melyeket a Kubai Köztársaság szabott az Amerikai Egyesült Államoknak a Kubai Köztársaság Alkotmánya Függelékének VII. cikkében előírtak teljesítése végett –, kinevezték ezen célból teljhatalmú megbízottjaikat:

A Kubai Köztársaság Elnöke José M. García Montest, Gazdasági- és idciglencs Igazságügyi- és Államtitkárt.

Valamint az Amerikai Egyesült Államok Elnöke Herbert G. Squierst, Havannai Rendkívüli Követet és Meghatalmazott Minisztert; akik vonatkozó teljes körű meghatalmazásuk előzetes kicserélése után, melyek a megfelelő formában találtattak, a következő cikkelyekben egyeztek meg:

I. CIKKELY

Az Amerikai Egyesült Államok beleegyezik és szerződésben rögzíti évi kétmillió, az Egyesült Államok aranypénzében értendő peso összeg fizetését a Kubai Köztársaságnak mindazon idő alatt, amíg elfoglalja és használja az említett egyezmény alapján megnevezett területeket.

A megnevezett területeken található minden magántulajdonban lévő földterületet és ingatlan vagyont a Kubai Köztársaság haladéktalanul megszerez. Az Amerikai Egyesült Államok egyetért a szóban forgó magántulajdonban lévő földek és vagyonok megvásárlásához szükséges pénzüsszegnek a folyósításával a Kubai Köztársaság részére, és a Kubai Köztársaság a fent említett pénzüsszeget az egyezmény alapján fizetendő bérleti összeg előrchozott kiegyenlítéseként fogadja el.

II. CIKKELY

Az említett területek felméréstnek és mezsgyjük pontosan kijelöltetik állandó palánk, illetve kerítés által. Ezen palánkok és kerítések építésének és fenntartásának költségit az Egyesült Államok fedezi.

III. CIKKELY

Az Amerikai Egyesült Államok kötelezi magát, hogy nem engedélyezi magánszemélynek, társaságnak vagy társulásnak kereskedelmi, ipari vagy más típusú vállalkozás létrehozását, illetve működtetését az említett területeken belül.

IV. CIKKELY

A kubai igazságszolgáltatás törvényei alá tartozó, az igazságszolgáltatás elől menekülő bűntettel vagy mulasztással vádolt bűnözőket, akik az említett területeken belül lennének menedéket, az Egyesült Államok hatóságai kiadják, amint azt a megfelelő felhatalmazással bíró hatóságok kérik. Másrészről a Kubai Köztársaság kötelezettséget vállal arra, hogy az igazságszolgáltatás elől menekülő, az Egyesült Államok igazságszolgáltatásának törvényei alá tartozó és az említett területeken belül elkövetett bűntettel vagy mulasztással vádolt személyeket, akik kubai területre menekülnének, amint azt tőlük kérik, kiadják az Egyesült Államok megfelelő felhatalmazással bíró hatóságainak.

¹² Forrás: Pichardo, Hortensia: Documentos para la historia de Cuba. La Habana, 1973. 2. kötet, 250-252.

V. CIKKELY

Semmilyen típusú, az említett területekre behozott, kizárólagos használatra és fogyasztásra szolgáló anyag, árucikk, hadfelszerelés és lőszerkészlet nem esik vámilleték, illetve más illeték vagy teher alá, és a hajók, melyek azt szállítják, nem esnek kikötői, úrtartalmi, horgonyzási vagy bármely más díjfizetési kötelezettség alá, kivéve, ha az említett hajók a vonatkozó területek határain kívül rakodnának ki; az említett hajók nem fognak a vonatkozó területek határain kívül kirakodni, hacsak nem a Kubai Köztársaság erre kijelölt kikötőjében teszik azt, és ez esetben úgy a szállítmány, mint a hajók a kubai Vámhatóság valamennyi törvénye és szabálya, valamint a megfelelő illetékek hatálya alá esnek.

Elhatároztatik továbbá, hogy ezen anyagok, árucikkek, hadfelszerelések és lőszerkészletek nem szállíthatók át az említett területekről kubai területre.

VI. CIKKELY

Az előző cikkelyben elrendeltek kivételével azon hajók, melyek a kubai terület határain belül lépnek be vagy ki a Guantánamói és Bahía Honda-i öbölből, kizárólag a kubai törvények és hatóságok alá tartoznak, és az azok által kiadott minden, a Kikötői Rendőrségre, a Vámhatóságra és az Egészségügyre vonatkozó rendelet hatálya alá, és az Egyesült Államok hatóságai nem akadályozzák semmilyen módon az említett hajók be- és kilépését, kivéve hadiállapot esetén.

VII. CIKKELY

Ezen bérleti szerződést a keltezés utáni hét hónapon belül kell ratifikálni, és a ratifikált példányokat Washington városában fogják kicserélni.

Amit tanúsítván mi, a teljhatalmú megbízottak, aláírtuk és pecséttel hitelesítettük a jelen bérleti szerződést.

Kelt Havannában, két példányban, kasztíliai és angol nyelven, a mai napon, ezerkilencszáz-három július másodikán.

P. H. *José M. García Montes*

P. H. *H. G. Squiers*

Fordította: **Panyi Krisztina**

Usztav

Az Orosz Nép Szövetségének Alapszabályzata¹

A Magyarországon első ízben publikált szöveg a történelem első feketeszázás² szervezetének, az Orosz Nép Szövetségének (ONSZ) szervezeti és működési alapelveit tartalmazza, s mint ilyen, különleges kuriózumnak számít. Az ONSZ 1905 októberében alakult meg Puriskevics³ belügyi hivatalnok, és Dubrovin pétérvári történészprofesszor szervezésében, több már működő feketeszázás szervezet összeolvadásából. Mint a közölt dokumentumból kiderül, a látszólag akár a mai egyesület és egyletalapítás normáinak megfelelő módon létrejött szervezet szabályzata valójában úgy lett megfogalmazva, hogy felette a néhány „alapító atya” lényegében korlátlan rendelkezési joggal bírt.

I. A Szövetség célja

1. Az Orosz nép Szövetségének határozott célja az orosz nemzeti öntudat erősítése, minden rendű és rangú orosz ember tartós szilárd egyesítése a közös munkában drága hazánk, az egy és oszthatatlan Oroszország javára.

II. Program

2. A haza üdve – a pravoszlávia, az orosz korlátlan egyeduralom és a népiség rendületlen megőrzése.⁴

3. Az orosz nép – pravoszláv nép, ezért a paravoszláv keresztyén egyháznak –, amelynek a nyilvánosság az alapja, s amely pravoszlávokból, egyhitűekből, és velük jogokban azonos óhitűekből áll – vezető és uralkodó szerepet kell betöltenie.

¹ In: V. Osztrecov: Csornaja Szotnya i Krasznaja Szotnya. Moszkva, Voennoje izdatyelsztvo, Objegyinyenyije „Otyecsesztvo”, Bibliotjeka Klio. Moszkva, 1991. 41-48.

² Feketeszás: az első orosz forradalom idején szerveződő szélsőséges, ultramonarchista szervezetek jelzője, a kifejezés eredete az orosz középkorra nyúlik vissza. Az orosz nemesség és az udvar által vezérelt csoportok büszkén vállalták ezt a jelzőt, mert a cárt védelmező népi-nemesi összefogásra történő utalásként értelmezték, politikai ellenfeleik és a korabeli köznép ajkán inkább szitokszónak számított.

³ Vladimir Mitrofanovics Puriskevics, az elsőszámú orosz feketeszázás vezér 1870-ben született a beszarábiai Kisinyovban raznocsinyec (vegyesrendű, tehát mind nemesi, mind tanult polgári ősokelet felmutató) családban. Monarchista beállítottsága és fanatizmusa már középiskolás évei alatt kiderült, érettségi dolgozatát ugyanis az athéni arisztokrácia hatalommegszerzési kísérleteiből írta. Pétervárra került a belügyminisztériumba, ahol gyors karriert futott be. Mint a fenti dokumentum is mutatja, alapítótagja és vezére 1905-től a legjelentősebb feketeszázás szervezetnek. Beválasztották beszarábiai képviselőként a II. Állami Dumába is, ahol a szélsőjobboldali frakció vezetője lett. Számtalan véres pogrom fémjelzi tevékenységét, amelyekre ő adott utasítást közvetlenül Szentpétervárról. 1910-ben tagja lett a pétérvári dumának is, ahol városi szinten ugyanazt a tevékenységet folytatta, mint korábban állami szinten. Az első világháború alatt legendássá vált vonatával a frontokat járta, élelmiszert és gyógyszert szállított, valamint szónoklataival lelkesítette a katonákat. A forradalom alatt letartóztatják, majd máig ismeretlen körülmények között megszökik a Péter-Pál erődből és a fehérgárdisták által ellenőrzött déli területekre menekül, ahol a feketeszázasság újjászervezésére tesz kísérletet. 1920-ban Novorosszjszkskban tifuszban hunyt el.

⁴ A pravoszlávia, népiség, és egyeduralom a klasszikus szlavofilizmus alapértékeit jelentik, amelyeket a feketeszázás szervezetek változtatás nélkül átvettek, ám egészen más tartalommal töltötték meg, mint a 19. sz. közepének konzervatív gondolkodói, az Akszakov fivérek, a Kircjevskij fivérek és Homjakov.

4. Az orosz egyeduralkodó a népi értelem szülötte, amelyet az egyház megáldott, és a történelem igazolt; egyeduralkodó: a cár és a nép egysége.

Megjegyzés: meggyőződéssel valljuk, hogy a haza jóléte a cár és a nép egyeduralkodóban való tartós egységben áll. A Szövetség felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenlegi állami apparátus, amely elzárta a cárt a néptől, és azon jogok egy részét, amelyek korábban az egyeduralkodói hatalom szerves részét képezték, kisajátította magának, hazánkat súlyos állapotba taszította; ezért gyökeres változásra van szükség. Ennélfogva a Szövetség határozottan kijelenti, hogy ennek a változásnak nem valamiféle korlátozó elvnek az életbeléptetése, vagy akár bármifajta alkotmányozó gyűlés formájában kell megtörténnie, hanem kizárólag az Állami Duma létrehozása útján. Olyan szerv révén, amely a közvetlen kapcsolatot jelenti a cár uralkodói akarata és a nép jogtudata között.⁵

5. Az orosz népiség az orosz földnek egyesítője, amely által létrejött a hatalmas és fenséges orosz állam. Ezért az az orosz állam életében elsődleges jelentőséggel bír.

Megjegyzés: 1. A Szövetség nem tesz különbséget nagyorosz, fehérorosz és kisorosz között.

Megjegyzés: 2. Az orosz állam minden intézménye azonosul abbéli törekvésében, hogy megőrizze Oroszország nagyságát és az orosz nép előjogait, de a törvényesség szigorú elvein nyugodva, éppen avégett, hogy a hazánkban élő más népek megtiszteltetésnek és üdvösnök tartsák az orosz birodalomhoz való tartozásukat, s ne legyen terhükre a függőség.

Megjegyzés: 3. Az orosz nyelv az orosz birodalom valamennyi lakójának uralkodó nyelv.

6. Az Állami Dumának – amelytől idegen a cári hatalom korlátozása – nemzetinek és oroszoknak kell lennie. Feladata, hogy tájékoztasson a nép és az állam valós helyzetéről, segítsen a törvényhozónak a megérett átalakítások megvalósításában.⁶

7. A kormányzó hatalmak legsürgetőbb feladata a rend és a törvényesség szigorú betartása, a szólás, sajtó, gyülekezési szabadság, a személyes sérthetlenség elvein alapján olyan törvények meghozatalával, amelyek meghatározzák a szabadság határait is avégett, hogy az állami jogrend és a magánszemélyek jogai ne sérüljenek, ugyanakkor maga a hatalom is védve legyen az erőszaktól.

III. A Szövetség tevékenysége

8. A Szövetség folyamatos feladatul jelöli ki önmaga számára, hogy jelöltjeit minél nagyobb számban bejuttassa választások útján az Állami Dumába, ily módon segítve elő a Szövetség által kitűzött célok megvalósítását.

Megjegyzés: Azokat a kérdéseket, amelyeket a Szövetség elengedhetetlenül fontosnak tart az Állami Duma elé terjeszteni, az Alapszabályzat utáni Megjegyzés tartalmazza.

9. A Szövetség kötelezőnek tartja önmagára nézve, hogy felvilágosító munkát végezzen a lakosság körében a monarchikus szellemű, tudatos politizálás érdekében, segítse elő a keresztény alapelvek elterjedését – hiszen azok erősítik a hazafias érzést – a család, a közösség és a haza iránti kötelezettség-tudatot.

A Szövetség a fent megjelölt felvilágosító tevékenységét elsősorban minél több iskola

⁵ Ez a passzus ismét a klasszikus szlavofil tanítást elvetíti föl az uralkodó és a nép között „megbomlott összhangról,” amit helyre kell állítani. A harmónia megbomlását az orosz konzervativizmus gondolkodói Nagy Péternek és reformjainak tulajdonítják.

⁶ Ez a pont jól tükrözi a feketeszázak Duma felfogását, mely szerint ez a testület csak tanácsadó-konzultatív, és semmiképpen sem törvényhozó jelleggel működhet. Ebben a megközelítésben feladata a cár helyes döntéseinek az elősegítése.

megnyitása, olvasókörok, gyúlések, előadások, könyv és brossúra, illetve saját újság, folyóirat kiadása révén kívánja megvalósítani.

A Szövetség iskolákkal kapcsolatos alapelveit külön melléklet tartalmazza.

Megjegyzés: A Szövetség c tevékenységét a meglévő törvényes keretek megtartásával végzi.⁷

10. A Szövetségnek joga van tempolomokat építeni, kórházakat, menhelyeket, dologházakat, és más közhasznú intézményeket nyitni, a szövetségi tagok anyagi helyzetének javítása, valamint együttműködésük hatékonysága érdekében pedig segélypénztárakat, és egyéb önszegélyező társaságokat alapítania.

Ezen pénztárak és társaságok hivatalai lehetőség szerint a Szövetség tanácsának hivatalai, illetve helyi szerveinek hivatalai mellett működjenek.

Alapszabályukat a Szövetség Főtanácsa dolgozza ki Szent-Péterváron, és a vezetőség jóváhagyása után valamennyi helyi szerv megismerheti azt.

A Szövetség Főtanácsa rendkívüli felhatalmazással látja el minden helyi szervet arra vonatkozóan, hogy körzetükben pénztárakat, cgyleteket alapítsanak ezen alapszabályban foglaltak alapján.

A Szövetség iparos, kereskedő tagjainak, a pétervári tanáccsal történő szorosabb együttműködése céljából, a törvényes keretek és lehetőségek figyelembevételével bankot alapítanak „Az ONSZ Összorosz Bankja” néven, amelynek az orosz birodalom városaiban és minden községében lesznek fiókjai. A községekben működő fiókok az „ONsz Parasztbankjai” nevet fogják viselni.

A bankok alapításának célja kizárólag az orosz ipar és kereskedelem felvirágoztatása, a parasztnak olcsó hitelekkel történő ellátása, és annak lehetővé tétele, hogy a bank segítségével termékeiket önállóan, közvetítők nélkül, a lehető legmagasabb áron adhassák el. A bankok alapszabályát az ONSZ pétervári főtanácsa dolgozza ki.⁸

11. A Szövetség folyamatos feladatának tekinti tagjainak baráti segítségét, anyagi és erkölcsi támogatását.

12. A Szövetségnek minden olyan ügyben, amely céljait érinti, jogában áll kapcsolatba lépnie állami és társadalmi szervezetekkel.

Megjegyzés: A Szövetség jogi természetű ügyeinek intézésére a főtanács ügyvédet nevez ki, aki kellő meghatalmazással bír, ezen meghatalmazást a Szövetség nevében a tanács elnöke és annak két tagja írja alá.

13. A Szövetségnek jogában áll törvényes úton ingatlan vagyponra szert tenni, és teljes tulajdonnal bírni felettük.

Az ingatlanok adásvétele a tanács és az alapító tagok Egyesült Gyűlésének határozata alapján történhet, az ezzel kapcsolatos dokumentumok aláírására pedig a Szövetség tanácsának elnöke, két tagja, valamint két alapítótag jogosult.

IV. A Szövetség szervezeti felépítése, a belépés és törlés rendje, a tagdíjfizetés.

14. A Szövetség tagja kizárólag olyan született orosz – ezen belül bármilyen nemű, rendű, rangú, – ember lehet, aki elkötelezett a Szövetség iránt, kinyilvánítja, hogy ismeri annak céljait, belépéscskor pedig nyilatkozatot tesz, amelyben megígéri, hogy nem fog belépni semmilyen titkos társaságba, amelynek céljai ellentétesek és nem azonosíthatóak a Szövetség céljaival.

⁷ Ez a pont az ONSZ-be betagoódott többi csoport kedvéért került az anyagba, ugyanis az 1905 előtt létrejött szervezetek a felvilágosító, népművelő és propaganda tevékenységre, az orosz kultúra magassabbrendűségének hirdetésére helyezték még főként a hangsúlyt.

⁸ Ez a pont a feketeszázak szociális demagógiájának fontos része, éppen úgy mint a pénzügyekkel foglalkozó passzusok. A feketeszázak ugyanis minél több embert szerettek volna a legkülönbözőbb metódusokkal megnyerni, és ennek egyik legvonzóbb módja volt a pénzzuttatások biztosítása.

A Szövetségbe történő belépés a Szövetség tanácsánál történő szóbeli, vagy írásbeli bejelentkezés alapján lehetséges. A kilépés szabad elhatározás útján történik, erről a Szövetség tanácsát írásban kell tájékoztatni.

A nem tősgyökeres oroszok és a nem oroszok csak abban az esetben lehetnek a társaság tagjai, ha a tanács és az alapítótagok gyűlése egyhangúan úgy határoz. Ehhez szükséges az elnök, hat tanácstag, és az alapítótagok feléne a jelenléte.

Megjegyzés: 1. A Szövetségben tisztséget – akár választás, akár megbízás útján csak pravoszlávok (akár óhitűek akár egyhitűek) viselhetnek.

Megjegyzés: 2. Semmilyen körülmények között nem lehetnek tagjai a Szövetségnek zsidók még abban az esetben sem, ha felvették a kereszténységet.⁹

16. A Szövetség tagjai tagdíjat fizetnek, amelynek összege 50 kopejka évente. Bármilyen befizetést, amely a fenti tagdíjon túl történik, adományként kezelünk. Annak a személynek, aki 50 rubelnél magasabb összeget adományoz, egy különleges iratot állítunk ki, az összeg megjelölésével, és nevét, az éves beszámolóval egyidejűleg közzétesszük a „Russzkoje Znamja” című újságban. A befizetett pénzről a tanács hivatalos elismervényt állít ki.

Megjegyzés: a vagyonnal nem rendelkezők mentesülnek a tagdíj fizetése alól.

17. A Szövetség azon tagjai, akik a haza szolgálatában és a Szövetség feladatainak megvalósításában különösen hasznosnak mutatkoznak, valamint legalább 1000 rubel összegű adományt juttatnak a Szövetségnek, tiszteletbeli taggá válnak, a tanács határozata alapján bekerülhetnek az alapító tagok közé, éppen olyan jogokkal, mint a tényleges alapítók.

Megjegyzés: Nők nem lehetnek alapítók.

18. A Szövetséget tanács irányítja, amelyet a Szövetség Főtanácsának neveznek és Pétervárott ülészik.

A tanács 12 tagból áll, amelyet a tanács és a Szövetség alapítóinak Egyesült Gyűlése (a továbbiakban: Egyesült Gyűlés – a ford.) választ.

Az Egyesült Gyűlés a tanács munkájának megsegítésére további 18 póttagot választ a Szövetség tagjai közül. A póttagok a rendes tagok jogán vesznek részt a tanács és az Egyesült Gyűlés ülésein, ahol helyettesíthetik a hiányzó tanácstagokat.

A tanács elnökének feladatait a tanács és az Egyesült Gyűlés közösen határozza meg.

Az Egyesült Gyűlést a tanács elnöke vezeti, amennyiben ezt visszautasítja, akkor az alapítótagok közül választanak valakit erre a posztra.

A tanács tagjai maguk közül elnököt és két társelnököt választanak.

A tanács elnökének távolléte esetén az elnöki teendőket az elnök által kijelölt, vagy a társelnökök megállapodása alapján választott egyik társelnök látja el.

A tanács tagjait és póttagjait három évre választják.

19. A tanácsot első ízben az alapítótagok választják maguk közül 3 évre, de a három év folyamán évente törölnek három tagot, a többiek maradnak. A törölt tagokat az Egyesült Gyűlés kiválasztása alapján a póttagok és a Szövetség tagjai közül újjal helyettesítik, de a törölt tanács tagok is újraválaszthatók.

A póttagok első ízben történő megválasztásának rendje és feltétele megegyezik a rendes tagokéval, azzal a különbséggel, hogy a távozó tagok száma évente nem három, hanem hat. A Szövetség első elnökének, mint a Szövetség megalapítójának tiszte örökös, és csakis saját elhatározásából mondhat le tanácstagi és elnöki posztjáról, de az Egyesült Gyűlésnek /cz esetben is/ az elnöke marad.¹⁰

⁹ A feketeszázak antiszemitizmusa élesen kiütöközik ennél a passzusnál, különösen azon résznél, amely még kikeresztelkedett zsidók számára is megtilta a tagságot.

¹⁰ Ez az a pont, amely az alapítóknak a szervezet fölött végül is teljeskörű hatalmat és „örökös tagságot” biztosított, amelyről csak saját elhatározásuk alapján mondhattak le.

Megjegyzés: 1. A tanácsot meghatározott napokon, de hetente legalább egyszer az elnök hívja össze.

Megjegyzés: 2. Az Egyesült Gyűlést az elnök hívja össze szükség esetén, de legalább három havonta egyszer, egyébként a tanács által meghatározott számban ülésezik, illetve összehívható még tíznél több alapítótag kérésére.

Az Egyesült Gyűlés határozatai véglegesek.

Megjegyzés: 3. Az elnök, a tanácstagok és a póttagok valamint az alapítótagok jogait és kötelességeit, a tisztségekre történő jelölés módját, a tiszteletdíjak mértékét és az ügykezelés-számadás rendjét a Szövetség tanácsa határozza meg részterületenként külön utasítás alapján.

Megjegyzés: 4. A tanács tagjai, a Szövetségnek (törvénytelen, vagy önkényes cselekedeteik következtében) okozott esetleges károkért teljes vagyonukkal felelnek.

Megjegyzés: 5. Azok a tagok, akik cselekedikkel ségyent hoznak a Szövetségre, az Egyesült Gyűlés határozata alapján töröltetnek a tagok sorából.

20. A tanács tagjainak egyike tagtársainak választása alapján ellátja a tanács titkári teendőit. A tanács titkárát – saját becegyzése esetén – a póttagok közül is választhatják.

21. A Szövetség ügyvivőjét és pénztárosát (előzetes) becegyezésükkel a Szövetség tagjából a tanács választja.

22. A szövetség tanácsának saját pecsétje van, amelyet az elnök, illetve távolléte esetén az őt helyettesítő társelnök őriz.

23. A tanács és az Egyesült Gyűlés határozatait egyszerű többséggel hozza. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt.

24. A tanács határozatai abban az esetben kötelezőek, ha a tanács ülésein a tagok legalább fele valamint az elnök, illetve az őt helyettesítő társelnök részt vesz, a hiányzó tagokat a póttagok teljes mértékben helyettesíthetik. A tanács azon határozatai, amelyeket legalább négy tanácstag plussz az elnök (illetve az őt helyettesítő társelnök) hozott, abban az esetben kötelező érvényűek, ha a hiányzó tanácstagokat teljes létszámban, a törvényes mértékig póttagokkal helyettesítették.

Az Egyesült Gyűlés akkor határozatképes, ha a tanácstagok több mint fele (a hiányzókat póttagok helyettesíthetik) és az alapítótagok nem kevesebb mint fele jelen van.

Amennyiben az Egyesült Gyűlés a tagok távolléte miatt határozatképtelen, azt egy héten belül ismét össze kell hívni. Ekkor – változatlan napirend mellett – a tagok számától függetlenül a gyűlés határozatképes.

25. Minden tag a Szövetségbe történő belépéskor megkapja a Szövetség jelvényét egy érme formájában, amely az egész Orosz Birodalom területén egyforma. A jelvényért külön díjat kell fizetni. Az érme rajza a fennálló hatalmat hivatott megerősíteni.¹¹

26. A Szövetség közösséget vállal minden olyan társasággal és szervezettel, amelynek céljai nem ellentétesek az ONSZ céljaival.

27. A Szövetség tagjai alkotják a közgyűlést, amelyet a Szövetség tanácsa hív össze minden év májusában, illetve szükség esetén gyakrabban.

A közgyűlés a tagok kezdeményezésére is összehívható abban az esetben, amennyiben azt legalább 60 tag támogatja, és befizeti a Szövetség pénztárába azt az összeget, amely a gyűlés költségeit fedezi. A közgyűlés összehívásáról a Szövetség újságja tájékoztat, ezen kívül még több helyi lapban is megjelenik az időpont.

A közgyűlés feladata, hogy fenntartsa a tagok közötti egységet, közvetítse a tagság felé a tanács és az Egyesült Gyűlés határozatait, ismertesse a Szövetség éves beszámolóját és

¹¹ Az érme egy ezüstözött lovas Szent György jelvény volt, a cári hatalom egyik szimbóluma, amelyet a feketeszázás szervezetek tagjai a későbbiek során büszkén kitzúve viseltek, és amely megkülönböztetésük legbiztosabb módjának számított.

feladatait, tájékoztasson az ellenőrző bizottság és az Egyesült Gyűlés által jóváhagyott költségvetésről, valamint határozatokat fogadtasson el.

Megjegyzés: A Szövetség helyi szervei, a Szövetség tanácsához hasonló alapelvek szerint működnek.

28. A Szövetség tevékenysége az egész orosz birodalom területére kiterjed, ezért a Szövetségnek jogában áll kormányzóságokként, esetenként városokként, falvakként, egyházközségekként helyi szerveket létrehozni. Ezen túlmenően a Szövetség tanácsának belecggyezésével ez a tevékenység az egyes szövetségi tagokat is megilleti.¹²

Megjegyzés: 1. A Szövetség tagjai a tanács engedélye nélkül semmilyen szervező tevékenységet nem folytathatnak, és nincs joguk a tanács nevében és tudta nélkül eljárni.

Megjegyzés: 2. Minden helyi szerv a Szövetség tanácsának van alárendelve, amelynek köteles minden év március 1-ig megküldeni a beszámolóját.

Megjegyzés: 3. A helyi szervek közvetlenül függenek a Pétervárotott székelő tanácstól minden olyan esetben amelyek össztársadalmi méretűek és az Orosz Birodalom valamennyi települését érintik. Az összes többi esetben a helyi szervek önállóan működnek a Szövetség szabályzatának szigorú megtartásával.

Megjegyzés: 4. A helyi szervek működtetése, a tanácstagok, póttagok, alapítótagok, ellenőrző bizottsági tagok stb. megválasztása ugyanolyan módon történik, mint a pétervári szervezeté.

Megjegyzés: 5. A helyi szervek kötelesek évente bevételük meghatározott százalékát a Szövetség pétervári pénztárába befizetni. Ez fedezi a Szövetség kiadásait, a szervezet továbbbépítésének költségeit, a helyi szervek kiadásait, a sajtó működtetését és a tagok kiküldetését.

Megjegyzés: 6. A Szövetség tanácsának joga, hogy ellenőrizze a helyi szervek pénzügyi helyzetét, dokumentumait, könyveit és minden egyéb iratát. Ennek elvégzésével egy, illetve több tanácstagot bízhat meg és láthat el a szükséges felhatalmazással.

V. A Szövetség pénzeszközei

29. A Szövetség bevételei a tagdíjakból, önkéntes adományokból, a Szövetség által rendezett estélyek, koncertek, előadások, felolvasóestek stb. bevételeiből, valamint a szervezeti szabályzat 28. pontja 5. megjegyzése szerinti helyi befizetésekből állnak.

A Szövetség főpénztára Pétervárotott a tanács mellett működik.

30. A Szövetség a pénzt a tanács által kiválasztott központi, vagy helyi hitelintézetben tartja.

31. A pénz egyszerű folyószámlára kerül, s ha a tanács jónak látja, bármikor beváltható valamely, az állam által garantált értékpapírra.

32. A Szövetség anyagi eszközeinek felhasználása a tanács rendelkezései alapján történik, a pénz kivételéhez pedig három aláírásra – köztük az elnökére és a társelnökére van szükség.¹³

¹² Ebből a pontból derül ki, hogy a feketesázak megkíséreltek egy, a fennálló hatalomhoz feltétlenül hű, ám mégis országos kiterjedésű és önállóan működő alternatív szervezetet létrehozni, ekkor még azért, hogy a hivatalos hatalom erőinek elégtelensége esetén fenntarthatassák a rendet. Az I. világháború alatt és a polgárháború éveiben azonban önálló szövetségi (korporatív) alapon működő állami struktúrává szerették volna átszervezni magukat, amit a bolsevik győzelem hiúsított meg.

¹³ A Szövetség pénzügyeivel több paszus is foglalkozik, ezek első látásra erőteljes szabályozottságot mutatnak. Mivel azonban a pénzek eredete nem volt tiszta, feketepénzeket nagyon nehezen lehetett törvényes eszközökkel ellenőrizni. Az anyagi ügyek állandó vitaforrást jelentettek a szervezet későbbi működésében, a viták heve időnként a verekedés szintjét is elérte; ismert, hogy több ízben a Szövetség

VI. Az ellenőrzés és számadás

33. A bevételek, a könyvelés, a dokumentumok és ingatlanok ellenőrzését az ellenőrző bizottság végzi, amely három tagból áll, egy évre szóló megbizatással. Az ellenőrző bizottság tagjait az Egyesült Gyűlés választja az alapítók közül, vagy a szövetségi tagok közül.

Ellenőrző munkájának a befejezése után a bizottság beszámolót készít, amelyet megvitatásra és elfogadásra az Egyesült Gyűlés elé terjeszt.

34. A Szövetség tanácsa minden évben, legkésőbb március 1-ig, az ellenőrző bizottság jóváhagyása után, az előző évről /januártól-decemberig/ készített beszámolóját az Egyesült Gyűlés elé terjeszti.

35. Az elfogadott éves beszámolót az ONSZ újságja, a „Russzkoje Znamja” Icközi.

36. A Szövetség akkor kezdi meg tevékenységét, amikor az alapító tagok száma elérte a 30-at.

A Szövetség működésének megkezdése után a távozó tagok jelen szabályzat 17. pontja alapján újjakkal helyettesíthetők, ily módon az alapító tagok létszáma akár 50 főre növelhető!

37. A Szövetség Egyesült Gyűlése teljes létszámban és egyhangú határozat alapján jelen szabályzatot kiegészítheti és megváltoztathatja az alábbi cikkelyek kivételével: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 14, 15, 17, 18, Ezen cikkelyek soha nem változtathatók meg.

A legfőbb tanács elnöke: A. Dubrovin

Társelnökök: A. Trisatnij

V. Puriskevics

Titkár: M. Zelenszkij

Közzétette és a jegyzeteket készítette: **Bebesi György**

Fordította: **Bebesi György–B. Turi Katalin**

„... a sasok is vedlenek”

Bemutatjuk Donald S. Lutz amerikai politológust

Donald S. Lutz, politológus a University of Houston (Houston, Texas) Politikatudományi Tanszékének professzora. Nagyapja Magyarországról vándorolt ki az Egyesült Államokba. Tanulmányait a Georgetown Egyetemen (BA, 1965) és az Indiana Egyetemen (PhD, 1969) végezte. A hetvenes évek óta Houstonban tanít. Az oktatás mellett rendszeres meghívásokat kap külföldre, hogy alkotmánytervezéssel és alkotmány-változtatásokkal kapcsolatos nemzetközi multidiszciplináris konferenciákon fejtsse ki nézeteit. Rendszeresen szervez konferenciákat az Egyesült Államokban az állami alkotmányok, valamint a szuverenitás, a föderalizmus, a hatalmi ágak szétválasztása kérdéseiről, továbbá Arisztotelész, Cicero, Locke, Algernon Sidney, James Madison, Montesquieu, Tocqueville és Burke munkásságáról. 1984 óta a philadelphiai Temple University-n működő Center for the Study of Federalism igazgatótanácsának a tagja. 1990-től 1992-ig az Amerikai Politikatudományi Társaság Föderalizmus és Kormányközi Kapcsolatok Szekciójának az elnöke volt.

Kérem először beszéljen nekünk egy kicsit a szellemi háttérééről. Hogyan jutott el a politikaelmélet és ezen belül az alkotmányok tanulmányozásához?

Tulajdonképpen a fizikával kezdtem. Kisgyerekkoromban a fizika- és matematikakönyveket bújtam, majd nyolcadik osztályos koromban úgy döntöttem, hogy doktorálni fogok fizikából, megtanulok szuperszonikus repülőgépet vezetni, úrhajós leszek, utána pedig az egyetemen tanulok és tanítok fizikát. Ez 1955-ben volt, még a szputnyik fellövése előtt, és egyáltalán nem álltam egyedül az álmaimmal. Szerre az országban rakétabarkácsoló klubok alakultak, s egynek én is tagja voltam. Kisméretű rakétákat terveztünk, építettünk és bocsátotunk fel több, mint tíz kilométer magasságba. A rakéták fellövése nem járt veszéllyel, mivel távirányítású rendszert használtunk, bár a szilárd üzemanyag elkészítése nem volt veszélytelen. Volt olyan ismerősöm, aki megvakult vagy elvesztette valamelyik ujját a robbanások során, sőt egyikük meg is halt.

Amerikában akkoriban a katolikus középiskolák híresek voltak arról, hogy kiváló természettudományos és matematikai oktatás folyt bennük. A Westinghouse Tehetségkutató Versenyek díjait általában katolikus középiskolák diákjai nyerték el. 1961-ben én is elnyertem a harminc Westinghouse-ösztöndíj egyikét, és vizsgacredménycim alapján egy National Merit Ösztöndíjat is. Ezeket az ösztöndíjakat aztán az Egyesült Államok Haditengerészeti Akadémiáján próbáltam felhasználni. Jelöltek is az Akadémiára (minden állam szenátora két jelöltet javasolhat), minden vizsgán átmentem, belcélrtve a gyorsasági és állóképességi tesztet, de az utolsó pillanatban kiderült, hogy valami látási probléma miatt nem vezethetek szuperszonikus repülőgépet. Ennek ellenére felvettek volna, de én inkább Washingtonba mentem a jezsuita Georgetown Egyetemre, és azt reméltem, hogy úrkutatási szakember lehetek.

Mindezt azért mondom el, mert ez jellemzi egész életemet – állandóan változó cél kergetése, ami persze jellegzetesen amerikai történet. A fizika jól ment az egyetemen, még díjat is nyertem, de matematikából a teljesítményem csak arra lett volna cél, hogy matematikát tanítsak, arra viszont nem, hogy fizikus legyek. Ennek ellenére megszereztem a diplomát fizikából. Ugyanakkor elkezdtem politikai filozófiát hallgatni egy George Carey nevű fiatal professzornál, akivel először egy kötelező kurzuson találkoztam, s aki ma az amerikai politikaelmélet kiemelkedő tudósa. Emellett elvégeztem az előírt négy évet filozófiából, és tanulmányoztam történelmet is. 1965-ben végeztem el a Georgetownon, és az Indianai Állami Egye-

temre mentem, hogy politikai filozófiát tanuljak George Carey professzoránál és Charles Hynemannnál. Hyneman a második világháború előtti és utáni korszak legkiemelkedőbb politológusai közé tartozik. Bár az Amerikai Politológiai Egyesület elnökeként is tevékenykedett, én úgy emlékszem rá, mint a legjobb tanárra, akit valaha ismertem. Az indianai Egyetemen két vonalon foglalkoztam a politológiával – egyrészt tanultam politikai filozófiát, másrészt pedig a politikai pszichológiának statisztikai módszerek segítségével történő empirikus kutatását tanulmányoztam. Mellékszakként szociológiát és tudományfilozófiát végeztem. Ez alatt az idő alatt anyagi támogatást kaptam a szövetségi kormánytól National Defence Fellowship ösztöndíj formájában.

Jellemző-e a tanulmányai során végigjárt út az amerikai tudósokra?

Bizonyos tekintetben igen. Az Egyesült Államokban a tanárok gyakran először kisebb egyetemeken tanulnak (ilyen például a Georgetown, melynek 1500 hallgatója van a Bölcsész- és Természettudományi Karán), majd később nagyobb kutatóegyetemeken szerzik meg a PhD fokozatot. Az amerikai tudósok elég gyakran változtatják egyetemi tanulmányaik során a fókuszjukat. Sőt, gyakran váltanak át, ahogy én is, olyan tudományterületre, amely egészen távol áll eredeti doktori képzésüktől. Az én esetemben talán csak az volt rendkívüli, hogy egész végig ösztöndíjas voltam. A legtöbb amerikai tudós ugyanis szülői támogatást kap, vagy dolgozik az egyetem mellett. Én azonban, hétgyermekes család legidősebb gyermeke lévén, sohasem számíthattam segítségre otthonról. A nyári szünetben egy autógyárban dolgoztam, hogy fedezni tudjam tanulmányaim költségeit. És abban is eltértem a többiktől, hogy három év alatt ledoktoráltam – inkább az öt vagy hét év a jellemző. Ugyanakkor én jobban éreztem magam a PhD-képzésen, mint a többiek, sőt kimondottan élveztem a tanulást.

Mikor és miért váltott szakirányt?

1968-ban tanársegéd lettem a Texas állam által fenntartott négy multi-campus rendszerű egyetem egyikén, a Houstoni Egyetemen. Statisztikát, matematikai modellezést és politikai pszichológiát tanítottam. Publikáltam is a politikai pszichológia tárgykerében. 1975-ben megkaptam a végleges kinevezéscimet. Ha valakit Amerikában véglegesen kineveznek, akkor lényegében a maga ura lesz és nem bocsáthatják el, kivéve alkalmatlanság vagy súlyos erkölcsi vétség esetét. Mivel a politikai pszichológia empirikus tanulmányozását egyáltalán nem találtam érdekesnek, elkezdtem politikai filozófiát tanítani, és ez lett a kutatási területem is. Többek közt tartottam egy kurzust Marxról is, de a legtöbb amerikai és európai marxistától eltérően én alaposan áttanulmányoztam Marx valamennyi művét.

Ez azt jelentené, hogy marxista volt?

Dehogy. Marxot csupán nagy filozófusnak tartottam, és most is, ha Marxot tanítok az egyetemen, inkább filozófusként értékelem, nem pedig közgazdászként, hiszen az utóbbiként nyilvánvalóan csapnivaló volt. Áttekintő kurzusaimon még mindig tanítom az ő munkásságát, de valójában Arisztotelész követője vagyok.

Ide vezethető vissza tehát érdeklődése az alkotmánytervezetek iránt?

Igen, de érdeklődésem nem Arisztotelészről ered, hanem egy másik irányból fejlődött ki és vezetett vissza Arisztotelészhez. 1975 nyarán, amikor az egyik őszi politológiai kurzusomra készülve leültem, hogy közelebbről megvizsgáljam az Amerikai Alkotmányt, felfedeztem valamit, ami nyilvánvaló volt, de még soha senki nem hívta fel rá a figyelmet. Arra gondolok, hogy az egyes államok alkotmányai nélkül az Amerikai Alkotmány hiányos dokumentum. Az Alkotmány 42 szakaszában legalább ötvenszer említi az államokat. Még azt sem lehet meghatározni, ki jogosult szavazni, anélkül, hogy meg ne néznénk az egyes államok alkotmányát, mivel az 1930-as évekig az állampolgárságot is az egyes államok határozták meg.

ták meg. Ekkor kezdtem el tanulmányozni az 1789-es Amerikai Alkotmány eredetéhez és háttéréhez az 1776 és 1788 között írt, legkorábbi amerikai állami alkotmányokat. Ez volt első könyvem témája. Ezután a korai állami alkotmányok eredetét vizsgálva felfedeztem, hogy azok az amerikai gyarmatosok által írt dokumentumokból fejlődtek ki. A második, harmadik és negyedik könyvemben ezt a felfedezést részleteztem különböző szempontok alapján. Mindez aztán elvezetett a föderalizmus alapos tanulmányozásához, s ennek révén kapcsolatba kerültem Daniel Elazar professzorral és a philadelphiai Föderalizmus Kutató Központtal, ahol 1984-ben az igazgatóság tagja lettem. Elazar professzor munkatársaként támadt fel érdeklődésem a nemzeti alkotmányok összehasonlító tanulmányozása és az alkotmánytervezetek problémái iránt. Az utóbbi évtizedben ez volt kutatásaim fő témája.

Ezek szerint Ön nem történész?

Hivatalosan nincs történészképzettségem, de a könyveimet történészek olvassák és használják, és sokan közülük történésznek tartanak. Autodidakta történész vagyok, és ezzel nem állok egyedül. Az amerikai tudósok – mint említettem – kutatásaik során gyakran kitanulnak egy másik tudományágról is. Én például „mellékesen” beásta magam az antropológiába is, úgyhogy akár politikai antropológiát is taníthatnék. De az antropológusokhoz nincs sok közöm, míg a történészek között valóban sok időt töltök. Néhány jogtudós, aki ugyancsak használja a könyveimet, eszmétörténészként tart számon – ez viszont nem teljesen helytálló. Valójában politikai filozófiával foglalkozom úgy, hogy az néha eszmétörténetnek tűnhet. Egészen pontosan, intézmények történetét és az alapjukat képező elméleteket tanulmányozom. Amit én csinállok, az nagyon hasonlít ahhoz, amit Arisztotelész csinált. Amerikai és egyéb alkotmányokat gyűjtök, elemzem elméleti alapjaikat, következményeiket és azt, hogy milyen összefüggés áll fenn köztük és a politikai rendszerek teljesítménye között.

Kérem, beszéljen az alkotmánytan helyzetéről az Egyesült Államokban és Európában! Szóljon ezzel kapcsolatban néhány szót nemzetközi tevékenységéről is. Először azonban azt árulja el, hogy egyik legutóbbi könyvének miért adta a Előszó az amerikai politikaelmélethez (A Preface to American Political Theory) címet? Talán a tudomány annyira elmaradott ebben a témában, hogy még mindig a bevezetőt kell írni?

Nem. A cím tulajdonképpen nyílt kihívás akar lenni a tudományágam számára. Robert Dahl, a Yale Egyetem professzora volt a világháború óta a leghíresebb és legszélesebb körben olvasott tudós ebben a témában. 1958-ban adta ki Előszó a demokratikus elmélethez (A Preface to Democratic Theory) című könyvét. Ez a mű még mindig kapható, és valószínűleg az egyetlen könyv, amit a tudományág minden művelője olvasott. Dahl a diszciplína fő irányvonalát képviselő behaviorista mozgalom egyik vezetője volt. Ő fejtette ki azt a gondolatot, miszerint a politikát empirikusan kell tanulmányozni, és könyvében többek közt elemzte az 1787-88-ban írt Föderalista értekezéseket (The Federalist Papers), melyek az amerikai politikaelmélet legfontosabb elméleti művét képezik. Dahl elemzése logikus, elmés, ám egyértelműen téves, mégis mindenki igyekszik az ő szemléletmódját alkalmazni. A könyvemet címe alapján a szakmában már sokan úgy tekintik, mint amely fel akarja váltani Dahl szemléletmódját. Munkámnak valóban az volt a feltett szándéka, hogy újból meghatározza azt a kiindulópontot, ahonnan az amerikai politikaelmélet tanulmányozását kezdhettük.

És sikerült?

Nem tudom. Persze a kísérlettemmel egyáltalán nem állok egyedül. Az 1976-tól 1987-ig tartó, az amerikai forradalom és az alkotmányozás időszakának kétszázadik évfordulójához kapcsolódó ünnepségsorozat idején a politológusok és történészek minden szempontból újból megvizsgálták országunk alapjait. Könyvem lényegében ezt az új irányvonalat elemzi; összegzi, és pontokba szedi azokat a dolgokat, melyeket a hosszan tartó és alapos elemzés során már sokan felfedeztünk. Ha Dahl munkája feleslegessé válik, az azért van, mert sokan

más következtetésekre jutottunk, mint ő, és most már vannak bizonyítékaink is, hogy megvédjük álláspontunkat. Szerintem már nincs olyan amerikai politikaelmélettel foglalkozó történész vagy politológus, aki Dahlt komolyan venné, bár azok, akik nem vettek részt ebben a munkában, még mindig olvassák Dahl könyvét és feltételezik, hogy igaza van.

Az európai tudósok is olvassák még Dahlt?

Nem hiszem. Kevés európai tanulmányozza az amerikai politikaelméletet, és azok, akiket olvastam, maguk is többé-kevésbé az új szemléletmód mellett foglalnak állást. Ami azt illeti, viszonylag kevés európai foglalkozik az alkotmánytudománnyal. Ez elég különös, ha az elmúlt évtized politikai eseményeit és irányzatait figyelembe vesszük. Amikor a frissen felszabadult közép-európai országok vezetői leültek, hogy megírják alkotmányaikat, erősen az amerikaiakra kellett támaszkodniuk. Sajnos főleg amerikai jogászprofesszorokat kértek fel konzultációra, akik, tisztelet a kivételnek, igen keveset tudnak az alkotmányokról, noha ők meg vannak győződve ennek az ellenkezőjéről. Szerencsére ezeknek az új alkotmányoknak a szerkesztői végül a saját józan eszükre hallgattak, és így elég jó munkát végeztek.

Öntől is kértek tanácsot, amikor ezek az országok az alkotmányaikat írták?

Csupán közvetve, és ezt én akartam így. Az alkotmánytervezés első és legfontosabb alapelve, hogy az alkotmánynak a néphez kell igazodnia – annak általános és politikai kultúrájához, történelméhez, gazdasági helyzetéhez stb. Noha magyar származásom miatt foglalkoztam Európa e részének a történelmével, sem én, sem más kívülálló nem írhatja elő egy nemzetnek, hogy alkotmányos szempontból mi jó neki. Ehelyett inkább olyan tanfolyamokra és intézményekre látogattam el, ahol az alkotmánykészítőknek az általános alkotmányelmélet és az alkotmánytervezés elveit segítettünk megérteni. Elsősorban a Cseh Köztársaságban és Lengyelországban tartottak igényt a tanácsaimra. A magyarokkal nem volt alkalmam együtt dolgozni, bár Olmützben és Krakkóban az általam vezetett foglalkozásoknak voltak magyar résztvevői is.

Tudna említeni néhány olyan eredményt, ami Önnek köszönhető?

Nem igazán. A venezuelaiakkal, brazilokkal, kolumbiaiakkal, mexikóiakkal, guatemalaiakkal, kanadaiakkal és izraeliekkel szorosabb munkakapcsolatban álltam, mint a csehekkel vagy lengyelekkel. Dolgoztam svájciakkal, németekkel, angolokkal, franciákkal és hollandokkal is, amikor az Európai Uniót szervezni kezdték, és össze kellett hangolniuk az alkotmányrendszerüket. Összességében azt kell mondjam, hogy a „szakértők” eddig eléggé a háttérbe szorultak a marxi „objektív anyagi feltételekkel” szemben. Azt hiszem, hosszú távon az alkotmánytervezéssel foglalkozók erőfeszítései egymást erősítik majd, és remélhetőleg előnyös hatásuk lesz. Mivel azonban minden politikai intézmény lényegénél fogva kísérleti jellegű, minden ország számára a saját intézményével szerzett tapasztalat és az ezekkel kapcsolatos hibák kiküszöbölésére tett erőfeszítések jelentik majd a legfontosabb tényezőt.

Ez vajon az Egyesült Államokra is igaz? Mennyire ismerik az amerikaiak saját alkotmányos és politikai intézményeiket?

Jobban, mint azt az ember újságjainkat olvasva gondolná. A lakosság legnagyobb hányada elméleti szinten ugyan kevésbé érti meg ezeket, mégis tökéletesen tudják, mikor van okuk aggodalomra vagy izgalomra. Minden évben akad legalább egy állam az ötvenből, amelyik új alkotmányt ír, és állami szinten elég gyakoriak az alkotmánymódosítási javaslatok is. Ilyenkor sohasem vagyunk híján tájékozott állampolgároknak és politikusoknak. Azt kell mondanom, hogy politikai intézményeik tekintetében a tájékozottság és az elvárások az amerikaiak körében elég szilárd alapokon állnak. Hozzá vagyunk szokva a politikai változásokhoz is, melyek mostanában inkább rendben zajlanak és egyáltalán nem forradalmi jellegűek. Ugyanakkor állami kormányzataink a világháború óta teljesen átalakultak, s most

már általában igen hatékonyak és eredményesek. Az is lényeges, hogy bár szövetségi alkotmányunk maga alig változott, működtetésének módját az Egyesült Államok létrejötte óta már legalább háromszor drasztikusan megváltoztattuk. Ezt leginkább ahhoz a folyamathoz hasonlíthatnám, amikor egy kígyó levedli a bőrét, mert már kinőtte azt. A kígyó ugyanúgy néz ki, mint a vedlés előtt, csak időközben megnőtt, felnőtt és más állat lett belőle, bár eredeti alakját lényegében megtartotta.

Vagyis az amerikai alkotmány olyan, mint egy kígyó?

Olykor úgy tűnik. De ne feledje, a sasok is vedlenek.

1998. március

Az interjút **Novák György** készítette.

Fordította **Nógrádi Melinda**.

Donald S. Lutz műveinek válogatott bibliográfiája

Önálló kötetek

Minimum Coalitions in Legislatures: A Review of the Evidence. Sage Monographs in American Politics, 1976.

Popular Consent and Popular Control: Whig Political Theory in the Early State Constitutions. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1980.

Documents of Political Foundation by Colonial Americans (magyarázó tanulmánnyal). Philadelphia: I. S. H. I. Press, 1986.

American Political Writing During the Founding Era, 1760-1805. 2 kötet. Társszerkesztő: Charles S. Hyneman. Indianapolis: Liberty Press, 1983.

Perspectives on American and State Politics. Társszerkesztő: Kent Tedin. Dubuque, IO: Kendall/Hunt Publishing Co., 1987.

A Covenanted People: The Religious Tradition and the Origins of American Constitutionalism. Providence, RI: The John Carter Brown Library at Brown University, 1987.

The Origins of American Constitutionalism. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1988.

A Preface to American Political Theory. Lawrence, KA: The University Press of Kansas, 1992.

Colonial Origins of the American Constitution: A Documentary History. Indianapolis: Liberty Press, 1998.

Popular Sovereignty and Principles of Constitutional Design (kiadás alatt).

Fontosabb tanulmányok

„The Theory of Consent in Early State Constitutions.” *Publius: The Journal of Federalism*. 9/2 (1979).

„From Covenant to Constitution in American Political Thought.” *Publius: The Journal of Federalism*. 10/4 (1980), 101-133.

„The Origins of American Constitutionalism: The Colonial Heritage.” *Juris*. 1/1 (1987).

„The United States Constitution as an Incomplete Text.” *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 496 (March 1988), 23-32.

„The Declaration of Independence as Part of a National Compact.” *Publius: The Journal of Federalism*. 19/1 (1989), 41-58.

„The Articles of Confederation as the Background to the Federal Republic.” *Publius: The Journal of Federalism*. 20/1 (1990), 55-70.

„The Intellectual Background to the American Founding.” *Texas Tech Law Review*. 21/4 (1990), 2327-2348.

„Toward a Theory of Constitutional Amendment.” *American Political Science Review*. 88 (1994).

„The Iroquois Confederation Constitution: An Analysis.” *Publius: The Journal of Federalism*. (Megjelenés alatt.)

DONALD S. LUTZ

Az alkotmányosság 1945 óta: gyakorlati és elméleti áttekintés

Visszatérés az alapokhoz

Thomas Jefferson híres arról a mondásáról, hogy minden nemzedéknek szüksége lenne egy kis „forradalomra” a szabadság áldásainak megőrzése érdekében. A „forradalom”, „revolúció” az ő korában, mai jelentésével ellentétben, nem a múlttól való erőszakos elszakadást, hanem a jelenből való átgondolt fejlődést, evolúciót jelentette. A korai amerikai állami alkotmányok az „alapelvekhez való gyakori visszatérést” a szabadság és az alkotmányos kormányzás védőbástyájaként emlegették. Az Egyesült Államok Alkotmányának megfogalmazói a dokumentum végére nem hirtelen ötletként illesztették a módosítási (kiegészítési) eljárást, hanem az alapokhoz való ezen gyakori visszatérés, e permanens [r]evolúció megfogalmazásaként. Az Egyesült Államoknak ma igen nagy szüksége van arra, hogy visszatérjen az alapokhoz. A „visszatérés” nem egyenlő a „visszaállítással” vagy „az eredeti szándékhoz való ragaszkodással”. Az amerikai alapítók szándékairól a közelmúltban folytatott vita egyáltalán nem nevezhető meddőnek, ám itt most nem erről a vitáról van szó. Az „alapelvekhez való visszatérés” inkább azt jelenti, hogy gondolatban visszamegyünk és fejtegetéseink során újra megragadjuk azokat az elveket, amelyek áthatják alkotmányos rendszerünket, és meghatározzák szellemét; azt, hogy a megváltozott körülmények és elkötelezettségek fényében újragondoljuk ezeket az elveket, és mai nyelven, mai jelképekben megerősítjük azt, ami még mindig az igazságot mondja nekünk, vagy megváltoztatjuk ezen elveket, és formálisan is ratifikáljuk a rajtuk végrehajtott módosításokat és kiegészítéseket. Bizonyos mértékben mindig is ezt tettük, de a Legfelsőbb Bíróság döntéseinek felhasználása a lehető legkevésbé hatékony vagy hatásos módja az alapokhoz való visszatérésnek, és nagyon sok figyelmetlenség, félreértés származott abból, hogy mostanában ehhez az eszközhöz folyamodtunk.

Némileg mulatságos, hogy részben azért van szükségünk ilyen visszatérésre, mert politikai rendszerünk fél évszázadnyi küzdelem után végre diadalmaskodott politikai ellentétünkkel, a nem demokratikus, nem alkotmányos Szovjetunióval szemben. Azonban a kommunizmus ellen vívott hosszadalmas harc során a saját alkotmányos demokráciánkban keletkezett torzulások egyrészt még mindig clemzésre várnak, másrészt olyan politikai szókincset hagytak ránk, amely a léírások tekintetében túl gyakran pontatlan, elméletileg pedig félrevezető. Egyszóval, az alapelvekhez való visszatéréshez szükségés beszédmód, diskurzus elkezdését éppen a terminusoknak a siker okozta pontatlansága akadályozza. Ennek oka részben a figyelmetlenség, de részben az a feltételezés is, hogy mivel azt tudtuk, mi nem tetszik hidegháborús ellenfelünkben, egyben azt is világosnak véltük, mi az, amit védelmezzünk. A szovjet kommunizmus azonban annyira távol állt az alkotmányos demokráciától, hogy vele szemben a nem kommunista önkényuralmi rendszerektől a laissez faire elvét radikálisan követő kormányzatok tulajdonképpen anarchiájáig minden felsorakoztatható.

A kommunizmus bukása nem csak azzal járt, hogy újra kell értékelnünk saját alkotmányos demokráciánkat, de azzal is, hogy másutt is létrejöttek alkotmányos demokráciák, és ezek tanulmányozását a magunk hasznára fordíthatjuk. Az alapelvekhez történő széleskörű visszatérés során Kelet- és Közép-Európában – valamint a világ egyéb olyan részein (különösen Latin-Amerikában), ahol a hidegháború befejeződése lehetővé teszi, hogy az ilyen visszatérés a belügyekben való külső beavatkozástól mentesen, viszonylag szabadon történjen –

pontosan annak a fajta forradalomnak, revolúciónak a szemtanúi lehetünk, amelyről Jefferson beszélt. A civil társadalom jellegéről és fontosságáról másutt folytatott diskurzus következményeképpen például az Egyesült Államokban is kiújult a vita a civil társadalom hanyatlásáról és arról, hogy mi módon, illetve milyen mértékben változtassunk hazánkban az állampolgárok nevelésén. Az a véleményem, hogy valami hasonlót várhatunk a jogállamiság és a politikai részvétel tekintetében is.

Az utóbbi időben elszaporodtak az alkotmányosságról és az alkotmánytervezésről írt könyvek és cikkek, és szépen fejlődő iparág lett a politikai rendszerek kategorizálására alkalmas új, komparatív módszerek kidolgozása. Ezzel egyidejűleg fellendült a nemzetállam halálát jövendőli irodalom. Ebben egy olyan huszonegyedik század képe bontakozik ki, amelyben egyre több demokratikus nemzetállamot kapcsolnak össze a tőke, az áruk és a munkaerő világpiacon, amelyek aztán fokozatosan megfosztják jelentőségüktől a demokratikus nemzetállamokat. Szólnak azonban emellett is érvek, hogy ennek pontosan az ellenkezője igaz. A világpiacon folyamatos növekedését éppen az alkotmányos demokráciák fokozottabb helyi kontrollja biztosítja. Más szóval, Ázsia új keletű gazdasági nehézségei a népfelcsigázás intézményein túl a jogállamiság és az átlátható politikai és gazdasági folyamatok fontosságát is kiemelik – a politikai korrupcióval, az önkényes vagy tekintélyuralmi kormányzattal, illetve a központosított elit döntéshozatalával szemben. Az alkotmányos demokráciát lényegében a jogállamiság és a népfelcsigázás határozza meg. A nemzetközi piacok hosszú távon egybefonódnak az alkotmányos demokrácia további egészségével és terjedésével. Még az összekapcsolt számítógépes hálózatokkal összefüggő technikai újítások is függenek az alkotmányos demokráciától, illetve segítik annak terjedését.

Ezt az összekapcsolódást talán egy e-mail-üzenettel lehetne életszerűen érzékeltetni, amelyet valamikor az utóbbi tizenöt év során (1983 és 1998 között) kaptam:

„Elnézést a késedelmes válaszáért – az áramszolgáltatást ki-bekapcsolják mindennap. Nem tudok részt venni a konferenciáján, mert az utazás körülményes, és a családommal kell maradnom, mert lehet, hogy súlyosbodik a helyzet, és megszorodnak az erőszakos cselekmények. Éjszaka lövöldöznek az utcán, és emberek eltűnnek. Az építkezések, tatarozások leálltak, a pénz eltűnt, és nagy probléma az élelmiszer szállítás. Szinte semmi mozgás nincs az országba be, illetve innen ki, és így az ön”

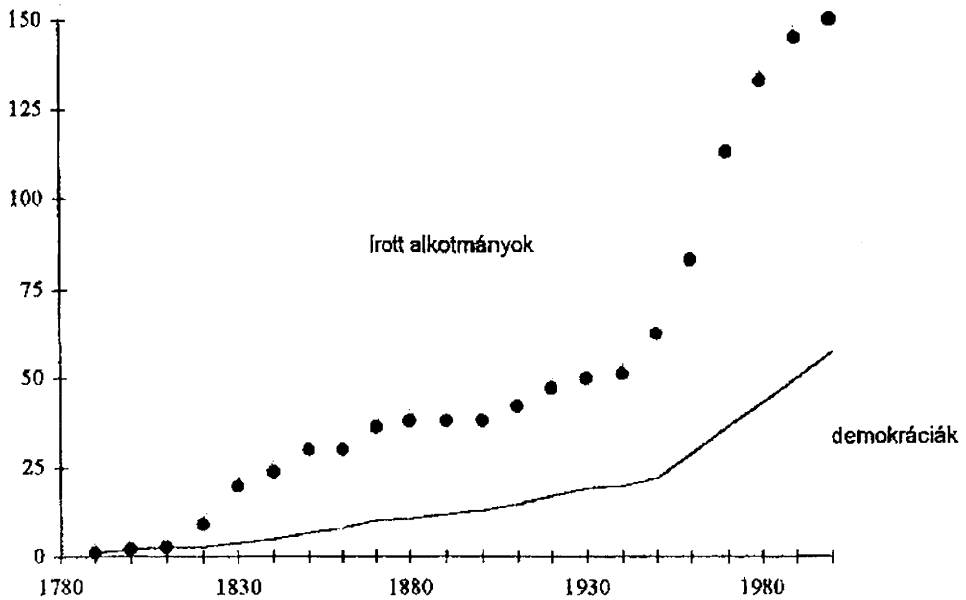
[A KAPCSOLAT ITT MEGSZAKADT]

Az illető és a családja azóta már biztonságban van egy másik országban. Vajon honnan küldte az üzenetet? – Szomáliából, Eritreából, Ugandából, Panamából, Mexikó déli vidékéről, Sri Lankáról, Boszniából, Zairéből, Haitiról, Kambodzsából, Sierra Leonéből, Peruból, Afganisztánból, Burmából, Kolumbiából, Chiléből, Brazíliából, Moldáviából, Venezuelából, Algériából, Örményországból, Azerbajdzsánból, Argentínából, Dél-Afrikából, Irakból, Kuwaitből, Tadzsisztánból, Jemenből, Szudánból, Albániából, Bulgáriából, Nigériából, Angolából, Nicaraguából, Kongóból, Ruandából, Csecsenföldről, Libanonból vagy Kasmírból? E helyek bármelyikéről küldhette volna, de valójában máshonnan jött az üzenet. A rend – azaz a tényleges helyi hatalom – hiánya megbénította a kereskedelmet, a pénzpiacokat, de még az internetet is. A nemzetállamok, illetve azok helyi megfelelői továbbra is alapvető, elengedhetetlen feltételt képezik a világpiacon és hálózatok működésének. Sőt, a nemzetállamok elszaporodása és legalább a helyi szuverenitás látszatához szükséges alkotmányok bevezetése mögött is a lokális rend iránti igény húzódik meg. Ugyanakkor a nemzetközi hálózatok jelenléte és működése olyan kényszert hoz létre, amelyek egyrészt a tényleges helyi szuverenitás, másrészt – hosszú távon – az alkotmányos demokrácia elterjedése irányába hatnak. A rövid életű „ázsiai modell”, noha elcinte gazdaságilag nagy sikereket ért el, jól szemlélteti a kényszert, ahogy igazi alkotmányos demokrácia relatív hiányában Japánt, Koreát, Tajvant, Szingapúrt, Thaiföldet, Indonéziát és Malajziát egyre erősebben meg-megrázzák a gazdasági áramlatokban beálló gyors változások.

Az alábbi grafikon az alkotmányos demokráciák számának az utóbbi években bekövetkezett növekedését valamint a további terjedés lehetőségét szemlélteti. A folytatódó gazdasági fejlődés és az alkotmányos demokrácia közötti kapcsolat jelenti az alapelvekhez való világméretű visszatérés mögött meghúzódó hajtóerőt. A grafikont követő táblázatok (A-D) megkísérlik az alkotmányosság szempontjából kategorizálni a különböző országokat. Noha egyes országok továbbra is mozognak egyik kategóriából a másikba, a listák arra azért jók, hogy rámutassanak a lényegre.

Ahhoz, hogy az alkotmányos demokráciák alábbi listájára felkerülhessen, egy nemzetnek a következő öt teljesítmény-kritériumnak kellett megfelelnie:

- 1) Olyan alkotmánya legyen, amelyet nem figyelmen kívül hagynak, hanem betartanak;
- 2) Az alkotmány a jogállamiságon alapuljon, és támogassa azt;
- 3) Szabad választások legyenek, s ezeken lényegében a teljes felnőtt lakosság részt vegyen;
- 4) Legyen két vagy több, egymással versengő párt;
- 5) Szabad választások útján immár megtörténjen egy békés hatalmváltás a versengő pártok vagy lényegesen különböző pártkoalíciók között; vagy pedig bizonyosak legyünk abban, hogy a jelenleg hatalmon levő párt vagy pártkoalíció felváltásával járó választási eredményt békés hatalmváltás követné.

1. ábra

Működő alkotmányos demokráciák

A-csoport: Jelenleg fennálló, jelentős alkotmányos demokráciák	Érvényes alkotmány [26]
Amerikai Egyesült Államok	1789
Argentína	1994
Ausztrália	1901
Ausztria	1929, 1975
Belgium	1830, 1973, 1988
Brazília	1988
Chile	1986
Costa Rica	1949
Dánia	1849, 1866, 1953
Egyesült Királyság	
Finnország	1919
Franciaország	1958, 1968
Görögország	1975
Hollandia	1815, 1983
India	1949 (megszakítva 1975-77 között)
Írország	1937
Izrael	1958
Japán	1945
Kanada	1867, 1982
Kolumbia	1991
Németország	1949
Norvégia	1814, 1983
Olaszország	1946
Svájc	1848, 1873
Svédország	1974
Új-Zéland	1947

B-csoport: Új vagy megújult, valószínűleg stabil demokráciák, amelyekről azt tartják, hogy hamarosan egészen biztosan megfelelnek a teljesítmény-kritériumoknak	Érvényes alkotmányok [10]
Chile	1986
Cseh Köztársaság	1993
Észtország	1992
Lengyelország	1992
Litvánia	1992
Magyarország	1990
Portugália	1989
Spanyolország	nincs adat
Törökország	1987
Venezuela	1978

C-csoport: Jelenleg fennálló, kis demokráciák (egy millió alatti népességgel)	Érvényes alkotmányok [17]
Bahama-szigetek	1973
Barbados	1966
Dominika	1978
Fidzsi	1970, 1990 (összcomlás 1988-ban)
Izland	1944
Jamaika	1962
Kiribati	1979
Luxemburg	1968
Málta	1964
Nauru	1968
Nyugat-Szamoá	1962
Pápua Új-Guinea	1975
St. Lucia	1978
St. Vincént	1979
Salamon-szigetek	1978
Trinidad és Tobago	1962
Tuvalu	1986

D-csoport: Lehetséges demokráciák a következő évtizedben	Érvényes alkotmányok [14]
Dél-Afrika	1993
Dominikai Köztársaság	1966
El Salvador	1983
Fülöp-szigetek	1986
Guatemala	1985
Honduras	1982
Korea	1948
Lettország	nincs adat
Mexikó	1917
Nicaragua	1950
Paraguay	1992
Szencgál	1963
Uruguay	1934
Szlovénia	1991
Tajvan	1947

A D-csoportot most egy pillanatig figyelmen kívül hagyva, 1998-ban körülbelül 53 alkotmányos demokrácia működött több mint 2,2 milliárd lakossal – noha komoly érvek szólnak amellett, hogy az előbbi szám ténylegesen közelebb lehet a hatvanhoz. A C-csoport országait komparatív tanulmányokban általában nem veszik figyelembe, mivel túl kicsik és ezért kedvezőtlenül befolyásolhatják az empirikus tanulmányokat. A méret azonban egyáltalán nem mellékes változó az alkotmányosság szempontjából, hiszen itt az első számú szabály az, hogy az alkotmány igazodjék a néphez és annak körülményeihez. Ez a szabály megköveteli, hogy figyelembe vegyük a kisebb demokráciákat, mégpedig azért, hogy a terület, illetve

a lakosság nagyságával kapcsolatos tendenciákat tanulmányozhassuk. Hasznos lehet az A-csoport országainak áttekintése is ebből a szempontból. Ausztriának, Belgiumnak, Costa Ricának, Dániának, Finnországnak, Görögországnak, Írországnak, Izraelnek, Norvégianak, Svájcnak, Svédországnak de a Cseh Köztársaságnak, Magyarországnak és Portugáliának más, tízmilliónál kevesebb lakosú országokkal együtt talán több közös vonása van a C-csoport demokráciáival, mint az A- vagy B-csoport többi országával.

Nem szabad azonban a méretet elhanyagolni a másik végletnél sem. A másfélmillió négyzetkilométernél nagyobb területű, illetve a 75 milliót meghaladó lakossággal rendelkező országok erősen hajlanak a föderális vagy kvázi-föderális struktúrák felé. Ezért aztán hasznosabb lehet, ha Franciaországot tekintjük az egyesült Európa kormányzata modelljének, és nem Izlandot állítjuk példaképpül Franciaország, az Egyesült Államok vagy Venezuela elé. Más szóval, vajon lényegtelen-e Németország számára, hogy földrajzilag kisebb a területe, mint Paraguayé; vagy Mexikó számára, hogy területe nagyobb, mint Franciaországé, Németországé, Olaszországé, Nagy-Britanniáé és Spanyolországé együttesen? Vajon valóban mindegy, hogy a legnagyobb területű európai ország (Franciaország) csak a tizenegyedik lehetne ebből a szempontból Amerikában (kiseb, mint Bolívia területének a fele); vagy hogy Portugália, Svájc, Hollandia, Belgium és Ausztria nemcsak Guatemalánál, Hondurasnál és Nicaraguánál, de Kubánál is kisebbek? Talán nem számít mindez, és lehet, hogy a modern kommunikációnak és technikának köszönhetően Oroszország, Indonézia és India kormányzásának problémái lényegében nem különböznek Svédország, Costa Rica, Olaszország vagy Írország hasonló jellegű problémáitól – vagy legalábbis a különbségeknek nincs köze a méretekhez. Nos, lehet, hogy így van ez, de nem valószínű. A méret kérdését mindig valamilyen „sokféleség” kategóriája alá sorolják, s ennek következtében – eléggé valószínűtlenül – feltételezik, hogy egy adott intézményrendszer megfelel Brazíliának, akár húszmillió, akár kétszázmillió lakosa is van, amennyiben ez a viszonylagos sokféleség állandó. A problémát itt az jelenti, hogy az emberi történelmet ismerve igen valószínűtlennek tűnik, hogy a lakosság jelentősen megnövekedne anélkül, hogy fokozódna a sokféleség – Japán lehetne a kevés létező kivétel egyike. Másrésztől viszont bizonyos alkotmányos formák különösen alkalmasak a sokféleség rendkívüli megnövekedésének kezelésére – ilyenek például a föderalista rendszerek.

Az alapokhoz való visszatérésünk során nem tételezzük fel, hogy az élet egyes változói vagy oldalai lényegtelenek, habár eleinte úgy vélhetnők, hogy ezek közül egyesek fontosabbak másoknál – és ezek nem mindig azok, amelyeket manapság oly magától értetődőnek tartunk. Az alkotmányos demokráciák egyre növekvő száma és a bennük fellelhető változók sokféle keveréke végre lehetővé teszi, hogy az alkotmányos demokráciát úgy tanulmányozzuk, ahogy Arisztotelész tanulmányozta az alkotmányosságot általában. Az alkotmányos demokrácia történelme nemrégben olyan szakaszba lépett, amelyben a jelenséget már nemcsak lehetséges, hanem szükséges is tanulmányoznunk. A nemzetállam nem múlik el magától. Minden új fejlemény, amelyet egy szorosabb kölcsönös kapcsolatokon alapuló jövő látókai megemlítnek, megköveteli, hogy zavartalanul működjön a nemzetállamhoz hasonló valamilyen politikai képződmény, és előnyben részesíti az a nemzetállamnak azt a formáját, amelyet alkotmányos demokráciának nevezünk. A nemzetek fölötti szervezetek fejlődése még mindig a nemzetállamok által gyakorolt „helyi” irányításon nyugszik, akár a NAFTA-ról akár a Dél-Amerikai Regionális Közösségről van szó. Még az Európai Unió gondolata is vagy tagállamai további létezésén vagy egy igen nagy nemzetállam létrehozásán alapul.

Általános alkotmánytani fejlemények a II. világháború óta¹

Noha most az alkotmányos tervezés elméleti alapelveivel foglalkozunk, ezek az alapelvek nincsenek elválasztva az alkotmányos demokráciák tényleges viselkedésétől. Később részletesebb formában visszatérünk erre a viselkedésre, most azonban általánosságban áttekinthetjük az elmúlt ötven év irányzatait, és az ezekből levonható tanulságok némelyikre kiváló alkalmat nyújt az alapelvek tárgyalásához.

1) Az alkotmányos demokráciák száma 1947 óta 1998-ig epizodikus jelleggel, ám határozottan, tizenkilencről ötvenháromra növekedett. A korábbi grafikon sima és gyorsuló növekedés benyomását kelti, azonban ezt a növekedést történetileg a gyors emelkedéseket követő hosszú stagnálások vagy hanyatlások jellemzik. A Szovjetunió felbomlása okozta a legutóbbi felfelé ívelést, korábban pedig a gyarmati rendszer felbomlása indított el hasonló változásokat. Jelenleg nagy a valószínűsége annak, hogy a következő évtizedben az alkotmányos demokrácia próbáját kiálló országok száma hatvan fölé emelkedik, majd stagnálás következik, esetleg kisebb csökkenés is. Az alkotmányos demokráciák görbéje nagyjából az írott alkotmánnyal rendelkező országok görbéjét követi – egy évszázados késéssel, de az eltérés újabb ötven évre csökkent. Az alkotmányosság hálása, ám sok nehézséggel járó kormányzati forma, és nem várható, hogy jövőbeni szignifikáns elterjedése gyors vagy elkerülhetetlen lesz. A grafikonból arra azonban lehet következtetni, hogy ha egy nem demokráciának van írott alkotmánya, akkor a rendszer demokratizálása irányában hosszú távú kényszerítő erő működnek. Az írott alkotmány kicsit olyan, mint egy önbeteljesítő prófécia. Az utóbbi ötven év tapasztalatainak egyik tanulsága azonban mégis az, hogy noha a huszonegyedik század küszöbén biztosnak látszik az alkotmányos demokrácia helyzete, terjedése egyáltalán nem könnyű, nem bizonyos. Diffúziós görbéje erős és reményt keltő ugyan, de ne feledjük, hogy két teljes évszázad nyereségei és veszteségei során jutottunk el ideig. Az alkotmányos demokrácia terjedése követi ugyan az írott alkotmányok terjedését, de jelentős időbeli lemaradással.

2) Az utóbbi ötven év során mind az egyes intézmények mind pedig az alkotmányos elvek tekintetében jelentős szerepet játszott a terjedés, pontosabban az átvitel. Széles körben, gyakran változtatásokkal másolták például a német választási rendszert; sőt, a német alkotmányos rendszer lett a leggyakrabban használt minta. Európában és a világ más részein teret nyertek a társadalmi-gazdasági jogok is. A jogtudatosság elterjedése mellett operatív alkotmányos elvként tért hódított a föderalizmus és a kormányzati ágak szétválasztása is. Ez a folyamat nem egyszerű másolás eredménye, hanem az egész világon előforduló problémák és szükségletek hatékony megoldására alkalmas eljárások és elvek alkalmazásából következik. Az intézmények és elvek elterjedése prima facie bizonyítja, hogy az alkotmányos tervezés igenis fontos dolog, s hogy az intézményi tervezés és az általános politikai eredmények között kapcsolat áll fenn, amely azonban végső soron nem ideológiai, hanem pragmatikus és praktikus jellegű.

3) Az 1970-es, 1980-as és 1990-es évek során létrehozott vagy újra létrehozott csaknem valamennyi új demokráciában változó mértékű politikai hatalommal felruházott elnököket választottak. Az újabb demokráciák között az igazi parlamentarizmus elsősorban a néhai brit birodalomra jellemző jelenség marad. Ebben az évszázadban „elnöki” rendszer soha nem változott át parlamentáris rendszerre, az ellenkező irányban azonban már végbement változás. Ez nem a parlamentáris forma alsóbbrendűségének a jele, hanem inkább azt mutatja, hogy nagyobb szükség van a hatalmi ágak szétválasztására, mint amilyen mértékben azt az igazi parlamentáris rendszer biztosítani tudja. Nagy-Britanniában a jogállamiságot elsősor-

¹ Ez a rész bizonyos mértékben azon az áttekinthetőségen alapul, amely az *Ohio State University*n 1997 októberében, a II. világháború utáni összehasonlító alkotmánytannal foglalkozó konferencia előadásait foglalta össze, noha az adott korszakban és szakterületen végbement fejlődés szelcsebb elemzésén alapul.

ban olyan politikai kultúra tartja fenn, amely megakadályozta a parlamentáris forma rendkívül centralizált és lényegében korlátlan hatalmi szerkezetében rejlő potenciális hatalmi visszaéléseket. A parlamentáris kormányzás kudarcának magas aránya, különösen Afrikában, az egyedi és partikularista brit politikai kultúra hiányának tulajdonítható. Az úgynevezett „elnöki” rendszerek ugyanakkor hajlamosak arra, hogy parlamentárisabb jellegű intézményeket is magukban foglaljanak, és így a felismerhetetlenségig elmosódott a parlamentáris és nem parlamentáris forma közötti különbség. Épp ezért az összehasonlító alkotmánytanban szükség van új kategóriákra, illetve új elemző módszerekre. Ez azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy óvatosan kell bánni az olyan kutatásokkal, amelyek az efféle különbségtételt problémamentesként kezelik. Azt a következtetést mindenesetre le lehet vonni, hogy az alkotmányos tervezés nem az optimális forma megtalálásának a tudománya, hanem inkább a régi és az új vegyítésének a művészete, méghozzá úgy, hogy az a lehetőségek egymásba olvadó széles skáláját credményezze. Az intézményi keverékek a lakosság és a körülmények változásával változnak, és a mögöttes valósághoz történő igazítás mindig fontosabb, mint valamely alkotmányos formához mint optimálishoz való ragaszkodás.

4) A második világháború utáni intézményi változások általában a hatalmi ágak fokozottabb elválasztására való törekvésként jellemezhetők. A választott elnökök közül sokan minimális jogokkal rendelkeznek, jelenlétüket azonban ellensúlyozza a parlamenteknek az a megnyírt jog, hogy hivatalnokokat nevezzenek ki, illetve hogy az alkotmányt valamely más testület beavatkozása nélkül módosítsák. Gyakran a választási rendszer szabályozása is kikerült a parlament kezéből. A hatalmi ágak fokozott szétválasztásának fontos eleme az, hogy mindenütt függetlenebb legfelsőbb vagy alkotmánybíróságok jöttek létre, amelyek léte kiegészíti az erősebb, illetve megosztottabb végrehajtó hatalom felé mutató tendenciát. Mindent a törvényhozás felső avagy második házának, azaz a bikameralizmusnak az erősödése kiegészíti ki. Összegezve, az alkotmányos demokráciában élők a változások melletti döntéscikkkel a hatalom veszélyével való józan szembenézés szükségességét valamint a hatalom irányítása és kézben tartása szempontjából fontos alkotmányosság szerepét hangsúlyozzák.

5) Az alkotmányos demokráciákban a döntéshozatal többségi elvű modelljétől a konszenzusos modell felé történő elmozdulás figyelhető meg. Minél tisztább a parlamentáris rendszer, annál közelebb áll az a többségi elvű modellhez. A konszenzuson alapuló modell különösen kedveli a több irányból megközelíthető tanácskozó folyamatokat, valamint az olyan többszörös döntéshozó pontokat, amelyek a folyamat megfelelő lelassításával olyan törvényhozást hoznak létre, amely nem csupán a lakosság egyszerű többségének a szükségleteit és kívánságait veszi figyelembe. Ez a trend húzódik meg az előbbi pontban említett tendencia mögött, és kapcsolódik az a következő kettőhöz is. Az alkotmányokat igazságosságot és igazságot érvényre juttató, nem pedig előre kiagyalt célok hatékony megvalósítását célzó eszközöknek kell tekinteni.

6) Lassú, ám következetes elmozdulás tapasztalható a központosító, egységes (unitary) kormányzati formáktól a föderatív, vagy még gyakrabban konföderatív vagy konszociációs formák felé. Erre legjobb példa az Európai Unió. A központosító rendszerek legjobban homogén lakossággal működnek, és kevésbé jól akkor, ha a lakosság heterogén. Nemcsak az újabb alkotmányos demokráciák kevésbé homogének a régiéknél, hanem nagyon sok régi rendszer is fokozatosan felismeri heterogenitásának a múltban elrejtett vagy figyelmen kívül hagyott aspektusait. Ez újabb példája annak, hogy alapvető célként az alkotmányt a néphez kell igazítani.

7) Az előző három trend mögött egy igen lényeges, az etnikai, vallási, ideológiai, regionális, faji és bennszülött kisebbségek befogadására és elismerésére törekvő tendencia húzódik meg. Az ennek érdekében felhasznált intézmények a megosztottságok jellegétől függően változnak. A föderalizmus igen hasznos a területi alapú megosztottságok esetén. A bennszülött/öslakos, illetve a faji kisebbségekkel kapcsolatos meghasonlásokat gyakran egyre aktivistább, illetve erősebb nemzeti törvényszékek kezelik. A bikameralizmushoz regionális,

etnikai, illetve vallási megosztottság esetén folyamodnak. Minél sokrétebb a megosztottság, annál bonyolultabb lesz az alkalmazandó intézmények skálája. Ebből pedig az a tanulság, hogy az alkotmánynak nem az a feladata, hogy közvetlenül békét teremtsen, hanem az, hogy segítsen a konfliktusokat az utcákról és a csataterекről a kompromisszum és a meggyőzés arénáiba terelni.

8) Az alkotmányos demokráciák körében általános és igen jelentős az elmozdulás a „jogtudatosság” irányába. A jogtudatosság két, többé-kevésbé egyenlő altendenciával jár: az egyik a csoportjogok, a másik pedig az egyéni jogok felé mutat. Egyes országokban, például Kanadában, a két alirányzat összefonódik. Egyre fontosabb szerepet játszanak az alkotmány egyéni jogokat rögzítő hosszabb és összetettebb cikkelyei, az úgynevezett „jogok törvényei” (bills of rights), az aktívabb országos bíróságok, valamint a normális politikán keresztül érvényesülő politikai mozgósítás. Ésszerűnek tűnik – legalábbis egyelőre – az a következtetés, hogy az alkotmányok hosszan ható feszítőerőket hoznak létre, amelyek a fennmaradó igazságtalanságok azonosítása és ezen igazságtalanságok kölcsönösen elfogadható orvoslásának kodifikálása felé hatnak.

9) A legfelsőbb vagy alkotmánybíróságok egy sor országban a növekvő jogtudatosság keretei között meghatározott társadalmi és politikai igazságosság felé fordulnak. Egy sor országban a bírói beavatkozás azonnali hatása ebben a tekintetben elhanyagolható. A társadalmi és politikai igazságosságot ehelyett legkövetkezetesebben a politikai mozgósítás szolgálta, a „jogok törvénye” tartalmától, illetve egyáltalán a „jogok törvénye” létezésétől függetlenül. Az egyéni jogok alkotmányos rögzítése és a jogtudatosság igen sok esetben a politikai mozgósítás katalizátoraként és indoklásaként szolgál, a bíróságok tevékenysége pedig inkább legitimizálja, semmint foganatosítja az efféle mozgósítás mögött meghúzódó követeléseket. A részvételt szorgalmazó politikai intézmények nyitottsága és hatékonysága tehát nagyobb-nak látszik a törvényes intézményekénél, amikor a heterogenitás következményeinek kezeléséről van szó. Itt számos lehetséges tanulság kínálkozik. A nép támogatása és elfogadása nélkül az alkotmányok, az egyéni jogokat rögzítő cikkelyekkel együtt végső soron csupán papírdarabok. Ezek a papírdarabok azonban segítik a politikai cselekvés ösztönzését és keretbe foglalását. Az alkotmányok végső soron a nép helyeslésén és aktivitásán alapulnak, és nem jogikai vagy jogi mutatóványokkal szereznek érvényt önmaguknak.

10) A választási folyamat kulcsfontosságú részvételi intézmény. Meglehetősen érdekes tehát az, hogy miután egy alkotmányos demokrácia már létrehozott egy választási rendszert, az ritkán változik már meg lényeges módon. Ez arra enged következtetni, hogy önmagában semmilyen választási rendszernek sincs inherens előnye egy másikkal szemben (például az egy képviselő/körzetnek a több képviselős körzettel szemben). Az alkotmánykészítők, legalábbis a jól működő alkotmányos demokráciákban, sikeresen fejlesztettek ki olyan választási rendszereket, amelyek megfelelnek az érintett lakosságnak, és amelyeket az elfogad. A tanulság itt ismét csak az, hogy fontosabb az intézményeket a néphez igazítani, mint valamilyen optimális intézményi terv megvalósítására törekedni.

11) Az újkori alkotmányosság története során a parlamentáris és az elnöki rendszerek kudarcának aránya gyakorlatilag azonos. A helyzet azonban még ennél is kétértelműbb, mert míg a kommentátorok hajlamosak egy politikai rendszert ebbe vagy abba az osztályba besorolni, a legtöbb politikai rendszer a két szélső típus keveréke, tehát igen nehéz a kudarcért sajátos intézményeket hibáztatni. Inkább arról van szó, hogy a kudarc vagy olyan társadalmi-politikai tényezők következménye, amelyek bármilyen alkotmányos elrendezést problematikusnak tesznek, vagy abból következik, hogy az intézmények és a nép, amelyet szolgálni hivatottak, nem illettek össze. Gyakori hiba, hogy elnöki rendszert hoznak létre egy ilyen államban, és a végrehajtó a régi rezsimet megbuktató hadsereg-főparancsnok. Vagy például többségi parlamenti rendszert állítanak fel erősen fragmentált lakosság számára. A modern politikatudomány ismét megerősítette Arisztotelész kijelentését, miszerint az alkotmányt kell a néphez igazítani, és az olyan nép, amely még nincs rá felkészülve, nem fogja az alkotmányos

demokrácia semmilyen formáját sem támogatni. Arisztotelész megmutatta, hogyan kell általános elveket levonni az alkotmányok összehasonlító tanulmányozásából. Ugyanakkor idézett tétele, elvont elveivel együtt azokra a határookra is figyelmeztet bennünket, amelyekre figyelniünk kell, amikor új alkotmányok íróinak adunk tanácsokat. Egy nép akkor hoz létre alkotmányos demokráciát, amikor felkészült rá, és az a jó, ha annak formái hazai gyökerekre támaszkodnak. Eszméket és intézményeket lehet ugyan kölcsönözni, de az alkotmányos demokrácia nem valamiféle ideális terven alapszik, hanem azon, hogy a nép egyetért valami olyasmiben, ami ismerős és amit megért. Még az olyan ritka esetekben is, amikor külső erő hoztak létre sikeres alkotmányokat (mint például Japánban a II. világháború után), rendszerint léteztek olyan korábbi alkotmányozási tapasztalatok, amelyekre támaszkodni lehetett, az alapvető társadalmi és kulturális szerkezet viszonylag érintetlen maradt, és az okiratot az általa szankcionált rendszerben élő nép fokozatos, de teljes módosítással, formálisan vagy de facto használattal, a magáévá tette. A korábban már levont tanulságok megismétléséhez itt hozzátehetjük, hogy az alkotmányos demokráciában szerzett tapasztalatok szerint az alkotmányosság nem modell, hanem folyamat – véget nem érő folyamat, amely a tapasztalaton keresztül az illető alkotmány alatt élő nép változó reményeit és szükségleteit juttatja érvényre.

12) A második világháború óta az alkotmányos demokráciák gyakorlata rávilágított egy, az állampolgárság jellegével kapcsolatos csökönyös, állandóan visszatérő problémára. A közös állampolgárság vajon az állampolgárin túlmutató közös azonosságot is kíván? A régi nemzetállami szemléletben, ahol mind a „nemzet”, mind az „állam” dologiasult és összekapcsolódott, a válasz igen. Ez azonban a személyazonosságot az állammal köti össze. Azok, akik nem hajlandók dologiasítani a nemzetet vagy az államot, ezt másképp gondolják, és nemmel válaszolnak. Az állampolgárságnak és a hazaszeretetnek nincs szüksége nacionalizmusra vagy közös identitásra.

Azt azonban igenis megköveteli az állampolgárság és a hazaszeret, hogy nemzedékről nemzedékre öröklődjék valami, és a jelenleg folyó legtöbb alkotmányos vita arról szól, hogy mi is ez a „valami.” Milyen mértékben kell a nemzeti kultúra értékeit továbbadni, és milyen mértékben kell továbbadni egyfajta alkotmányos kultúra értékeit? Elvben egy alkotmányos kultúra több nemzetet is magában foglalhat, de egy alkotmányos kultúra egy adott nemzeti kultúrával is azonosítható. De egy alkotmányos kultúra alapulhat minden nemzeti kultúra fokozatos kihalásán is, ahogy az egyesek szerint az Egyesült Államokban történik. Lehetséges-e alkotmányosság úgy, hogy az alkotmányos kultúra mögött nincs kulturális komponens, vagy ez már az identitásnélküli politikája?

Írásunk következő része foglalkozik majd az ennek a problémának a végiggondolásához szükséges fogalmi keretek leírásával, annyit azonban már most is megemlítek, hogy túlságosan sok szó esik mostanában az államhatalomról, és nem elég a civil társadalomról. Miért tételezik fel olyan sokan, hogy az állam a jogokat védelmezi, amikor a jogokat eredetileg éppen azért találták ki, hogy a polgárokat védjék meg az államtól? A többszörös identitás problémája nem új jelenség, de a politikai rendszer egyetlen nemzettel történő azonosítása viszonylag új, a hegeli etatizmusban gyökerező találmány. Ideje lenne legalább elgondolkodni azon, hogy e kettőt hogyan és milyen mértékben lehetne szétválasztani.

Végezetül: mostanában illendő alkotmányba foglalni mind a társadalmi-gazdasági, mind pedig a csoportos jogokat, de vajon milyen mértékben segíti hosszú távon ezek bármelyike az alkotmányos demokráciák egészségét? Az első azt jelenti, hogy minden állampolgárt egyformán kell kezelni, még hozzá nem a minimális, a törvény előtti egyenlőség értelemben. Az utóbbi mögött pedig az a gondolat rejlik, hogy az állampolgárokat nem szabad egyformán kezelni. E két elv között fennálló elméleti és gyakorlati ellentmondás gyakran rejtve marad. Ráadásul mind a társadalmi-gazdasági, mind pedig a csoportos jogok alkotmányba foglalása azt eredményezi, hogy erősödik az állam jogszavatoló szerepe. Ez pedig nemcsak megghiúsíthatja a jogok tényleges funkcióját, hanem akadályozhatja a polgárok képességének és érdekeltségének érvényesítését is olyan politikai célok megvalósítására, illetve megvalósításában,

amelyek különböznek attól, amit egy alkotmányosan orientált bíróság támogathatna. Mind-
ez rövidre zárja az állampolgárság mint olyan szerepét, és az alkotmányosságot objektíven
előre meghatározott kimenetek halmazának tekinti, nem pedig egy olyan folyamatnak,
amelyben az állampolgárok közösen elfogadott döntéshozatali szabályok és folyamatok se-
gítségével érvényre juttatják kölcsönös reményüket és szükségleteiket.

Az alkotmányosság (constitutionalism) három általános eleme

Nem jó összekeverni az alkotmányosságot a legalizmussal, noha az előző az utóbbihoz
vezet; az alkotmányosságot a politika előtti kulturális erkölccsel sem szabad összetéveszteni,
noha az alkotmányosság magában foglalja, de meg is haladja az antropológusok kultúrafelfo-
gását. A „kultúra” szót következtelenül használják „ideológia”, „közös érdekek, preferenciák
vagy kilátások”, „közös értékrend”, „etnicitás”, „közös tudatállapotok” stb. értelemben. Ez-
zel ellentétben mi formálisabb, antropológiai értelemben használjuk: közös problémák meg-
oldásának együttes megszervezésére használt, nemzedékről nemzedékre öröklődő jelképhal-
maz megnevezésére. A kultúrák társadalmakat teremtenek és tartanak fenn, és történelmileg
politika-előttiek, mivel mindenféle formalizált politikai rendszer megteremtése előtt
léteztek már. Az alkotmányosság (constitutionalism), amely jelenleg a társadalmi-politikai
szervezettség legösszetettebb formája, mintegy kifejezi az emberi társadalomszervezés lényeg-
ét, és mint ilyen, feltételezi és fel is használja a kultúrát. Ennek az összegzésnek az eredmé-
nyeképpen az alkotmányok tartalmaznak kulturális elemet, hatalmi elemet és igazságelemet.

A kulturális elem a politika előtti állapotból fennmaradt emberi tapasztalatot tükrözi. Az
ember (Homo Sapiens) történetének jó része során inkább kulturálisan, mintsem biológiai-
lag fejlődött. Ez előnyt jelentett számára a fajok közötti versenyben, és ennek eredményekép-
pen egyre gyorsuló ütemben vette át az uralmat a természet többi része fölött. A ma benn-
szülött/öslakos (aboriginal) népeknek nevezett kulturálisan szervezett társadalmak a múlt
századig mindegyik földrészén megtalálhatóak voltak, amikor is végleg a politikai társadal-
mak uralma alá kerültek. Az, amit ma kultúrájának nevezünk, annyira beivódott az emberi lé-
lekbe, hogy ha kiirtanánk az emberi tudatosságából, elveszítenénk emberi mivoltunkat. Nyil-
vánvaló és magától értetődik tehát, hogy az alkotmányok olyan kulturális morált és értékeket
testesítenek meg és foglalnak magukban – vagy legalábbis lényeges teret hagynak ezeknek –,
amelyek az ember társadalmi szerveződésének még mindig alapvető elemét képezik.

Az alkotmányok kulturális elemének számos összetevője van, illetve különböző módo-
kon jut az kifejezésre. Arisztotelész híres meghatározása szerint az alkotmányok igen általá-
nos formában meghatároznak egy életformát azáltal, hogy lefektetnek és szervező elvként
használnak olyan értékeket, fontosabb szerveződési alapfeltételeket és egyfajta igazságfogal-
mat, amelyek köré egy nép szerveződik, illetve amelyek felé törekedik. Az alkotmányok
gyakran meghatározzák az állampolgárság kritériumait, illetve jellemzik a néphez vagy nem-
zethez tartozókat – ez a kulturális elem alapvető kifejtése. Az 1917. évi mexikói alkotmány
lehet erre példa, amely hosszasan fejtegeti, ki a mexikói, mellette pedig, mintegy a társa-
dalmi-kulturális erkölcs ábécéjeként, részletesen előírja az atyák, szülők stb. kötelességeit.
Máskülönben a kulturális elem általában hosszú bevezetőkből, nyitó nyilatkozatokban és
újabbban a személyi jogokat rögzítő cikkelyekben nyer kifejezést. Noha a népnek ez az ön-
meghatározása általában hosszabb és részletesebb az úgynevezett hagyományos társadal-
makban, amelyek csak mostanában léptek az alkotmányos fejlődés útjára, ilyen hosszú ön-
meghatározásokat találhatunk az úgynevezett fejlett társadalmak alkotmányaiban is – például
a kanadai alkotmányban és annak egyéni jogi cikkelyiben.

Az alkotmány hatalmi eleme a döntéshozó intézményekben rejtőzik. Egy koherens al-
kotmányban a hatalomszervező intézmények a politikailag szervezett nép kultúrájában vagy
kultúráiban gyökereznek, azt/azokat tükrözik, és egyszerre több dolgot valósítanak meg.
Azonosítják a legfelső hatalmat (amelyet egyes esetekben uralkodónak hívnak), amely min-

dig véglegesen meghatározó. Úgy osztják el a hatalmat, hogy az eredmény minden lehetséges kérdésben hatékony döntéshozatal legyen. Ezenkívül meghatározzák a politikai küzdelem kereteit. Igen lényeges, hogy a politikai küzdelem gyakran egy közös alkotmány alatt összekapcsolt kultúrák versengésével jár; ez lehet angol-szász és bennszülött kultúra Kanada és Ausztrália esetében, vagy széles értelemben vett „etnikai”, mint Kanada angol és francia nyelvű felosztása. A hatalmi elem lényegében úgy strukturálja a konfliktusokat, hogy azok politikailag kezelhetők legyenek, és ne az utcán kelljen őket erőszakos eszközökkel megoldani.

Az igazságelem az alkotmányosság kulcsfontosságú alkotórésze, hiszen az emberi történelem során a legtöbb politikai rendszer, noha per definitionem szervezett hatalmat képviselt, csak a legújabb időkől rendelkezik alkotmánnyal. Az alkotmányosság mint politikai technika a hatalmat az igazsággal igyekszik összeházasítani, mégpedig különböző módokon. Az írott alkotmány, amelyet bármely állampolgár és minden politikai szereplő elolvashat, olyan ismert és „kiszámítható” döntéshozó folyamatot hoz létre, amely a hatalom használatát megállapodott, megegyezéssel eljárásokra segíti korlátozni. A hatalmi ágak szétválasztása, amelyet gyakran tartalmaznak az alkotmányok, úgy korlátozza a hatalmat, hogy a kollektív döntésekre jogosító felhatalmazást több kézbe helyezi, hogy ezáltal eljéjt vegye olyan önkényes döntéseknek, amelyek ellentmondának a nép által elfogadott és az alkotmányban lefektetett, uralkodó igazságérzetnek. Alapvetően tévednek azok, akik szerint az angol és más parlamentáris kormányzati formákban nem érvényesül a hatalmi ágak szétválasztása. A politikai hatalom teljessége magában foglalja többek között a tényleges döntéshozók meghatározásának és kiválasztásának jogosítványát is. A parlamentáris hatalom a hatalmi ágak szétválasztásának legalapvetőbb aspektusát juttatja érvényre akkor, amikor a döntéshozók kiválasztását egy választói testület kezébe helyezve, azt más hatalmi ágaktól elválasztja. A választói testületnek viszont tilos népszavazás útján vagy önállóan összegyűlve törvényt hozni. Anglia története folyamán a parlament nagyon hosszú ideig önmagát állandósító testület volt, amelynek tagjait igen hatásosan egy szűk körű társadalmi elit választotta ki, amely aztán maga ült a testületbe. Anglia akkor valósította meg az alkotmányos kormányzatot, amikor ténylegesen és visszavonhatatlanul a népi választások útján határozta meg, kik töltsenek be hivatalokat, és kimondatlanul ugyan, de fenntartotta azt a jogot, hogy eltávolítsa azokat, akik nem feleltek meg a választók által támasztott követelményeknek. A hatalmi ágak szétválasztásának ez az egyszerű, ám gyakran figyelmen kívül hagyott oldala az alkotmányosság alapszintje.

A hatalmat a hatalmon levők által hozott döntések eredményeire vonatkozó specifikus tilalmak is korlátozzák. Ezeket a tilalmakat gyakran, de nem mindig, bill of rightsokba, azaz egyéni jogokat rögzítő cikkelyekbe foglalják. Néha szétszórják őket a szorosán vett alkotmányban, mint például az ex post facto törvények tiltását az amerikai Alkotmányban. Mivel az egyéni jogokat rögzítő cikkelyek a tilalmakat gyakran kulturális erkölcsöket tükröző, hosszú távú törekvésekkel vegyítik, a bill of rightsok érdekes és potenciálisan problematikus lehetőségeket teremtenek. Ha egy legfelsőbb vagy alkotmánybíróság képes érvényt szerezni a jogoknak, akkor arra is képes, hogy értelmezze azokat; és mivel a jogok jelentős mértékben a mögöttes kulturális elem termékei, ez a bíróságot olyan helyzetbe hozza, ahogy potenciálisan meghatározhatja vagy újrahatározhatja az alkotmány mögött meghúzódó kultúrát. Ez önmagában még nem lenne természetellenes, hiszen az alkotmányosság valóságához hozzátartozik az, hogy a hatalom, mintegy aduként „üti” a kultúrát. A baj akkor kezdődik, ha és amikor ezt az adut a bíróság játssza ki. Szerke a világon a formális, jogászai alkotmányos jog gyakran bevonja a bíróságokat egymással vetélkedő kultúrák, szubkultúrák küzdelmébe egységes kultúra többszörös ideológiai értelmezésekkel terhelt interpretálásába. Így aztán a bírói döntések rendkívül ellentmondásosak lehetnek – olyannyira, hogy az már akadályozza vagy meghiúsítja a bírói döntések végrehajtását vagy foganatosítását. Ez a fő oka annak, hogy – amint már fentebb szó esett róla – 1945 óta a legfelsőbb és alkotmánybíróságoktól nemigen

indultak ki komoly politikai változások. A bíróságok tagjai csaknem bizonyosan annyira beágyazódtak az uralkodó kultúrába, hogy nem is nagyon látják az új és újító jellegű döntésekhez vezető utat; ha mégis, akkor számtalan egyéb politikai módja van annak, hogy akaratukat megghiúsítsák. Gyakran láttuk már azt a furcsa, ám érthető jelenséget, hogy egy bíróság olyan jogi elvet fogalmazott meg, amely ellenkezett az uralkodó kulturális erkölccsel, de ugyanakkor nem a megfogalmazott jogi elv alapján, hanem az uralkodó kultúrát megerősítve ítelt. A kulturálisan elvárt döntést kísérő kultúraellenes érvelés ilyen esetekben tulajdonképpen a szélesebb politikai közeget a probléma újragondolására serkentő kísérleti léggömbként is értékelhetjük.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy ez a három elem – a kultúra, a hatalom és az igazság – egymás mellett él az alkotmányban, annak különböző részeiben és intézményekben. Egy valamirevaló alkotmányból a három közül egy sem hiányozhat. A jó alkotmány egyrészt koherens keretet biztosít mind a háromnak, másrészt azonban a három elem belülről fakadóan „harcban” is áll egymással. A kulturális elem specifikus és partikularista, míg az igazságélem az egyetemes alkalmazhatóság premisszáján alapszik. Azaz, az alkotmányos folyamatokban rejlő törvényesség megköveteli, hogy minden állampolgár egyformán és egyforma mértékben legyen érintve, miközben a kulturális komponens olyan különbségtételeken és elvárásokon nyugszik, amelyek alkalmazásukban nem egyetemesek. Az úgynevezett többségi/kisebbségi probléma ennek a diszjunkciónak az egyik oldala. A hatalmi elemnek a jogállamiság egyetemes eleme szab határt. Ugyanakkor azonban a hatalom hajlamos a lakosság különböző részeit felől jövő népszerű és partikularista igényeknek eleget tenni, hiszen a jövő hatalma a kormányzati javak és szolgáltatások nem egyetemes módon végrehajtott elosztásán nyugszik. Ezt az elválasztást láthatjuk például az Egyesült Államokban az úgynevezett affirmative action, azaz a kisebbségeket támogató pozitív diszkrimináció körül kibontakozott vitában.

A kultúra-hatalom-igazság alkotmányban megjelenített kapcsolatának legnevezetesebb vizsgálata Montesquieu nevéhez fűződik. *A Törvények Szelleme* kifejezés analitikus szempontból is hasznos megközelítése a problémának. A következőkben azt vizsgáljuk fel, mivel járult hozzá a francia filozófus az összehasonlító alkotmányelemzés alapjainhoz.

Alapelvek és A Törvények Szelleme

Az alkotmányos demokrácia alapjaihoz való visszatérés során az elemzés kiindulópontjául szolgálhat az összehasonlító tapasztalati elemzés, a nyelvet és a gondolkodást megvilágító, mélyreható szövegelemzés, modellek logikai elemzése, valamint korábbi elveken nyugvó egyszerű dedukció. Az óvatlan olvasó esetleg arra a következtetésre jut, hogy a végtermék olyan tervrajznak vagy modellsornak ígérkezik, amely mechanikusan alkalmazható egy alkotmányos demokrácia tervezése során. A jelen dolgozatnak azonban nem ez a szándéka, még ha a cél nem is volna lehetetlen. Az emberi viszonylatokban az események utólagos megértése, de még a tapasztalati összefüggések megértése sem vezet közvetlenül előre kiszámítható, intézményekben megvalósuló következményekhez. Ennek számos oka van, és felesleges ezeket hosszasan elismételni. Túl sok a változó; a változók legtöbbször nem áll emberi irányítás alatt; ha a változókat mégis irányíthatjuk, akkor a független és függő változók közötti kapcsolatok gyakran oly észrevehetetlenek és ártételesek, hogy lehetetlen effektíven felhasználni őket; ha az emberek a változókat irányítani igyekeznek, akkor más emberek megpróbálják ezt megghiúsítani vagy megkerülni; az ember azon képessége, hogy új válaszokat alkosson és sajátítson el, a korábban fontos változókat jelentéktelenné, az irányításra tett kísérleteket pedig értelmetlenné teheti. A logikai tökéletesség által meghatározott feladat lehetetlenségétől azonban a feladat nem lesz jelentéktelen vagy értelmetlen. Ellenkezőleg, a feladatot nehézség és fontossága még vonzóbbá teszi.

Létezik az alkotmányelemzésnek egy olyan krémjce, amely számos politikai gondolkodót magában foglal ugyan, de közvetlenül vezet Arisztotelésztől Montesquieu-n át *A föderalisztáig*. Az újabb szakirodalomban feltűnt egy olyan tendencia, amely kifejezetten Madisont és Hamiltont választja kiindulópontnak, de nem árt röviden összefoglalni Montesquieu nézeteit, ha másért nem, azért, mert az elmúlt fél évszázad alkotmánytervező tevékenysége igen közvetlenül alátámasztja az ő megközelítési módját. Montesquieu a politikai filozófia legalapvetőbb problémájának a szabadság és a kényszer összebékítését nevezte.

Montesquieu-t az a meggyőződés mozgatta, hogy a szervezett politikai rendszereket nem csak azért hozzák létre, hogy védelmet nyújtsanak à la Hobbes, hanem azért is, mert azok olyan hosszú távú gazdasági előnyökhöz vezetnek, amelyek a politika előtti társadalmakban nem lehetségesek. Ebben a tekintetben Montesquieu elemzése némileg rokon Locke-éval, de átfogóbb. Egyrészt Montesquieu úgy határozta meg a civil társadalom jótéményeit, hogy az ipar és kereskedelem lehetősége mellett nyíltan közéjük sorolta az igazság érvényesülését is, Locke viszont az igazságot meg sem említi. Másrészt Montesquieu felismerte, hogy az emberek által létrehozott legfőbb hatalom gyakran megfosztja a polgárokat éppen azoktól az jótéményektől, amelyekért azok azt létrehozták. Így elemzése világosabban és mélyebben összpontosít a kényszerítő hatalom korlátozásának eszközre, következőképpen megközelítését tekintve Montesquieu mélységesen alkotmányos volt, Locke viszont csupán véletlenül volt az.

Montesquieu igen jelentős mértékben Arisztotelész szellemi örököse, az őket elválasztó két évezred során működő politikafilozófusok viszont elvesztették Arisztotelész realizmusát és empiricizmusát. Úgy tűnhet, Montesquieu azzal, hogy megtalálta Arisztotelészt, relativista lett – erről azonban szó sincs. Montesquieu azt vallotta, hogy nincs a szabadság/kényszer problémájának egyetemesen alkalmazható megoldása. Olyan típusú megoldások léteznek inkább, melyek a hatalom és a jog összeegyeztetését különböző kultúrákban és politikai rendszerekben különbözőképpen valósíthatják meg. Bármely adott megoldás sikere számos tényezőtől függ. Ezek között megnevezi a földrajzot, az éghajlatot, a lakosság méretét és jellegét, a gazdaság jellegét, valamint a helyi hagyományokat – a vallást és a létező politikai kultúrát is beleértve. Mivel ezek mindegyikének hatásai szisztematikusan elemezhetők, egy adott országban a szabadság/kényszer problémájának a megoldása nem önkényes, nem is véletlenszerű.

Az, hogy létezik nem önkényes és nem véletlenszerű megoldás, nem azt jelenti, hogy ideális megoldás is létezne. A megoldás a legkedvezőbb körülmények között is csupán megközelítheti az optimalitást, és az optimalitásra vagy a tökéletességre való törekvés elkerülhetlenül katasztrófához vezet. Elsősorban azért nem létezik politikai rendszereket átfogó vagy adott rendszeren belüli optimális megoldás, mert semmilyen sikeres megoldás nem lehet maradandó, korrekciók vagy az eredeti elvek csorbulása révén ugyanis megváltozik. Montesquieu véleménye szerint a változás elkerülhetetlen, és a politikai intézmények mindig lemaradnak a társadalmi és gazdasági változások mögött. Következésképpen az alkotmányos elvek tartalma és alkalmazásuk a tényeknek van alárendelve, a tényeket pedig azért gyűjtik össze, hogy az általános alapelvek alkalmazását lehetővé tegyék, mégpedig a körülményeknek megfelelően. A kialakuló elvek logikailag és tapasztalatosan kölcsönösen összefüggnek egymással. Logikailag megvilágítják a szükséges szerkezetfajtaikat, tapasztalatosan pedig segítenek megérteni az adott nép által elfogadott konkrét szerkezetek belső logikáját. Ennek eredményeképpen elemezni tudjuk az egyes nemzeteken túlmutató elveket felhasználó politikai rendszerek intézményi logikáját, s közben elemezni tudjuk a partikuláris megoldást és annak a társadalmat összetartó alkotóelveit is – amelyet ő a „törvények szellemének” nevez. A „szellem” tulajdonképpen abból áll, amit korábban kultúra-hatalom-igazság kapcsolatnak neveztünk; ez látja el energiával a politikai rendszert, ahogyan a főrugó vagy a gombocem az óráét. Mindent összevetve tehát, Montesquieu nem John Locke, hanem Jean Bodin és Niccolò Machiavelli örököse – realista, empiricista és historicista.

Az összehasonlító alkotmánytan itt végrehajtott elemzése nem eleganciája vagy az általa helyesen tartott elvek igazságértéke miatt használja Montesquieu módszerét, hanem mert az alkotmányosság jelenkorig tartó története megerősíti ennek a módszernek a használhatóságát és erejét. Való igaz, ma primitívnek és helytelennek tűnik, ahogy az éghajlat hatásait elemzi Montesquieu, azonban helyes volt az az általános tézise, hogy a politikai hatalom megszervezésének a célja az emberek felszabadítása a természet vak erői alól, és hogy az ember természet feletti egyre növekvő uralmából fakadó politikai szabadságot éppen azok a hatalmi eszközök fenyegetik, amelyeket a természet feletti uralom megszerzése céljából szervezett meg. Ez a tézis erőteljes Hobbes-ellenes következtetéshez vezetett Montesquieu-t. Mivel az emberek a természeti állapotban gyengék, ezért nem veszélyesek egymásra nézve. A civil társadalom létrehozása azonban együttesen erőssé teszi őket, és ez az újonnan szerzett erő konfliktust okoz a politikai rendszerek között és azokon belül. Azaz, a civil társadalom megteremtése jelenti a hadiállapot kezdetét, és Montesquieu e hadiállapot feloldására olyan alkotmányosságot javasol, amelyet a népfeltség és a hatalmi ágak elválasztása jellemez.

Miközben elemzésének jó része elavultnak tűnik, Montesquieu azt is vallotta, hogy az alkotmányos demokrácia, amelyet ő általában köztársaságként emlegetett, általában a kereskedelmen alapuló civilizáció formája. Tapasztalatilag úgy látta, hogy az alkotmányosság minden egyéb politikai formánál jobban előmozdítja azt, amit ma gazdasági fejlődésnek nevezünk, s hogy minél fejlettebb egy ország gazdaságilag, annál erősebbek a lakosságon belül gerjesztett, a köztársasági kormányforma felé ható feszítőerők. Ezen a ponton egy másik problémával kellett szembenéznie. A gazdasági fejlődés hatalmas gazdagság felhalmozásához vezet, ez pedig egyre nagyobb fokú egyenlőtlenséget eredményez. A köztársasági kormányforma, vagy ahogy ma mondanánk, alkotmányos demokrácia azonban köztársasági erényeken alapul, amelyek között pedig a legfontosabb az egyenlőség. Ezért hangsúlyozza Montesquieu a hatalmi ágak szétválasztását, amely úgy van strukturálva, hogy ellensúlyozza az egyenlőtlenségek hatásait, és így remélhetőleg bizonyos mértékig kiegyenlíti azokat, miközben egyaránt védi a gazdagok és a nem gazdagok tulajdonát.

Montesquieu nem hitte, hogy a hatalommal való visszaélés problémájának megoldását az alkotmányos forma jelenti. Szerinte a jól működő alkotmányosság végső soron az alkotmányosságot támogató politikai és társadalmi szubstruktúrán nyugszik. Nem volt hajlandó a hatalmi ágak szétválasztását dogmaként kezelni, hanem csak olyan eszközként, amelynek segítségével a lakosság megszervezheti a hatalommal szemben az ellen-hatalmat. Ha egy nép és körülményei olyanok, hogy nem teszik lehetővé az alkotmányosság megteremtését, akkor az nem jön létre. Ugyanígy, ha a nép nem szervezi meg önmagát a hatalmi ágak szétválasztása által megengedett módokon az alkotmányosság megőrzése érdekében, akkor az alkotmányosság nem marad fenn. Montesquieu nyelve néha elavult ugyan, de elemzése olyan benyomást kelt, mintha a mai lapok címdoldaláról olvasnánk valahol a világon.

Fordította: Novák György

A kommunizmus fekete könyve

Stéphane Courtois–Nicolas Werth–Jean-Louis Panné–Andrzej Paczkowski–Karel Bartosek–Jean-Louis Margolin. *Le livre noir du communisme*. Éditions Robert Laffont, Paris, 1997. 843 old.

A kommunizmus fekete könyve 1997 novemberében jelent meg, azonnal hatalmas vitát kiváltva mind történeti, mind politikai körökben. François Furet írta volna a mű előszavát, ha a halál ebben meg nem akadályozza. A könyv összeállítója, Stéphane Courtois feltüntette Furet nevét is a kötetben; ezzel a gesztussal mintegy Furet kommunizmussal foglalkozó műve (*Le passé d'une illusion*, Paris, 1995, Robert Laffont-Calmann-Lévy) folytatásaként, kifejtésként határozza meg saját munkáját. Ő maga írta meg végül az elő- és utószót, a könyv – mint látni fogjuk – leginkább vitatott részeit.

Miért nem folytatták még le a kommunizmus nürnbergi perét? – teszi fel a kérdést Courtois, aki szerint egyes kommunista államok bőségesen kimerítették mind az emberiség elleni bűntett, mind a háborús bűntett, mind pedig a béke elleni bűntett fogalmát. Miért használjuk cseket a kifejezéseket csak a náciizmus áldozatai, illetve különböző etnikai indítékú mészárlások kapcsán? Hiszen a számok magukért beszélnek Courtois szerint: a náciizmus számlájára mindent összeszelve körülbelül 25 millió áldozatot írhatunk, míg a kommunizmuséra ennek majdnem a négyszeresét, méghozzá a következő geográfiai elosztásban: Szovjetunió: 20 millió áldozat; Kína: 65 millió; Vietnam: 1 millió; Észak-Korea: 2 millió; Kambodzsa: 2 millió; Kelet-Európa: 1 millió; Latin-Amerika: 150 000; Afrika: 1,7 millió; Afganisztán: 1,5 millió; a nemzetközi kommunista mozgalom, illetve a hatalomra soha nem került kommunista pártok számlájára pedig körülbelül 10 000 áldozat irandó (14. o.). Mindösszesen tehát közel járunk a százmillióhoz.

Courtois elismeri, hogy okoz bizonyos nehézséget egyszerre történeti, tényfeltáró

munkát végezni és ítélni, az áldozatok számának nagyságrendje miatt mégis jogosnak véli a felelősség kérdésének felvetését. Nemcsak közvetlen felelősségről kell beszél-nünk szerinte, hanem vizsgálnunk kell a nyugat-európai kommunista pártok felelősségét is: bátorították-e mindezt; de ezen túlmenően még az események szándékos ignorálását is bűnnek tekinti. Courtois szerint számos oka van annak, hogy a kommunizmus áldozatai kisebb helyet foglaljanak el Nyugat-Európa történelmi emlékezetében, mint a náci áldozatai: kevesebb információ áll rendelkezésünkre, sok a még feldolgozatlan archívum. Megemlíti a kommunista sajtókampányokat a „kipakoló” ellen, a nem-kommunista, előbb náci-, majd amerikaellenes baloldali értelmiség szándékos közönyét, valamint azt, hogy a holocaustot a róla megemlékezők a világtörténelem egyedi eseményének tekintik, így közvetett módon lehetetlenné teszik, hogy a hasonló (vagy még nagyobb) méreteket öltő genocídiumról az őt megillető módon beszéljünk.

Courtois kettős feladatot tűzött maga elé: megakadályozni a felejtést (*travail de mémoire*); megvizsgálni, milyen szerepet foglal el a kommunizmus működésében a bűn, az erőszak, a gyilkosság. Az utószóban két fontos tényezőt említ e vonatkozásban: a kommunista szcientizmust, a bizonyosságot a teória működőképességében és a fényes jövőben, amely ígéret mellett jelentéktelenné tűnhet az áldozatok száma. Másrészt kifejti (memoárrészletekkel, a kegyetlenségekről szóló részletes leírásokkal alátámasztva), hogy a kommunizmus, a náciizmushoz hasonlóan, mintha tagadná az egységes emberi nem létét: az emberek és „ellenségeik” mintha nem is ugyanazon fajhoz tartoznának, ez utóbbiakkal szemben tehát bármi megengedhető. A kommunizmus által elkövetett gyilkosságokra Courtois a *politicidium* (politicide) terminust javasolja (a faji alapon elkövetett *genocidium* kifejezéssel párhuzamba állítva): a burzsoázia elpusztítása politikai okokból elkövetett tömeggyilkossággént értelmezendő.

A könyv kritikusi a lehető legritkábban bírálják a mű valamely részének ténybeli pontosságát, annál sikertelenebbnek ítélik a változást a második célkitűzést illetően.

Az első, mintegy kétszáz oldalas fejezet a Szovjetunióval foglalkozik, szerzője az a Nicolas Werth, aki Courtois oldalán részt vett a *Communisme* című elméleti és történeti folyóirat szerkesztésében, de a könyv kapcsán fellángolt viták miatt kilépett (a Kelet-Európával foglalkozó fejezet szerzőjével, K. Bartosékkal együtt). Werth kifejti, hogy az 1917-től 1922-ig tartó első fázisban a hatalomátvétel és a polgárháború bizonyos mértékig „természetesen” járt áldozatok tízezreivel. A mensevikekkel és az ellenszegülő parasztokkal való leszámolás, valamint Kronsztadt azonban már előrevetítette az 1923-ban kezdődő fázist, amikortól is a terror funkcionálizálódik, a szovjet kormányzat elválaszthatatlan részévé válik. Emlékiratok, korabeli beszámolók segítségével idézi fel a GULAG-okat. A szovjet és a náci táborok összehasonlításaként a szerző arra hívja fel figyelmünket, hogy a GULAG-ok mind időben, mind nagyságrendben maguk mögé utasítják a lágereket (1935 január 1-jén 965 000 az elítéltek száma, ezek egynegyede-cgyharmada politikai fogoly).

A halottak számát illetően az 1933-as nagy éhínség csak számszerűleg legsúlyosabban a latba, míg az 1936-38-as nagy leszámolásokkal a vezetéson belüli politikai játszmák eszközüvé válik a terror. A fejezet legfontosabb üzenete a Leninnel, illetve Trockijjal való „leszámolás”; idézetekkel bizonyítja Werth, hogy a két legendás forradalmár legalább annyira kegyetlen volt politikai ellenfeleivel szemben, mint ebből a szempontból méltó utódjuk, Sztálin. (Courtois utószavában hangsúlyozottan kitér Lenin személyes szerepére, arra, hogy a bolsevik vezér inkább tekinthető nyecsajevitának, mint marxistának.). Werth tehát 1917 és 1938 alapvető kontinuitását hangsúlyozza, tagadja az „elárult forradalom” (francia baloldali körökben igen népszerű) mítoszát.

A Kínával foglalkozó rész szerzője Jean-Louis Margolin. Az előszóából láthatjuk, Courtois kalkulációi szerint 65 millió áldozat szárad valamilyen módon a kínai kom-

munizmus lelkén. A tömegmészárlásnak kétségtelenül komoly hagyományai vannak ugyan, 1911-27 között azonban mindössze pár tízezer halottal kell számolnunk, majd az 1927 és 1946 közötti időszakban milliók halnak meg a kommunisták által ellenőrzött területeken, még hozzá nem harcokban, nem fegyverrel a kézben. Maga a párt rója fel majd mindezt Mao-nak, akinck 1949-ben bocsánatot kell kérnie az ártatlan áldozatokért. Már ebben az időszakban átvetszi a kínai párt a bűnök meggyónásának, a lelki önvizsgálatnak a Szovjetunióból már ismert formáit. A párton belül a pszichológiai terror talán még radikálisabb, mint bármelyik testvérpártban. 1946 és 1957 között az agrárreform és a városi tisztogatások szedik áldozataikat. Megszületnek az első „átnevelő” táborok, az ún. laodong gaizao-k, röviden laogai. Fennállásuk során körülbelül 20 millióan lelik halálukat itt az „elméleti átképzés” során. A legtöbb áldozatot azonban a szerzők által a világtörténelem legnagyobb éhínségeként emlegetett, 1959 és 1961 közötti katasztrófa szedi. Az éhínséget egyértelműen a kommunisták voluntarista agrárpolitikája okozza, ami többek között azzal bizonyítható, hogy minél keményvonalasabb volt egy-egy régió vezetése, annál tovább tartott az éhínség. Margolin csak nagyon tág becslésre vállalkozik, véleménye szerint körülbelül 25 és 43 millió körül lehetett az alultápláltságban elpusztultak száma. Sokkal többet tudunk viszont a kulturális forradalom körüli eseményekről. Az 1966-76 között történtek 600 000–1 millió ember halálát okozták, ez szinte eltörpül a többi szám mellett. Mégis ez Kína jelenkori történelmének leg híresebb epizódja, hiszen ideologikus minőségében világhírre szert tett jelenségről van szó, ráadásul az eseményeket a kínai vezetés később megtagadta, így kutatása kevésbé ütközött nehézségekbe, mint pl. az 1959-61-es éhínségé. A szerző külön fejezetet szentel Tibetnek. A „világ tetejével” kapcsolatban nehéz konkrét számokkal szolgálni. Biztos, hogy itt kisebb arányban haltak meg éhínségben az emberek, de nagyobb arányban estek crószak áldozatául, mint Kínában. Margolin mindenesetre kételkedik a nyugati Tibet-pártolók által elfogadott számok (több

millió áldozat) valóságában. Tagadhatatlan viszont a kulturális katasztrófa: a templomok több, mint 90%-ának lerombolása, felbecsülhetetlen értékű szobrok és más műkincsek beolvasztása és megsemmisítése.

A következő fejezet a többi ázsiai kommunizmus (Észak-Korea, Vietnam, Laosz, Kambodzsa) történetével foglalkozik, szerzője Pierre Rigoulot. Ezekben az országokban együttesen körülbelül 6 millió halottért felelősek, a „legkiemelkedőbb” személyiség Pol Pot, aki valószínűleg a világon leggyorsabban tudott leszámolni a legtöbb emberrel.

Stéphane Courtois és Jean-Louis Panné tollából származik a Világforradalom; polgárháború és terror címet viselő fejezet. A Komintern 1919 után nyíltan polgárháborút szít, felélős tehát a különböző felkelések (Németország, Észtország, Bulgária, stb.) kommunista és nem-kommunista halottaiért. Külön szólnak Czerny és Szamuely Lenin-fiúiról mint az I. világháború utáni kommunizmus legtipikusabb reprezentánsairól. Emc erőszakos események közös jellemzői a szerzők megítélése szerint: esélytelenek, vadak és kegyetlenek. Franciaország sem kivétel: a kommunista milíciák igen gyakran keverednek véres leszámolásokba nem kevésbé erőszakos jobboldali szervezetekkel. A korabeli kommunizmus alapvetően erőszakos jellegét mutatja, hogy a pártok bibliaként olvassák a szovjetek által terjesztett A fegyveres felkelés kézikönyve című művet. Vasfegyelem uralkodik a Kominternen belül is, a kor számos szovjet mintára lezajló tisztogatás tanúja. A szerzőpáros természetesen külön kiemeli a francia KP feketelistáit: 1932-45 között valószínűleg őket terheli a felelősség nem kevés politikai gyilkosságért. A francia kommunisták még az ellenállás idején is trockista percek tartottak, és jó néhányat likvidáltak saját bajtársaik közül is.

A Szovjetunióba menekülő olasz, osztrák, délszláv emigráció nagy része sohasem került elő élve a II. világháború után, a legkegyetlenebb sors azonban a lengyeleket sújtotta. A Komintern által vezetett nemzetközi terror szintén a maga folyamatosságában tekintendő: nem szabad például elfelejtenünk, hogy Nagy Imrét egy nemzetközi kommunistákból álló bizottság ítéli halálra,

amelynek tagjai között megtalálhatjuk Togliattit és Thorezt! Külön fejezet foglalkozik az NKVD spanyol polgárháborúban betöltött dicstelen szerepével (ezt Orwell Hódolat Katalóniának c. művéből ismerhetjük), illetve az El Fatah, az FLN, a RAF és más terrrorszervezeteknek nyújtott szovjet, illetve nemzetközi támogatással. (Courtois azonban elismeri, hogy ez utóbbiakkal kapcsolatban nem beszélhetünk bizonyosságról.) Összegezve több tízezerre becsüli a szerzőpáros a nemzetközi kommunista mozgalom számlájára írható halottak számát.

A Kelet-Európával foglalkozó oldalak szerzője a csch származású Karel Bartosek. A fejezet két részre oszlik; az elsőben a szovjet-oroszok ősellenességéről, Lengyelországról olvashatunk. Az 1921-es rigai béke óta Sztálin szemében vörös posztó volt Lengyelország. Ennek köszönhető a különleges elbánás, amelynek során a Szovjetunió területén élő lengyelek közül 1937-ig 50-70 000 „potenciális kém” végeztek ki Sztálin parancsára. Az 1939-es hadjárat során minden „gyanus” lengyel katonát kivégeztek, a megszállt területen pedig körülbelül 100 000-re tehető a civil áldozatok száma. Megemlíti természetesen a szerző a Homi Hadsereggel való leszámolást és a varsói gettófelkelés cserbenhagyását is. 1944-47 között aztán feltétlen szükség volt a terrorra, hiszen a kommunisták marginális szerepet töltek be a lengyel politikai életben, s nem szabad elfelejtenünk a lakosság russzofóbiáját sem. Az 1948 és 1956 közötti időszak jellemzése legyen elég egy számadat: a különböző titkosszolgálatokkal kényszerűen együttműködők száma meghaladja a százszázat. 1956 és 1981 között a terror szelektíven működik: nem mindig észrevehető, de az adott pillanatban azonnal képes fellángolni. Az ország azonban a hetvenes évekre már oly mértékben függ a nyugati hitelektől, hogy az ellenzékkel való bánásmód egyértelműen enyhül. Az 1981-86 közötti hadiállapot a hatalom utolsó fellángolása. Bartosek aláhúzza, hogy folyhatott volna több vér is, ha a pártvezetés enged a keményvonalasok uszításának.

Kelet-Európa többi országával foglalkozik a fejezet második része. Mivel az eseményeket jól ismerjük, erre nem térek ki rész-

letesen. A szerző itt a hasonlóságokra koncentrált: a szovjet katonai jelenlétre, a nemkommunista politikai erőkkkel való gyors leszámolásra, a koncepciós perekre, a civil társadalom megsemmisítésére.

Az utolsó fejezet témája a harmadik világbeli kommunizmus, szerzői Pascal Fontaine, Yves Santamaria és Sylvain Boulouque. Az első helyen természetesen Fidel Castro Kubája szerepel. A győztes forradalom utáni megtorlás több ezer ember életébe került. Haláluk nemcsak Castro, hanem a legendás Che lelken is szárad, aki harc közben nem sok foglyot ejtett, de békeidőben sem bánt kesztyűs kézzel az „ellenséggel”. Volt fegyvertársát, a filozófus Régis Debray-t idézik, aki szerint Guevara hideg, számító gyilkológép volt. Egyértelműen elmarasztalják Castrot ezenkívül az embertelen börtönhálózat kiépítése miatt is, ahová szerencsésebb 1959-es fegyvertársai kerültek (a balszerencsésebbeket ugyanis százával végeztette ki). Számszerűleg azonban a tutajokkal Miami-ba menekülni próbáló ún. *balsevo*-k helikopterekről homokzsákokkal történő bombázása okozta a legtöbb halálesetet. 1994 nyarán például 35 000 ember próbálta meg az átkelést, s 7000-en odavesztek. Feltehetően, hogy az átkelés túlélési esélyei állandók, a castroizmus évtizedei alatt valószínűleg több tízezer ember lelte halálát a tengerben.

Szót ejtenek a szerzők továbbá a nicaraguai sandinistákról és a perui Fényes Ösvény terrorszervezetről; mindkettő több tízezer áldozattal szerepel a listán. Az afrokommunizmus (Etiópia, Mozambik, Angola) áldozatainak száma 1,7 millió, míg a Szovjetunió afganisztáni kalandja körülbelül 1 millió halottal járt. Az olvasó azonban komoly kétségekkel olvassa mindezt, nem a számadatok pontosságát, hanem a vállalkozás tudományos értékét illetően, hiszen nehéz felfedezni a közös pontokat a marxista-leninista jelmezbe öltöztetett afrikai törzsi mészárlások, a kulturális forradalom és a trockista perek között. Nem csoda hát, hogy felmorajlott nemcsak a történészi, hanem a francia politikai közvélemény is.

A könyv utóéletének első epizódja az volt, hogy kiderült, Werth, Bartosok és Mar-

golin – saját bevallásuk szerint – nem ismerték Courtois általuk ideologikusnak ítélt elő- és utószavát, amelyben a kommunizmust kizárólag a bűnnel és az erőszakkal azonosítva, egy új nürnbergi pert követel¹. Az a paradox helyzet állt tehát elő, hogy maguk a társszerzők hívják fel a figyelmet a mű problematikus pontjaira: ne felejtjük el, hogy az emberiség történetének valószínűleg legvéresebb századát éltük át, a tömeggyilkosság szinte „a levegőben van” a kommunizmus nélkül is. Különösen igaz ez az orosz társadalomra, amelynek modernizálódása – Werth szerint – elképzelhetetlenül véres lett volna; ami természetesen nem von le Lenin felelősségéből, csak hozzájárul annak megértéséhez. Ázsia és a Harmadik Világ esetében képtelenség fogalmilag elválasztani a terror kommunista, illetve nacionalista-antikolonialista jellemzőit. Nagyon fontos elméleti probléma marad megoldatlanul, amikor Courtois nem szól az ideológia és a gyakorlati cselekvés viszonyáról: *nem állíthatjuk*, hogy a kommunizmus valamelyik változatában hívók potenciális gyilkosok. Pol Pot és Rosa Luxemburg között több az eltérés, mint az azonosság. A három társszerző tehát becsapottnak érzi magát. Úgy vélik, hogy ők egy történészi vállalkozáshoz adták a nevüket, Courtois azonban aktuálpolitikai célzatú ideologizálás felé terelte azt. Kétségtelen csúsztatásról van szó, amikor az összedott számok azt hitetik el velünk, hogy mindenütt ugyanarról van szó. Megengedhető-e a történelemhez csak egy szempontból, a *halottak* szempontjából közelíteni?

A Francia Kommunista Párt „házi” történész, Roger Martelli osztja Werth vélekedéseit. A tényeket nem vitatva a következő Primo Levi-mondatot idézi: A náciizmus elgondolhatatlan a gázkamrák nélkül, a kommunizmus viszont nagyon is elképzelhető a GULAG nélkül². (Más változatban: a kommunizmusnak nem Sztálin a valódi letéteményese, míg a fasizmusé csak Hitler lehet.) A korabeli kommunizmus progresszív, humanista oldalára emlékezteti az olvasót.

¹ Le Monde, 1997. november 9-10. 6-7.

² Le Monde, 1997. november 9-10. 6-7.

A könyvet kritika érte trockista politikai erők részéről is (Franciaországban ugyanis jelenleg két párt is trockistának vallja magát; kissé marginális, de vitathatatlanul létező irányzatról van szó)³. Daniel Bensaid brosúrájának lényeges pontjai a következők: 1917 után a körülmények, a belső és külső ellenforradalom kényszerítették a bolsevikokat arra, hogy a terrorral éljenek. Tagadja viszont Bensaid a korai (leninista és trockista), illetve sztálini típusú terror kontinuitását; véleménye szerint a sztálinizmus nem más, mint a bürokratikus ellenforradalom, áldozatait tehát nem írhatók a kommunizmus számlájára.

A könyv valóban számos problematikus pontját kell kritikával illetnünk: a politikai hit és a cselekvés viszonya teljesen kidolgozatlan benne. Az olvasó nincs meggyőzve ar-

ról, hogy a mérsárlások és gyilkosságok magyarázatát kizárólag vagy akár csak túlnyomórésztben a kommunista történelemszemléletben kell keresnünk. Courtois elő- és utószavában úgy tesz, mintha a kommunizmus a „levegőben lógna”, mintha ezt az eszmerendszert izolálni lehetne a 20. század komplex valóságától. Teljességgel oszthatjuk tehát a fentebb említett kritikusok véleményét: a könyv tényanyagával nehéz vitatkozni (bár meg kell említeni, hogy valójában csak a szovjet történelemmel foglalkozó fejezet alapul önálló kutatáson, a többi rész szakmunkák eredményeinek átvétele), több, mint vitatható azonban az elő- és utószóból kibontakozó értelmelés.

Balázs Péter

---

³ Bensaid, Daniel. *Communisme contre stalinisme: Une réponse au LNDC, Dossier rouge*, 1997. (a trockista párt Rouge c. folyóiratának melléklete, ára 5 (!) FF)

Egy új szín a magyar történelemoktatás térképén

Fischer Ferenc

*A megosztott világ történelmi-politikai atlasza
1941-1991.*

IKVA, Janus Pannonius

Tudományegyetem Pedagógus szakma

Megújításáért Projekt Programiroda.

Pécs–Budapest, 1996. 63 old.

Fischer Ferenc *A megosztott világ történelmi-politikai atlasza 1941-1991* című munkája valószínűleg fontos szerepet fog betölteni a magyarországi történelemoktatásban. Hazánkban ugyanis a történelmi atlaszok eddig nem kaptak megfelelő támogatottságot, s az egész alsó- középső- és felsőoktatásban csupán néhány térképgyűjtemény forog közkézen, másrészt pedig ez a munka Magyarországon új szemléletű látásmódjával kiscsak más megvilágításba helyezi az eddig megszokott Európa központú világképünket.

Mielőtt magát az atlaszt közelebbről megvizsgálánk, meg kell határoznunk, melyek azok a szempontok, amelyek alapján értékelhetjük a művet. Ezek a szempontok a következő kérdéseket ölelhetnék fel: Mi a szerző célkitűzése, melyik az az olvasói réteg, illetve melyek azok a rétegek, akiket a szerző célba vesz? Alkalmos-e a mű önálló használatra, vagy csupán segédanyagként használható az 1945 utáni történelem megismerésében? Milyen eszközöket (térképeket, táblázatokat, segédleteket stb.) vonultat fel, hogy az adott téma feldolgozását megkönnyítse, illetve ezek az eszközök mennyire kezelhetők, átláthatók? Fontos kérdés – mivel egy atlaszról van szó –, hogy a munkában megtalálható térképek hogyan, milyen szelvényben készültek és az olvasói igényeknek megfelelnek-e? Végül, de nem utolsónak, vizsgálat tárgyává kell tenni a szerző koncepcióját, s ezzel összefüggésben a munka tematikáját, mely alapján választ kaphatunk arra, hogy Fischer Ferenc a tárgyalt időszakal kapcsolatban milyen eseményekre hívja

fel külön a figyelmünket, és milyen összefüggéseket kíván megvilágítani.

A történelmi-politikai atlasz a fűlszövegben leírt koncepciója szerint elsősorban tanulók (középszkolai és a felsőoktatásban résztvevők) számára készült, mégpedig azzal a céllal, hogy a nyugat-európai mintához hasonlóan hazánkban is egyfajta új történelmi – legalábbis a térképek szempontjából – szemléletmód alakuljon ki. Az atlasz mellé szinte valamennyi, a legújabb kori történelemmel foglalkozó mű megfelelne a pótlólagos irodalom gyanánt, de természetesen a szerző már harmadik kiadást megért: *A megosztott világ – A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1945-1989)* című könyve adódik a leginkább magától értetődőbbnek, mivel mind a két munka azonos szerző tollából származik, s a felépítés és a tartalom szerint is szinkronban vannak. A mű tehát segédanyagként készült, mely Földünk legújabb kori történetének feldolgozását segíti elő, valójában azonban túlmutat ezen a célon.

Míg a megszokott térképgyűjtemények zöme nem, vagy csak részben alkalmaz magyarázó jellegű segédanyagokat, addig ebben a munkában igen jelentős szerepet kapnak és elmondható, hogy szinte a térképekkel egyenrangúak.

Melyek is ezek a segédanyagok? Mindezekelőtt a kronológiákat kell megemlítenünk, melyek egy-egy térség vagy térségek kapcsolataival foglalkoznak, mint például „A nyugat-keleti (amerikai-szovjet) kapcsolatok kronológiája (1945-1991)” (14-15. o.), vagy „Az Észak – Dél és Dél – Dél kapcsolatok kronológiája (1945-1991)” (16. o.). Ezek mellett megtalálhatók olyan eseménytörténeti rendszerezések is, amelyek valamilyen tudomány- vagy technikátörténeti folyamattal foglalkoznak, melyekre példa „A Szovjetunió és az USA rakéta- és űrversengése az 1950-60-as években” (24. o.), vagy a „Tudományos- (hadi)technikai mérföldkövek

(1945-1991)” (12. o.) című összefoglalás. Ezek a kronológiák, illetve táblázatok azt a szerzői szándékot tükrözik, hogy a legújabb kori történelmet tanulók minél könnyebben megismerkedhessenek az adott témával, s ne kelljen a tanulásra fordított időt különböző évszámok keresgélésével eltölteniük. Ezt a célt segíti elő a segédeszközök másik köre: a táblázatok és statisztikák, melyeknek nagy száma és sokszínűsége még egy történelemkönyvben is feltűnő lenne.

Ezen táblázatok témaköre is széles skálát ölel fel: a világ katonai kiadásaitól kezdve a volt NDK-ból Nyugat-Németországba menekültek éves arányának vizsgálatán át egészen az Európai Közösség bruttó nemzeti termékének bemutatásáig terjed. Az egyik legérdekesebb táblázat talán az, amely kronológiai táblázatokat felhasználva az 1941-től 1991-ig terjedő időszakot taglalja. A grafikon központi eleme a bipoláris világrend vizsgálata, illetve a szovjet-amerikai csúcshintű kapcsolatok bemutatása. Részletességének érzékeltetésére elegendő csupán annyit elmondani, hogy magukon a csúskonferenciákon kívül feltüntetni a két ország vezetőit, a konfrontáció vagy kooperáció mértékét, illetve a csúcstalálkozók közötti külpolitikai események okait és következményeit is. (Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a táblázat részletessége dacára, vagy talán éppen azért első pillantásra kissé zsúfoltnak és nehezen áttekinthetőnek tűnik.)

Összefoglalásként a táblázatokról elmondható, hogy a szerző ezek segítségével igyekszik egy-egy témát vagy eseménylancolatot minél több oldalról megvilágítani, az események indítóokait bemutatni, ám néha abba a hibába esik, hogy talán túlságosan is nagyszámú segédlettel az olvasó nem minden esetben tud az első kísérletre megküzdni. Az egyes oldalakon felhalmozott információ mennyisége miatt az ember elveszhet a részletekben, s így az általános összefüggésekre esetleg nem figyel oda.

A munka kiegészítő eszközeként jelenik meg az atlaszoknál szintén nem megszokott elem, a karikatúra, a humor is. Ez azokban a mulatságos de a cinizmust sem nélkülöző rajzokban valósul meg, melyeket a szerző ügyes kézzel helyez el a történelmi témák

közt, és így a szerző a művet – s az abban tárgyalt komoly, sőt néha tragikus eseményeket – tanulmányozók számára ellenpontot tud nyújtani. Másrészt az olvasók nemcsak magukat az önmagukban talán kevésbé érdekes eseményeket tudják figyelemmel kíséreni, hanem megismerkedhetnek a kisember, a történelem mindennapjaiban élő egyén személyes és néha igen szarkasztikus véleményével is. Az átlagember véleményének ismertetése mellett a szerző – atlaszának lapjain – ugyanakkor megszólaltatja a másik oldalt is. Elismert politológusok, politikai elemzők és néha (igen neves) politikusok nyilvánkozatait, véleményüket közölve fény derül a nagypolitika mozgatórugóira is.

Fischer Ferenc tehát igen tekintélyes irodalmat és forrásanyagot használt fel (lásd 60-63. o.), s emellett igen részletes tájékoztató irodalomjegyzéket közöl – minden fejezethez külön – melyet az olvasók a további ismeretszerzés érdekében jól tudnak hasznosítani.

A történelmi-politikai atlasz vizsgálatánál eljutottunk magukhoz a térképekhez is, melyek a mű gerincét alkotják. Nem szükséges beható vizsgálat ahhoz, hogy megállapíthassuk, ezek a térképek nagy részükben jelentősen eltérnek a Magyarországon eddig megjelentektől, s mind ábrázolásban mind színészen valami újat kívánnak képviselni a magyar történelemoktatásban. Először magára a térkép vetületére kell a figyelmet fordítani, mely eltér a hagyományos hazai történelmi térképektől. Magyarországon a legmegszokottabb és legáltalánosabban használt térkép a Mercator-féle vetület alapján készülnek.

Mercator németalföldi térképész 1569-ben adatta ki Atlasz című térképgyűjteményét, majd az utókor ezt átvéve és továbbfejlesztve dolgozta ki a Mercator-féle hengervertületű világtérképeket.¹ Ezen kívül azonban a térképészet még többfajta vetületben ábrázolt térképet is ismer, melyek közül talán a leggyakoribbak: Mollweide-, Erdi-Krausz-, Eckert VI-, Hammer-, Bara-

¹ Unger János: Bevezetés a térképészetbe. Szeged 1993. 31. o. 39.o. illetve 69. o. Mercator a tengerészek számára fejlesztette ki térképeit, melyeknek sajátossága, hogy ún. szögártó hengervertületben ábrázolják a Földet.

nyi területtartó térképci.² A szerző azonban ezeket mellőzve egy újabb ábrázolást, az úgynevezett Peters-vetületű világtérkép típusát használja fel, s erre az utószóban magyarázatot is ad. Véleménye szerint Mercator egy Európa központú világtérképet készített el, melynek középpontjában kontinensünk úgymond „megnagyobbodva” áll, s a térképmező mintegy kétharmadát az északi félteke tölti ki. Ennek eredménye az, hogy az Egyenlítőtől délre eső országok kisebbek lettek, és a Föld kontinenseinek arányai czáltal eltorzultak.

A Peters-vetületű világtérkép a fentiekkel szemben méretarányosan ábrázolja a különböző földrészeket. Hátránya viszont az, hogy emiatt a kontinensek alakja „megnyúlik”.

A szerzőnek a térképekkel kapcsolatos következő újítása az, hogy nem csupán a hagyományos Európa centrikus (Európa van a térkép középpontjában, és ettől balra a két Amerika, jobbra pedig Ázsia kerül el) világtérképet használja, hanem annak megfelelően, hogy melyik régióról, kontinensről vagy országról beszél, mindig más és más terület kerül a középpontba. Ennek az a gyakorlati haszna, hogy az olvasó az adott ország vagy térség geopolitikai és geostratégiai elképzeléseit könnyebben megértheti, hiszen a világot azzal a szemmel, abból a szemszögéből nézi, ahogyan azt maga az érintett régió is szemléli. A fentiekre szolgál például a 9. oldalon lévő térkép: „A világ az Egyesült Államok felől nézve”, vagy a 43. oldalon megtalálható „Japán központú világtérkép” is.

Az atlasz nagy előnye a térképek jó színvezettség. A szerző jó érzékkel használta fel a színek adta lehetőségeket és nem esett abba a hibába, hogy cz a sokféle szín zavaróvá váljon, s ezzel átláthatatlanná tegye az egyes térképeket. Fischer Ferenc a hagyományos sztereotíp színvezetést is felhasználja (pl.: piros színnel jelzi a Szovjetuniót, kézzel az Egyesült Államokat stb.), de ezen túl is megy, és a különböző – nem feltétlenül a politikai – világtérképeknél szerencsés kézzel váltogatja a különböző színek, például a zöld („A világ eltorzult energiafelhasználása 1992-ben” 51.

o.), vagy a barna („A jóllakottak és a éhezők világa” 58. o.) különböző színárnyalatait. Ez az érdekes színhasználat azonban nemcsak a térképeknél, hanem a táblázatoknál is megfigyelhető.

A térképekkel kapcsolatban azonban néhány negatív vonás is felfedezhető, melyekre fel kell hívni a figyelmet. Az első talán az, hogy az idézetekkel és karikatúrákkal (illetve a korábban megjelent könyvével) ellentétben, itt a szerző nem adja meg a térképek forráshelyeit, illetve nem jelöli, hogy az adott térkép esetlegesen átvétel-e valamilyen külföldi vagy hazai könyvből, térképgyűjteményből, vagy pedig saját maga vagy stábjától készített munkáról van-e szó. Ez megnehezíti, hogy az érdeklődők az egyes térképeknek utánanézzenek, illetve saját munkájukhoz felhasználhassanak ilyen vagy ehhez hasonló szellemben készült térképeket.

Problémát okoz az is, hogy a térképeknél nincsenek feltüntetve a pontos méretarányok, s hiányoznak a távolságokat jelölő léptékek is. Így azonban az olvasó csak a szerző által a térképeken feltüntetett távolságokra tud támaszkodni (pl.: „Geostratégiai egyenlőtlenség Nyugat és Kelet között” (19. o.), vagy „Az USA fő szövetségesei a szovjetkínai blokk körül, az Óvilág európai-ázsiai peremterületein” (22. o.), vagy azok hiányában még azokra sem. A fenti térképsegédletek hiánya a térképekkel való önálló munkát megnehezíti és a pontos adatok hiányában az olvasó az őt érdeklő kérdésekre nem, vagy csupán részleteiben kap választ.

Még egy probléma merül fel az atlasz térképcivel szemben, illetve az egyes térképekkel kapcsolatban – amely az egész munkán végigvonul –, a zsúfoltság problémája. (Lehetséges azonban, hogy ez nem a szerző, vagy a szerkesztő hibája, mivel elképzelhető, hogy egy nagyobb terjedelmű munkában ez kiküszöbölhető lett volna). Egyes térképek igen jók, sőt kiválóak, mint például a 19. oldalon lévő térképek: „Szemtől szembe: az Antarktiszon átívelő amerikai-szovjet konfrontáció, hadászati szembenállás”, valamint az 50. oldalon található „Az olajszállítás útvonalai”, amely talán az egyik legjobb geostratégiai térkép. De sajnos ezekkel szemben fellelhető egy-két olyan térkép is a munká-

² Nagy Világatlasz. Kartográfiai Vállalat. Budapest, 1989. 14-15.

ban, mely annyi adatot tömörít kis helyen, hogy azok szinte átláthatatlanná teszik azt. Példa erre „A szuezi-magyar ikerválság” a 21. oldalon és „A kis hidegháború évei (1975-1985)” a 33. oldalon. Ezek első látásra igen zavarosnak tűnnek, jóllehet minden jelmagyarázat és jelölés világos. A jelölések, jelcsek azonban olyan nagy számban fordulnak elő rajtuk, hogy már akadályozzák azok tanulmányozását.

A szigorúan vett, hagyományos történeti térképeket meghaladó „rajzok” is megtalálhatóak az atlaszban. Ezek általában nem a történelmi-földrajzi viszonyokat ábrázolják, hanem gazdasági, politikai vagy egyéb más szempontot alapul véve jellemzik a Föld országait, azok kapcsolatait és egymáshoz való viszonyukat. A következő példákat említhetjük. „Hadszintér országok 1945-1982” (31. o.), „Európa jövedelemdomborzata” (39. o.), vagy „A jóllakottak és éhezők világa” (58. o.). Ezek közül a térképek közül egycsek már annyira túlmutatnak a hagyományos térképek keretein, hogy a kontinenseket sematikusán, esetleg „négyzetekben” ábrázolják. Ennek célja, hogy ezek, a már szinte táblázatszerű térképek minél élthűbben és plasztikusabban mutassák be az egyes régiók és az egész világ kapcsolatait, fejlettségüket, lemaradásukat (pl. „A világ népessége 1977” 59. o., „Olajkitermelés 1975-ben az első olajárrobbanás után (1973)” 51. o., „Részecsédés a világ bruttó társadalmi termékéből, GDP 1977” 49. o. stb).

Az atlasz – amint az már az első pillantásra is kitűnik – nem, vagy csak kivételként tartalmaz csupán egy országgal foglalkozó térképet (ilyenek csak a 36-37. oldalon található Németországgal kapcsolatban), inkább a nagyobb régiókat megjelenítő térképek és a világtérképek vannak túlsúlyban. Ennek oka, mint az a szerző koncepciójából is kitűnik, hogy az atlasz nem foglalkozik nemzetettörténetekkel és inkább az egész világ sorsát meghatározó eseményekre, problémákra koncentrál, s a célja, hogy ezeket és ezek hatásait jelenítse meg az olvasó számára.

Végül Fischer Ferenc munkájának tartalmi részét kell vizsgálat tárgyává tenni. Eből a szempontból ez az atlasz nem mutat

lényeges eltéréseket a korábban említett könyvtől, azonban – azzal ellentétben – található egy-két kifogásolható elem, mivel a szerző ez alkalommal, időnként a történelmi objektivitásról megfélekedve sztereotípiákat alkalmaz. A Szovjetuniót például szinte végig csak negatív megvilágításban emlegeti (pl.: „A Szovjetunió a Gonosz Birodalma” 33. o., „A Vörös Birodalom a hidegháború évciben” 20. o.). Ennek talán az lehet az oka, hogy az atlasz több nyugati politikus, politológus stb. véleményét, nyugati lapokból átvett karikatúrákat, térképeket tartalmaz, amelyek természetesen ellenségesen és negatív hangszíval nyilatkoztak legnagyobb ellenfeleikről.

Tartalmi szempontból a gyűjtemény nagy értéke, a szerző jelentős újítása az, hogy az általa úgynevezett „Dél”, déli övezet, azaz a harmadik világ, a fejlődő országok szintén meghatározó szerepet kapnak. Ezt az eddig mostohán kezelt régiót – a hagyományosan az északi féltekére koncentrááló munkákkal szemben – megpróbálja a megfelelő helyére tenni a legújabb kori világtörténet polcán, nem feledkezve meg arról, hogy a világot nem csak „északi szemmel” lehet nézni.

A mű tartalmi rendszerezésével kapcsolatban elmondható, hogy a szerző az 1941-től 1991-ig terjedő időszakot négy csomópontban tárgyalja, melyek azonban nem feltétlenül a tartalomjegyzék alapján követik egymást, mivel abban természetesen a kronológiai szempont játssza a legfontosabb szerepet. Ezek a csomópontok a következők:

1. A második világháború globális eseményei, a szembenálló hatalmi blokkok törekvései, valamint a világháború után lezajló hatalmi változások, s a hidegháborús hatalmi rendszerek kialakulásának alapjai. (A horizontális kelet-nyugati ellentét.)

2. A hidegháborús évtizedek, ezek enyhülési és elhidegülési szakaszai, a hidegháború megszűnése.

3. Kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok az 1945 utáni világban. A Föld népessédsi viszonyai.

4. A vertikális Észak – Dél kapcsolatok. A fejlődő harmadik világ és a fejlett Észak kapcsolatrendszer.

A négy főbb ponton kívül Fischer Ferenc az 1941-től 1991-ig terjedő időszakot tíz kisebb, különálló szakaszra különíti el, melyek nyitó-, illetve zárócsményei mindig valamilyen fontos cselekvéssorozatot indítottak el Kelet és Nyugat viszonyában. Ezeket a szakaszokat fogja át az a nyolc történelmi korszak, melyek tágabb megvilágításba helyezik a politikatörténet eseményeit. Ezeket a szakaszokat és korszakokat a szerző atlaszának 18. oldalán közli.

Fischer Ferenc történelmi-politikai atlaszát bátran ajánlhatom mindenkinek, aki a leg-

újabb kori egyetemes történelemmel foglalkozik, mivel kisebb hibái ellenére jól megszerkesztett és kivitelezett munka. Újszerű szemléletmódja, a hagyományos történelmi atlaszoktól eltérő formátuma alkalmassá teszi arra, hogy – borsos ára ellenére – felkerüljön mindazoknak a polcára, akiket a téma behatóbban is érdekel és nem csak a könyvek lapjain, hanem az atlasz oldalain is figyelemmel akarják kísérni a történelem menetét.

Komár Krisztián

„Némelyikük kétségkívül józan politikai elveken alapul, s mindegyiküket rendkívül(i) lelemé(nnyel)nyesen és pontos(sággal)an fogalmazták”

Új magyar szövegek az amerikai forradalomról

Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. A kötet anyagát válogatta, fordította, szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Lévai Csaba. Debrecen, Multiplex Média–Debrecen U. P., 1997. 232 old.

Az amerikai alkotmányozási vita: A föderalisták írásából. Fordította és sajtó alá rendezte: Berkes Tímea. Documenta Historica 27. Szeged, JATE Történész Diákkör, 1996. 56 old.

Alexander Hamilton, James Madison, John Jay: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Fordította Balabán Péter. A jegyzeteket Magyarics Tamás készítette. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998. 671 old.

Nem sok olyan nemzet van, amelynek történelme létezése első pillanatától kezdve olyan pontosan, részletesen, alaposan lenne dokumentálva, mint az Egyesült Államoké. A magyarországi és általában a magyar nyelvű könyvkiadás már régóta adós az amerikai történelem írott forrásainak közlésével annak ellenére, hogy a dokumentumok fordítását és magyar nyelvű nyilvánosságra hozatalát már Bölöni Farkas Sándor elkezdte *Útazás Észak Amerikában* (1834) című könyvében. A legfontosabb iratokon (mint például a Függetlenségi Nyilatkozat és a szövetségi Alkotmány) kívül vajmi kevés dokumentum jelent meg magyarul, és azok is elsősorban különböző történeti chrestomátiákban, csetleg történeti munkák függeléként. 1981-ben látott napvilágot például

Urbán Aladár szerkesztésében egy átfogó szöveggyűjtemény az Egyesült Államok történetének dokumentumaiból,¹ de a második kiadás 1992-ben még mindig csak egyetemi jegyzetként.

Noha az észak-amerikai gyarmatok korai történetének dokumentumai még mindig nem olvashatók magyarul, az amerikai forradalom korától már viszonylag bőséges anyag áll az angolul nem olvasó érdeklődők rendelkezésére. Az ismertetésre váró három kötet az anyagot mélyíti el. A debreceni kötetben (a továbbiakban: Lévai) közölt dokumentumok időben nem kevesebb, mint hatvan évet ölelnek fel, John Adamsnek a Bélyegtörvény körüli felháborodást is tükröző tanulmányától (1765 nyara) Jefferson 1825 elején írt tiltakozásáig. Az iratok zöme azonban – Jefferson két írása kivételével – a 18. században keletkezett, és valóban az új világ új rendjének kialakulását követhetjük nyomon rajtuk keresztül. Jeffersonnak a kötetben szereplő öt írásából három tulajdonképpen témáját tekintve is, bizonyos mértékben műfajilag eltér a gyűjtemény más írásaitól (Adams három levelétől eltekintve valamennyi dokumentum ugyanis nyilvánosságnak szánt írás, Jefferson önéletrajza viszont elsősorban a családjának készült), mindez azonban alig zavarja a kötet egységességét, tematikai egységtudatát. Helyesen tette a szerkesztő, hogy kihagyta a Föderalista eszszéket, mert az előszóban (VIII. o.) említett önálló kötet valóban elkészült – az alábbiakban lesz szó róla.

¹ Dokumentumok az Egyesült Államok történetéhez 1774-1918. Kézirat. Szerkesztette: Urbán Aladár. Budapest, 1981.

Nemigen vonható kétségbe, hogy mind az itt tárgyalt három kötet fő vonalaiban megfelelő válogatás, hiszen a bennük foglalt dokumentumok fontosságához nem fér kétség. Ebből következően a recensens első sorban a dokumentumokhoz fűzött magyarázatokat, jegyzeteket, illetve a fordítást vizsgálhatja. Az alábbiakban ennek megfelelően fogok róluk szólni.

Mivel a Lévai-féle kötet jó harmadrészét John Adams írásai teszik ki, ezeken keresztül vizsgálom a gyűjteményt. Abban egyetértek a szerkesztővel, hogy Adams „életműve” már készen állt, amikor 1796-ban elnökké választották – ő nem elnökként alkotott maradandót. Ugyanakkor az is igaz, hogy politikai alkotásai nem kimondottan írásművek. A Washington főparancsnoki kinevezésében, a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezésében, az amerikai hadiflotta megteremtésében, az angol-amerikai békekötésben, az USA első nagykövetségként az angol-amerikai viszony normalizálásában, majd végül elnökként a franciák elleni háború megakadályozásában játszott szerepét írásokon keresztül nem lehet bemutatni. Be lehetett viszont politikaelméleti tevékenységét, és mindennek előtt az alkotmány megalkotása előtt-körül kifejtett írásos tevékenységét, amit a kötet részben tükröz is.

A *Gondolatok a kormányzásról* az amerikai alkotmánytörténet alapvető műve – a válogatás talán legnagyobb hiányossága, hogy ehhez, mint ahogy a többi íráshoz sem, nem ad ismertetőt. A „Gondolatok”-ról el lehetett/kellett volna mondani, hogy az 1776 elején erőteljessé vált (Tom Paine *Józan ész* című művéből is áradó) egyenlősítő szellem zavarta Adamsot – különösen, mivel feleségének, Abigailnek is elnyerte a tetszését Tom Paine írása. Bostonban agitáció folyt első sorban az adósok javát szolgáló reformok mellett. Ugyanakkor fokozódott az elégedetlenség a magas törvényszéki illetékek miatt is – egyre jobban terjedt és általánossá vált a törvényesség és a rend elleni hangulat. Adams ezzel az írásával konstruktív, pozitív elképzeléseket igyekezett szembeállítani a szerinte a Paine röpiratában is uralkodó destruktív szemlélettel szemben. A keletkezés és a kiadás történetét a legújabb kutató-

sok alapján közli Taylor,² valamint kiváló életrajzában Page Smith³ is (245. o.). Lévai, pontosabban Lévai forrása, azonban sajnos régi forrást használ. A tízkötetes összkiadás⁴ volt az 1960-as évekig Adams műveinek egyetlen forrása, de amióta a Harvard University Press megkezdte az Adams-iratok, azaz az Adamsok négy nemzedéke iratainak a kiadását, az Adams Papers megfelelő kötetekhez illik fordulni (ráadásul a fent említett kötetek megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is). A *Gondolatok*, illetve a *Defence* rövid, de magyarul szinte egyetlen ismertetését és marxista értékelését Solt László adta.⁵

A *Gondolatok* fordításához a következő néhány megjegyzést szeretném fűzni. „How few of the human race have ever enjoyed an opportunity of making an election of government – more than of air, soil, or climate – for themselves or their children!” – lelkesül Adams, de ugyanakkor igen pontosan is fogalmaz. A „few” nem feltétlenül a 13 észak-amerikai gyarmat három milliós lakosságát jelenti – róluk a következő mondat szól; inkább arról a néhány egyénről beszél itt Adams, akik a tömeg számára elvégzik a megfelelő kormányforma kiválasztásának munkáját. Ugyanis nem kitalálják a legjobb alkotmányt, hanem már létező, létezett változatokból választják ki a legmegfelelőbbet. A fordítás mindkét szempontból eltorzítja az eredeti jelentését, a második mellékmondat pedig „lóg a levegőben”: „Az emberi faj mily csekély részének adatott meg bármikor is az a lehetőség, hogy maga és gyerekei számára kormányzatot alkosson, ami többet jelent a levegőnél, a földnél és az

² Papers of John Adams. Szerkesztette: Robert J. Taylor. IV. Cambridge, Mass., 1979. 65-73.

³ Smith, Page: John Adams. New York, 1962. (a továbbiakban: Smith)

⁴ The Works of John Adams, Second President of the United States. I-X. Szerkesztette: Charles F. Adams. Boston, Mass. 1850-1856 [Reprint: Select Bibliographies Reprint Series, Freeport, New York, 1969].

⁵ Solt László: 1787. Az amerikai történetírás évszázados vitájának újabb állomásai. Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 106. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 54-60.

éghajlatnál!” (33-34. o.). Az eredeti jelentéséhez talán közelebb állna ez a változat: „Mily kevés embernek adatott meg valaha is az a lehetőség, hogy ne pusztán levegőt, földet vagy éghajlatot, hanem ezeknél sokkal többet: kormányformát válasszon maga és gyermekei számára!”

A jegyzetíró tevékenységét is érheti kritika, például az értekezést záró Milton-idézetet magyarázva (Lévai 36. o. 8. jegyzet) helyesebb lett volna, ha a kérdéses XII. szonett címe (*Ugyanarról*) mellett értelemszerűen a XI. szonett címét is megadja (*A megvetésről, mely bizonyos értekezéseimet sújtotta* [On the Detraction Which Followed Upon My Writing Certain Treatises]).

A válogatást illetően is tehetünk kritikai észrevételt. Az *Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról* véleményem szerint kimaradhatott volna a kötetből. Egyáltalán nem tárgyilagos, tudós értekezés, hanem „a kor számára írott trakta”,⁶ amely az ember szabadság fejlődését követi nyomon, és annak megőrzésének lehetséges módját tárgyalja. A mű történeti írásnak gyengécske, jogi értekezésként kétes értékű volt – egyetlen érdeme, hogy a londoni zsarnokság ellen mozgolódó hazafiak kiválóan fel tudták használni. (Mellékesen jegyzem meg, hogy Adams tisztában volt azzal, hogy III. Györgynek I. György a dédapja (great grandfather) volt; a fordító hibája, hogy a magyar szövegben 'nagyapja' (17. o.) áll.)

A Bélyegtörvényt ebben az írásban Adams azért ellenzi, mert az gátolja az ismeretek terjesztését, és a szegényektől elvont pénzt hivatalnokoknak juttatják. Adams egyik korábbi életrajzírója, Gilbert Chinard szerint ez az érvelés kissé demagóg ízű, és talán Samuel Adams nézeteit is tükrözi.⁷ A képviselőt nélküli adóztatás elleni elvi, alkotmányos alapokra helyezett tiltakozását Adams először 1765 szeptember-októberében fogalmazta meg a *Braintree-i követutasításokban*, ezért ezt a szöveget hasznosabb lett volna bevenni a kötetbe. Ugyancsak szívesebben látnám a kötetben a beválogatott

Defence helyett egyrészt Adams James Otis 1760-as beszédéről készített jegyzetét, másrészt pedig Massachusetts állam 1780-as alkotmányát. Az első azért, mert érthetővé tenné, hogy Adams miért a házkutatási meghatalmazások [writs of assistance] ügyétől számította az amerikai forradalom történetét, a második pedig – hiszen annak legnagyobb részét Adams írta – a gyakorlatban megmutatná, hogyan írt „élciben” alkotmányt a *Gondolatok* szerzője. Az előbbi szövege a kötetben is említett Commager-féle szöveggyűjteményben (56-57. o.), az utóbbi rövidítve a Lévai által használt válogatásban (95-103. o.), teljes terjedelmében pedig a Works VI. kötetében (219-270. o.) megtalálható.⁸

Ezzel kapcsolatban említendő meg a kötet egy komolyabb hiányossága. Amint a fordítások alapjául szolgáló kiadványok felsorolásából kiderül, a szerkesztő nem kritikai vagy teljes kiadásokból, hanem válogatásokból, szöveggyűjteményekből válogatta a közölt szövegeket. Nem elengedhetetlen, de a szöveg minősége, keletkezéstörténete szempontjából mindenképpen helyesebb, ha a szerkesztő az előbbiket használja. Az Adams esetében használt kiadási évfolyam 1985 ugyan, de a kötet eredetileg 1954-ben jelent meg (Indianapolis – New York, Bobbs-Merrill. The American Heritage Series), vagyis még az Adams-filológiában radikális változást jelentő Adams Papers kiadásának megkezdése előtt. Ez megmutatkozik az angol forrásanyagra támaszkodó kísérőszövegeken is. Továbbá csak a Függelékben derül ki (208. o.), hogy a 37-59. oldalakon olvasható *Defence* nem egyszerűen Adams „legterjedelmesebb értekezése”, hanem egy háromkötetes munka, amely a tízkötetes összkiadásban mintegy ezer oldalt tesz ki (IV. 271-[588], V., VI. 3-220. o.). A szövegben itt-ott kitért [...] egyáltalán nem jelzi a rövidítés mennyiségét, jellegét.

⁶ Smith 78.

⁷ Chinard, Gilbert. *Honest John Adams*. Boston, 1964 [1933]. 50.

⁸ Továbbá: *Roots of the Republic. American Founding Documents Interpreted*. Edited by Stephen L. Schechter. Contributing editors: Richard B. Bernstein and Donald S. Lutz Madison, 1990. 195-226. (a továbbiakban: *Roots*)

A kötet igen hasznos része viszont a „Függelék” (207-225. o.), amely többek között Adams nyomtatásban megjelent talán legterjedelmesebb magyar nyelvű életrajzát tartalmazza. Ugyanakkor a kötetnek ez a része sem mentes a pontatlanságoktól, melyek közül egyet az alábbiakban megemlítek. John Adams nem támogatta, hanem indítványozta Washington főparancsnoki kinevezését. Samuel Adams volt az, aki támogatta, a kongresszus pedig megszavazta az indítványt. Az érdekes epizódot, amely röviden, de igen élénken jellemzi nemcsak Samuel Adams-ot és Washingtont, de John Hancockot is, Adams *Önéletrajzában*⁹ jegyezte fel 1804-ben. Lévai a Függelenségi Nyilatkozatnak a Jefferson által megfogalmazott, a Kongresszus által kihúzott eredeti részeket is tartalmazó, „teljes” szövegét közli – ez azért fontos és dicséretes, mert nem csak azt mutatja meg, mit szeretett volna kijelenteni, ha hagyják, de azt is, minék a kinyilatkoztatásáról volt hajlandó lemondani.

A Konföderációs Cikkelyek fordítását érdemes közelebbről is megvizsgálni. „Mi, a neveinkhez csatolt államok alulírott képviselői, üdvözöljük mindazokat, akik a jelen okiratot olvassák.” – így kellene szólnia a Cikkelyek első mondatának magyarul. Az eredeti mondat ugyanis így hangzik: „To all to whom these Presents shall come, we the under signed Delegates of the States affixed to our Names send greeting”.¹⁰ Annak azonban, ami a kötetben olvasható, nincs sok értelme: „Mindazoknak üdvözetünket küldjük, akikhez el fogunk menni mi, az itt jelenlevő alulírottak, akiknek neve mellé az államok delegáltja cím csatolatott” (167. o.). Ez a mondat annyira értelmetlen, hogy érthetetlen, miként maradhatott a végleges szövegben. Ugyanakkor feltűnő hiba, hogy lemaradt az okirat utolsó mondata: „Kelt Philadelphiában, Pennsylvania államban, Július hónap kilencedik napján, Urunk Ezerhét száz hetvennyolcadik, Amerika függetlenségének pedig harmadik esztendőjében.”

A harmadik mondat nagyságú félreértés a IX. cikkely utolsó bekezdésének elején található. Az adjourn és adjournment nem ’összeülést’ és ’ülésezést’ jelent, hanem elnapolást. Nem arról van szó tehát, hogy a kongresszus „az év folyamán bármikor és bárhol [...] összeülhet” és „az ülészés időtartama nem lehet hosszabb hat hónapnál” (174. o.), hanem arról, hogy az összeült kongresszus többször is elnapolhatja ülését a naptári éven belül akármikor, azonban a szünet nem lehet hosszabb hat hónapnál. A többi kifogásom elsősorban egyes szavak (félre)fordításával kapcsolatos. Ezek közül csak néhányat említek. A „several/ly” (167. o.) fordítása ’külön-külön’, ’egyenként’ kellene, hogy legyen; igen fontos ez a szó a Függelenségi Nyilatkozatban és az Alkotmányban is, a föderalizmus megjelenésének egyik szövegi bizonyítékaként. A „felony” nem ’esküszegés’ (168. o.) – az a szó középkori jelentése –, hanem egyszerűen ’büncselekmény’, ’bűntett’. A „quantity of arms” (169. o.) természetesen ’mennyiségű’ és nem ’minőségű’ fegyverzet. A ’tagállamok’ (172. o.) kérdésére még visszatérek.

Az úgynevezett *Föderalista írások*, a gyűjtemény egyik szerkesztője, Clinton Rossiter szerint a Függelenségi Nyilatkozat és az Alkotmány után a harmadik helyet foglalják el az amerikai politikatörténet „szent” iratai sorában. Rossiter úgy látja, hogy a cikksorozat négy feladatot teljesít: kifejtja a szövetségi kormányzat áldásait; támadja a Konföderációs Cikkelyeket; elemzi az Alkotmányt; bemutatja a szabad kormányzás veszélyeit és előnyeit.¹¹ A 85 cikk közvetlen célja az volt, hogy New York állam ratifikáló gyűlését meggyőzze és rávegye az 1787 nyarán Philadelphiában megfogalmazott új alkotmány elfogadására. Az antiföderalisták aránya azonban 2:1 volt a poughkeepsic-i gyűlésen, és végül csak azért szavazták meg az új alkotmányt, mert ezt közben kilencedik államként már New Hampshire is megtette, és New York nem akart kimaradni az unióból.

⁹ Diary and Autobiography of John Adams. Főszerkesztő: L. H. Butterfield. III. Cambridge, 1961. 322-323.

¹⁰ Roots 235.

¹¹ Hamilton Alexander – Madison, James – Jay. John: The Federalist Papers. With an introduction, table of contents, and index of ideas by Clinton Rossiter. New York and Scarborough, Ontario, 1961. vii-xvi.

A *Föderalista íráások* politikai propagandaként tehát megbuktak. Annál nagyobb volt azonban a cikksorozat sikere politikaelméleti értekezésként, illetve az amerikai Alkotmány első és azóta is mérvadó kommentárjaként. Bár következetlenséggek is kimutathatók benne (ezen egy agitatív mű esetében nincs mit csodálkozni), én itt inkább az íráások alapos átgondoltságára helyezném a hangsúlyt. Az 1. sz. írás első bekezdésében olvasható a következő, a kész Alkotmányt magyarázó Föderalista esszék az alkotmányozás kezdeti, tentatív lépéseit jelentő John Adams-i *Gondolatokkal* összekötő, az utóbbi záró gondolatmenetét szinte újból felvevő, azt folytatódó mondat: „...ennek a népnek jutott osztályrészül annak a fontos kérdésnek az eldöntése: vajon az emberi társadalom képes-e *gondolkodás* és *választás* alapján jó kormányzatot létrehozni, vagy pedig örökre arra van ítélve, hogy politikai berendezkedése *véletlentől* és az *erőszaktól* függjön” (fordítás és címcímélés tőlem, N. Gy.) (39. o.) Ez a distinkció még ma is megállja a helyét: politika- és alkotmányelméletet, föderalizmust kutató tudósok, például Daniel Elazar és Donald S. Lutz szerint ebben a három (négy) szóban a politikai közösségek, illetve az azok működését szabályozó kormányzati formák kialakulásának három lehetséges módja: az organikus fejlődés, a hódítás és az egyezségre (frigyre, szövetségre) lépés (covenanting) rejlik. Mindez már a tizenhetedik századi puritán telepesek által is ismert (Petrus Ramustól népszerűsített) relációelméletre vezethető vissza: „A nem *természetes* és nem *erőszakos* okokon alapuló, önkéntes viszonyokat mindig valamely szövetség (covenant) ereje tartja össze”, írta Increase Mather 1677-ben. (Kiemelés tőlem, N. Gy.)

A Föderalista íráásokat közlő, a jelen írás tárgyát képező két kiadvány közül elsőnek a szerényebb kiállítású, szegedi füzetéről szólnék néhány szót. Igen érdekes és fontos sorozat része ez a kiadvány. A JATE Történész Diákkör kiadványsorozata, a Documenta Historica 12. kötete például az 1783. évi angol-amerikai békeszerződés teljes szövegét közli.¹²

Az 1993-ban megjelent kis füzet a ma már a 34. kötetnél tartó sorozat több más darabjával együtt komoly, és nem eléggé ismert hozzájárulást jelent többek között a hazai anglistika és amerikanisztika fejlődéséhez is.

A Föderalista íráásokat bemutató mindössze 56 oldalas kis füzet (a továbbiakban: Berkes), ha nem is elsőként közöl válogatást magyarul a fenti dokumentumokból, mindenesetre bizonyos szempontból merészebb, mint harmadik kötetünk, az Európa Kiadónál megjelent teljes kiadás. A szerkesztőnek, aki valószínűleg azonos a fordítóval és a sajtó alá rendezővel, volt ugyanis bátorsága válogatni. Rossiter fent említett előszavában elárulja, mely íráások alkotják a sorozat meghatározó darabjait, amelyek elolvasása után áttekintést kaphatunk az egészből. Ezek az 1., 2., 6., 9., 10., 14., 15., 16., 23., 37., 39., 47., 48., 49., 51., 62., 63., 70., 78., 84. és 85. számú dolgozatok. (Tíz-tíz Madison és Hamilton, egy pedig Jay tollából.) Nos, Berkes Tímca válogatása, noha természetesen technikai okokból szűkebbre szabott, mint a fenti lista, szintén tartalmazza a legfontosabb kérdéseket tárgyaló íráásokat. A hét kiválasztott esszéből (10., 39., 40., 46., 51., 53., 70.) négyet az amerikai történész is kiemelt. A három itt vizsgált kötet közül Berkesé tudott legjobban elszakadni a fordítás alapjául szolgáló kiadvány(ok)tól.

Az ügyes válogatás mellett a rövid, de lényegre törő bevezetés minden fontosat elmond az olvasónak az utána következő dokumentumokról. Az irodalomjegyzék helyett azonban már inkább Lévai alaposabb, rendszerezettebb, és kifejezettebb a magyarul olvasók számára készült ajánló bibliográfiáját ajánlanánk.

Az Európa Kiadó kötete (a továbbiakban: Balabán) a teljes cikksorozatot közli, s az inkább a fordító, mint a szerkesztő munkájára épül – a magyar könyv ugyanis a Garry Wills szerkesztette Bantam kiadás szó szerinti fordítása, olyannyira, hogy még a szerzők rövid életrajza sem önálló munka. Ez persze nem baj. Az viszont már nehezen

dította és sajtó alá rendezte Kökény Andrea. Documenta Historica 12. Szeged: JATE Történész Diákkör, 1993.

¹² Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szeptember 3.). For-

érthető, hogy akkor miért nem vette át a három szerző arcképét is a kötet tervezője, Kállay Judit. A magyar kötetben ugyanis kétszer is, az első borítón és a gerincen, Thomas Jefferson arcma látható C. W. Peale 1791-ben készült festménye nyomán. Jefferson azonban, csakúgy mint ellenlába és harcostársa, barátja és ellensége, John Adams, nem tartozik a szoros értelemben vett Alapító Atyák közé. Nem vett ugyanis közvetlenül részt a szövetségi Alkotmány megírásában, sem annak elfogadtatásában, és a Föderalista írásokhoz sem volt semmi köze. (Lévai kötetének címlapján helyénvaló Stearns festményének reprodukciója, csakúgy mint Urbán Aladár a Tankönyvkiadónál megjelent kötetének¹³ borítóján a Washington-portré, vagy éppen a Gondolat Kiadónál elkezdett és sajnálatosan félbemaradt Boorstin-trilógia¹⁴ már előre megterveztetett címlapjainak illusztrációi.)

Az Európa kötetének viszont a teljesség az egyik legfontosabb erénye. Hosszú ideig tartó munka volt az iratok lefordítása. 1992-ben Balabán Péter a Holmiban (1992/11, 1593-1609.) már közölt ötöt (47-51.) a Föderalista dolgozatokból.

Az egész kötetből szűrőpróbaszerűen csupán két írást emelek ki, melyek talán a Föderalista esszék legfontosabb darabjai, ugyanakkor a szegedi válogatásban is mind a kettő megtalálható. Egészét tekintve Balabán fordítása az előbbivel összevetve kiérleltebb, letisztult, könnyebben olvasható. Volt ideje megérlelni, ez kiderül a Holmi fordításaival való összevetésből is: a későbbi fordítás gördülékenyebb, stilisztikailag csiszoltabb. Ugyanakkor azonban éppen az 51. írás esetében a korábbi „összetett, több államból álló köztársaság” (Holmi 1608. o.) kifejezés szerintem jobb, mint a későbbi „több tagállamból álló köztársaság” (Balabán 382. o.). Az eredetiben „compound republic” áll. Ez

terminus technicusként kezelendő, és így is kellene fordítani, lehetőleg minél kevesebb magyarázattal. Ezért lenne az „összetett köztársaság” a legjobb megoldás. Így fordítja egyébként a kifejezést Berkes is (39. o.). A második változat már csak azért sem ajánlandó, mert benne van a „tagállam” szó, az pedig „member state” lenne. Az Egyesült Államok „államok”-ból áll; ezek valóban tagok, de az amerikai alkotmányos dokumentumok, mint maga az Alkotmány, a Konföderációs Cikkelyek vagy a Függetlenségi Nyilatkozat schol nem használják a „member state” kifejezést, ezért ezt magyarul sem tartom helyesnek (lásd például Lévai 172. o.).

Nem csak a Tizedik Föderalista esszében jelent gondot a „control” fordítása. Ez általános szóhasználati kérdés – amióta ugyanis a hírközlő szervezetekben elszaporodtak az angol eredetiből átvett hírek, azóta a békefenntartó erők, lázadók, gerillák „ellenőriznek” területeket akkor is, amikor a valóságban ennél többről, „kézbentartásról”, „irányításról”, „valami fölötti uralomról” van szó. Pontosabb a magyar szöveg, ha a „control” szót az „ellenőrzés” (Berkes 38. o.) helyett a „megfékvez”, „irányít és ellenőriz” és „ellenőriz” szavakkal (Balabán 380. o.) adja vissza. Így a vizsgált fordításokban a „controlling its effect” is jobban hangzik és pontosabban fedi az eredeti jelentést úgy magyarul, hogy „úrrá lesz hatásain” (Balabán 92. o.) vagy „korlátok közé szorít” (Balabán 95. o.), mint „hatását ellenőrzés alatt tartani” (Berkes 10., 12. és 15. o.).

Az 51. esszé szerint „Justice is the end of government.” Berkes szerint ez azt jelenti, hogy a „kormányzat célja az igazság” (40. o.) ám én inkább Balabánnak adok igazat, aki így fordít: „A kormányzat igazi célja az igazságosság” (384. o.).

A 9. cikk csak Balabánnál szerepel. Itt a „judges holding office during good behavior” kifejezés megfelelője szerinte magyarul „a hivatalukat megfelelő viselkedésüktől függően betöltő bírák” lenne (86. o.). Ez azonban csaknem az ellenkezője annak, amit az eredeti kifejezés valójában jelent. A forradalom előtt/alatt az amerikai gyarmatokon, különösen Massachusettsben, komoly vihart kavart a bírák függetlenségének a kérdése.

¹³ Urbán Aladár: Köztársaság az Újvilágban. Az Egyesült Államok születése, 1763-1789. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.

¹⁴ Boorstin, Daniel: Az amerikaiak. A gyarmatosítás kora. Fordította Magyarics Tamás. Budapest, Gondolat Kiadó, 1991. A további, egyelőre magyarul még kiadatlan kötetek címei: A nemzet kora; A demokrácia kora.

A bírák hivatali idejét az angliai jogrendszerben kétféleképpen lehetett meghatározni: a *quandiu bene se gesserint* azt jelentette, hogy az illető addig tölti be a hivatalát, amíg valami rosszat nem tesz; ha nem tesz, akkor élete végéig. A „*during good behavior*” tehát tulajdonképpen a történeti, régiesebb, jogilag egészen pontos változata a „*for life*” azaz „élethossziglan” kifejezésnek. A másik lehetőséget a *durante bene placito* kifejezéssel határozták meg; ez azt jelentette, hogy a bíró hivatala a kinevező (legtöbbször az uralkodó) tetszésétől függött; az utóbbi őt minden külön indoklás nélkül bármikor elbocsáthatta, megfoszthatta hivatalától. Az amerikaiak természetesen ragaszkodtak ahhoz, hogy bírák ne fűggenek az uralkodó kénye-kezdvétől (hanem inkább a gyarmati törvényhozásétól – de ez egy másik kérdés), és a szabadságukat elnyert államokban is megmaradt a bírának az őket kinevezőktől való függetlenségének elve és gyakorlata. A fenti kifejezés ezt takarja, és ezért praktikusabb a „hivatalukat élethosszig betöltő bírókról” beszélni.

A 10. írásban olvasható a következő mondat: „...there is nothing to check the inducements to sacrifice the weaker party or an obnoxious individual.” Itt arról van szó, hogy mind a gyengébb felet, mind pedig az „obnoxious individual”-t megilleti a törvényesség teljes védelme. Mindkét fordító az egyén védtelenségéről beszél, „fenyegetett” (Berkes 13. o.), illetve „könnyen sebezhető” (Balabán 96. o.) formában. A *Federalist Papers* Wills-féle kiadásának¹⁵ glosszáriumban (475. o.) a szerkesztő is egyetért a szó ilyen értelmezésével. Elgondolkodtató azonban, hogy miért kellene külön kiemelni a védtelen, gyenge, sebezhető egyénnek kijáró védelmet (amelyet a szóban forgó helyen a tiszta demokrácia képtelen biztosítani), hiszen ebben nem különbözünk egymástól, mindannyian ilyenek vagyunk. Kiállhatatlan, elviselhetetlen, undok alakok (ezt jelenti ugyanis az *obnoxious individuals*) azonban

feltéhetően kevesebben vannak (és magukat általában nem is számítjuk ezek közé). Környezetüknek nyilvánvalóan minden oka megvan arra, hogy gyűlölje őket, ám őket ugyanúgy megilleti az alkotmány és a törvények védelme, mint kellmesebb, könnyebben elviselhető embertársaikat. Ez utóbbi már valóban olyasmi, amit hangsúlyozni kell, és ezért a Tizedikben helyesebb az „obnoxious” szót „kellemetlen,” „kiállhatatlan,” „elviselhetetlen” értelemben fordítani. Az „obnoxious” szó háromszor fordul elő a Föderalista esszéikben; a 38.-ban helyes a magyar változat (Balabán 222. o.), a 42.-ben viszont (Balabán 319. o.) az imént javasolt fordítás lenne helyes.

E három fordítással, kötettel kapcsolatban óhatatlanul felmerül az a gondolat, hogy ideje lenne már egységesíteni a korai (17-18. századi) amerikai történelem magyar terminológiáját. Ma már természetes, hogy a „*Declaration of Independence*” magyar megfelelője nem „Az America Függetlenség Actája” vagy „Függetlenség Kinyilatkoztatása” mint Bölöninél, hanem „Függetlenségi Nyilatkozat”; hogy az USA első alkotmányának a magyar neve „Konföderációs Cikkelyek,” és hogy a „*Stamp Act*” a „Bélyeg-törvény.” Szükség van azonban az egységesítés, az egyöntetűség szélesítésére, mert egyrészt jó lenne, ha ezek a szövegek a magyar történelmi, politikai kultúra részévé válnának; másrészt pedig ez szükséges ahhoz, hogy a terminusok jelentése megbízható legyen, s egy adott szó, kifejezés lehetőleg minél több ember számára ugyanazt jelentse. A rabszolgák felszabadítását bejelentő *Lincoln* dokumentum (*Emancipation Proclamation*) például Urbán szöveggyűjteményében a 71. szám alatt „Felszabadítási Nyilatkozat”, néhány oldallal később, a 73. dokumentumban „Lincoln kiáltványa” elnevezéssel szerepel (Urbán 1992. 186. o., 189. o.).

Nem szigorúan vett amerikai probléma, de a tárgyalt szövegekben is előfordul: Lévai a 181. oldalon „általános jogrendszeréről” beszél. Az angol szövegben azonban egyértelműen a *Common Law*-ról, az angol szokásjogról van szó. Itt is ugyanazt kellene tenni, amit a „*Bill of Rights*” esetében, azaz megmaradni az eredeti szónál, és esetleg ma-

¹⁵ *The Federalist Papers* by Alexander Hamilton, James Madison and John Jay. With an Introduction and commentary by Garry Wills. New York etc., 1982.

gyarázatképpen hozzátenni a magyar körülírást. A „Jogok törvénye” semmit sem jelent; „az alkotmány egyéni jogokat tartalmazó cikkelyei” valamivel többet.

Utolsó példaként a „checks and balances” esetét említtem. Egyes elemzők szerint az amerikai Alkotmány alapjául szolgáló négy alapelv egyikét takarja a fenti kifejezés.¹⁶ A másik három a föderalizmus, a nagy kiterjedésű köztársaság és a hatalmi ágak szétválasztása. A szóban forgó kifejezést egy mostanában magyarul megjelent kiadvány¹⁷ „fékkel és egyensúlyok”-nak fordítja – helytelenül. A checks and balances ugyanis a szétválasztott funkciók összekapcsolását jelentik. A „checks,” igen, a fékek, elsősorban a végrehajtó és a bírói ágat korlátozzák – például úgy, hogy az elnök által elküldött törvényesítés ügyében a törvényhozás egyik bizottsága, illetve a szenátus járhat el. Vagy úgy, hogy az elnök által javasolt jelölt csak a törvényhozás megfelelő bizottsága előtti meghallgatás után nevezhető ki legfelsőbb bírónak. A törvényhozás látszólagos túlsúlya itt az Alapító Atyáknak a gyarmati rendszer Londonból kinevezett kormányzóival és bíráival szemben érzett bizalmatlanságát űzi. A „balances” esete kissé bonyolultabb. Nem egyensúlyokról, egymást kiegyensúlyozó szervekről, hatalmi ágakról van itt szó, hanem inkább ellensúlyokról, amelyek jól megszerkesztett óraművekben található precíz mechanizmusokhoz hasonlóan szabályozzák, lassítják bizonyos események bekövetkeztének a sebességét. Ezzel az eseményeket kiszámíthatóbbá teszik, és kellemetlen meglepetéseket küszöbölnek ki. Erre az Alkotmány kétféle módon nyújt lehetőséget: egyrészt azzal, hogy a főbb hivatalok viselésének

időperiódusai nem csúsznak egybe, másrészt pedig azzal, hogy a hivatalok felhatalmazó körei eltérnek egymástól. Radikális változás az Egyesült Államok politikájában törvényes úton, ha nem is lehetetlen, de igen valószínűtlen, hiszen nem elég más elnököt választani, a törvényhozást is le kell cserélni, az viszont már nem megy egyszerre (lásd az Alkotmány I. cikkelyét, Balabán 643-645. o.). A törvényhozás fölött bizonyos értelemben hatalmat gyakorló legfelsőbb bírák pedig élethossziglan szolgálnak. Ami a felhatalmazó körök különbözőségeit illeti, közismert, hogy mások (az egész ország) választják az USA elnököt, és mások (csak egy-egy állam) az egyes államok szenátorait és képviselőit, és ismét csak máshogyan kerülnek hivatalukba a Legfelsőbb Bíróság tagjai. Balabán tehát nagyon helyesen fordít, amikor a Kilencedik csszében, valamint a Bevezetésben az „ellensúlyok” és a „fékkel” szavakat használja (86., 19-20. o.).

Mindent összevetve és befejezőül: a három ismertetett könyv jelentősége (az ismertetésben említett némelyik más kiadvánnyal együtt) óriási: nélkülözhetetlen szövegeket tesznek hozzáférhetővé magyarul. Hiszen terjed ugyan hazánkban az angol nyelv ismerete, de ez igen gyakran bizonyos csak az utcai nyelvet jelenti. Az utóbbi évtizedben pedig elszaporodtak a felületes nyelvtudással operáló, a nyelvet (magyart is, angolt is) gondatlanul, pongyolán használó, gátlástalan közvetítők az angol-amerikai és a magyar kultúra között. Megnyugtató látni, hogy hatnak erőik, még hozzá tekintélyes erőik, az ellenkező irányban is.

Novák György

¹⁶ Donald S. Lutz in: Roots 266-276.

¹⁷ Kenneth Janda–Jeffrey M. Berry–Jerry Goldman: Az amerikai demokrácia (The Challenge of Democracy. Government in America. Brief edition. 1994.) Fordította Csobán Eszter. Budapest, Osiris Kiadó, 1996. 73.

Az amerikai politikaelmélet alapjai

Donald S. Lutz:

A Preface to American Political Theory.

Lawrence, KA, University Press of Kansas,
1992. 188 old.

Donald S. Lutz azok közé a politológusok közé tartozik, akik a hatvanas évek közepé óta merőben új módszertani megközelítésekkel, például az aktív politizáló elit tagjai által írott anyagok kontextuális elemzésével, tanulmányozzák az amerikai Alkotmányt. Az ismertett kötetben ezen a területen végzett sok éves kutatásainak eredményeit összegzi. Ez lehetővé teszi, hogy olyan igen koherens szöveget írjon, amely nem zárólag az Egyesült Államok Alkotmányának szűken vett tanulmányozására korlátozódik. A könyv fő célja, a szerző megfogalmazása szerint az, hogy megvilágítsa „az amerikai politikai elmélet lényegét és a velejáró módszertani megközelítéseket.” (1. o.)

Azzal az igen provokatív megfogalmazással kezdi, hogy az „amerikai politikaelmélet mint tudományág még meg sem született” (1. o.). Vajon miért annyira szigorú az amerikai politikatudósok nemzedékeivel szemben, akik hitték, legalábbis századunk eleje óta, hogy megalapították ezt a kutatási területet? Véleménye szerint ennek legfontosabb oka, „a téma rendszertelen tárgyalása”, valamint az, hogy „nem kérdezzük rá arra, amit művelünk, amikor az amerikai politikaelmélet nevű tárgyat tanulmányozzuk” (1. o.). A Lutz által alkalmazott fő módszer a szövegelemzés. Megkísérli leírni a főszöveg megfogalmazásának teljes társadalmi és politikai kontextusát úgy, hogy abban minél több, az amerikai politikai rendszer szempontjából lényeges politikai és filozófiai áramlatot is belefoglaljon. Igyekszik elődeinek tévedéseit és félreértéseit elkerülni, s ezért értelmezése rendkívül módszeres. Az olvasó könnyen, a szerző szakmai háttérével kapcsolatos információk ismerete nélkül tudja követni Lutz érvelését.

Az érvelés igen logikusan terminológiai bevezetéssel kezdődik, amelyben a szerző

kifejti, hogy mit jelentenek az amerikai politikaelmélet általános kontextusában az egyes terminusok – amerikai, politikai, elmélet. Ezzel lehetővé válik, hogy megemlítsen olyan filozófiai (elmélet), diszciplináris (politikai) és regionális (amerikai) szempontokat, amelyek szükségesek a téma – alkotmányosság, föderalizmus, valamint a politikaelmélet fejlődésének amerikai és európai kontextusai közötti különbség – ezt követő kifejtéséhez. Az elemzés következő lépése az olvasót az amerikai politika alapját képező fő politikai szöveghez, az Egyesült Államok Alkotmányához vezeti. Lutz széleskörű módszertani megközelítése szerint azonban egyetlen szöveg ismerete nem elégséges. Az Egyesült Államok Alkotmánya, akár politikai, akár filozófiai jellegű szövegnek tekintjük, nem tanulmányozható különálló, a korszak történeti eseményeitől elszakított szöveggként – állítja Lutz. Szerinte szükség van mind az egyes államok alkotmányainak mélyreható ismeretére, mind pedig az Alkotmány egyéni jogokat rögzítő cikkelyeinek (az ún. Bill of Rightsnak) lényegre törő textuális elemzésére. Mindezen túl az alapvetően nélkülözhetetlen források körébe bevonja azokat az írásokat és gondolatokat, amelyek szerzői a politizáló osztály tagjai voltak.

A szövegek első csoportja a szakemberek nemzedékei által jól ismert dokumentumokból áll ugyan, ám az amerikai politikaelméletben a véleményformálók mérvadó szövegeinek a felhasználása teljesen új irányzatot jelent, és ennek az irányzatnak az egyik képviselője maga Lutz. Ez a megközelítés a történelmi módszerek alkalmazását hangsúlyozza a politikatudományi kutatásokban, és azt a növekvő érdeklődést tükrözi, amellyel az amerikai politikaelmélet tudósai a történelem felé fordulnak. Lutz mély meggyőződéssel vallja, hogy az amerikai történelem ismerete segíti az Alkotmány megalkotásának jobb megértését. Véleménye szerint a szövegek három csoportját kell szövegelemzésnek alávetni. Először is szemügyre kell venni az elit (Franklin, Washington, Adams,

Jefferson, Hamilton, Madison és még vagy tucatnyi más szerző) összegyűjtött írásait. Ezt a fajta szövegelemzést végzik kutatásaik során a legrégibb óta a politikatudósok, különösen az elitista megközelítés hívei. Őket azonban igen gyakran nem foglalkoztatják a tényleges történeti források.

Másodszor, és ez már közelebb áll Lutz módszeréhez, a nem elit mindennapi életének megértéséhez szükséges adatokat kell át tanulmányoznunk a társadalomtudósok által összegyűjtött dokumentumokban – ilyenek a hírlapok, a különböző statisztikák, közéleti gyűlések jegyzőkönyvei, megyei egészségügyi adatok, naplók, politikai kampányanyagok stb.

A harmadik csoportot a politizáló osztály írásai alkotják. Ebbe a kategóriába tartoznak a véleményformálók (opinion leaders), azaz „csaknem mindenki, aki választási kampányokban részt vesz, szinte mindenki, aki minden választáson következetesen leadja szavazatát, és gyakorlatilag mindenki, aki politikai pártoknak dolgozik, tisztségre jelölteti magát, jelölteknek dolgozik párton belül vagy kívül, politikai érdekcsoportok számára dolgozik vagy végez szervező munkát, újságoknak és kormánytisztviselőknél leveleket ír, kormányzati testületek előtt tanúskodik, vagy a nyilvánosság számára politikai tanulmányt fogalmaz.” (103. o.) A véleményformálók általánosabb jellemzője nem az, hogy „a kevésbé aktív politizáló rendek tagjainak politikai véleményét és cselekedeteit irányítják, hanem hogy ezek számára információkat dolgoznak fel, alternatívákat mutatnak fel és fontos tanácsokkal szolgálnak” (103. o.). Lutz azt állítja (és könyve nem hagy kétséget afelől, hogy igaza van), hogy a szélesebb politizáló osztály írásainak a tanulmányozása kontextusba helyezi az elit írásait, és „nagy segítséget nyújt azok jelentésének megértéséhez” (106. o.). Megközelítési módja révén a politizáló elit írásait reális politikai kontextusba helyezhetjük és így könnyebben megérthetjük azokat.

Ugyanakkor ezáltal az elit viselkedésének megértését is közelebb hozhatjuk a szélesebb, nem aktív népesség viselkedéséhez. Ennek alapján megkérdéselhetjük, hogy „milyen sikeresen teljesítette a politizáló osztály kétirányú funkcióját, és kétségbe vonhatjuk azt a mértéket, ahogy a politizáló osztály a szélesebb népességet esetleg manipulálja saját nézeteinek értelmezése helyett” (107. o.). Végül, a politizáló osztály középpontba helyezése a megközelítési módszerek finomodását is eredményezheti. Segíthet abban, hogy magunk mögött hagyjuk végre a „paradigmaváltás” módszerét, és magyarázatul szolgál arra, hogy az amerikai alapítók több elméleti hagyomány elvált tudják vallani egyidejűleg, anélkül, hogy következetlenséggel kellett volna vádolni magukat.

A szóban forgó könyv az amerikai politikaelmélet kiemelkedő alkotása. Az amerikai alkotmányosság jellemzőinek jobb megértéséhez szükséges széleskörű szövegelemzés haszna mellett érvelve a szerző ismerteti általános elképzeléseit arról, hogy szerinte milyen, azaz pontosabban, milyen kellene hogy legyen az amerikai politikatudomány. Lutz nemcsak a saját módszertani értelmezését fogalmazza meg, hanem számtalan alkalommal ad az olvasónak is arra, hogy továbbgondolja a tárgyalt témát. Mindezeket túl a szerző kiváló stilisztika – ez a szöveg érvelését még értékesebbé, az olvasást pedig rendkívül könnyűvé és élvezetessé teszi. A szöveg átgondoltsága, a téma logikus szerkezeti felépítése, valamint az a mód, ahogy a szerző kifejti és alátámasztja nézeteit, a biztosíték arra, hogy a könyvet haszonnal forgathatják nemcsak a politikatudósok, hanem a társadalomtudományok különböző ágainak olyan művelői is, akik többet szeretnének tudni az amerikai alkotmányosságról, az amerikai politikai gondolkodásról és a mai amerikai történeletről.

Blanka Řichová

Kissinger, a politikus történész

Henry A. Kissinger:

Diplomácia

Budapest, Panem-McGraw-Hill-Grafo,
1996. 956 old.

Napjainkban is zajló folyamat a több évtizedig fennálló bipoláris világból egy új nagyhatalmi struktúra kialakulása. Szemtanúi lehetünk az erők átformálódásának, amelynek során több lehetőség és kérdés merül fel. Ebben az új helyzetben az egyik eszköz a diplomácia, azaz egy ország hosszú- és rövid távú politika érdekeinek az adott pillanatban felmerülő alternatívák közül a legmegfelelőbb kiválasztása és hatékony felhasználása. Henry A. Kissinger *Diplomácia* című, magyar nyelven is megjelent műve ebbe a világba vezet el az olvasót.

Mint ismeretes, Henry A. Kissinger doktori disszertációját *A helyreállított világ* címmel írta, s 1950-ben védte meg *A történelem értelme – Reflexiók Spenglerre, Toynbee-ra és Kantra* című munkájában. Történelmi kutatásai eredményeként megszerezte a professzori címet és a Harvard Egyetemen külön tanszéket kapott. Az egyik legnagyobb figyelmet felkeltő műve a *Reflexiók Bismarckra*, amelyben arról elmélkedik, hogyan vezetett az út a Poroszország vezetésével megvalósuló német egységhez. Lényegében e három mű alkotja a Kissinger életművének is tekinthető *Diplomácia* vázát, amelyben természetesen már a politikus személyes tapasztalatai is fellelhetőek. Ez adja a munka különlegességét és az olvasó számára a legnagyobb értékét. A már az előzőekben említett három alapmunka mindegyike egy-egy részként megtalálható a *Diplomáciában*. Erőzkelhető, hogy azok eredetileg önálló tanulmányokként készültek.

A nagyközönség Henry A. Kissinger politikai tevékenységét ismeri, ami szervesen kapcsolódott tudományos karrierjéhez, hiszen a történelem tanulmányozása során dolgozta ki globális érvényű koncepcióját, amelyben történelemszemlélete, a világról al-

kotott képe is megjelenik. A történész politikai pályája tehát munkái révén már a katedrán elkezdődött. Emellett jelentős szerepet játszott Nelson Rockefeller befolyása, akinek egy ideig külpolitikai tanácsadója volt. A Kennedy-adminisztráció vezetése alatt Kissingert már a Fehér Házban találjuk. Politikusként pályája fordulópontját jelentette Nixonnak az elnöki székbe való megválasztása, akinek először nemzetbiztonsági tanácsadója, majd külügyminiszter volt.

Kissingernek mint személyiségnek három főbb, jellemző vonását emelhetjük ki, amelyek természetesen könyvére is nagy hatással voltak. Egyrészt Németországból vándorolt ki családjával az Egyesült Államokba, s eredeti hazájához fűződő szellemi kötődése élénk maradt és erősen tükröződik történelem- és világlátásában. Annak a ténynek, hogy nem Amerikában született, egy másik következménye az, hogy az Egyesült Államok történelmét, szellemiségét, a világtörténelemben és a jelenben játszott szerepét mintegy kívülről is látja. Ugyanakkor Kissinger születési helyétől függetlenül tudatosan amerikaiinak vallja magát, így a történelem és a politika eseményeit az Egyesült Államok szemszögéből szemléli, s természetesen az USA érdekeit tekinti a legfontosabbnak. Ehhez szorosan kapcsolódik az, hogy az Egyesült Államokban lett történész, ami ugródeszkát jelentett politikai pályájához is.

A *Diplomáciában* történészként a múlt eseményeit vizsgálja a tudomány módszereivel, s az eredményekből levont következtetéseket, de még inkább a történelmi analógiákat használja fel az általa kidolgozott struktúra igazolására. Politikusként, mint nemzetbiztonsági tanácsadó és később külügyminiszter fontos döntéseket hozott, amelyek a világtörténelem és a politika további menetét nagy mértékben meghatározták. Diplomataként tárgyalásokat folytatott többek között De Gaulle-lal, Mao Cc Tunggal, Le Duc Thoval. A hatalom birtokosa volt, így nemcsak kívülről, hanem belülről is látta az eseményeket. Természetesen ez nem jelenti azt,

hogy fellebbenti a fátylat a Fehér Ház minden titkáról, annál is inkább nem, mivel könyvének egyes főszereplői hozzá hasonlóan élő személyek, és az őszinteség az Egyesült Államok jelenlegi presztízsére is kártékonyan hatna. Az európaiból lett amerikai, a történész és egyben politikus „szemüvegén” keresztül vizsgálja az 1648-tól napjainkig tartó időszakot. Kissinger történelmi elemzése és az ezek alapján kialakított politikai koncepció tárgyalása előtt azonban szükséges az író filozófiai gondolkodásáról is néhány szót ejtenünk.

A már említett *A történelem értelme – Reflexiók Spenglerre, Toynbee-ra és Kantra* című munkája már jelzi, mely gondolkodók gyakorolták rá a legnagyobb hatást. Ebben a vonatkozásban elsősorban Spengler nevét kell megemlítenünk, akinek *A nyugat alkony* című munkáját Kissinger főnökének, Nixonnak is figyelembe ajánlott. Nem véletlen tehát, hogy Spengler szellemi hagyatéka Kissinger sorai között is nagy hangsúlyt kap, hiszen Spengler művében jelentős szerepet játszik az államférfi, akinek főbb ismérveit kissé átfogalmazva a *Diplomáciában* is olvashatjuk.

Kissinger egyik alapgondolata az, hogy a nemzetközi kapcsolatokat egy struktúrába helyezi bele. Véleménye szerint Richelieu bíboros volt az, aki már a modernnek tekinthető államrendet a történelem során először kialakította, hiszen megteremtette a tradicionális katolikus struktúra helyébe az államérdeken alapuló új (modern) rendszert. Kissinger az igazi nemzetközi kapcsolatok kialakulását az 1648-ban Versailles-ban megkötött békerendszerrel datálja. Kissinger véleménye szerint ez a békerendszer azért tekinthető modernnek, mert az államok egymáshoz való viszonyát a békerendszerben megfogalmazott szerződések határozzák meg. A keresztény univerzalizmus helyébe a *Raison d'État* lép, melynek állítólagos igazolása a Machiavelli által megfogalmazott „a cél szentesíti az eszközt”-elv. Lényegében tehát a nemzetközi színtéren nincs morális alap, csupán államérdek létezik. Ez volt az első olyan politikai kapcsolatrendszer, amely az európai színtéren nemzetközi egyensúlyt hozott létre, lényegében a Szent Szövetség

rendszerének előképét, ami minta lehet a multipoláris hatalmi struktúra felvázolásához.

Kissinger számára tehát az első erőegyensúlyi helyzet az 1648 után kialakuló politikai rendszer, amely azonban még nem tekinthető példaértékűnek, hiszen még nem jelent teljes mértékben *egyensúlyi helyzetet*. Az út a nemzetközi erőegyensúly kialakulásához három fő állomáson keresztül vezetett. Az első állomás 1748, az osztrák örökösödési háború után kialakuló, új egyensúlyi helyzet. A második az 1763-ig tartó hetéves háború, amelynek során a nemzetközi politikai rendszer kitégul, s az európai történelemben először az Európán kívüli területek is fontos szerepet kapnak. Mindezek mellett a két háborút lezáró békékben Anglia magatartása biztosította a nagyhatalmak közötti erőegyensúlyt. Kissinger szempontjából nem az a lényeges, hogy a mérleg nyelvén szerepét éppen Anglia játssza, hanem az, hogy van egy olyan állam, amely a struktúrában elfoglalt helyzeténél fogva képes az egyensúlyozó szerepre. Ezt a feladatot a 20-21. század multipoláris politikai rendszerében Kissinger az Egyesült Államoknak szánja.

A harmadik állomás a francia forradalom és a napóleoni háborúk nemzetközi hatása. Ezeket az eseményeket konkrétan nem írja le Kissinger, csupán a sorok között és a szóhasználat sugallja az olvasónak, hogy milyen lényeges szerepet játszottak ezek az évek a második nagy struktúra, a Szent Szövetség rendszerének kialakulásában.

Mint ismeretes, a Szent Szövetséget a francia forradalom és Napóleon európai háborúinak megismétlődése ellen, valamint a forradalom és az európai háborúk által táplált nacionalizmus és liberalizmus ellensúlyozására hozták létre. Ennek a nemzetközi viszonyrendszernek a megalkotói többek között a porosz von Hardenberg és a francia Talleyrand. I. Sándor cár nem engedte át senkinek sem a tárgyalás dicsőségét, ő személyesen vett részt a kongresszuson. Nagy-Britanniát pedig Lord Castlereagh képviselte. A legmarkánsabb személyiség azonban Ausztria képviselője, Metternich herceg volt, akinek Kissinger a rendszer további működésének sikerét tulajdonítja. A kongresszusi Európa struktúrája adja a kissingeri multi-

poláris nemzetközi kapcsolatrendszer történelmi alapját. E rendszereknek a működési elvét, világlétezését Kissinger a *Diplomáciában* a következőképpen fogalmazza meg: „A világmindenséget ... (úgy foghatjuk fel, mint) állandóan mozgásban lévő részecskékből álló rendszernek, amelyben azok egymásra gyakorolt hatását fogjuk fel valóságként.” (119. o.)

A kissingeri felfogásban a nemzetközi politikai összefüggéseknek az alapja a struktúra, amelyekben az alkotórészecskék az egyes nagyhatalmak, s ezek (gazdasági, katonai) ereje határozza meg a rendszerben elfoglalt helyüket. A rendszer akkor működőképes, ha az erőegyensúlyon alapul, és ezt az egyensúlyt fenn lehet tartani. Az egyensúly megtartásának eszköze a diplomácia, képviselője a zseniális politikus. A kissingeri politikai struktúrákban az objektív determináns tehát az egyes alkotó államok ereje, a szubjektív determináns pedig egy olyan politikus, aki kissingeri megfogalmazás szerint, „génuszával” egyensúlyban tudja tartani a kialakított struktúrát. A kissingeri struktúraelmélet másik fontos jellemzője a hierarchikusan felépülő multipoláris rendszer gondolata. A rendszert alkotó elemek hierarchikusan épülnek egymásra, s ebben a „primus inter pares” szerepét betöltő állam a többi államot a rendszerben betöltött helye szerint ítéli meg. Kissinger tehát a hangsúlyt a politikára–diplomáciára helyezi.

Kissinger elméletét összevethetjük Paul Kennedy *A nagyhatalmak töndöklése és bukása* (Budapest, 1992) című könyvével, amelyben a szerző egy államnak a világpolitikában kialakult státuszát nem egy zseniális politikussal hozza összefüggésbe, hanem csupán az adott állam gazdasági, de mindenképp katonai erejével. Kennedy véleménye szerint nagyhatalom az az állam lehet, amely gazdaságával és erre felépített hadseregével fölénybe kerül más államokkal szemben. A gazdasági-katonai nagyhatalmak esetében nem a diplomácia játssza a főszerepet, hanem a katonai konfliktus, amelynek során azok a győztesek, akiknek a gazdasága lehetővé teszi azt.

A napóleoni-háborúk után az európai kontinens nagyhatalmai a nemzetközi rend

fenntartását tudatosan célként tűzték ki, s a létrehozott rendszer alkotó egységeit közös értékek fűzték egymáshoz. Kissinger szerint a hatalmi erőegyensúly léte kevesebb alkalmat kínál az erőszak alkalmazására, a közös igazságérzet pedig csökkenti az erő alkalmazásának igényét. A Szent Szövetség rendszerének belső eszméi alapja az egyes országokban uralkodó dinasztiai fenntartása, a legitimitás és ebből következően a konzervatizmus volt. Az erőegyensúly szerint akkor tartható fenn hosszú ideig, ha a struktúrát alkotó államok belső berendezkedése azonos. Ebben a tekintetben tartja Kissinger a Szent Szövetséget a Wilson által megfogalmazott idealizmus előképének, mely szerint, ha minden állam belső berendezkedése demokratikus lesz, akkor megvalósul majd a világbéke. Ez a gondolatrendszer alkotja egyébként az amerikai külpolitika máig tartó fő vonulatát, amely mély elhivatottsággal párosul.

A kongresszusi Európa politikai rendszerét a konzervatív értékek közös elfogadását „két forradalmárnak” tartott vezető, III. Napóleon és Bismarck formálta át. Kissinger a következő értéklést adja a politikai forradalmárról: „A forradalmárok ... mindig erőhátrányból indulnak. Azért érnek el sikert, mert a fennálló hatalom képtelen felmérni saját sebezhetőségét.” (112. o.) Ennek ellenére a vezetők önmegtartóztatása a kissingeri rendszer fontos összetevője, hiszen a kompromisszumkészség az, amellyel leginkább elkerülhető a konfrontáció. Kissinger szerint azok az államok váltak igazán naggyá, amelyek élén III. Napóleonhoz és Bismarckhoz hasonlóan „belső fékkel” is rendelkező politikusok álltak. III. Napóleon kicsikarta az általa oly hön óhajtott diplomáciai forradalmat, újrarajzolták Európa térképét, ennek eredményeképpen azonban (paradox módon) Franciaország meggyengült. Bismarck ezzel szemben a „Realpolitik”-ra alapozva elérte az egységes Németország megteremtését úgy, hogy állama nem gyengült meg, hanem – ellenkezőleg – megerősödött. Ezen eltérés magyarázatát Kissinger a személyiségek eltérésében találja meg. Bismarckot Metternichhez hasonlóan génuszaként értékeli, akinek szubjektív tulajdonságai

tették lehetővé a nemzetközi porondon elért sikereit: „Nálánál jobban kevés államférfi változtatta meg a történelem folyását ... Az új Németország ... egy olyan lángelme testére volt szabva, aki az általa felszabadított belső és külső erőket ellenfelei manipulálására használta, olyan mutató volt ez, amellyel ő sikerrel megbirkózott, de amely utódai képességét már meghaladta.” (96. o.)

A Kissinger által vizsgált negyedik nemzetközi viszonyrendszer az első világháborút követő párizsi rendezés, amelynek legnagyobb hibáját az önmérséklet hiányában látja. A győztes nagyhatalmak a vesztes Központi Hatalmakkal szemben, főképpen Németország tekintetében, teljes mértékben kikapnák fölényüket. Kissinger Wilson hibájaként rója fel annak túlzott idealizmusát. Az első világháborút lezáró rendezés során nem tudta önmérsékletre bírni a győzteseket, így maga a rendezés vált a második világháború kirobbanásának legfőbb okává.

A második világháborút tárgyaló részben Kissinger nagy teret szentel az ekkor zajló politikai tanácskozásoknak és ennek kapcsán értékeli a vezető politikusokat, akiket nem a háború alatti nézeteik, beállítottságuk, hanem tényleges cselekedeteik és sikereik alapján értékeli. Rooseveltet is olyan politikusnak látja, aki elhitte Sztálin ígéreteit, és akit a szovjet vezetőnek így sikerült félrevezetnie. Ezzel szemben Sztálint kommunista meggyőződése ellenére nagy formátumú politikusnak tartja.

Az ötödik struktúra, az ún. kétpólusú világ, a második világháború után alakult ki, amelyben a Szovjetunió és az Egyesült Államok állnak egymással szemben. Ebben mindkét fél fő célja a másik térdre kényszerítés, melynek egyik fontos eszköze az atomfegyver. Az 1960-as évekre azonban az atomfegyverrel rendelkezők tábora kibővült. Kialakult egy olyan helyzet, ami lehetőséget adott a bipoláris rendszert felváltó több pólusú (multipoláris) nemzetközi struktúra létrehozására. Az Egyesült Államokban ekkor, az 1969-ben zajló elnökválasztás eredményeképpen Nixon került az elnöki székbe. A Nixon-adminisztráció fő külpolitikai célkitűzése az volt, hogy Amerikát kivessék a vietnami háborúból. Kissinger feladata nem

volt egyszerű, viszont tisztában volt azzal, ha megbízatását sikerrel teljesíti, jelentős lépéseket tehet az általa kidolgozott új nemzetközi struktúra megvalósítása felé is. Kissinger kialakította az Egyesült Államok „forradalmian” új diplomáciai vonalvezetését, melyet könyvében Nixon nevével hoz összefüggésbe. A sorok között azonban sejteni, hogy ezt valójában a legutóbbi időkig az ő tevékenységének kell tulajdonítani. Mesteri módon, írói eszközökkel igyekszik csökkenteni saját szerepét a külpolitikai lépésekben.

A Nixon-adminisztráció külpolitikájának a homloktérben az előző kormánytól örökölt vietnami háború állt. Az USA háborúba való belépésének okát a „dominó elvvel” magyarázza. („Dominó elv”: ha egy terület kommunista befolyás alá kerül, automatikusan magával vonja a többi közeli terület „eldőlését”, kommunista befolyás alá kerülését). Kissingernek az USA háborúból való kilépését úgy kellett megoldania, hogy a világ egyik szuperhatalmának a presztízsén ne essék csorba. Ezt a feladatot Kissinger nem tudta úgy megvalósítani, hogy a „Tízezer napos” háború lezárása ne jelentse az USA vereségét. A Vietnammal kötött béke (1973. január 27., Párizs) azonban Kissinger számára nagy sikert, óriási nemzetközi elismerést jelentett és megkapta a Béke Nobel-díjat. Politikai zsenialitását dicséri az a tény, hogy felismerte a berlini válság, a kubai rakétaválság és a Vietnamban zajló háború összefüggéseit. A fennálló helyzetet áttekinthette, és a több lehetséges alternatíva közül Amerika számára a legmegfelelőbbet választotta.¹

Az 1960-as évek végétől módosul a kétpólusú nemzetközi rendszer, bizonyos mértékű enyhülési folyamat figyelhető meg, amely többféle okra vezethető vissza. Kétségtelenül egyik fontos tényezőként említenő a nukleáris fegyverek számának kiegyenlítődése. A Nixon-adminisztráció új külpolitikai koncepciójának a megvalósítása érdekében szakított az eddigi politikával és

¹ A Nixon-adminisztráció általános összefüggéseire lásd Avar J.: Nixon a fch-r-házban. Budapest, 1969.; Avar J.: A Kissinger-korszak. Budapest, 1980.; Békés R.: Kissinger és Brzezinski. Budapest, 1980.

a diplomácia területén „nyitott” a kommunista országok felé.

A hosszú távú trendeket figyelembe véve Kissinger az erőegyensúlyon alapuló pentapoláris világ létrejöttét ekkor látja megvalósulni. A Szent Szövetség öt nagyhatalmából álló globális erőegyensúly, amely Angliából, Poroszországból, Oroszországból, Franciaországból és Ausztriából állt, a 20. század végére ismét megvalósulni látzott, az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Kína, Nyugat-Európa és Japán részvételével. Ennek a kialakulóban lévő hatalmi egyensúlynak Kissinger a közös igazságérzeten alapuló eszméiségét a nukleáris háború elkerülésének óhajában látja, amely minden állam érdeke. Ez adja a Szent Szövetséghez hasonló rendszer alapját. Most már nem a legitimitáció a közös értékrend, hanem a világgégtől való nemzetközi félelem.

A Kissinger által kidolgozott erőegyensúlyon alapuló többpólusú struktúra működéséhez a szubjektív determináns a „jó államférfi”. Kissinger államférfiről alkotott képének főbb ismérveit a spengleri „jó politikus” vonásaiból, történelmi személyiségek közül Metternich, s főképpen Bismarck jellemvonásait gyűrja össze, emellett amerikai elnökök közül is kiemel jó néhányat. Ezek összességéből a következő főbb ismérvek rajzolódnak ki: (1.) Az államférfinak egy *víziót*, célt kell kitűznie maga elé. Ennek megvalósításához (2.) az adott helyzetet, a fennálló struktúrát *értékelnie* kell, több alternatívát kell kidolgoznia, számolva azzal, hogy más államok milyen lépéseket tehetnek. (3.) A vízió megvalósítása során *cinikusnak* kell lennie, ugyanakkor (4.) legyen beépített fékrendszere, tanúsítson *önmérsékletet*. (5.) A cél eléréséhez, ha szükséges, legyen *forradalmár*. (6.) A feladatához nagy segítséget nyújt, ha egyben *tudós*, pszichológus, csetleg történész is, hogy történelmi analógiák alapján tudja

az adott eseményeket értékelni. Az általa zseniálisnak tartott történelmi személyiségek egyes tetteit és azok hatását Kissinger gyakran hasonlítja egy-egy amerikai elnök személyéhez, párhuzamba állítja például Metternichet és Rooseveltet, Bismarckot és Nixont. Ezzel nem csak azt kívánja sejtetni, hogy napjaink „génusza” amerikai lesz. Az elnökök személyes hatalmát történelmi előképekkel kívánja így legitimálni, s azzal az elnöki döntések helyességébe vetett hitet erősíteni. Ennek szükségességét annál is inkább fontosnak tartja, mivel éppen főnöke, Nixon Watergate-botránya súlyos presztízsvesztést okozott az őt követő amerikai elnököknek.

Henry A. Kissinger munkájában hatalmas mennyiségű adatot dolgoz fel logikus és gondosan alátámasztott érvrendszer segítségével; érvelésének homlokterébe a történelmi analógiákat helyezi. „Zseniálisan” alkalmazza a történelmi ok-okozati összefüggéseket egy-egy tételnek alátámasztására. Napjaink nemzetközi eseményeit úgy tárja az olvasó elé, hogy mindenképpen az ő koncepcióját igazolják, s könyvében fokozatosan vezeti rá az olvasót arra, hogy ő az a zseniális államférfi, akinek a nevéhez a multipoláris nemzetközi rendszer megteremtése köthető. Könyvében a történelmi események, a politika útvesztőiben biztos kézzel vezeti olvasóját, nem egyszer a „függöny mögé” is betekintést engedve; a rendkívül alaposan megírt könyv sajátos megvilágításba helyezi az eseményeket, amelynek során megismerkedhet az olvasó az európaiktól eltérő látásmód bizonyos aspektusaival is. Mindezek mellett azonban a könyv mindenképp egy még ma is élő, de már nem aktív politikus tudományosan alátámasztott öngazolása.

Sáringer János

Egy úri diplomata visszaemlékezései

Barcza György:

Diplomataemlékeim 1911-1945. I-II.

A kötetet összeállította és szerkesztette

Antal László.

A jegyzeteket és az utószót írta

Bán D. András.

A bibliográfiai utószót írta Bán D. András.

Budapest, Európa – História, 1994. 586 old.

Az Európa Kiadó és a *História* című folyóirat közel egy évtizeden át kényeztette a huszadik század magyar politikatörténete iránt érdeklődőket az Extra Hungarum sorozattal. Az 1989-ben indult vállalkozás olyan magyar politikusok és diplomaták emlékiratait közölte, akik a két háború között, illetve a második világháborút követő években számottevő szerepet játszottak Magyarország politikájának formálásában, és – amint a sorozat címe is jelzi – e tevékenységük miatt utóbb idegenbe kényszerültek. E sorozat két szempontból is mérföldkő volt a hazai történeti irodalomban. Újra felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a történelmi – és különösen a politikai – eseményeket nem lehet kizárólag általános törvényszerűségekből levezetni – azok elemzésekor súlyt kell fektetni a döntési helyzetben lévő egyének vagy testületi szereplők tevékenységének megismerésére is. Ezenkívül a sorozatban, szemben a korábban megjelentetett emlékiratokkal, olyan politikusok és diplomaták visszaemlékezései jelentek meg, akik a megbélyegzett Horthy-rendszer vagy a feledésre ítélt koalíciós időszak retrográdnak vagy legalábbis nem eléggé haladónak minősített hatalmi elitjéhez tartoztak. A sorozat keretében elinté – alkalmasint a pártállam meggyengülésével párhuzamosan felszínre kerülő régi-új politikai elképzeléseknek is jobban megfelelően – a második világháború utáni évek jelentős politikusainak emlékiratai láttak napvilágot, Szász Bélác, Nagy Ferencé, Nagy Vincécé, ezeket követték a Horthy-korszak kormányzati és diplomáciai elitje több tagjának – Horthynak, Kállay Miklósnak és má-

soknak – memoárjai.¹ Ezek sorában az egyik utolsó Barcza Györgyé, aki szentszécki, majd londoni követként, végül pedig a második világháborús titkos béketapogatózások egyik kulcsembereként kiemelkedő szerepet játszott a magyar diplomáciában.

Barcza 1946-ban írta meg visszaemlékezéseit Svájcban. Ekkor már több mint három éve tartózkodott ott, mégis jó értesülésekkel rendelkezett a háború utolsó éveinek magyarországi történéseiről, valamint a német és a szovjet megszállásról, és teljes egészében elfogadta Churchill borúlátó értékelését a kelet-közép-európai szovjet befolyásról. Kiábrándultságát csak fokozta, hogy maga is a vesztes magyar külpolitika képviselője volt, még ha az utolsó években némely tekintetben szembekerült is a külügyi vezetéssel. Ezekben az években ráadásul magánéleti nehézségekkel is küszködött, saját és családja további sorsát illetően bizonytalanság gyötrte. Emlékirataiban ezért ott, ahol a háborús magyar külpolitikáról és annak végeredményéről szól, hangja borús és élesen vádló, az általa felelősnek tartott politikusokról készült portréit pedig szokatlanul sötét tónusokkal rajzolja meg. Mindezt azonban nem szabad csupán a pusztulás fölött érzett keserűségnek tulajdonítani, hiszen már korábban – londoni követként és később az általa „nemzeti ellenzéknek” nevezett liberális-konzervatív grémiumban – is hangot adott ellenvéleményének; jelentései és egykorú naplójegyzései hűen tanúskodnak erről.

Barcza visszaemlékezéseit három körülmény teszi különösen értékesé: a kellemes –

¹ A nyolcvanas évek végén e sorozaton kívül jelent meg két másik emlékirat: Újpestery Elemér: Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Budapest, Magvető, 1987, valamint Hory András: Bukaresttől Varsóig. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Pritz Pál.) Budapest, Magvető, 1987, és ugyanekkor indult útjára a Zrínyi Kiadó Sisak és cilinder című memoársorozata is.

helyenként élesen, ám sohasem öncélúan gúnyos – stílus, Barcza külpolitikai és diplomáciai felkészültsége, világos és hiteles elemzése, valamint az a tény, hogy a memoárnak – ellentétben például Horthy, Kállay és Ullein-Reviczky Antal ugyancsak a sorozatban megjelent művével – ez az első kiadása. A könyv éppen ezért kitűnő szórakozást ígér, de talán mégsem felesleges bővebben is bemutatni, mire számíthat az olvasó.

A diplomata-memoárok mindig is a szakma és a nagyközönség kedvelt olvasmányai voltak, hiszen rendkívül zárt, szinte titokzatos miliőbe engedtek bepillantást. Az értő olvasó azonban aligha csupán elegáns és pompás fogadásokról, felső tízezerbeli pletykákról, esetleg kémhistóriákról szóló beszámolókat vár a művektől – amelyek persze ritkán hiányoznak –, hanem a külpolitikai események háttérét megvilágító információkat is. A gyakorló történész számára a visszacmlékezések lényegében négy vonatkozásban nyújtanak újdonságot: elfelejtett diplomáciai eseményeket és ezek motívumait tárják fel, új adatokat közölnek jelentős történelmi személyiségekről, kijelölik a memoár-író pozícióját, kötődéseit, gondolkodását, kapcsolatrendszerét, s végül információt nyújtanak a diplomata mindennapjairól, hivatali és társasági tevékenységéről. Az alábbiakban a szempontok alapján vizsgáljuk meg Barcza György emlékiratait.

Barcza pályája kezdetétől indítja memoárját és időrendben végigtekint bécsi, athéni, koppenhágai, stockholmi, budapesti, római, londoni és svájci évein. A változatos helyszínek leírásának és a különböző anekdotáknak azonban sokkal több helyet szentel, mint tulajdonképpen diplomáciai tevékenységének. Különösen a karricindító athéni és koppenhágai szolgálat felidézésénél szembeszökő a külpolitikai események mellőzése. Igaz, az első világháború idején a Monarchia számára a két követség relatíve kisebb jelentőséggel bírt, mégis úgy véljük, hogy Barcza azért oly szűkszavú itt a külpolitikai háttér bemutatásában, mert ő maga abban nem játszott irányító szerepet. Ez persze érthető, hiszen Barcza emlékiratot és nem diplomáciatörténetet ír, így a tágabb vonatkozások tárgyalásába csak akkor bocsátkozik bele, ha azok

saját karrierje szempontjából fontossággal bírnak. De még ez esetben is szűkmarkúan bánik a közlésekkel, s ebben alighanem a diplomáciához mint mesterséghez és hivatáshoz való lojalitás vezérli, amely megköveteli a bizalmasnak minősülő értesülések diszkrét kezelését. Így azután Barcza nem sok újat közöl a húszas évek közepének magyar külpolitikájáról sem – mindössze a frankhamisítási ügyről olvashatunk bővebben –, pedig éppen akkor, 1925 és 1927 között, vezette a Dísz tércen a politikai osztályt, amikor a bethleni aktív külpolitika feltételei megteremtődtek, s erről bizonyára lett is volna mondanivalója. Nem kerülheti el a figyelmünket azonban, hogy az emlékirat mindössze két évtizeddel az események után íródott. Nyilvánvalóan ugyanezért nem említi részleteket – Serédi esztergomi érseki kinevezésének körülményeit kivéve – a magyar-szentszéki kapcsolatokról sem, holott közel tizenegy esztendőn keresztül a vatikáni államtitkárságnál az egyik legszívesebben látott diplomata volt. Jellemzői XI. Piusról, Gasparri és Pacelli bíborosról élményszámba mennek, de alig ejt szót a magyarországi főpapi kinevezésekkel kapcsolatos tárgyalásokról, a kisebbségi magyarság egyházi és politikai ügyeiről. Igazán csak londoni éveiből szolgál direkt politikai tartalmú közlésekkel, hiszen a sorsfordító események háttéréről és ezzel összefüggő hivatásbeli és személyes válságáról már képtelen hallgatni. Fontos azonban ismét leszögezni: Barcza Csáky Istvánnal és Bárdossy Lászlóval szemben elfoglalt kritikus véleménye nem utólagos kreáció – igaz, amiért 1946-ban már súlyosan vádolt, azt 1940-1941-ben még csak helyteleníti.

Összességében tehát meglehetősen kevés az, amit Barcza visszacmlékezésében a külpolitikai és diplomáciai háttérrel felfed. Valamivel többet mond el azokról a vezető személyiségekről, akikkel pályája során találkozott. A Vatikán kiválóságain kívül színes portrékat ad a görög uralkodócsalád tagjairól, a dán és az angol udvarról, sokszor elegendő számára egy-egy csövetonás, hogy a karaktereket érzékletesen ábrázolja. Ami azonban a magyar diplomaták bemutatását illeti, ismét joggal van hiányérzetünk. Kö-

vetségi és külügyminisztériumi kollégáira, miniszterekre és miniszterelnökökre Barcza alig veszteget szót. Olyan egyéniségekről, mint Kánya Kálmán, Khuen-Héderváry Sándor, kik éveken át közvetlen munkatársai voltak, s a legképzettebb magyar követekről – akikkel, igaz, keveset érintkezhetett – csak pár mondata van. Keveseket dicsér és sokakat bírál, de utóbbiakat vagy nem nevezi meg – az új külügyi generáció szolgálai németbarát szárnyát például testületileg ítéli el – vagy csupán akkor – például Gömbös Gyula, Imrédy Béla, Csáky, Horthy vagy Bárdossy esetében –, ha ezzel közvetlenül nem ért nekik. Talán kollegialitásból, talán azért, mert esetleges későbbi karrierjüket – már persze a fiatalabbakét – nem akarja veszélyeztetni.² (Barcza komolyan gondolta, hogy az új Magyarországnak is szüksége lehet Horthy diplomatáira. A kiváló és a háború után vezető szerepre hivatott magyarokról még egy névsort is összeállított az angolszászok és a szovjetek részére.) E portrék értékéből sajnos némileg levon az a tény, hogy Barcza – nyilván korábbi londoni és újabb svájci élményeitől befolyásolva – nemegyszer pusztán a diplomaták külpolitikai orientációjára alapozza negatív értékelését, sőt számos esetben ezzel be is éri. Különösen szembeűnő ez Csáky és Bárdossy esetében. (Azzal, hogy az orientáció egyben a politika távlatosságára is utal, aligha lehet vitatkozni, a szaktörténész ismereteinek bővítésére azonban az ily módon kissé egyoldalú jellemzések kevésbé alkalmasak.)

Ha kollégáiról nem is, saját magáról jóval többet elárul az emlékirat szerzője. Megtudjuk, hogy kifinomult ízlése nem szenvedhetett az athéni utca piszkát és az általa mindvégig bizalmatlanul szemlélt és csalárdnak tartott görögöket, kedvét lelte viszont a palyolat tiszta Koppenhága és a dúsgazdag London szépségében, mely utóbbi országok

pompás természetű hölgyei úgyszintén mély benyomást tettek rá. Lenyűgözte a Vatikán pompája és dicső tradíciói, az olasz tájak és műemlékek, de már sokkal kevésbé maguk az olaszok, akiknek lustaságát és korrupszágát szerinte még Mussolini sem tudta megrendíteni. És hogy a jó közérzet, amelyet Barcza szerint az előklklőség, az úri becsületesség, az ízlesség és a kényelem együtt alapozott meg, mily fontos volt a számára, híven mutatja, hogy állomáshelyeiről szólva a szellemi izgalmat vagy a feladat fontosságát szinte sohasem említi, annál többet beszél viszont az éghajlatról, a szórakozási lehetőségekről, rezidenciáiról, a fogadó ország népének életmódjáról. S mivel mindehhez remek érzéke van és jó tolla, igazán élvezetes leírásokat kapunk.

Barcza fiatalságának meghatározó élmény volt a jómódú úri világ könnyed eleganciája. („Úri élet volt, stílusos, az ember érezte, hogy kiváltságos osztályhoz tartozik” – írja emlékirata elején.) Mindennek megtestesítője pedig az agg császár és király, a Monarchia egysége és boldogsága fölött őrködő Ferenc József volt. Barcza, aki már húszas évei derekán kamarás lett, egyetértően idézi Ferenc József ötven éves uralkodói jubileumán elmondott beszédét a Monarchia jelentőségéről és szívesen emlékszik vissza arra a délutánra, amikor nagynénjénél, Erzsébet királyné egykori udvarhölgyénél a függöny mögöl megleste az ott gyakorta látogatást tevő uralkodót. Az ifjú Barcza anyagi helyzetéből következően ezen kívül is sokféle élvezetet találhatott a boldog békeidőkben, kalandos kedve pedig olykor őt is felültette a „Cavalierzugra”, hogy Bécsbe átugorva megtapasztalhassa a császárváros éttermekinek és éjszakai helyeinek varázsát. Nemigen csodálkozhatunk hát, ha mindez közrejátszott abban, hogy elcsiratta a Monarchiát, amelynek, úgy látszik, csak a derűsbbik oldalát ismerte. E nosztalgiaját azonban nem csupán az aranyifjúság évei táplálták, hanem az is, hogy szép karrierjének kezdete szintén a békeévekhez kötődött. Jó mód, gondtalan élet, színvonalas képzés, előklkl életpálya, kamarási kulcs – mindezeket Barcza számára a Monarchia nyújtotta. A Monarchia hanyatlásának és felbomlásá-

² Barcza az általa németbarátsággal vádolt, mélyen megvetett Marosy Ferenc követségi tanácsos nevét például nem írja le, de az azonosításához szükséges minden adatot közöl emlékiratában. Naplójában viszont már nem ennyire mértéktartó, és kendőzetlenül leírja például Bobrik Arno vichyi követtről alkotott gyászos véleményét.

nak tényéből pedig minden olyan méltánytalanság levezethető volt, amely őt a későbbiekben érte: menekülés az ellenséges Görögországból, a forradalom és a tanácsköztársaság hónapjai, a csökkent presztízsű magyar diplomácia szolgálata, a „nyegle” új külügyi generáció térfoglalása, londoni és svájci kellemetlenségei.

Barcza a Ballhausplatz diplomatájaként kezdte pályafutását és mindvégig igyekezett megfelelni a példás felkészültség és a korrekt magatartás követelményeinek. Számára a diplomácia egyszerre volt mesterség és művészet; lenézte azokat a kollégáit, akikből a szorgalom, a tehetség, a természetes elegancia és jómodor – ahogy mondani szeretne: a „gyerekszoba” – hiányzott. Ő maga intellektusa, nyelvismerete, eleganciája, stílusérzéke és kitűnő modora révén állomáshelyein elismert és kedvelt diplomatának számított. Különösen igaz ez római éveire, amikor szentszéki követként a magyar kormány és a Vatikán kölcsönös és teljes megelégedésére végezte tevékenységét. Londonban pedig, ahol 1938 és 1941 között vezette a követséget, szintén nagyra értékelték működését, jóllehet Anglia végül megszakította diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal. (Olyannyira így volt ez, hogy amikor 1943 nyarán a magyar béketapogatózások idején Barcza is bekapcsolódott az angolszászokkal folyó titkos megbeszélésekbe, angol részről azonnal elfogadták őt tárgyalópartnernek.) Már negyvenéves korában átvehette rendkívüli követi kinevezését, de felkészültsége, rutinja és kiváló híre ellenére ezután mindössze két állomáshelyen szolgált. Nem tudjuk, hogy vatikáni szolgálata miért nyúlt olyan hosszúra – tizenegy esztendő telt itt a szokásos négy-öt év helyett –, hiszen ilyen kvalitású diplomatát külpolitikailag fontosabb követségekre is lehetett volna vezényelni. Talán Gömbös nem bízott benne eléggé, talán fontosabb volt, hogy a pápai udvarnál bevált követ képviselje Magyarországot, talán valamilyen más ok játszott közre ebben, Barcza mindenesetre sikeres szolgálatán túl is tartalmassá tette olaszországi tartózkodását – beutazta Itáliát és megismerte annak minden szépségét –, amire később mint „élte legszebb időszakára” emlékezett vissza.

1938 nyarának elején Barcza átvette a londoni követség vezetését és 1941 áprilisáig itt teljesített szolgálatot. Megbízata éppen a területi revízió időszakára esett, így módja volt az expanzív Magyarország angliai külpolitikai megítélésének változásait közvetlenül tanulmányozni. Visszaemlékezéseinek erre vonatkozó fejezetei híven tükrözik azt a vívódást, ami a brit – és általában az angolszász – politikai hatalom és civilizáció iránt feltétlen tiszteletet érző, de azok közép-európai politikáját alapvetően elhibáztottnak tartó magyar követ lelkeben lejátszódott. Barcza pontosan értette és érezte, hogy a Hitlerrel immár végzetesen szakító Anglia élethalálharcában aligha lehet tekintettel arra a Magyarországra, amely újabb és újabb diplomáciai és katonai lépésével egyre inkább elkötelezte magát Németország mellett. Mindvégig igyekezett azonban angol tárgyalófeleit meggyőzni arról, hogy Magyarországot éppen London érdeklensége hajszoa a kényszerű német szövetségbe. (Barcza memoárjában Angliát, Franciaországot és az Egyesült Államokat – mint a *Mein Kampf*-ban jóelőre bejelentett német terjeszkedési szándékokat tudomásul venni nem hajlandó, „passzív háborús bűnösöket” – még a vádlottak padjára is odaülteti.) A Foreign Office-ban ezt az érvelést egyes részleteiben elfogadták, de 1941-ben már nem tulajdonítottak annak döntő jelentőséget. Barcza, aki ez alkalommal is igyekezett megfelelni annak a követelménynek, hogy a küldő és fogadó ország iránt egyaránt lojális legyen, keserűen vette tudomásul a magyar diplomácia és saját erőfeszítéseinek kudarcát. Ő maga azonban ekkoriban már szemben állt a németbarát magyarországi külpolitikával és naplójában – utóbb pedig visszaemlékezéseiben – ezt le is szögezte. Intellektusát és idegrendszerét nyilvánvalóan igen megviselte az a távolságtartó s egyre inkább visszautasító magatartás, amellyel angol részről személyesen kellett szembesülnie. Saját külpolitikai álláspontját Teleki Pál miniszterelnökével azonosította, a németbarát Csákyt a külügy rossz szellemének tekintette, Bárdossyt pedig – utólag egészen kíméletlenül – azzal vádolta, hogy a Teleki-féle vonalvezetést föladva, a magyar külpolitikát végzetesen alárendelte a német érdekeknek.

Barcza Csákyról és Bárdossyról formált elmarasztaló véleményét a politikai orientáció különbségei mellett egyéb – nem szigorúan politikai – szempontok is befolyásolták. A „félbemaradt természetű, igénytelen kinézetű” Csákyt nem sokra tartotta, s gyors előmenetle miatt féltékeny is volt rá – memoárjában többször is mint „egykori titkáráról” emlékezik meg róla. Izgalmasabb azonban annak kiderítése – talán az egész emlékirat legfontosabb kérdése ez –, miért gyakorol Barcza olyan szokatlanul éles kritikát Bárdossy fölött. Úgy véljük, alapjában véve azért marasztalja el Bárdossyt, mert az elhamarkodottan nyilvánította ki a hadiállapotot a három szövetséges nagyhatalommal. Barcza e lépéseket teljesen értelmetlennek és végzetesnek tartotta, mivel Magyarország czzel egyrészt túlment korábbi külpolitikai törekvésein – ti. immár nem csupán frissen elveszített területeiért harcolt –, ugyanakkor háborúba került a világ három legjelentősebb katonai és gazdasági potenciáljával rendelkező hatalmával. Alighanem ebből a perspektívából visszatekintve ítélte el Bárdossy 1941. áprilisi magatartását is, hiszen korábban még megértőbb volt vele szemben. Amit Barcza ekkor még valószínűleg csak az öngyilkosságba menekülő Teleki és a kormány döntését végrehajtó Bárdossy stílusa közötti különbségként fogott fel, egy év múlva más értelmet nyert: ekkor Bárdossyban már azt a politikust látta, aki Teleki holttestén átlépve Magyarország sorsát mindenestül a német kártyára tette föl. S ide kapcsolódik a Barcza és Bárdossy között 1941 májusában lefolyt beszélgetés, melynek során a miniszterelnök azzal vádolta a volt londoni követet, hogy április 2-i táviratával közvetve része volt Teleki öngyilkosságában. Bárdossy korábban is, később is bírálta Barczát, amiért az, úgymond, megalapozatlan és megbízhatatlan jelentéseket küldött Budapestre – április 3-i táviratában egyenesen azt inszINUÁLTA, hogy Barcza valójában a saját véleményét tüntette fel angol álláspontként. (E véleményét Bárdossy még népbírói perében is megismételte.) Barcza jól tudta, hogy Budapesten sokan bizalmatlanok iránta, néhányan pedig egyenesen „elvakult angolmánnak” tartják. S kétségtelen, hogy Bar-

cza, aki diplomatakariereje során jóformán alig tartózkodott Magyarországon, hajlamos volt a magyar viszonyokat a külső megfigyelő szemével is látni. Annak azonban semmilyen nyomát nem találtuk, hogy jelentéseiben vagy megbeszélései alkalmával föladta volna tárgyilagosságát, vagy idegen érdekeket a magyar érdekek fölé helyezett volna.

Barcza hazatérése után hamarosan nyugdíjaztatta magát, de a „nemzeti ellenzékkel” fenntartott kapcsolatai révén ezt követően is jól informált maradt. A Kállay-kormány tétova diplomáciai manővereit elégedetlenül és kevés reménnyel szemlélte, 1943 tavaszán mégis vállalta, hogy Svájcban félhivatalos megbízatással a háború után megújítandó Magyarországot képviselje a titkos különbéke-tárgyalásokon. E missziója – várakozásával megegyezően – nem járt sikerrel, s bár ő maga biztonságban volt, több családtagját meghurcolták a német megszállás idején. Barcza eközben megalakította a szabad Magyarországot képviselő Követi Bizottságot – afféle „diplomáciai maquis-t”, ahogy ő nevezte –, ám ezt a Tildy-kormány nemzetközi elismerése után feloszlatta. Magyarországra már sohasem tért haza. Rövid olaszországi kitérő után Ausztráliában telepedett le s itt élt haláláig a magyar kolónia megbecsült vezetőjeként.

S végül ejtsünk néhány szót a kötet szerkesztéséről. A terjedelmi korlátok miatt a szöveg gondozói az eredeti kéziratból olykor elhagytak egy-egy bekezdést, néha egy egész fejezetet, ám ezek a rövidítések mindig jó okkal történtek. (Ha mégis hiányoltunk valamit a kiadott szövegből, az a Gasparri bíboros portréjának szentelt fejezet – igaz, róla Barcza más helyütt többször is megemlékezik – és néhány olyan szövegrész, amely az angliai Magyarország-képet, illetve Barcza londoni személyes kapcsolatait ismerteti.) További érnyec a könyvnek, hogy a visszaemlékezéseken kívül a Barcza-hagyaték más elemiből, így a diplomata naplójából és iratgyűjteményéből is ad kisebb nagyobb szemelvényeket. A szövegben kronologikus rendben elhelyezett egy-egy naplórészlet pontosan jelzi, hogy Barcza utólagos értékelése általában nem torzító, hanem nagyon is

egybeváág egykorú ítéletével.³ A második kötet végén található forrásanyag pedig, melyet részben már publikált dokumentumokból, részben pedig az angliai levéltárakban és a Barcza-hagyatékban fennmaradt iratokból válogatott John Lukacs, egyszerre igazolja és illusztrálja mindazt, amit a londoni követ a diplomáciai kapcsolatok megszakadásához és a hadiállapothoz vezető út-

ról elmond. Az emlékirat tanulmányozását ezenkívül a sorozatnál már megszokott bőséges jegyzetanyag is segíti, továbbá egy alapos áttekintés Barcza karrierjéről a két háború közötti magyar–angol kapcsolatok kiváló ismerőjétől, Bán D. Andrásról.

Zeidler Miklós

---

³ Lásd ehhez Barcza György: Naplórészletek, 1938-1944. Közzéteszi és bevezeti Bán D. András. 2000, 1996. március, 35-54.

Számunk szerzői

Balázs Péter	<i>hallgató, JATE, Szeged</i>
Bugya László	<i>hallgató, JATE, Szeged</i>
Carrión, Iván Pérez	<i>történész, Havannai Egyetem, Kuba</i>
Cuetos, María Luisa Laviana	<i>történész, Sevillai Egyetem, Spanyolország</i>
Cscjtei Dezső	<i>filozófus, JATE, Szeged</i>
Fischer Ferenc	<i>történész, JPTE, Pécs</i>
Hatos Pál	<i>PhD-hallgató, ELTE, Budapest</i>
Komár Krisztián	<i>hallgató, JATE, Szeged</i>
Lutz, Donald S.	<i>politológus, Texasi Egyetem, USA</i>
Novák György	<i>történész, JATE, Szeged</i>
Ríchová, Blanka	<i>politológus, Károly Egyetem, Csehország</i>
Sáringcr János	<i>hallgató, JATE, Szeged</i>
Vajda Zoltán	<i>történész, JATE, Szeged</i>
Zeidler Miklós	<i>történész, ELTE, Budapest</i>

A fordításokat ANDERLE ÁDÁM, BEBESI GYÖRGY, B. TURI KATALIN, KUKOVECZ GYÖRGY, LUDÁNYI ARITA, NÓGRÁDI MELINDA, NOVÁK GYÖRGY és PANYI KRISZTINA készítették, illetve lektorálták.

CONTENTS

Essays

- MARÍA LUISA LAVIANA CUETOS
The memory of '98 in Spain 5
- DEZSŐ CSEJTEI
The Generation of '98 and Spanish History 12
- FERENC FISCHER
The Aspirations of the United States, Japan, Germany and Chile to
Acquire the Galapagos Islands after the Spanish-American War (1898-
1914) 30
- ZOLTÁN VAJDA
Republicanism in 18th- and 19th-Century American History 39

Workshop

- IVÁN PÉREZ CARRIÓN
The independence of the thirteen American colonies from José Martí's
perspective 69
- LÁSZLÓ BUGYA
The Spanish-American War of 1898 in the Hungarian Press 78
- PÁL HATOS
The Mentality of the Genevan Winemaker 89

Documents

- Documents from the history of the Spanish-American War of 1898 99

Recollection

- Ustav. The Fundamental Regulation of the Union of the Russian
People 112

Beyond the Borders

- "...eagles molt as well" – Introducing Donald S. Lutz, American po-
litical scientist 119
- Selected Bibliography of the works of Donald S. Lutz 124
- DONALD S. LUTZ
Constitutionalism since 1945: An empirical and theoretical overview 126

Reviews

- The black book of communism
(*Stéphane Courtois–Nicolas Werth–Jean-Louis Panné–Andrzej Paczkowski–Karel Bartošek–Jean-Louis Margolin. Le livre noir du communisme. Éditions Robert Laffont, Paris, 1997.*)
PÉTER BALÁZS 141
- A new colour on the map of teaching history in Hungary
(*Fischer Ferenc: A megosztott világ történelmi-politikai atlasza 1941–1991. IKVA, Pécs – Budapest, 1996.*)
KRISZTIÁN KOMÁR 146
- “Some of them are unquestionably founded on sound political principles, and all of them are framed with singular ingenuity and precision” – New Hungarian texts on the American Revolution.
(*Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. A kötet anyagát válogatta, fordította, szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Lévai Csaba. Debrecen, Multiplex Média–Debrecen U. P., 1997.*)
Az amerikai alkotmányozási vita: A föderalisták írásából. Fordította és sajtó alá rendezte: Berkes Tímea. Documenta Historica 27. Szeged, JATE Történész Diákkör, 1996.
Alexander Hamilton, James Madison, John Jay: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Fordította Balabán Péter. A jegyzeteket Magyars Tamás készítette. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.)
GYÖRGY NOVÁK 151
- On a Preface to American Political Theory
(*Donald S. Lutz: A Preface to American Political Theory. Lawrence, KA: The University Press of Kansas, 1992.*)
BLANKA ŘÍCHOVÁ 159
- Kissinger, the politician-historian
(*Henry A. Kissinger: Diplomácia. Budapest, Panem–McGraw-Hill–Grafo, 1996.*)
JÁNOS SÁRINGER 161
- The memoirs of a gentleman-diplomat
(*Barcza György: Diplomataemlékeim 1911–1945. I–II. Budapest, Európa – História, 1994.*)
MIKLÓS ZEIDLER 166
- Our Authors* 172

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

* * *

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén. A folyóirat előfizetési díja egy évre 880 Ft. A lap ára egy szám megrendelése esetén 220 Ft+postaköltség, könyvesboltban 270 Ft.

* * *

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: Magiszter Könyvesbolt, V. ker., Városház u. 1.; Balassi Könyvesbolt, II. ker., Margit utca 1–3.; Eötvös Könyvesbolt, V. ker., Kecskeméti u. 2.; Litea Kft., I. ker., Budavár, Hess A. tér 4.; Írók Boltja, Parnasszus Kft., Andrásy út 45.; Atlantisz Könyvesbolt, V. ker., Váci utca.; ELTE BTK könyvtár, Piarista köz 1.

Szeged: Katedrális Bt.: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27., Könyv- és Jegyzetbolt, Dugonics tér 12.; Móra Könyvesbolt, Kárász u. 5.; Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.; JGYTF Kiadó Jegyzetbolt, Boldogasszony sgt. 6.; Tolkien Könyvesbolt, Kossuth L. sgt. 1.

Miskolc: Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház;
Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.
Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola jegyzetboltja,
Sóstói utca 31/B
Szombathely: Berzsenyi Dániel, Tanárképző Főiskola jegyzetboltja
Károli Gáspár tér

* * *

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179.
Telefon:62/454-000/31-85
e-mail:actas@jate.u-szeged.hu
<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/actas/>
Felelős kiadó: Deák Ágnes
Olvasószerkesztő: Benkes Réka
Technikai szerkesztő: Lengyel A. Gábor
A borítót tervezte: Szekeres Ferenc
Nyomdai munkálatok: Délmagyarország Könyv-, Lapkiadó
és Nyomdaipari Kft., Szeged.
ISSN 0237-7934

Egyszóval '98 „katasztrófája” egybeesik a spanyol modernizáció első, szigorú tervével, egy olyan programmal, melyben Európa volt a vonatkozási pont: Európa mint „megoldás” a „problémára”, amely maga Spanyolország, Európa tehát „a modernitás metaforája”-ként szerepelt, mely metafora egyébként még ma is élő és aktuális.

Ugyanakkor 1898 után Spanyolországban meghonosodtak a perifériák nacionalista programjai (s ezzel maga a spanyol nacionalizmus is), valamint a decentralizáció első kísérletei, melyek azonban nem valósultak meg csak 1978-ban az Alkotmányon és az Autonómiák államán keresztül, jelezve ezzel is, hogy politikai szempontból Spanyolországban '98 reménytelensége nem más, mint a modernizáció válsága.

Az a mód, ahogy egy misztikus és mitizált évszám centenáriumi ünnepeljük, amellyel kapcsolatban az utóbbi években mély historiográfiai változások zajlottak és a megújulás is jelen van, távol áll az ún. „kilencvenyolcasságtól”, azaz távol a katasztrofista megközelítéstől, amely azt az értelmiséget jellemezte, amely az USA-tól elszenvedett vereséget arra használta fel, hogy leleplezze a rendszer fogyatékosságait; de távol áll ez azon nézetektől is, amelyek a lehetséges forradalmi áradattól, illetve a megvert katonák revansizmusától megriadt politikusokat jellemezték.

María Luisa Laviana Cuetos tanulmányát számunk 5-11. oldalán olvashatják.